

XII.

SVATOVÁCLAVSKÉ

MEZINÁRODNÍ

SETKÁNÍ V JESENÍKU

2012

XII.

SVATOVÁCLAVSKÉ MEZINÁRODNÍ SETKÁNÍ V JESENÍKU

Slezská lidová kultura a kultura lidu na Jesenicku

sborník referátů

Jeseník 2012

ISBN 978-80-86388-99-1 (Zemský archiv v Opavě)
ISBN 978-80-87496-04-6 (Vlastivědné muzeum Jesenicka v Jeseníku)

Obsah

Obsah	5
I. SLEZSKÁ LIDOVÁ KULTURA	
<i>Die schlesische Volkskultur und die Kultur der Menschen in der Region Jeseník</i> <i>Dr. Hermann Hauke, MSSGV München</i>	8
Lidové zvyky severozápadního Slezska v průběhu roku <i>Mgr. Bohumila Tinzová, Státní okresní archiv Jeseník</i>	13
Přelomové okamžiky v životě člověka v jesenické lidové kultuře <i>Mgr. Michaela Neubauerová, Státní okresní archiv Jeseník</i>	32
Jesenický lidový kroj z přelomu 19. a 20. století <i>Mgr. Michaela Neubauerová, Státní okresní archiv Jeseník</i>	38
Reliéfní obrazy ptáků z Jesenicka <i>Mgr. Jarmila Peňázová, Vlastivědné muzeum Jesenicka</i>	43
Sbírka malovaných obrázků na skle slezské provenience ve sbírce Vlastivědného muzea Jesenicka <i>Mgr. Michaela Neubauerová, Státní okresní archiv Jeseník</i>	47
Jazyk lidu na Jesenicku <i>† Rudolf Zuber</i>	52
II. KULTURA LIDU NA JESENICKU	
Na lidovou notečku aneb Hudební a taneční folklor na Jesenicku po r. 1945 <i>Mgr. Jana Hradilová, Státní okresní archiv Jeseník</i>	58
Slováci a jejich tradice na Jesenicku <i>PhDr. Helena Nosková, CSc., Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i.</i>	91
Novodobé řecké zvyky a hudebně-taneční tradice <i>Sotiris Joanidis, Rejvíz</i>	99
Taneční a písňový folklor v životě řecké minority na Jesenicku <i>Mgr. Ivan Hlavatý, Olomouc</i>	105
Jesenická výtvarná scéna a lidová tvořivost po roce 1945 <i>Mgr. Květoslav Growka, Státní okresní archiv Jeseník</i>	117
Podklady k místopisu českého ochotnického divadla v okrese Jeseník po roce 1945 <i>Mgr. Květoslav Growka, Státní okresní archiv Jeseník</i>	126
Historie amatérského divadla v Jeseníku od roku 1946 <i>Jarmila Josefíková, Jeseník</i>	130
Kulturní prostředí lázní Jeseník v letech 1945–1960 <i>Bc. Kamil Tomášek, Slezská univerzita Opava</i>	144
Pohádky a pověsti na Jesenicku v české literatuře pro děti a mládež v 2. polovině 20. století <i>Mgr. Stanislava Schupplerová, Filozofická fakulta Ostravské univerzity</i>	151
In margine jazykové mapy Jesenicka po roce 1945 <i>Mgr. Květoslav Growka, Státní okresní archiv Jeseník</i>	154
III. MISCELLANEA	
Opolski strój ludowy z początku XX wieku. Zarys problematyki <i>Izabela Jasińska, Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu</i>	160
Lauby na Śląsku Opolskim <i>Elżbieta Wijas-Grocholska, Muzeum Wsi Opolskiej w Opolu</i>	166
Architektura a využití jesenického domu na příkladu areálu kosárny v Karlovicích ve Slezsku <i>PhDr. Eubica Mezerová, Muzeum v Bruntále</i>	171
Droga do „Gottwaldówki”. Współczesna adaptacja gospodarstwa wiejskiego z końca XIX w. w Kątach Bystrzyckich na Ziemi Kłodzkiej <i>mgr Krystyna Toczyńska-Rudysz, Dom Skowronki Radochów</i>	175
Gwara i pieśń ludowa jako odzwierciedlenie wielopokoleniowej tożsamości kulturowej mieszkańców Górnego Dorzecza Odry, czyli Górnoślazaków <i>Krystian Czech, Lubniański Ośrodek Kultury/koło Opola</i>	180
Janušov v poválečném období z pohledu novoosidlenec <i>Mgr. Branislav Dorko, Ph.D., Státní okresní archiv Bruntál se sídlem v Krnově</i>	184

Úvodem

„Pane docente, chtěla bych psát bakalářskou práci o folkloru na Jesenicku.“

„Ale tam přece žádný není! To není jižní Morava nebo Haná...“

Zdá se vám, že je tento rozhovor fikcí? To rozhodně ano. Ale jeho podstata je zcela reálná. Jesenicko je na pomyslné folklorní mapě bílým místem. Připomeňme si cíl našich svatováclavských setkání: shrnout již publikované, přispět novými poznatky i naznačit budoucím badatelům jejich možnosti.

Proto pořadatelé XII. svatováclavského setkání nechtěli zůstat pouze u lidové kultury bývalého německého etnika zdejšího regionu, ale stanovili jako další cíl letošního zaměření zmapovat kulturu lidu po roce 1945, kdy na Jesenicku, potažmo v celém Slezsku – českém i polském, došlo k naprosté výměně obyvatelstva v rámci dosídlení pohraničí, vyliďněného po odsunu Němců v letech 1945–1946. V prvních vlnách dosídlenců najdeme Čechy a Moravany z vnitrozemí, rumunské reemigranty, Slováky či Valachy. Od roku 1949 se v naší oblasti usazovali emigranti z Řecka, kteří uprchli z domova v souvislosti s občanskou válkou. Také oni přispěli svým kulturním podílem k obrazu lidové kultury Jesenicka. Každé etnikum si s sebou totiž přineslo svébytnou kulturu, zvyky a tradice, vlastní životní styl a v tomto etnickém kotli došlo během několika desetiletí k jejich přetavení, částečnému překrývání, v některých případech i k pozbytí etnické identity.

Latinské slovo cultura znamená pěstování, vzdělávání, zušlechťování a uctívání. Doufáme, že se tento sborník stane lakmusovým papírkem označujícím tyto procesy jako vhodné pro následování.

Květoslav Growka

I. SLEZSKÁ LIDOVÁ KULTURA

Die schlesische Volkskultur und die Kultur der Menschen in der Region Jeseník

Dr. Hermann Hauke, MSSGV München

Was ist Volkskultur? Das sind, grob gesprochen, die Charakterzüge, die einem Volke oder einer Volksgruppe eigen sind, die sich im Laufe der Geschichte herausgebildet haben, im Ringen um den Lebensraum in der sie umgebenden Natur. Unter dem Wort „cultura“ verstand schon die römische Antike die Veredelung und Wertsteigerung der Natur in Ackerbau und Viehzucht. Dabei stehen Mensch und Natur in einer Wechselbeziehung zueinander, d. h. sie wirken formend aufeinander ein. Es entsteht mit der Zeit ein eigener Menschenschlag.

So etwa begann und vollzog sich wohl auch die Entwicklung der Kultur in der Region Freiwaldau / Jeseník.

Lassen Sie mich zum besseren Verständnis, wie es dazu kam, kurz den zeitgeschichtlichen Hintergrund andeuten. Ich kann mich dabei auf das Wesentliche beschränken, weil es genügend Literatur zu dieser Thematik gibt.

Der wachsende Bevölkerungsdruck durch die immer dichter werdende Besiedlung des Bodens im Westen Deutschlands zwischen dem 9. und 12. Jahrhundert und die damit verbundenen wirtschaftlichen und sozialen Probleme lösten eine große Wanderbewegung aus. Angehörige verschiedener deutscher Stämme drangen seit dem 12. Jahrhundert auf der Suche nach neuem Siedlungsland nach Osten vor. Das Land zwischen Elbe und Oder war nur dünn von einer slawischen Bevölkerung bewohnt, die hauptsächlich die fruchtbaren Böden an der Oder bewirtschaftete. Ein großer Teil des Landes, vor allem die von dichten Wäldern bedeckte Gebirgsregion, die eine Barriere zwischen Schlesien und Mähren bildete, war noch nicht erschlossen. So fanden die deutschen Auswanderer reichlich Siedlungsraum. Die Siedler kamen größtenteils aus der Mark Meißen, Thüringen, Sachsen, Hessen, Franken, und verschmolzen erst allmählich miteinander und mit Teilen der ansässigen Bevölkerung zu dem Neu-Stamm der Schlesier. Das Land beherrschten seit dem 10. Jahrhundert die polnischen Piasten-Herzöge. 1138 war durch Erbteilung das Herzogtum Schlesien entstanden. Das Bistum Breslau bestand schon seit dem Jahr 1000. Die Bistümer besaßen Landeshoheit unter dem Herzog. Den polnischen Landesherren, Herzögen und Bischöfen, waren die deutschen Einwanderer willkommen, ermöglichten sie doch den weiteren Landesausbau und damit die Erweiterung ihrer Macht in politischer und besonders aber wirtschaftlicher Hinsicht. Ihre positive Einstellung zu den Neusiedlern beruhte dabei zum Teil wohl auf bestehenden verwandtschaftlichen Verbindungen zu deutschen Herrscherhäusern, aber nicht zuletzt auch auf den guten Erfahrungen, die sie schon mit den Zisterziensermönchen gemacht hatten, die bereits zu Anfang des 12. Jahrhunderts im Raum östlich der Elbe Abteien gegründet und mustergültige Wirtschaftsbetriebe angelegt hatten. Auch die Breslauer Bischöfe nahmen die Chance wahr, einen Teil dieses Siedlerstromes in ihr Bistumsland zu lenken und das gebirgige Waldgebiet urbar und wirtschaftlich nutzbar zu machen. Die wesentlichen Impulse für die Gründung von deutschen Siedlungen in ihrem Bistumsland gingen von den Breslauer Bischöfen Lorenz (1207–32) und Thomas I. (1232–68) aus. Sie beauftragten Lokatoren, Siedler für den Landesausbau anzuwerben und in das Rodungsland einzuweisen. Die Lokatoren waren meist im Land schon ansässige, meist polnische selbständige Unternehmer ritterlicher oder bürgerlicher Herkunft, die die Gründung von Dörfern zu leiten hatten. Dafür erhielten sie von ihrem Auftraggeber abgabenfreies Land und das Erbschulzenamt mit der niederen Gerichtsbarkeit. Bischof Lorenz begann mit der Ansiedlung, im Gebiet um Weidenau und Jauernig, ausgehend von dem um 1223 gegründeten Zentrum Neiße. Hier lagen die fruchtbareren Böden. Sein Nachfolger Thomas I. setzte das Siedlungswerk fort mit der Rodung des waldigen Berglandes das Bielethal aufwärts, wo die Böden mager und steinig waren. Der Bischof als der Grundherr teilte jedem Siedlungswilligen durch seinen Lokator eine Waldhufe zu, das sind ca. 25 Hektar, mit der Auflage, den Wald an den Berghängen zu roden und den Boden anbaufähig zu machen. Das gewonnene Ackerland gehörte dann ihnen und ihren Nachko-

men. Doch hatten sie dafür dem Landesherrn einen jährlichen Grundzins zu zahlen, sobald das neu gewonnene Ackerland Erträge einbrachte. Während der ersten Siedlungsjahre waren sie von Abgaben befreit. Aus welcher deutschen Landschaft die Siedler stammten, die sich auf das Abenteuer einließen, in dieser rauhen Gegend eine neue Existenz aufzubauen, wissen wir nicht. Ebenso wenig gibt es historische Quellen, aus denen wir erfahren könnten, wie sie für dieses Unternehmen ausgerüstet waren, was sie aus ihrem Herkunftsland mitbringen konnten, bzw. was ihnen der Lokator an Mitteln zur Verfügung stellte. Wahrscheinlich waren sie nicht allein in die Fremde aufgebrochen, sondern hatten sich mit anderen zusammengetan. Die schwere Aufgabe, der noch unerschlossenen Natur neuen Lebensraum abzurufen, die sie nur gemeinsam bewältigen konnten, ließ sie notwendigerweise zu einer Schicksalsgemeinschaft zusammenwachsen. Dabei spielte nicht zuletzt die geographische Lage des Siedlungslandes eine entscheidende Rolle. Der Kranz der Berge riegelte gerade das Bielethal lange von der übrigen Welt ab, da der Übergang über das Gebirge zu beschwerlich war und sich der Talkessel nur nach Osten in die schlesische Ebene hinein nach Patschkau und Neiße hin öffnete. Die wichtigsten Handelsstraßen führten an diesem Winkel vorbei, nordwestlich über das Glatzer Gebiet, südöstlich über Freudenthal und Jägerndorf. Unter den Siedlern bildete sich auch mit der Zeit eine gemeinsame Sprache heraus, eine schlesische Mundart, in die Elemente aus ihrem alten heimatlichen Dialekt einflossen, z. B. aus dem Fränkischen, worauf gemeinsame sprachliche Eigentümlichkeiten hindeuten. Aber auch slawische sprachliche Eigenheiten, wie die doppelte Verneinung (*Er hot doch kâ Geld nie* = Er hat doch kein Geld) oder das unreflektierte Reflexivpronomen „se“ (*Wir hon sich getroffen*, statt: Wie haben uns getroffen) weisen auf Kontakte mit der ansässigen slawischen Bevölkerung hin. Ein Teil der Lokatoren war polnischer Herkunft. Die Ankömmlinge werden ihre Bräuche und Lebensgewohnheiten aus ihrem Stammland mitgebracht haben, die ihnen das Einleben in der Fremde erleichtern sollten. Hier liegen die Wurzeln für das Entstehen eines eigenen Menschen-schlags mit einer spezifischen Kultur in der Region Freiwaldau (Jeseník).

Der Rhythmus der Jahreszeiten und der kirchliche Festkalender bestimmten den Ablauf des Jahres. Was die ersten Siedler in der Region Freiwaldau, das Bielethal aufwärts voranden, waren die fast unübersehbaren Wälder und ein magerer, steiniger Ackerboden, im Unterschied zu dem fruchtbaren in der Ebene um Weidenau und Jauernig. Entsprechend mühsam war die Bearbeitung, wovon noch heute die Steinwälle entlang der Felder zeugen, die aus den Steinen entstanden, die vom Acker aufgelesen werden mußten, bevor man einsäen konnte, denn das „Steineklauen“ war jedes Jahr, oft nicht nur einmal notwendig. Die Ernteerträge waren bescheiden. Die Landwirtschaft ernährte zwar die Menschen, aber man erzeugte keine Handelsgüter. Das galt besonders

Titulní list „Lidovosti Rakouského Slezska“ A. Petera, 1867

für die Gebirgsdörfer, wo man den Dünger teilweise auf dem Rücken die steilen Hänge hinauftragen mußte, und oft der erste Schnee fiel, ehe der Hafer geerntet war. Wegen der langen, schneereichen Winter war die Zeit zwischen Aussaat und Ernte kurz. Gefürchtet waren auch die gewitterreichen Sommer, weil sie oft Hagel brachten, der die ganze Getreideernte vernichten konnte, und Sturzregen, die die dünne Humusschicht von den Feldern ins Tal schwemmten. Die Schneeschmelze brachte Hochwasser und Überschwemmungen. Verregnete Jahre, in denen das Heu auf den Wiesen verfaulte, der Futtersvorrat für das Vieh, oft auch das Getreide auf den Feldern, bedeuteten Hungersnot. Die Menschen waren entkräftet, viele starben. Eine solche Klimakatastrophe soll es im 17. Jahrhundert gegeben haben. Hilflos den Naturgewalten ausgeliefert, nahmen die Menschen die Zuflucht zum Gebet, woran die vielen Wegkapellen und Wegkreuze noch heute erinnern. Auch der Brauch des Saatenreitens oder das „Kreuzchensstecken“ an die Ecken der Felder sind Ausdruck der herben, bodenständigen Frömmigkeit, wie sie den Menschen dieser Gegend eigen war. Aber nicht nur der Kampf mit den Naturgewalten prägte die Menschen dieser Landschaft, sondern auch die wiederholten kriegerischen Ereignisse, von denen sie nicht verschont blieben. Wenn wilde Horden das Land durchzogen, die Bevölkerung drangsalierten und Zerstörung und Elend zurückließen, wie es in den Hussitenkriegen, während des 30jährigen Krieges und in den Schlesischen Kriegen geschah. Letztere zogen große territoriale und wirtschaftliche Veränderungen mit da-

Selská svatba, 1908 (reprofoto)

mals noch unabsehbaren Folgen nach sich. Aber die Menschen ließen sich nicht entmutigen und blieben umso fester mit ihrer heimatlichen Scholle verbunden und bewahrten das in Jahrhunderten gewachsene Brauchtum.

Noch vieles ließe sich erzählen vom kargen Leben der bäuerlichen Bevölkerung in den Bergdörfern, aber es würde den Rahmen dieses kurzen Beitrages sprengen. Sollte doch hier nur aufgezeigt werden, wo die Wurzeln der Kultur dieser Landschaft zu suchen sind. Freilich könnte man der weiteren Entwicklung während der folgenden Jahrhunderte nachgehen, und eigens noch von der Bedeutung der Wälder für die Menschen dieser Landschaft sprechen. Der Wald war für viele die Existenzgrundlage, und das in vielfältiger Weise. Auch der Bergbau ist unerwähnt geblieben, einst wichtigster Wirtschaftsfaktor in dieser

Region, wobei es nicht in erster Linie um die Gold- und Silbergewinnung ging, sondern vielmehr um die Eisengewinnung. Seit 1290 besaßen die Breslauer Bischöfe als Landesherren das Bergregal, d. h. das alleinige Verfügungsrecht über die Bodenschätze in ihrem Fürstentum Neisse, bis in Folge der Schlesischen Kriege der Niedergang einsetzte. Unerwähnt geblieben sind die Steinindustrie, die wie der Wald für viele die Existenzgrundlage war, die Handweberei und nicht zuletzt die zahlreichen Handwerker, die für den täglichen Bedarf der Bevölkerung arbeiteten. Hierher gehörte auch ein Blick auf das Zunftwesen, das eine bedeutende gesellschaftliche und wirtschaftliche Rolle in dieser Region gespielt hat.

Der zentrale Bewahrer der Volkskultur dieser Landschaft war und blieb bis zuletzt die Familie. Hier hielt sich das Brauchtum am längsten, auch als seit Anfang des 19. Jahrhunderts die Industrialisierung einschneidende Veränderungen in die alte traditionsgebundene Berufs- und Gesellschaftsstruktur brachte, was nicht ohne Auswirkungen auch auf diese Region blieb. Die Menschen blieben auch nicht unberührt von den geistigen Strömungen der Zeit nach den napoleonischen Kriegen, als das bisherige Feudalsystem der europäischen Staaten zerbrach und an seine Stelle nationalstaatliches Denken trat. Das löste eine Bewegung der Selbstfindung der Völker aus, eine Selbstbesinnung auf das eigene kulturelle Erbe. Damals wurde der Begriff „Heimat“ Gegenstand von Literatur und Brauchtumpflege. Volksvereine entstanden. In den Schulen wurde das Fach „Heimatkunde“ eingeführt. Kein Wunder, daß ein Schulmann, wie der in Jauernig geborene, später in Troppau tätige Pädagoge Anton Peter (1831–98) das Thema aufgriff und in den Jahren 1865–73 ein dreibändiges Werk über „Volkstümliches aus Österreich-Schlesien“ herausbrachte. Nicht wenige folgten in den nächsten Jahren seinem Beispiel. Hiermit begann die Rückschau auf die 700jährige Kulturgeschichte der Region Freiwaldau/Jeseník, gleichsam eine Bestandsaufnahme dessen, was in dieser Zeit und Landschaft gewachsen war.

Als die Träger dieser Kultur 1946 das Land verlassen mußten, bedeutete das auch das Ende dieser Kultur. Geblieben sind Erinnerungen. Aber aus dem Wissen, daß die Erinnerungen mit der Erlebnisgeneration untergehen und aus dem Bewußtsein, daß es sich dabei doch um unwiederbringliches Kulturgut handelt, hat man in den Kreisen der Vertriebenen früh angefangen, soviel wie möglich schriftlich festzuhalten. Der Versuch, bei Treffen von Vertriebenen, heimatliche Bräuche wieder aufleben zu lassen, konnte nur von kurzer Dauer sein, da die Überlieferungsträger allmählich wegstarben, und die nachfolgenden Generationen in ihre neue Heimat integriert waren, einschließlich deren sprachlichen Idioms. Mundart kann man nicht lernen wie eine Fremdsprache. Eine wertvolle Überlieferung des heimatlichen Brauchtums sind die sog. Heimatbücher, die meistens in Gemeinschaftsarbeit als Mehrverfasserschriften zustande gekommen sind, und alles Wissenswerte um die Heimatgemeinde, ihre Geschichte, Persönlichkeiten, Bräuche und Denkwürdigkeiten festhalten, oft versehen mit Bildmaterial. Ich denke da an die Heimatbücher von Freiwaldau, Jauernig, das von den Dörfern Böhmischdorf, Sandhübel und Breitenfurt und von Lindewiese. Meist auf der Grundlage von zuverlässigem Quellenmaterial erarbeitet, verdienen sie, als kulturgeschichtliche Dokumentation ernst genommen zu werden. In diesem Zusammenhang muß auch die Arbeit von Rudolf Zuber, „Jesenicko v období feudalismu do roku 1848“, die 1966 im Verlag Profil in Ostrava erschienen ist, genannt werden. Zu den frühesten Versuchen, das heimatliche Kulturgut für die Nachwelt zu bewahren, zählt der „Altvaterbote“, den Pfarrer Albert Sauer ab 1948 alle zwei Monate herausgab. Ein wahres Schatzkästchen zum Thema Brauchtum stellen 10 Arbeitsmappen dar, die eine pensionierte Lehrerin und ehrenamtliche „Kulturreferentin des Heimatkreises Freiwaldau“, Frau Erna Matschek, unter dem Titel Altvaterheimat im Laufe mehrerer Jahre zusammengetragen hat, die als Anregung und Handreichung bei Zusammenkünften von Heimatvertriebenen gedacht waren, deshalb nicht im Buchhandel erhältlich sind. Um eine Vorstellung zu vermitteln, was darin zu finden ist, zitiere ich aus dem Begleittext von Dr. Rudolf Ohlbaum: „... Was ist da alles zu finden ist: Beiträge über Geschichte, Lebensweise, oft religiös bestimmtes Brauchtum und Liedgut, über Volksmusik, Volkstanz und Tracht, über Koch- und Backrezepte und natürlich über unsere schlesische Mundart, wie sie vor allem auf dem Dorf gesprochen wurde, aber auch über die Eigentümlichkeiten der schlesisch und österreichisch gefärbten Umgangssprache, wie sie in den Städten gesprochen wurde und wie wir sie unbewußt bis heute pflegen, auch wenn wir schriftdeutsch reden. Viel Platz ist Kinderreimen und Kinderspielen gewidmet und natürlich den Mundartgedichten gut und weniger bekannter Verfasserinnen und Verfasser, die ja manchmal erst

nach der Vertreibung aus der Heimat in fremder Umgebung versucht und ihre Fähigkeit entdeckt haben, Mundartverse zu schmieden oder in der Mundart ‚Geschechtlan zu derzehln‘. Es fehlen nicht Hinweise auf die Verfasser, soweit sie bekannt sind, und auf Persönlichkeiten, die sich in der alten oder in der neuen Heimat einen Namen gemacht und eine Auszeichnung erhalten haben.

Erna Matschek bietet viel heute oft schwer zugängliches Heimatschrifttum auszugsweise, oft jedoch in Ablichtung dar. ... Sie hält die Volkszählungsergebnisse der einzelnen Heimatorte des Freiwaldauer Ländchens von 1930 fest und gibt Hinweise auf heutige sudetendeutsche Einrichtungen wie das ‚Sudetendeutsche Wörterbuch‘ in Gießen, das ‚Sudetendeutsche Musikinstitut‘ und die ‚Ostdeutsche Galerie‘ in Regensburg. Schließlich verzeichnet sie die einzelnen Heimatgruppen, Heimatbrief und Heimatsammlungen des Freiwaldauer Ländchens. Auch die Wallfahrtsslätten der alten Heimat.

Das alles hat Erna Matschek mit jahrelangem, unermüdlichem Sammelfleiß zusammengetragen. Sie steht damit in unserem Heimatgebiet in der Reihe der in der Vergangenheit um Heimatkenntnis und Heimatforschung bemühten Männer Anton Peter, Adolf Kettner, Franz Xaver Gröger, Josef Nitsche, Dr. Franz Peschel, Karl Urbassek, Dr. Rudolf Fitz, Erwin Gröger die alle, außer den beiden Letztgenannten, im Schuldienst tätig gewesen sind – wie eben auch Erna Matschek, die frühere Schuldirektorin.“

Mit diesen Hinweisen auf weiterführende Literatur möchte ich schließen. Angesichts der vielfältigen Aspekte, die sich unter dem Begriff „Volkskultur“ verbergen, habe ich mich darauf beschränkt, die Kulturgeschichte dieser Region nur in groben Umrißlinien darzulegen und im übrigen für diejenigen, die sich eingehender mit dem Thema befassen möchten, auf vorhandenes Informationsmaterial hinzuweisen.

STRESZCZENIE

Śląska kultura ludowa i kultura ludności w regionie Jesenika

Korzenie ludności w regionie Jesenika są związane z niemieckim osadnictwem w XII i XIII wieku. Przemiany gospodarcze i społeczne w zachodniej Europie spowodowały wędrówkę ludności w poszukiwaniu ziemi na słabo zaludnione Nadodrze. Miejscowi książęta i biskupi przyjmowali osadników by objęli uprawą gęsto zalesione tereny górskie. Zadanie to powierzali lokatorom, którzy kierowali procesem osadniczym. W ciągu niewielu lat powstały liczne wsie. Pod wpływem nowych warunków życiowych na terenach osadnictwa, z tego co przybysze ze sobą przynieśli, powstały nowe zwyczaje, także gwara dostosowała się do nowych warunków. Natura i wojny stworzyły specyficzny gatunek ludzi. Wraz z wymianą ludności po II wojnie światowej gwałtownie zakończyły się dzieje kulturalne regionu. Pozostała pamięć, która odcisnęła piętno na ziomkowskim piśmiennictwie.

RESUMÉ

Slezská lidová kultura a kultura lidu na Jesenicku

Kulturní kořeny lidu na Jesenicku je třeba hledat v souvislosti s německou kolonizací z východu ve 12. a 13. století a jednak s hospodářskými a sociálními změnami v západní Evropě, způsobenými hledáním půdy v řídké osídleném území Poodří. Tamější knížata a biskupové přijímali kolonisty, aby kultivovali ještě hustě zalesněná hornatá území. Vysílali lokátory, kteří řídili proces osidlování. V průběhu několika málo let tak vznikly četné vsi. Pod vlivem nových životních podmínek se na tomto území přetvářely životní zvyklosti, které si osídlenci s sebou přinesli, v nové obyčeje. Měnilo se i nářečí. Příroda a válečné události zformovaly drsný a zbožný typ lidu. Vysídlením obyvatel po 2. světové válce nastal náhlý konec kulturních dějin této oblasti. Zůstaly jen vzpomínky projevující se v početné krajanské literatuře.

Lidové zvyky severozápadního Slezska v průběhu roku

Mgr. Bohumila Tinzová, Státní okresní archiv Jeseník

Úvod

Jmé Češi, Moravané, Slezané? Tak se občas ptají lidé žijící nyní v našem kraji. Jejich předkové či oni sami přišli z mnoha koutů nejen současné České republiky, ale též z Rumunska či Řecka. Navíc si na onu otázku musí vždy znovu vzpomenout každý, kdo se dotýká zpráv z minulosti našeho regionu. Do jeho historie zasahovaly dějinné zvraty. Nutno podotknout, že mnohdy zásadně a neblaze; třicetiletou válkou a čarodějnickými procesy počínaje, přes prohrané války Marie Terezie o Slezsko až po odsun původního německého obyvatelstva po r. 1945. Byli to především Němci nebo hlavně Slezané? Přikloňme se pro tuto příležitost k označení Slezané, protože specifické prostředí hornatého severozápadního Slezska formovalo také kulturu a tradice místního lidu. I pro nás, dnešní obyvatele je nejlépe použít tento termín, když domovina je tam, kde jsme se buď narodili, nebo kde žijeme řadu let. Odpovíme otázkou: „Kde se cítíte doma?“ Pokud zde na Jesenícku, pak jste Slezané.

Vydáváme se společně na pouť do pokladnice lidové kultury zdejšího původního lidu, plné tradic, zvyků a pověr navlečených jako korálky na šňůře celého roku. Naše putování začne podle církevního kalendáře dobou adventní, která byla ve všech křesťanských oblastech počátkem nového liturgického roku. Místní lid byl společenstvím velice zbožným a církevní svátky a obyčeje s nimi spojené tvoří onu pomyslnou šňůru, na kterou budeme navlékat korálky starších zvyků, tradic a pověr z dob pohanských.

Lidové zvyky prostých lidí byly v mnoha případech velmi podobné bez ohledu na národnost. Vycházely totiž ze stejných kulturních tradic středoevropského prostředí a z chudých životních podmínek daných hornatým charakterem jesenických hor. Budeme se proto zabývat většinou pouze těmi, které se od našich českých tradic liší a které mohou přiblížit atmosféru života prostých zdejších lidí v průběhu roku.

Adventní a vánoční čas

Advent, ve všech křesťanských zemích čas čekání na narození Spasitele, Ježíše Krista. Doba plná radosti z očekávaného zázraku a příprav na něj. Podzim plný bujarých veselí ustoupil zimě a ta přinesla zklidnění i do společenského života obcí a městeček.

Hned na okraji adventu se setkáme s jednou z krajových zvláštností; k nejoblíbenějším světcům severozápadního Slezska patřil sv. Ondřej (Andreas, 30. listopad) a svatoondřejská noc v předvečer jeho svátku platila za čarovnou. Váže se k ní proto celá řada lidových pověr, věštění a zvyků k zajištění dobrého následujícího roku a osudu. Některé z nich se váží v naší tradici ke Štědrému dnu: lití oliva nebo vosku, házení střevícem, třesení plotem, ale kraj jesenických hor měl též svá specifika. Nejvíce zvyků a pověr se týkalo vdavekchtivých dívek. V případě „šťouchání do slepic“ (Das Hühnerstockern) musela odpovědi chtivá osoba holi bouchat do posady s drůbeží tak dlouho, dokud se z ní neozvala odpověď. Říkala při tom v jesenickém nářečí: „Gackert der Hahn, kriegste an Mann, gackert die Henn, kriegste kân!“, což znamená „Ozve-li se kohout, muže dostaneš, kdáká-li slepice, žádného mít nebudeš!“ Při „třesení plotem“ (Zaunrüttern) říkala dívka: „Plote, plotku, tebou třesu, svatý Ondřeji, k tobě mám prosbu: dej, ať štěkot psa mi řekne, odkud milý pro mě přijde.“ Dívka mohla k věštění využít též „natrásání postele“ (Bettrütteln): před spaním stačilo zatřást „štrozokem“ (matrace vycpaná slámou) se slovy: „Postýlečko moje milá, třesu tebou, seč mi stačí síla. Svatý Ondřeji, dej mi spatřit této noci nejmilejšího mému srdci.“ Slaměný věneček házený opakovaně do větví ovocného stromu v zahradě po setmění zase dívce prozradil, kolik roků zůstane ještě svobodná. Stačilo spočítat, kolikrát spadl na zem, než se v koruně zachytil. Chtěla-li dívka vědět, zda si ji milý vezme nebo zda ji podvádí, vhodila do mísy s vodou dvě zrnka ovesa (zwei Haferkörnchen), musela ale při tom myslet na konkrétního mladíka a říkat: „To jedno jsem já, to druhé můj poklad.“ Pokud

se zrníčka k sobě přiblížila, měla se za milého vdát, pokud se ale od sebe vzdálila, milý ji měl oklamat. Pokud mělo děvče více oblíbených hochů, stačilo napsat jejich jména na lístečky a každý z nich zabalit *do kuličky z hlíny* (Lehmkügelchen). Ty potom vhodila do mísy s vodou a čekala, která kulička se první rozpustí. Lísteček z ní nesl jméno jejího nastávajícího muže. Nebo, když chtěla vědět, jakého povolání bude její muž, vyšla večer na pole a zavolala směrem ke vsi. Když jí odpověděl štěkot psa, měla se stát ženou myslivce, když zaslechla sekání sekerou, měla si vzít dřevorubce (zajímavé na této věštbě je, že jiná povolání v ní nejsou zmíněna!).

K obecným věštbám osudu v novém roce patřilo například „*věštění z hrnečků neboli zvedání hrnečků*“ (Töpfelhöben). To se vzaly tři a více hrnečků s pokličkami a do každého z nich se vložil symbolický předmět: peníz znamenal majetek, chléb věstil dostatek obživy, věneček značil svatbu, uhlí nemoc, hlína znamenala smrt, kůže naopak narození dítěte, střevíc cestu a podobně. Hrnečky se na stole promíchaly a mohlo se věstit. Nejprve hlava rodiny – otec odklopil pokličku, čímž odkryl svůj osud v následujícím roce. Hrneček se znovu zakryl, zamíchal mezi ostatní a postupně se tak vystřídali všichni rodinní příslušníci. Pokud člověk chtěl zjistit, zda se mu splní konkrétní přání, pomáhalo „*věštění ze slov*“ (Ja-Wortlösen). Musel zůstat po setmění venku a přát si přání tak, aby odpověď byla buď ano nebo ne. Lidé ve světnici o něm nesměli vědět, když si přál své přání. Pak zaklepal na okno a čekal, co budou říkat. Pokud se jako první ozvalo ano, přání se mu dozajista splnilo, pokud ale první padlo ne, mohl se s ním rozloučit.

Období adventu začínalo první adventní nedělí, čtyři neděle před Vánocemi. Tradice adventního věnce je v oblasti Jeseníků novodobou záležitostí – rozšířila se až ve 20. století. Zelená barva chvojí symbolizovala naději, fialová barva mašlí byla znakem pokání. Čtyři silné červené svíce pak charakterizovaly lásku a víru. Zapaloval je postupně otec (hlava rodiny) vždy v adventní neděli za přítomnosti celé rodiny. Zapálení svíčky předcházela společná modlitba. Po vyhoření se někde svíce červené vyměnily za bílé a ty se zapalovaly na Štědrý večer.

Zvláštní zvyk svázaný s prvním adventním dnem měli v severozápadním Slezsku řezníci: posílali svým zákazníkům „*rorátové klobásy*“ (Roratenwürste) obvykle zapečené v žemlovém těstě jako poděkování za přízeň a s vírou v její zachování.

K adventu patřil též začátek zimních společných prací – předení, draní perí, vázání povřísel, strouhání louči či šindelů – a k nim neodlučitelně patřily adventní písně a vyprávění pověstí nebo příběhů ze života. O *přástkách* (Rockengänge) si povíme více v části o masopustu. Zde si jen všimneme tzv. „*dlouhé noci*“, která s nimi souvisela. Opakovala se několikrát za zimu, ale ta nejslavnější souvisela s koncem adventu. V okolí Jeseníku (např. v Dětríchově) se slavila „*dlouhá noc*“ dva dny před Štědrým dnem. Toho večera se moc nepředlo, lidé se scházeli spíše pro zábavu – o půlnoci přišel čas oslavy ukončení předení pro tento rok. Na stůl bylo přineseno jídlo a tzv. „*přástové pítí*“ (Rockengangtrank). Šlo v podstatě o *teplé ochucené pivo*. Po jídle se společnost rozešla domů. Ne tak ale mládež; ta mnohdy až do rána sáňkovala na velkých saních za bujarého veselí a zpěvu.

K vlastní církevní tradici patřily ranní pobožnosti – tzv. *roráty*. Konaly se ještě za tmy a lidé se scházeli v kostele s malými svíčkami jako symbolem očekávání velkého světla – narození Páně.

Svátek sv. Barbory (4. prosinec). Zvyk řezání třesňových větvíček jako způsob věštby případného sňatku zná i české lidové zvykosloví. V některých jesenických vsích si dívky daly do vody více větvíček označených jmény chlapců, která z nich rozkvetla první, toho si měla vzít. Ve slezském podání měla třesňová větvíčka ještě jeden význam. Kdo se skrz ni o Štědrém večeru podíval, měl uvidět příbuzné a známé, kteří v příštím roce zemřou.

Svátek sv. Mikuláše (6. prosinec) se od našeho lišil pouze složením doprovodu. Chyběl anděl, zato čertů bylo požehnaně: dva až čtyři byli oblečení v dlouhém kožichu převázaném slaměným povřísem a řetězem, na hlavě starou chlupatou čepici a na nohou velké slámou vycpané staré boty – říkalo se jim ve zdejší nářečí „*Puuschnackl*“. Načerněná tvář s rozčuchaným plnovousem jim dodávala děsivého vzezření. Mimo ně tu byl ještě „*Krampus*“ neboli „*Hörnernickel*“ (tj. rohatý Mikuláš). Ten mohl chodit i samostatně a mezi dětmi měl pověst nelítostného karatele hříčů a prohřešků. Krampus musel mít i rohy, na tváři nosil strašidelnou černou masku, nechyběl ani červený čertů ocas. Všichni dohromady šířili skutečnou atmosféru strachu, nezřídka došlo i na skutečný výprask, po němž muselo postižené dítě ještě

políbit metlu, kterou dostalo. Hodné děti dostaly po básničce, písni či modlitbě dárky od Mikuláše (Nikol): jablíčka, ořechy, cukroví nebo perníky; od čertů se mohli dočkat dáreků i zlobivci – ti ovšem dostali řepu, brambory nebo mrkev. Občas se některý zvláště podařený nezbeda dostal až do čertovského pytle.

Štědrý den a Štědrý večer (Weihnachtsfeier, Heiligerabend) byl v oblasti severozápadního Slezska stejně jako v české tradici vyloženě rodinným svátkem. Pouze malí chlapci chodili v ten den od domu k domu a zpívali vánoční koledy. Dostávali za to drobné peněžní dary a vánoční cukroví, nejčastěji perníky. Toho dne se držel přísný půst. Na snídani se pila melta a jedl chléb nebo žemle. Oběd se – hlavně v chudých rodinách – vypouštěl zcela nebo se jedla pouze hustá polévka. Úderem zvonů o šesté večer se scházela celá rodina u štědrovečerního stolu. Otec zahájil společnou modlitbu. Ani slavnostní večeře však nebyla právě bohatými hody, jak je známe z novodobé tradice. Základem byla mandlová polévka. Následovala pečená ryba nebo ryba na modro s mandlemi, povídkovou omáčkou a slezským knedlíkem – to ovšem jen v rodinách lépe situovaných. Chudí lidé se spokojili s tzv. „makovými kousky (sousty)“ Mohnkliebä nebo Mohnbissen, tj. s krájenými žemlemi namáčenými do teplého sladkého mléka, poskládanými do mísy a zalitými sladkým mlékem, zasypanými mákem a cukrem. Jinde se podával jablečný závin. Připočteme jablka a ořechy, které byly podobné jako v naší kultuře součástí nejrůznějších věštebných praktik; to bylo vše, nač se mohl tehdejší Slezan po celodenním půstu těšit. Zato tradice a zvyků si rodina toho večera užila požehnaně. Řada z nich byla opět takřka shodná s našimi. Pomineme *vánoční stromeček*, který se sice poprvé objevil již roku 1539 ve Štrasburku, ale rozšířil se z Německa teprve v polovině 19. století. Zaměříme se na tradice nám neznámé. Tak třeba „zapalování světla“ (Lichtanzünden). Po setmění, když se celá rodina shromáždila ve světnici, zapálilo se světlo a každý musel bedlivě sledovat svůj stín na zdi. Pokud jeho stín měl hlavu, věstilo to dobré zdraví po celý příští rok, pokud ne, znamenalo to smrt. V novější době se tento zvyk praktikoval při zažehnutí svíček na stromečku.

Kolem domácího zvířectva a zahrady se točilo mnoho zvyků i v naší lidové tradici. Psi, kočky, drůbež měli podíl na každém jídle na stole. Dobytek a koně ve stájích dostali po večeři kus chleba – někde posolený, někde pokropený svěcenou vodou. Krmil je buď hospodář nebo hospodyně, volal na ně jménem a zvěstoval zvířectvu, že je Štědrý večer. Následující zvyk je však typický právě pro oblast Jeseníků: hospodyně položila do slepičárny obruč kola a do ní nasypala zrní. Tím se mělo zamezit zanášení slepic. Za tmy se prováděly i pověry týkající se zahrady. V Jeseníku (Frývaldově) „šlehali ořešáky“ (Nußbaumpeitschen) k zajištění bohaté úrody ořechů. Šlo o období dalších zvyků k zajištění úrody ovocných stromů, jak je známe i my. Již za tmy vyšli hospodář s hospodyní do zahrady, uřezali si pruty z ořešáku a těmi strom šlehali, dokud prut vydržel. Ovocné stromy se také za večerního zvonění *omotávaly slaměnými povřísky*, v Jeseníku k tomu hospodáři přidávali i modlitbu za dobrou úrodu. Podobně tomu bylo se zvykem zvaným „Grimpala“, což ve zdejší nářečí označovalo *drobečky od štědrovečerní večeře*. Vše, co zůstalo na ubruse od večeře se v noci rozsypalo pod všechny ovocné stromy. V Dětrichově nechávali ubrus na stole až do oběda na První hod vánoční a po něm Grimpalu vysypali pod největší strom v zahradě a třikrát se při tom pomodlili Otče náš.

Jablka jako symbol prvotního hříchu Evy a Adama byla součástí mnoha lidových pověr: v Lipové si vdavekchtivá děvčata strčila na Štědrý den do kapsáře nebo zástěry *červené jablíčko*. Nosila ho stále při sobě až do Silvestra a večer ho položila pod polštář. Sen novoroční noci jí pak zjevil jejího nastávajícího. V Jeseníku zase děvčata věštila svůj osud z „nárazů prstenu“. Snubní prsten některé vdané ženy se pověšil na vlas dívky, která se tázala, a pomalu se ponořil do sklenice s vodou tak, aby se nehýbal. Sám od sebe se dal do pohybu a kolikrát narazil na stěnu sklenice, tolik let měla zůstat dívka ještě svobodná. Pokud ovšem nenarazil do sklenice vůbec, měla zůstat zcela na ocet nebo se vdát až za

Betlém řezbáře Titze ve Zlatých Horách

Vánoční hra o Ježíškovi, Jeseník, 27. 12. 2007

Pasíčka (dř. osada Bukové) nebo Travná prosluly výrobou vyřezávaných betlémů. Jejich výrobou se zabývali i zdejší významní sochaři (např. Josef Obeth) a řezbáři (hlavně Franz Tinz). Takové jesličky jsou dochovány například v Jeseníku, Zlatých Horách, Rejvízi. Také v muzejních sbírkách jich najdeme celou řadu.

K radostem vánočního období v celé oblasti patřily nesporně „vánoční hry o Jezulátku“ (Christkindelspiele). Známe jich z Jesenicka hned několik. Šlo o jednoduchá představení v lidovém místním nářečí, která předváděli hoši a dívky v období mezi svátky a svátkem Třech králů dům od domu, za což dostávali patřičnou odměnu.

Boží hod vánoční (25. prosinec) byl pro obyvatelstvo severozápadního Slezska dnem radosti a rodinné pospolitosti. Na oběd se podávala často vepřová pečeně jako symbol hojnosti.

K místním zvykům z Javornicka na druhý svátek vánoční, tj. na **sv. Štěpána** patřilo posvěcení vybraného osiva pro první jarní setbu. Mělo zajistit bohatou úrodu. Malé děti chodily „na koledu“, především ke svým kmotrům. Sousedé a přátelé se navštěvovali s přáním veselých Vánoc.

Na Mládátka (28. prosinec), tedy v den připomínky vyvraždění novorozenců na pokyn krále Herodesa, měly děti zakázány všechny nebezpečné zábavy. Prý jim v ten den hrozilo nebezpečí. Povětrím létala „paní Hole“, ochránitelka duší nepokřtěných a mrtvě narozených dětí, ale také postrach neposlušných a mlsných dětí. Byla zobrazována jako hrozivá postava s kožešinovou maskou na hlavě.

Od Silvestra přes svátek Tří králů až po masopust

Podobně jako Štědrý den byl ve starých dobách **Silvestr** (31. prosinec) rodinným svátkem. Rodina se sešla navečer v parádním pokoji, aby společně uzavřela uplynulý rok. Tradice silvestrovských bálů a zábav je zcela novodobá. To se pak celá vesnice shromáždila v místním hostinci a zábava, hojně podporována alkoholem, trvala nezřídká do ranních hodin. My se ale vraťme do selské světnice, abychom zjistili, čím se lidé onoho posledního večera v roce bavili.

Večer zahajoval hospodář výzvou ke společné modlitbě, po které následovala slavnostní večeře. Jídelníček kopíroval večeři štědrovečerní; místní nebyli co se týče jídla příliš vybíraví. V novější době se toho večera naposled rozsvítil vánoční stromeček.

Mnohé lidové zvyky byly opakováním tradic spojených se svatoondřejskou či štědrovečerní nocí. Nejvíce na pilno opět měla vdavekchtivá děvčata. Mohla si vybrat z celé škály nejrůznějších věštebných praktik. Když si vybrala „*popadnutí polen*“ (Scheitelraffen), vyběhla za tmy k hranici se dřívím na dvůr – nejlépe sousedův – a nabrala do náruče polena. Ve světnici je potom spočítala: lichý počet věstil nepěkného muže malého vzrůstu nebo dokonce starého, zato sudý počet znamenal švarného a statného manžela. V jiné verzi si dívka musela všimat, jak polena vypadají a podle toho odhadovala, jakého muže dostane. Mohla zkusit také „*pálení postav*“ (Figurenanzünden): z papíru si vystříhla postavičky panáčka a panenky, které symbolizovaly dívku a jejího konkrétního milého. Postavila je proti sobě na nehořlavou podložku a zapálila. Pokud se při hoření naklonily k sobě, mohla se chystat svatba, pokud padly od sebe, nebylo

mnoho let. Věštby zdraví v příštím roce z jablíček a ořechů praktikovali Slezané také, jablka rozkrajovali pro každého otec jako hlava rodiny.

Neodlučitelně patřily k Vánocům *betlémy* v takřka každé domácnosti. Jejich vznik je spojován s osobou sv. Františka z Assisi, který prý v r. 1223 postavil první jesličky, k nimž přivedl živého oslíka a před nimiž odsloužil štědrovečerní mši. Nejprve se stavěly pouze v kostele. Císař Josef II. ale jejich vystavování v církevních prostorách zakázal – označil je v dekretu za nedůstojné dětské hračky. Z kostelů se tak jesličky ocitly v lidských příbytích. Šlo často o vlastnoručně vyrobené jesličky (Krippe). Jesenicko, např. Dolní Údolí, Zlaté Hory,

z toho vztahu nic, natož sňatek. Pokud se sešlo několik neprovdaných děvčat, mohla sáhnout k věštbě zvané „*síto plné zástěr*“ (Schürzensieben): každá z přítomných dala svoji svinutou zástěru (v některých obcích šátek) do velkého síta. Tím potom třepaly dívky nad hlavou tak dlouho, až některá zástěra vy-
padla na zem. Její majitelka se v příštím roce vdala první. Tak se mohlo pokračovat, dokud v síti nezbyla poslední. Oblíbeným dívčím silvestrovským zvykem byla též věštba zvaná „*obraz budoucnosti*“ (Bild des Zukünftigen). Svobodná děvčata, která se chtěla dozvědět, koho že si to vezmou za muže, musela v noci zametat svoji komůrku směrem ke dveřím. Když dometla až k nim, rychle se obrátila a podívala se do zrcadla. Na kratičký okamžik v něm mohla zahlédnout tvář svého vyvoleného.

K obecným věštbám zdraví či budoucnosti patřilo *louskání ořechů* (Nussknacken): každý z rodiny si vybral čtyři jako symboly čtyř ročních období. Z nich se věštila budoucnost: zdravé jádro znamenalo zdraví, zaschlé věštilo nemoc, černé pak smrt. Počasí se věštilo většinou z takzvaného „*cibulového kalendáře*“ (Zwiebelkalender): hospodář rozkrojil před spaním cibuli na dvanáct stejných dílků a z každého sloup slupku. Ty položil do řady vedle sebe a nadepsal čísla dvanácti měsíců roku. Každou slupku trochu posolil. Následujícího rána, než šel na mši, slupky pečlivě prohlédl: ta slupka, v níž byla sůl suchá, proro-
kovala měsíc suchý, pokud navlhla, věštila vlhký měsíc a ta, v níž bylo hodně vody, oznamovala obávané velké deště.

A ještě jeden zvyk se váže k poslednímu dni starého roku (v některých obcích i k Novému roku) – ten den *končili ve službě pacholci a děvečky* a znovu nastupovali až na Tři krále. Dostávali od hospodáře, pokud s nimi byl spokojen, bohatou výslužku. S dobrými pomocníky se jen neradi loučili. Pokud již k definitivnímu odchodu došlo, hospodář vyprovázel pacholka či děvečku s velkou slávou osobně: odvá-
žel je vozem nebo bryčkou se vším skromným majetkem, který se většinou vešel do jednoho kufru nebo malované truhly. Pak bylo ovšem nutno najít nové pracovní síly.

Nový rok (Neujahr, 1. leden) patřil především *přání štěstí a všeho dobrého v novém roce* (Glückwünschen). Krásným zvykem byla například tradice ručně psaných veršovaných přání dětí rodičům za vše, co pro ně v roce uplynulém udělali. Děkovaly ale také služebné osoby hospodářů, přáli si lidé na ulicích, před kostelem: „*Ich wünsche dir von Herzen Friede und Einigkeit, Glück und Gesundheit und ein langes Leben.*“ (Ze srdce ti přeji pokoj a svornost, štěstí a zdraví, taky dlouhý život). Připomíná to známou českou koledu „Štěstí, zdraví, pokoj svatý vinšujeme vám...“ Jistě, je to jen další důkaz toho, že obyčejní lidé měli stejné priority a životní hodnoty bez ohledu na národnost.

Tento den byl svátkem radostným, plným víry v lepší rok. Řada magických zvyků byla prováděna, aby se lidé očistili a vykročili tak do nového období v lepší, dokonalejší podobě. Lidé říkali „*S vydrhnutým tě-
lem a s čistou duší skoč do nového roku*“ (Körpersauber, seelenrein, spring' ins neue Jahr hinein.). Na Nový rok brzy ráno proto někde umývali muži ženy studenou vodou nebo sněhem, aby byly krásné a zdravé. Ženy si mohly z téhož důvodu o novoročním ránu připít trochou vína – šlo o tzv. „*přípitek na krásu*“ (Schönheitantrinken). Mužům zase dávala novou sílu každá sklenička kořalky vypitá v ten den. Nebo například maminky vkládaly každému členu rodiny do dlaně *novou minci* – ty byly pro štěstí. Pokud si ale chtěl člověk zajistit v nastávajícím roce *dostatek peněz*, musel se na Nový rok brzy ráno umýt čerstvou vodou, do níž hodil několik mincí.

Na Nový rok vstávali všichni velmi brzy a snažili se přijít včas na bohoslužby. Ten, kdo by přišel pozdě, chodil by pozdě celý rok a stal by se tak terčem všeobecného posměchu. Je znát, že i staří Slezané věřili, že „*jak na Nový rok, tak po celý rok*“. S touto pověrou jsou spojeny i další zvyky. Aby lidé v příštím roce nestrádali, jedli v ten den *co nejvíce vepřového masa*. Symbolem hojnosti jídla byl též mák, ve slezské kuchyni velmi oblíbený. Dávali si také pozor, kdo je jako první na Nový rok potká: jestliže člověk potkal jako první mladou dívku nebo chlapce, mohl počítat se štěstím po celý rok, starému člověku ale bylo lépe se vyhnout. O novoročním večeru muselo být všude v domě vzorně uklizeno a žádný šuplík, dveře či okno nesměly zůstat otevřeny. To proto, aby domácí duchové věděli, že je vše v pořádku a aby zůstali domácnosti přátelsky nakloněni.

Ještě jeden zvyk stojí za zaznamenání: když po Novém roce přišlo na stůl jídlo, které se toho roku ještě nejedlo, bylo zvykem, že všichni kolem stolu si po řadě uštedřili lehký pohlavek – aby bylo dost jídla po celý rok.

V čase mezi Novým rokem a svátkem Tří králů chodívali vesníci dům od domu (stejně jako v českých krajích) *Kašpar, Melichar a Baltazar* (Kaspar, Melchior, Balthasar) na tzv. „*Neujahrschreiben*“. Křídou psali nad dveře domů K+M+B s příslušným letopočtem a nad tento nápis kreslili kříž. Tento zvyk vlastně znamená přímluvu svatých Tří králů jako pomocníků v nouzi. K tomu zpívali tradiční koledu s tímto textem: „*Děťátko se narodilo v Betlémě, raduj se Jeruzaléme! Aleluja, aleluja...*“ Byl to většinou pan učitel se svými žáky. Děti, ale i učitel dostávali jednak peněžitou odměnu, jednak potraviny, které byly zvláště pro nemajetného učitele, ale i pro jeho svěřence vítaným přilepšením skromného živobytí: uzené či špek, brambory, křížaly, mouku nebo kroupy. V některých obcích severozápadního Slezska takto dokonce chodil pan farář s kostelníkem v doprovodu tří vybraných zpěváků z kostelního sboru.

Svátek Zjevení Páně neboli Tří králů (6. leden, das Dreikönigsfest) patřil k největším svátkům církevního liturgického roku a znamenal konec vánočního období. Ještě na chvíli se rozjasnily všechny oči, když do vánočního Betléma neboli jesliček přibýly postavy biblických tří králů jdoucí se s celým slavnostním průvodem poklonit Jezulátku a nesoucí mu svoje dary: zlato, kadidlo a myrhu. Jesličky v domácnostech či v kostelech tak znovu ožily, aby byly po Hromnicích uloženy do krabic. I k tomuto dni se vázala celá řada magických pověr a zvyků.

Den před svátkem Tří králů se v kostele *světla voda, kadidlo, křída a sůl* – ty pak byly používány v domácnostech jako ochrana před čarodějnicemi a zlými duchy. Navečer vyslala hospodyně nejstarší dceru s kropenkou svěcené vody a větvičkou z vánočního stromku vykropit nejen stavení, chlěvy, stáje, včelín, zahradu, pole a louky, ale také hroby předků. Svěcená voda se někdy používala i proti bolestem v krku. Po celý rok se svěcená voda uchovávala v kropence u dveří, vykrápěly se s ní rakve, pokud někdo zemřel, kropilo se s ní obilí, aby se do něj nedaly myši. Celý dům se taktéž vykuřoval kadidlem. Svěcená sůl se sykala do studní, aby se v nich udržela čistá voda a přidávala se do pití dobytku. Některé hospodyně jí špetku přihodily i do máselnice při stloukání másla. Svěcená křída sloužila při dalších magických praktikách na ochranu domácnosti proti zlým silám. Proti problémům se zažíváním u lidí sloužil kousek pečiva od štědrovečerní večeře. Dobytku se podával podobně jako o Štědrém dnu kousek chleba, někde posolený, jinde pokropený svěcenou vodou jako ochrana před nemocemi. Ten, kdo si v předvečer svátku lehl do postele napříč, uviděl ve spánku místo, kde byl zakopán poklad. A při půlnočním vyzvánění zvonů na Tří krále se zase měnila voda na několik okamžiků ve víno. Byl to čaromocný den.

Období masopustu do Popeleční středy

Masopust byl obdobím všeobecného veselí a zábavy ve všech koutech Evropy, časem svateb, plesů a tanečních veselí – a také *zabíjaček*. Krvavý prejt, zabíjačková polévka, jitrnice a tlačěnka byly vítaným zpestřením jídelníčku. Děti roznášely ještě večer sousedům, příbuzným a známým tzv. „*prasečí tanec*“, tj. výslužku. Plesy pořádaly především obecní spolky či společenstva řemeslníků a nesly mnohdy velice poetické názvy: květinový, jablkový či třeba Cecilkový bál – každý ples byl specifický nejen svým jménem. Připravoval je vždy plesový výbor v čele s předsedou. Ti se starali o organizaci večera včetně různorodého občerstvení. Sál byl vždy příslušně vyzdoben podle zadání pořadatele. Hudbu obstarávaly místní kapely – někdy i šestnáctičlenné. Vedle klasických tanců přišly ke slovu samozřejmě oblíbené místní lidové tance. V Domašově to byly kupříkladu: „*Schneiderkarline*“ (Krejčího Karolínka), „*Schuster zieh!*“ (Ševče táhni!), „*Siehste nie, do kemmt a*“ (Nevidíš, teď jdu já) nebo třeba „*Hühnerschorre*“ (Hrabání slepic) či „*Tüchlatanz*“ (Šátečkový tanec).

Za dlouhých zimních večerů se ale především pracovalo: pokračovala doba *přástek* (Rockengang) a *draček* (Federschleifen). Na přástkách v některém ze statků ve vsi se scházely dívky, ženy a někdy i muži s kolovraty a spřádali len z poslední úrody. Bývalo při tom velmi často hodně veselo, zvláště, pokud si přišli mládenci „*vyprosít trochu koudelě*“. Muži a mládenci většinou spíše vyráběli potřeby pro domácnost: louče, dřevěné nádoby. Došlo to tak daleko, že císařským nařízením r. 1763 byly dokonce přásky zakázány, prakticky se ale takto předlo ještě ve 20. století. Tak například v Dolní Lipové se tradice přástek zachovala i v období 30. let 20. stol., kdy se již doma nepředlo. Dál se chodilo k „*Nochberin ang Spilla*“ (ve zdejší nářečí „*k souseďce na přásky*“). Z toho se posléze vyvinula tradice „*Fraenobend*“ (ženského večera) či jinde „*Rockengänge*“ (přástek), v obojím případě šlo o setkání žen a dívek ve starých krojích,

kteří oprášili staré kolovraty a sešly se v hostinském sále, kde se zpívalo, vyprávělo, hrálo se divadlo nebo se tančilo. Muži zde samozřejmě také nechyběli. Podávala se káva a tradiční masopustní koblihy (Krapfen, v nářečí Kraapln). Na dračkách se zase dralo husí peří, zvláště tam, kde byly dívky na vdávání. Peřiny totiž představovaly povinnou součást věna. Dralo se většinou v sobotu večer až po té, co byl nakrmen a podojen dobytek. I tady bylo veselo, vyprávěly se pověsti i příběhy ze života, zpívalo se a hlavně se semlelo vše, co se ve vsi událo. O ženy se staral sám hospodář, podával jim domácí chleba mazaný husím sádlem a častoval je nějakou tou kořaličkou pro zahřátí nebo pivem.

Poslednímu čtvrtku masopustu místní říkali „fätt.r Donn.rschtich“ – mastný čtvrtek, protože bylo obvyklé se v tento den naposled pořádně najíst před následujícím postním časem. A poslední 3 dny masopustu od neděle do úterý před Popeleční středou byly proslulé nespoutaným veselím, průvody masek táhnoucími v mnoha vesnicích od domu k domu a mnoha zajímavými místními taškařicemi. V Dolní Lipové či na Javorníku bylo takovou zábavou „mlácení nebo též zabíjení kohouta“ (Hahn/en/schlagen). Tento zvyk se patrně vyvinul jako lidová obdoba střeleckých slavností měštanských střeleckých spolků, skoro se dá říci, že si z nich tropil posměch. Původně byl poměrně drastický: kohout se přivázal na šňůru a úkolem účastníků bylo ho zabít ranou cepu – ovšem se zavázanýma očima a po několikanásobném zatočení. Kdo kohouta zabil, odnesl si ho domů a snědl, pokud mu ho ovšem nesnědli hned na místě. Někde byl kohout umístěn pod hliněným hrncem. Postupně se surovosti zabránilo tím, že kohout zavřený do posady pouze přihlížel a cepem se třefovalo pouze do onoho hrnce. Vítěz tudíž dostal kohouta živého. Tato zábava byla místy provozována i o posvícení na podzim.

Ve Zlatých Horách se zase napříklád po staletí udržoval zvyk „jízdy na prašivém koni“ (Schorrößlreiten der Rößl = kůň, oř), jindy „jízda na šimlovi“. „Jezdec“ byl zvolen z řad členů tkalcovského cechu a „seděl“ na dřevěném zvířeti potaženém kožešinou s ohlávkou a uzdou. Jezdcevy nohy zakrývala žlutá látka (nikdo nesměl jeho nohy zahlédnout), na níž byly zpodobněny koňské nohy ve cvalu. Rajtoval městem spolu s průvodcem zvaným „Holzpauer“, jenž měl na zádech otýpku sena a v ruce splétaný kožený bič. Od domu k domu vybírali peníze, kořalku a něco dobrého k jídlu pro večerní veselici. Přihlížející je zdravili hlasitým Schoar! Schoar!

Jízda na prašivém koni, Zlaté Hory, 1936 (reprofoto)

Schoar! (Prašivec!). Mladíci jim ale na jejich cestě městem připravovali překážky: zatarasili vchod do domu nebo celou uličku, takže oběma často nezbyvalo než skákat přes ploty, pokud chtěli rajtovat dál. Když se jim ale takový „viník“ dostal do rukou – přistižen při činu a odmítl zaplatit pokutu, dostal ránu bičem, samo sebou ke škodolibé radosti ostatních spolupachatelů. K této slavnosti se do města sjížděli hosté ze širokého okolí, až z Nisy. Vše bylo zakončeno večer bujnou zábavou v některém z hostinců.

Další oblíbenou tradicí masopustního úterý bylo „pochovávaní basy“, jak je známe i z českých oblastí. Představovalo rozloučení s masopustem a veselím. Basa překrytá černým plátnem byla jako rakev nesená k hrobu. Truchlícím proudily z očí potoky slz, pohřeb začal. Nechyběly věnce a kytice, zde ovšem věnce buřtů a kytice dalších pochoutek, které během večera pozůstalí svorně snědli. Následovalo rozloučení nad hrobem za vzlykání a nářku a potom již následovala bujará veselice hojně zalévaná kořalkou či vínem. S touto zábavou byl spojen ještě jeden lidový zvyk vážící se k zajištění dobré úrody a kvality lnu, jenž se v našem kraji pěstoval na mnoha lánech. Tančil se tanec zvaný „Lněný stonek“ (Flachsstöckchen) – jak vysoko při něm hospodář se ženou vyskakovali, tak vysoký len jim měl narůst na poli.

Od Popeleční středy po Velikonoce

Úderem úterní půlnoci zmlklo všechno veselí, nastala **Popeleční středa** (Aschermittwoch, středa před 1. postní nedělí) ohlašující čas čtyřicetidenního půstu, čas příprav na ukřižování Krista a jeho zmrtvýchvstání. Při mši žehnal kněz věřící na čele křížkem z popela – říká se mu dodnes *popelec* – v připomínku hmotné podstaty lidského těla: „Prach jsi a v prach se obrátíš“.

Zastavme se ještě u svátků první čtvrti roku, o nichž jsme se nezmínili. Prvním byly **Hromnice** (2. února, Maria Lichtmeß), jež představují v lidové tradici významný zlom v průběhu zimního období. Mrazy sice ještě vrcholí, ale den se výrazně prodlužuje a sluneční svit nabývá na síle. Ne nadarmo byly tedy Hromnice slaveny jako svátky světla. Světlo a oheň symbolizovaly návrat slunce, život vítězí nad tmou a smrtí. Zdejší lidé říkali: „Na Hromnice začíná být na půdách domů, v měscích, ale i v lidské mysli opět světlo.“ Hospodáři bedlivě sledovali počasí a předpovídali konec zimy a úrodu toho roku. Když například v době modlitby Otče náš při bohoslužbě vysvitlo slunce, lidé věřili, že zima potrvá ještě dlouho. V opačném případě měla brzy nastat obleva. „Wenn es zu Maria Lichtmess stürmt und schneit, dann ist der Frühling nicht zu weit.“ (Když na Hromnice bouří a sněží, není již jaro daleko), zněla další pranostika. Jiná zase tvrdila opak: „Je-li na Hromnice světlo a jasno, bude dobrý rok.“ Pokud ale byli v tento den spatřeni komáři, měli se hospodáři připravit na špatnou úrodu.

Další řada pověr se týkala Hromnic ve spojení s bouřkami, především s blesky jako obávanými škůdci. Při mši se svítily „hromničné svíce, hromničky“, které si pak lidé odnášeli domů a rozsvěcili je na ochranu před bleskem v blízkosti komínů, jinde pod křížem či svatým obrázkem. Tuto pověru známe i z českých oblastí. „Hromničky“ se ve zdejší oblasti používaly i při úmrtí. Rozsvěcely se u rakve s nebožtíkem nebo se mu vkládaly do rukou, „aby posvítily duši na cestu“. Toho dne se člověk nesměl dotknout nohou žádného prahu v domě, jinak hrozilo nebezpečí, že bude v budoucnu zabit bleskem.

Na svátek **sv. Blažeje** (3. února, Blasius) bylo při pobožnosti podáváno „svatoblažejské požehnání“ (Blasiussegen). Při něm se za pomoci dvou zapálených svíček zkřížených pod krkem zažehnávaly krční nemoci. Sv. Blažej byl totiž uctíván jako ochránce před krčními chorobami. Tyto svíce se svítily i pro použití v dalším období, žehnolo se víno, chléb a voda.

Prvního března se podle zdejší lidové tradice *schovaly svíčky, louče a ostatní svítidla*. Říkalo se, že v tento den je již tak světlo, že již není třeba svítit: „Prvního března se posílají lidé se svíčkou pryč!“ (Am 1. März schickt man die Leit/die Leute mit der Kerz!).

O významu zvyku podchyceném v okolí Jeseňníku v nářečí zvaném „Bäag'lsontag“ (Bäag'1 = Brezel = preclíky, tedy *preclíková neděle*) nic nevíme. Vázal se k neděli tři týdny před Velikonocemi a rodiče v ten den nosili svým dětem preclíky. Než je děťátka dostala, musela zazpívat nebo říci básničku.

Z Javornicka známe obyčej vážící se k **svátku sv. Řehoře** (12. března). Děti v ten den chodily dům od domu s papírovými praporky, jež symbolizovaly kostelní korouhve. Zpívaly při tom a přednášely říkanky předznamenávající příchod jara. Bývaly obdarovány jablky, ořechy a sušeným ovocem.

Svatý Josef byl již od r. 1675 patronem habsburského domu a rakouských zemí, také ochráncem umírajících, jimž dopřával lehkou smrt. Jeho svá-

Velikonoční pohlednice, Muzeum Javorník

tek se původně světil také 1. května, jelikož platil i za patrona všech pracujících. O jeho svátku (19. března) se do půdy *zarážel „ohnivý kůl“* jako symbol konce vlády mrazu a brzkého příchodu jara. Průvod většinou mladých lidí se vydal do polí, kde rozdělali velký oheň z roští. Na onom rozmrzlém místě pak zarazili vysoký smrkový kůl.

Podobný význam mělo i v českém lidovém zvykosloví známé „*vynášení smrti*“ (smrtky, Todaustreiben) o páté postní neděli (Totensonntag nebo Schwarzensontag, dva týdny před Velikonocemi). Mládež nejprve z víchu slámy na vysoké tyčce zhotovila postavu smrti, namalovala jí strašlivý obličej a oblékla ji do starých šatů. Pak ji za zpěvů písní odnesla daleko do polí, na křižovatku cest. Písně o loučení se zimou a o vítání jara provázely její odstrojení a zapálení. V Supíkovcích nebo v Lipové měl tento obřad ještě dohru. Všichni účastníci se postavili zády k ohni a jeden z nich počítal do tří. Na ten povel se všichni rozběhli ke vsi. Kdo doběhl poslední, ten měl do roka zemřít. V Mikulovicích se toho dne jedlo k večeři svařené odstáté mléko s nadrobenými starými žemlemi.

V některých slezských vsích „*nosily dívky od domu k domu májky*“ – jedlové vršky s pestře opentlenými větvemi. Někde se tento zvyk dodržoval na 1. máje dopoledne. K této příležitosti existovala celá řada krásných jarních písní, dochovány jsou z Vidnavy, Javorníku či Vrbna. Májky se umísťovaly ve dvorech statků – tzv. „*májková neděle*“ se slavila také 14 dnů před Květnou nedělí. Zima ztratila veškerou moc, nastal čas nového života.

K jaru se vázaly další obecné zvyky. Když člověk poprvé uslyšel *hlas kukačky*, rychle se položil na zem, aby se tak ochránil od bolestí zad. Podobně jako v našem českém prostředí věštilo kukání též počít let života a podle obsahu peněženky či kapsy i finanční zabezpečení v tom roce. Slezským dívkám kukačka předpovídala, za kolik let se vdají. Dívka ale musela při prvním zakukání zvolat: „*Kukačko, kukačko, řekni mi, za kolik roků se vdám!*“ Děti si hrály se zvířátky podobně jako ty naše české. Když první šneček vylezl ze své ulity, už mu děti klepaly na domeček. A když se opět schoval, říkaly mu: „*Šnečku, šnečku, vylez – hola, máma s tátou nejsou doma!*“ (Jeseník).

Velikonoce (Ostern, pohyblivý svátek) jsou dodnes největším církevním svátkem, oslavou ukřižování, ale hlavně vzkříšení Ježíše Krista, jenž se obětoval za hříchy celého lidstva, podstoupil smrt na kříži, aby smyl lidské hříchy a lidstvo tím vykoupil. Jsou obdobím, kdy věřící lidé dodnes zpytují své svědomí a modlí se za odpuštění hříchů. Časem zamyšlení, ale také radosti z nového života a milosti. Zmrtvýchvstání Krista a jeho nanebevzetí však není pouze církevním svátkem, symbolicky navozuje období probouzení se celé přírody, počátek nového života ve všech jeho formách – nástup jara. Křesťanství dokázalo skloubit původní pohanské tradice a mýty spojené s nástupem jara s náboženskou tradicí natolik, že jen těžko lze oba prameny zvyků a symbolů vážících se k Velikonocím od sebe rozeznat. Velikonoční období přichází po nevázaném a veselém masopustu spojeném s celou řadou místních zvyků a obyčejů.

Vlastní Velikonoce zahajovala **Květná neděle** (Palmsonntag, 6. postní neděle). Tímto dnem začínal **Svatý (též Pašijový) týden** (Karwoche, též Marterwoche=mučednický týden).

Na květnou neděli bylo třeba připravit velké kytice *vrbových větví s kočičkami* (Weidenkätzchen), které byly při nedělní mši posvěceny a hrály důležitou roli při mnoha lidových pověrách. Byly vlastně náhradou palmových ratolestí (Palmenzweige), pokládaných pod kopyta oslíka, na němž v tento den přijel Ježíš Kristus do Jeruzaléma. Posvěcené větvíčky kočiček se domy zastrkovaly za svaté obrázky, věšely se spolu s malými křížky nad dveře a vrata do domu, stáje či seníku, aby chránily stavení před zlými silami. Tři kočičky spolknuté hned po návratu ze mše měly ochránit před nemocemi krku. Hrály velkou roli též při praktikách o Velikonoční neděli. Na Květnou neděli se muselo vstát co nejdříve, ten, kdo vstal v rodině poslední, vysloužil si titul „*květného nebo též velikonočního osla*“ (Palmesel). S postavou Ježíše Krista – mučedníka byla spojena celá řada legend souvisejících s přírodou. Tak například *větve vrby* se prý sklání k zemi smutkem proto, že vzpomínají na pruty použité při bičování Kristově. Chvějící se *osika* má také svůj příběh: při umírání Kristově na kříži vše utichlo, jen osika ne; proto se musí od té doby každý její lístek chvět i v sebemenším vánku. A říkalo se, že mezi zdejšími lidmi oblíbená citera zní právě jako ševlení osikového listí. Ptáček *křivonoska* (Kreuzschnabel) se zase snažil vytáhnout hřeby z rukou a nohou Ukřižovaného. Při tom si znetvořil zobák a hrud' potřísnil krví. Červenka (Rothkehlchen, v nářečí Ruutkaatla) se pokoušela vytáhnout trny z Ježíšova čela a dodnes jí zůstalo krvavé znamení.

Po celé **Žluté úterý** (Gelbdienstag) se nikdo nesměl rozčilovat, zlobit či dokonce klít, jinak mu hrozilo, že v obličejí celý zežloutne. Na **Křivou středu** (Krumm-Mitwoch, u nás **Škaredá středa**) zase nesměl nikdo, především děti, plakat, aby mu nenarostl křivý nos.

Velmi bohatý na zvyky, pověry i církevní obyčeje byl **Zelený čtvrtek** (Gründonnerstag). Začínal jím přísný půst trvající tři dny (čtvrtek – sobota). Ještě před východem slunce bylo třeba se opláchnout tekoucí vodou v potoce či řece – velikonoční voda měla mít léčivou moc a chránit proti vyrážkám, slunečním pihám a dokonce před hadím uštknutím – to ale člověk musel přidat ještě zaříkadlo: „*Zelený čtvrtek zářivý, dej ať se hadi a zmije polekají, když zaslechnou mě nebo uvidí, ať hluboko pod zem se ukryjí.*“ Tyto zvyky tvoří paralelu k biblické scéně, kdy Kristus myl nohy svým apoštolům na poslední večeři. Všichni věřící se sešli na slavnostní ranní mši; při gloria se ještě jednou rozezněly všechny zvony a rozezpívaly varhany. Pak vše utichlo – „*zvony odletěly do Říma*“, aby tam od svatého Otce vyprosily požehnání a očištění pro všechny, a nahradily je až do slavnosti vzkříšení skupinky chlapců – v Lipové jich bylo někdy až 50, v Žulové chodili pouze ministranti – s řehtačkami a klapáčkami. Ráno, v poledne, večer i před bohoslužbami naplňovalo řehtání a klapání celou ves, v Lipové k tomu říkali: „*Klapeme, klapeme andělský pozdrav, jenž každý křestan zná, který se modlit musí. Poklekni, padni na kolena svá a modli se Otčenáš a Zdrávas Maria.*“ Hoši dostávali za službu pár šestáků, vejce a různé velikonoční pamlsky. Profesor Karl Harbich vzpomínal na své zážitky z dětství prožitém v Bílém Potoce takto: „*Největší legrace nastala, když mezi nás pan farář Engelbrecher hodil z okna fary velikonoční chlebičky plněné jablečnou a hruškovou náplní či ořechy. To pak neodešel nikdo bez boule či modřiny. Nejlépe bylo stát opodál, ne přímo v chumlu klapačů. Celý lup toho dne rozdělával potom ve škole pan řídící Pohl.*“ Klapání a řehtání nahradilo i zvonky při bohoslužbě. Oběd byl velmi prostý. Nesměly chybět zelené byliny, špenát z kopřiv nebo třeba jen řebríček v polévce, pokud byly Velikonoce dříve, než nastalo skutečné jaro. Jedla se též vařená vejce a medové pečivo. Odpoledne navštěvovaly v některých obcích (Bílý Potok a celé Javornicko, Lipová) děti svoje kmotry (Pate=Taufpatin), které pro svoje kmotřence (Patenkinder) až do jejich čtrnácti let dvakrát ročně – na Zelený čtvrtek a na sv. Martina – pořádaly malé pohoštění; podávala se polévka s vaječnou omeletou a koláče. Při odchodu dostalo každé dítě košíček s výslužkou (v nářečí Bärđla): velikonoční pečivo z bílé mouky (v nářečí Krängel), ořechy a jablka. Být kmotrem u křtu nebyla v té době pouhá formalita, byli v případě potřeby náhradními rodiči a patrony svých kmotřenců.

K Zelenému čtvrtku patřilo i *zdobení Božího hrobu* (též Svatý hrob, das Heilige Grab). Členové kostelního výboru a ministranti uložili do výklenku pod oltářem v předsáli kostela nebo u bočního oltáře sochu Krista, vyzdobili oltář květinami a svícemi.

Vše bylo připraveno pro **Velký pátek** (Karfreitag). V ten den se držel nejprísnejší půst z celého roku; v mnoha domácnostech se jedlo jen jedno jídlo – večer. Bývala to většinou mléčná nebo moučná polévka či bramboračka, někde se jedla kaše. Při ranní mši byla k Božímu hrobu odnesena Nejsvětější svátost oltářní přikrytá černým závojem. Na krátký okamžik, když se v kostele četly pašije, *se prý otvíraly skály se všemi poklady*. U hrobu se v hodinových intervalech střídala čestná stráž z řad střeleckého spolku (Zlaté Hory, Javorník), někde to byli hasiči nebo váleční veteráni. Každý z nich si pokládal za čest stát hodinu bez pohnutí a v nablýskané uniformě u hrobu. Představovali římské vojáky střežící skalní hrob Ježíše Krista. Celý den proudily do kostela davy věřících pomodlit se u hrobu. Jinak bylo ale v domech a hospodářstvích napilno. Smýčilo se, hrabaly se trávníky v sadech, zdobilo se celé stavení, aby bylo vše připraveno na následující oslavu vzkříšení. Zakázána byla ale práce s kladivem, neboť připomínala Kristovo ukřižování. Nepřípustný byl též zpěv a smích. Také se věřilo, že pokud v o Velkém pátku prší, že padají z nebe slzy a věští suchý rok.

Sedláci měli v pašijovém týdnu napilno – pokud prálo počasí, museli dokončit jarní osev. Za zmínku stojí zvyk spojený s oséváním polí v podhorských vsích na Javornicku. První setbu bylo nutno provádět v časných ranních hodinách – říkalo se zde: „*Rosná setba ochrání před ptačím sežráním.*“ Osivo k této rituální setbě se pečlivě vybíralo z nejlepšího zrna a dávalo se posvětit na sv. Štěpána v kostele.

Bílá sobota (Karsamstag = postní sobota, ale též Ostersonntag; zdejší obyvatelstvo totiž rozdělávalo sobotu na postní dopoledne a velikonoční odpoledne) byla významným dnem pro všechny věřící: nastal čas vzkříšení Krista a s ním symbolicky spjatého „zmrtvýchvstání“ celé přírody, čas nového života. Den

začínal brzy, jak jinak než slavnou bohoslužbou. Před ní byl u kostela zapálen posvěcený oheň, v němž se svétlo dřevo (v Domašově se ale podle dochovaných vzpomínek zapaloval „*Petrův oheň*“ již na Zelený čtvrtek jako připomenutí, že v tento den apoštol třikrát zapřel svého Pána). Ze všech hospodářství přinášeli k posvěcení smrková polena. Ještě téhož dne z nich pak doma štipali a vyřezávali *malé velikonoční křížky* (Osterkreuzchen, v nářečí Kreisla) – součást jednoho z nejkrásnějších lidových zvyků času velikonočního. V pozdním odpolední se konala slavnost Vzkříšení, při níž se opět rozezněly zvony a rozezpívaly varhany. Od Božího hrobu nesl kněz Nejsvětější svátost oltární v procesi spolku s jejich prapory, s kapelou vyhrávající velikonoční písně a za účasti všeho věřícího lidu kolem kostela. Zvony zvěstovaly slavnou zprávu do daleka, střídalo se z hmoždířů, všichni zpívali. „*Kristus vstal z mrtvých, aleluja!*“ zaznělo pak od oltáře. Každý z vyšňořených věřících, především každá žena a dívka měla mít o tomto svátku na sobě něco nového, byť by to byly jen nové punčochy. Někde se při slavnostní mši svétla voda, sůl, víno, křída a někdy též jídlo: vejce, maso a pečivo. Pekl se speciální velikonoční chléb (v žulovském nářečí Gaalbruchla), později mazance nebo pletence (Osterzopf) a medové pečivo, ve Velkých Kuněticích pekli velikonočního beránka. V okolí Jeseníku se po vzkříšení třáslo silně ovocnými stromy, aby měly bohatou úrodu.

Na celý kraj se snášela divuplná **Velká noc** (Osternacht) opředená pověrami a zvyky. Patřily k ní především *velikonoční ohně* milované především mládeží. Již od setmění hořely na mnoha kopcích velké vatry a kolem nich se často až do rána zpívalo a tančilo za doprovodu kapely. Střílelo se ze všeho, co bylo po ruce. Chlad noci pomáhala zahnat i velikonoční pálenka (Osterschnaps). Chlapci vyhazovali vysoko zapálená košťata a skákali přes plameny.

Přicházelo ráno **Velikonoční neděle** (Ostersonntag). Kdo nešel k ohni, vyrazil dlouho před svítáním na nejbližší kopec, aby spatřil „*skákání velikonočního beránka*“ (Springen des Osterlammchens, v žulovském nářečí „das Sunna-Huppa“). Podle lidové tradice totiž slunce toho dne nevychází jako každý jiný den, ale z radosti nad vzkříšením Ježíše Krista si při své cestě nad lesy a kopce třikrát vesele poskočí.

I hospodáři měli onoho jitra před úsvitem napilno. Museli obejít všechna svá již osetá pole a zajistit jim podle tradice bohatou úrodu. K tomu posloužily ony již zmíněné *křížky z posvěceného dřeva* (Feldkreuzchen) a *větvičky kočiček*. Na pět míst (symbol pěti ran Kristových) každého zasetého pole je musel hospodář zapíchnout: do každého rohu pole po třech křížcích s větvičkou kočiček a doprostřed ještě jeden křížek. V Bílém Potoce vytvářeli uprostřed polí z malých křížků obrys velkého kříže; ve Zlatých Horách se do rohů stavělo po čtyřech křížcích. Symbolika ale byla táž a prosby spojené s tímto zvykem naprosto stejné: „*Syn Boží se obětoval za nás lidi a my mu v ochranu svěřujeme naši práci. Ať ochrání naše pole pře nepřízní počasí a všemi škůdci, ať nám vyprosí u svého otce bohatou úrodu.*“ Vše muselo být hotovo před východem slunce. Nezřídka se stávalo, že účastníci všech těchto bohumilbých tradic se sešli až doma u slavnostní snídaně: kávy a velikonočního chleba (Galbrot).

K výše zachyceným zvykům Svaté noci je potřeba přidat ještě jedinečný zdejší zvyk známý pouze z německy mluvících oblastí: *Saatenreiten* (též *Saatenritt*) nebo *Saaten-gang*. Budme poetičtí a nazvěme ho *jízdou (cestou) osením* nebo *jízdou (cestou) rozséváčů*. Zvyk se udržoval po celá staletí, ještě před 2. světovou válkou o něm vydával svědectví obraz v kapličce při cestě z Javorníku do Pačkova s vyobrazením takovéto jízdy osením. Zde totiž průvod v r. 1824 zachránil život krejčímu z Javorníku, jenž se tu ztratil ve sněhové bouři. Lidový obyčej objíždění polí souvisel zcela jistě s oslavou nástupu jara a s uctíváním starogermánské bohyně jara Ostary. Představoval pro rolní-

Jízda osením, Vidnava (reprofoto)

ky kulminační bod, vyvrcholení velikonočních svátků. Většinou ještě za hluboké noci – někdy i ve dvě hodiny – se u kostela v mnoha obcích začali scházet mužští zástupci z každého hospodářství. Ať již šli pěšky nebo jeli na slavnostně vyzdobených koních, v čele průvodu byl vždy nesen kříž. Čest být jeho nosičem měl většinou starosta nebo někdo z místních radních či významných občanů, za ním kráčel kostelník–předříkávač modliteb nebo místní kněz většinou též na koni a ministranti nesoucí kostelní prapory. Pak následovala kapela vyhrávající nábožné písně složené k tomuto účelu a za ní se táhl průvod nejprve jezdců, potom ostatních pěších mužů a chlapců. I docela malí hoši se rádi průvodu zúčastnili, vyzváněli po celou dobu různými zvonky a zvonci. Procesí muselo obejít všechny polnosti své vsi a u polních kapliček a křížů při cestách se vždy krátce pomodlit. V Javorníku nejprve prošli od starého hřbitovního kostela směrem k Bílému Potoku, potom se stočili ke kapli sv. Antonička, odkud se pak vraceli do města. Na kraji města je přivítal kněz ve slavnostním ornátu a za zvuku písní došli k farnímu kostelu, kde byla za účasti všech věřících konána o šesté (jinde o sedmé) hodině mše (Saatenmesse). Podobně máme zachycen tento zvyk v Červené Vodě, Žulové, Vidnavě, Skorošicích, Kobylé či Domašově.

V Bílém Potoce se rajtovalo v neděli odpoledne, v Lipové se zase tento průvod spojil s tradicí velikonočních ohňů a vlastní cesta osením se pak konala až v některém ze tří dnů předcházejících Nanebevstoupení Páně (čtvrtek po 5. neděli po Velikonocích). Bohužel, i tak hluboce duchovní zvyk byl v době nástupu fašismu zneužit k propagaci německví. Ironií osudu je skutečnost, že jej nacisté nakonec jako všechny církevní zvyky zakázali zcela.

Po návratu z kostela přišla radostná chvíle všech dětí – hledaly v zahradách *hnízda velikonočního zajíčka* s jeho dárky. Zajíc byl v německých zemích odedávna symbolem plodnosti. Proto zcela nelogicky nosil i dětem v severozápadním Slezsku velikonoční vajíčka zajíc. Vejce byla cukrová, marcipánová nebo čokoládová, později se objevovaly i čokoládové postavičky zajičků či beránků. Vejce vařená a barvená nebo kraslice se na Jesenicku objevovaly jen zřídka (např. v Domašově). Řezníci vyráběli jako dárky pro své zákazníky *beránky z loje nebo sádla*.

Velikonoce končily radostně a vesele. **Velikonoční pondělí** (Ostermontag) a s ním spojená *pomlázka chlapců* (Schmackustern, Schmeskostern, odtud „krásná česká“ slova šmekustr, šmikrust a šmekustrovat). V úterý jim to mohla děvčata oplatit, ale úterní pomlázka nebyla tak všeobecně rozšířena. Již v sobotu nebo v neděli si zdejší chlapci a mladíci stejně jako v českých krajích pletli pomlázku z tenkých vrbových proutků plných mízy, aby byla ohebná, někde je proto ještě namáčeli do vody. Podle šikovnosti jich splétali 3 až 16 a svazovali je pestrou stuhou. Vyráželi brzy ráno a jejich největší radostí bylo zastihnout děvčata ještě v posteli, to pak proutky pěkně přilehly a dívky se rodina smála celý rok. Jako čeští koledníci říkali při tom „výprasku“, jenž zajišťoval dívkám zdraví, svěžest a krásu, ale také poslušnost, některé z mnoha říkadel, povětšinou v místním slezském nářečí, mnohdy dost peprných:

„Šupy, šupy Velikonoce,
já přišel k tobě na pomlázku,
šupy, šupy jako křídou nabílený
– jen neposer si košilku,
šupy, šupy jako uhl černý
– jen nepoprď si košilku.“

(říkanky ze Žulovska, překlad K. Voráčová)

Za koledu dostávali větší hoši syrová vejce (v Domašově byla vařená a barvená na červenou), kus velikonočního koláče a samo sebou také skleničku velikonoční pálenky nebo oblíbeného vaječného likéru. Malí chlapci, kteří vymrskali většinou hospodyně, si smlsli na cukrových vajíčkách, chudší dostali i nějaký drobný peníz. I dospělí muži chodili rádi na „velikonoční vizitu“. Celou vesnici se po ránu ozýval smích a ječení – dívka, kterou by koledníci nevyšlehali, by byla na posměch.

K posledním dvěma velikonočním dnům patřilo slavnostní jídlo. Jedlo se pečené kůzlečí či jehněčí maso nebo vepřová pečeně. A pekly se opět slezské drobenkové koláče.

Další jarní zvyky

Velikonocemi jaro nekončilo. Období oslavy života a znovuzrození mělo další, ale pochopitelně ne již tak významné svátky a tradice. Patřil k nim i nám známý **april** (1. duben) – ten se nesl v duchu hesla „pošli osla, kam chceš“ (*Schicke den Esel, wohin du willst!*), a tak se oslově posílali do krámu „pro krabičku špendlíkového semínka, půl kila nářezu do modra“, pro „Ochstradium“ (*Ochs, dreh dich um!* = Vole, otoč se!) nebo „pro komáří sádlo“.

Jaro v plném rozpuku přálo hlavně dětským hrám. I v severozápadním Slezsku hráli kluci kuličky a obírali se o ně, otloukali pišťalky z vrbového proutku říkali při tom:

„Pišťaličko, pišťaličko,
dej nám sílu svojí mízy,
aby sedlák oves shrabal.
Když sám hrabat nebude,
krivé nohy mít bude.
Kočka dlouhý ocas má,
poved' se mi, pišťalko má.“

(říkanka z Domašova, překlad K. Voráčová)

Na **sv. Marka** (25. dubna) a **tři dny před Nanebevstoupením Páně** (čtvrtek po 5. neděli po Velikonocích) se konala *prosebná procesí za dobrou úrodu*. Šlo o obdobné průvody jako velikonoční Saatengänge. Prosebníci – z každé domácnosti alespoň jeden – se nejprve shromáždili v kostele při bohoslužbě, po ní se zástup seřadil a vyrazil do polí. Trasa byla předem dána a připravena; vedla kolem polních kapliček a božích muk každoročně k této příležitosti náležitě opravených, nabílených a vyzdobených. U každé z nich se procesí modlilo za ochranu před všemi živelnými pohromami a za příznivé počasí po čas sklizně. V případě nepříznivého počasí procesí obcházelo pouze kolem kostela. Jinak ale trvalo až dvě hodiny (Domašov, Lipová).

Poslední dubnová, tzv. **Filipojakubská noc** (zvaná též Valpuržina, keltsky Beltine; svátek sv. Filipa a sv. Jakuba, dříve 1. květen, nyní je posunut na 3. května) byla svázána s mnoha lidovými pověrami a týkala se především černé magie. Původně se svátek slavil nejspíše o úplňku, jenž byl nejbližší dnu přesně mezi jarní rovnodenností a letním slunovratem. Keltský název Beltine naznačuje, že tento svátek má kořeny v dávnověku – tato noc byla jedním z největších pohanských, patrně keltských svátků. Tradici filipojakubských ohňů nemáme ale v naší oblasti podloženu. Ty se zde po staletí zapalovaly o Velikonocích (Osternacht, ze soboty na neděli) nebo o Svatojánské noci (před svátkem sv. Jana, 24. června). Proti všem zlým silám sloužily na Jesenicku i svěcené křížky a kočky od Velikonoc.

Od 1. máje po svátek sv. Martina

Podobně jako v české lidové kultuře, patřil **1. máj** především lásce a zvykům s ní spojeným. Byla to především „májka“ (Maibaum), kterou mladík postavil v noci před dům své vyvolené – zvěstovala celé vsi jeho city. V některých vsích se tento zvyk vázal k noci před letnicemi (Pfungststangen, Bílý Potok).

Máje se ale stavěly i na návsi: mladíci z celé vsi přivezli vysokou jedli nebo smrk, sloupali z kmene kůru a jen na vršku ponechali větve. Ty proplekli barevnými papírovými stuhami. Tento strom byl symbolem jara, nového života a byl hlídán jako oko v hlavě; běda tomu, kdo by ho chtěl pokácet nebo dokonce ukrást. Malými májkami se zdobila vrata vedoucí do hospodářství či vstup do stájí. Měly zabránit vstupu nečistých sil a vyprosit dobrý průběh žní. Tutéž funkci plnily také *svatojánské věnce*. Vily je děvečky a zavěšovaly je na svatojánskou šňůru mezi vrata hospodářství, kde visely do konce léta.

Letnice neboli **Svatodušní svátky** (svátek seslání Ducha svatého, Pfingsten, 7. neděle a pondělí po Velikonocích) byly především církevními svátky. Původně židovský svátek letnic se stal dnem, kdy se shromážděným apoštolům a Panně Marii zjevil Duch svatý v podobě ohnivých jazyků, jež jim propůjčily schopnost promlouvat k davům. Tento svátek je podstatnou součástí křesťanského učení a zrozením křesťanské církve samotné. Symboly svátku jsou holubice a plamenné jazyky nad hlavami apoštolů.

V Domašově se jim říkalo „*skromné svátky*“, protože hospodáři již měli v tu dobu většinou poskromnu sena a krmení pro dobytek. Letnice slavili v této vsi jen mladí (novodobá tradice), kteří jezdili na ozdobném žebříňáku a s veselými písněmi do přírody.

Např. v Javorníku, Jeseníku, Vidnavě, Zlatých Horách nebo ve Velkých Kuněticích byly s těmito svátky spojeny tzv. „*královské střelby*“ (Königsschießen). Slavnost byla založena císařem Karlem IV. (1347 až 1378) pro cvičení měšťanů ve střelbě. Stala se ale postupem doby lidovým svátkem. Střelci byli úctyhodným spolkem takřka v každém městě i některých obcích monarchie a rekrutovali se z vážených měšťanů či občanů. Měli výpravné uniformy a bohatě zdobené spolkové prapory. Střelecké terče byly často uměleckými díly. Členové spolku toho dne pochodovali od radnice ke střelnici, kde probíhaly samotné závody. V pondělí pak byli slavnostně vyhlášeni „*král střelců*“ (Schützenkönig, ve Velkých Kuněticích tzv. *májový král*=Maikönig) a dva jeho „*maršálkové*“ (Marschälle), jež pak po celý rok požívali značné vážnosti.

K překrásným zvykům patřícím ke Svatodušním svátkům patřila „*květinová královna*“ (Blumenkönigin, Česká Ves, Písečná). Dívky z obce zvolily jednu ze svého středu, v jejím domě se v neděli dopoledne sešly na koláč a kávu a odpoledne ji vedly v průvodu s hudbou celou vesnicí. Všechny dívky měly bílé šaty, ozdobami byly květiny; čtyři z nich nesly na bílém šátku korunu z vrbových větví bohatě zdobenou květinami. V místním hostinci pak slavnostně touto korunou korunovaly zvolenou královničku. Následné zábavy se již zúčastňovali i další obyvatelé obce. Na Vidnavsku zase pekli speciální „*svatodušní trubičky*“ (Pfingstrollen).

Jedním z největších církevních svátků a velkou lidovou slavností byl **svátek Božího těla** (Fronleichnam, čtvrtek po svátku sv. Trojice, tj. po neděli svatodušní). Svátek byl zaveden v celé církvi až bulou papeže Klementa V. v r. 1311, když předchozí pokusy o jeho prosazení ztroskotaly. Slavnost Božího těla jako taková ale probíhala do té doby na Zelený čtvrtek, v den ustanovení Nejsvětější svátosti oltářní. Ve čtvrtek ve svatém týdnu totiž Kristus zasedl se svými učedníky k poslední večeři, na níž poprvé podal tělo a krev Páně. Ulice vesnic a měst, kudy se ten den ubíralo církevní procesí, byly v předvečer svátku slavnostně vyzdobeny řadami mladých břízek s barevnými fábory, na čtyřech místech byly postaveny oltáře – zastavení a místa malých pobožností na počest čtyř evangelistů. Majitelé domů se předháněli ve výzdobě věnci a girlandami z březových větví a květů, svatými obrazy. Od rána zněly výstřely z hmoždířů oznamující svátek. Po slavnostní ranní mši v bíle vyzdobeném kostele se seřadil před kostelem průvod. V čele kostelník s křížem, za ním kostelní praporec nesené buď církevními otci (správci kostelní obce), nebo jinými významnými občany. Pak následovaly děti, které toho dne šly k prvnímu svatému přijímání a za nimi snad všechna děvčátka a dívky z vesnice v bílých šatech, s věnečky kvítí ve vlasech a v rukou košíky plné květů, jimiž hustě sypaly cestu. Pod baldachýnem neseným ministranty (jinde opět významnými muži obce) pozdvihoval kněz Nejsvětější svátost oltářní (monstranci s Božím tělem, tj. s hostií), za nebesy šel zbytek ministrantů v červených rochetkách a bílých komžích, zpívali chóroví zpěváci nebo místní pěvecký sbor a hrála kapela. Hned nato kráčela místní honorace včetně spolků v uniformách a s prapory, následoval zbytek obyvatel, všichni ve slavnostním oblečení či krojích. U každého z oltářů se konalo požehnání s cílem zajistit dobré počasí pro nastávající polní práce (Wettersege). Po návratu ke kostelu zaznívaly mnohde salvy z hmoždířů a hlahol zvonů. Následovalo slavnostní Te Deum s prosbou o požehnání celé obci. Shromáždění se pak rozcházelo za zvuků řízného pochodu. V Domašově si při odchodu každá rodina odnesla větvíčku z břízky u oltáře a zastrčila ji za kříž nebo za svatý obrázek ve světnici. Břízky tam zdobily vesnici po osm dní. Osmý den se totiž v Domašově konal „*Gelöbntag*“ = *den slibu* jako díkuvzdání za ochranu před morem.

V noci o **Letním slunovratu** (21. června nebo také v předvečer svátku sv. Jana 24. června) již po staletí hořivaly na kopcích velké vetry – *svatojánské ohně* nebo též *ohně slunovratu* (Johannisfeuer, Sonnenwendfeuer). Byly jednak poděkováním přírodě a jednak oslavou nejdelšího dne roku, kdy slunce dosáhlo nejvyššího bodu své dráhy. Původ svátku je tedy ryze pohanský a tomu odpovídaly i lidové praktiky s ním spojené. Především mládež, ale někde i celá vesnice v podvečer vyrazila v průvodu s kapelou na vybraný kopec, kde již byla připravena velká hranice dříví. Ta byla slavnostně zapálena a brzy vysoké plameny zvěstovaly do široka, že stará tradice stále žije. Tančilo se, zpívalo a také skákalo přes oheň, ovšem to až

poté, co plameny poněkud ztratily svou sílu. Se skákáním byla spojena pověra, že přání, které si hoch či dívka před skokem v duchu přeje, bude splněno, pokud se zdárně ocitnou na druhé straně hranice. Další symbolika skoku přes svatojánský oheň spočívala v obnově životní síly. Ohořelá košťata, která se zapálená od ohně házela do vzduchu na ochranu proti černé magii, se pak zapichovala do polí se lnem, aby vyrostl vysoký a silný (Velké Kunědice). Bohužel, také tento lidový svátek byl koncem třicátých let 20. století zneužit nacistickou propagandou k propagaci příslušnosti k pangermánství – byl označován za prastarý germánský obyčej, slavností hlásající světu, že zde je německý prostor a že jeho obyvatelstvo touží po spojení s Německou říší.

Ke svátku sv. Jana patřily i v českém zvykosloví známé *svatojánské věnečky*. Dívky je vily brzy ráno toho dne z větviček jehličnanů, buku nebo z květin. Na Jesenicku se ale neházely do vody, ale na do větvi stromů. Pověra pravila, že kolikrát věneček spadne na zem, tolik roků zůstane dívka ještě svobodná (Lipová). Tento zvyk se v jiných místech pojil k noci před svátkem sv. Ondřeje (30. listopadu). V okolí Jeseníku si zase dávali lidé pod pravé ucho v předvečer svatojánské noci natrhané květiny. Sen, který se potom člověku zdál, se měl splnit.

Vrcholné léto bylo na slavnosti a svátku chudé, patřilo žním a dalším polním pracím, na zábavu čas nezbýval. Teprve s posledním sklizeným snopem obilí přišlo období radosti z dobře vykonané práce – **dožínky** (Erntedankfest). Termín slavnosti se lišil podle druhu pěstovaného obilí. V nížinných oblastech (například Javornicko), kde se pěstovala hlavně pšenice a sklizeň byla dříve, se dožínky konaly začátkem září, ve většině obcí podhorských a horských až koncem září. Mnohdy se poslední vůz obilí zdobil polním kvítím: chrpami, řepíkem, jitrocelem a stračkou a poslední, tzv. *velký snop* se slavnostně předával hospodáři – buď hned po příchodu z pole nebo během slavnostního průvodu, tzv. „žňové nevěsty“ (Velké Kunědice, Ondřejovice). Místo ozdobeného snopu to mohl být též *dožínkový věnec* (v javornickém nářečí zvaný Wäazkranz = pšeničný věnec) propletený květy a stuhami nebo *žňová koruna* (Erntekrone) umně spletená ze svazků obilí a květin. Hospodáři symbol konce žní podle zvyklostí v té které obci předávala nejmladší dívka nebo naopak nejstarší účastník sklizně s přáním, ať obilí bohatě sype a ať jsou i příští žně požehnané. Ve Velkých Kuněticích k tomu zpívali:

„Neseme ti zpěv a tanec,
především však z klasů věnec
skrže nevěstu a ženicha.
Housle i hoboje už zvesela ladí,
zpívají všichni: staří, mladí.
Klobouky ať letí do vzduchu!
Juchuchu, juchuchu!“

(Překlad autorka)

Jinde, např. v Domašově, se zase říkalo: „Poslední snop zůstane venku pro srnce!“ a po cestě z pole do vsi se květinami a klásky zdobily všechny svaté obrázky či boží muka jako projev díky za dobrou sklizeň.

Dožínky v Ondřejovicích (reprofoto)

Slušelo se, aby hospodář všechny ženy a pomocníky, ať již vlastní čeled' nebo najaté síly, patřičně odměnil. Chudší rolník jim nabídl kávu a koláče (Schnittkuchen), v bohatších statcích to byla celá hostina uspořádaná některou následující nedělí pod širým nebem: s pivem, kořalkou, masem a koláči (Schnitte-ssen). Na mlatě se tančilo. Oblíbeným tancem na Javornicku bylo tzv. „*Slepičí hrabání*“ (Hühnenscharre) napodobující drůbež při hledání potravy. Během zábavy si zúčastnění rádi tropili žerty z vozků, kteří při žních převrhli povoz.

Také k mlácení obilí patřily tradiční šprýmy; mlatci v Dolním Fořtu říkali o někom, kdo nedržel tempo a špatně se oháněl cepem: „*Ten loví venku husy*.“ O tom, kdo ale fortelně s cepem zacházel, říkali: „*Ten pěkně dojí toporo*“ (násadu od cepu).

Vyvrcholením dožínek byla lidová kratochvíle zvaná nejčastěji „*ovesná nevěsta*“ (Haferbraut, nářečně též Haberbraut – v Lipové, Dolním a Horním Údolí; Hoaberbraut – ve Zlatých Horách; též Erntebraut=žňová nevěsta) nebo Weiz(en)braut=*pšeničná nevěsta* na Javornicku, kde veselice proběhla po sklizni pšenice. Celá vesnice se v ten den sešla ve veselém průvodu. V Dolní Lipové probíhalo veselí poslední zářijovou nedělí. V čele „svatebního“ průvodu jel družba (Brautführer) na koni ozdobeném kyticemi obilných klásků a květinami, za ním pak na bryčce nebo na koních „ženich s nevěstou“. „Ženich“ (Bräutigam) ve satebním obleku s cylindrem a bílými rukavičkami, „nevěsta“ (Braut) – v naprosté většině obcí také mladík oblečený v bílých satebních šatech s dlouhým závojem (Lipová, Velké Kunětice, Domašov). Naproti tomu v Javorníku to byla děvečka a pacholek ze statku, kde se toho roku konala hostina. Za nimi se vezlo na voze taženém kravami nebo voly nevěstino věno: staré krámy posbírané na smetišti či na půdách – postel, skříň, truhlice, máselnice či starý kolovrat, nesměla chybět kolíbka. V dalším povelu jeli „nevěstini rodiče“ doprovázeni svatebčany v krojích na voze nebo pěšky. Zbytek průvodu tvořili vesničané, přes ramena kosy a hrábě ověšené klásky a květinami. Mezi nimi pobíhalo několik maškar v pestře záplatovaných hadrech zvaných v místním nářečí „záplatovani“ (Flecklakalla, v Domašově to byl jeden „Flekla-Mon), kteří tropili v průvodu neustálé taškařice a šprýmy a svými plácačkami či dokonce biči rozdávali rány na všechny strany. Průvod uzavíral starý fukar (zařízení na čištění obilí od plev), jenž občas mladíci, kteří ho táhli, uvedli do chodu a z něhož na průvod padal obilný prach a plevy. Průvod procházel za zpěvu a veselí celou vsí k místnímu spolkovému domu, kde probíhala dlouho do noci taneční zábava, při níž nesměla chybět káva a pověstný slezský drobenkový koláč. Od vesnice k vesnici či městu se průběh této lidové veselice trochu lišil, podstata však zůstávala stále stejná: pořádně se pobavit po těžké práci na poli i ve stodole.

S koncem polních prací původně souviselo i **posvícení** (Kirchweih též Kirmes, např. v nářečí Dolní Lipové Kärms), v křesťanské tradici bylo spojeno se svátkem patrona místního kostela, např. v Javorníku na svátek Narození Panny Marie, tj. 8. září, v Dolní Lipové na sv. Václava, tj. 28. září. V Domašově se říkalo: „*Hedvika nesmí s námi jít!*“ a posvícení tu měli až třetí říjnovou nedělí, tj. až po svátku sv. Hedviky, patronky Slezska (15. října). V sobotu před svátkem patrona či po něm se ve větších obcích a městech konal výroční trh, v nedělí pak samotné posvícení. Přípravy trvaly i několik dnů, na statku se zabilo prase, vysmýčilo se celé hospodářství či dům, peklo se a vařilo na oběd i večeři, aby početné návštěvy nepomluvíly hospodáře. Hospodyně se předháněly, která napeče nejlepší drobenkové koláče, vrchol každé pořádné oslavy – ty si návštěvy odnášely večer domů jako výslužku (Bärdla). Toho dne se sjely nejen rodiny, ale i přátelé ze širokého okolí, kteří se třeba celý rok nepotkali. K posvícenské neděli v Domašově patřilo *poslední vyhánění dobytka na pastvu*. Téměř všechna zvířata měla na krku zvonce, a protože se zdržovala v okolí statků, doprovázelo zdejší posvícení zvonění dobytčích zvonců a praskání bičů, v němž se v ten den malí pastevci předháněli, oznamovali tak okolí, že končí doba pastvy. Z Domašova máme popsáno i házení na nože: do kolmo postaveného prkna se zabodlo 40 až 50 kapesních nožů a házelo se na ně ze vzdálenosti asi tří metrů kroužky o průměru 5 cm. Kdo se trefil, získal příslušný nožík. V pozdním odpoledni se podávala káva s koláči. Přátelská pobídka k jídlu v nářečí Dolní Lipové stojí za zaznamenání: „*Aßt oach, lott aich oach nie häßßn!*“, přitom jde o obyčejné pobídnutí: „*Jezte přece, nenechte se pobízet!*“. Večer se pořádala taneční zábava. K posvíceneckým zábavám patřilo mimo jiné „*mláčení* či *zabíjení kohouta*“ (Hahnenschlagen – viz masopust), „*házení na nože*“ (Messerwerfen) či jakási lidová rytířská klání (Ritterstechen), všechny zmíněné tři hry jsou doloženy na Javornicku koncem 20. let 20. stol. Z Lipové pochází zvyk (hra) zvaný „*kachní koupel*“ (das Entebaden). Několik mladíků se posadilo se zavázanýma očima do kruhu na zem. Musel ale mezi nimi být jeden „hloupý“ (Dummer), neznalý této oblíbené kratochvíle. Nyní přišel kupec, jenž jednu kachnu (hocha) po druhé vedl hustými řadami přihlížejících na místo, kde „ji“ nechal upadnout na zem. Ovšem pro „hloupého“ byl na místě připraven škopek plný vody, do něhož ho kupec za všeobecného smíchu nechal spadnout. Kachna se vykoupala. Podobné tomu bylo i u „*kování*“ (das Schmieden). Několik zvyku znalých pomocníků si spolu s vybraným „mistrem“, jenž zvyk neznal, sedlo kolem koše představujícího kovadlinu, do něhož museli velmi rychle bušit. Mezitím „mistři“ ovázali kolem nohy provaz tak, aby nic nezpozoroval. Na dané znamení museli všichni rychle vyskočit a utíkat. Jen „mistři“ se to pochopitelně nepovedlo, neboť

byl popotahován na provaze sem a tam po sále. Při posvícení si všichni užívali až do pozdních nočních hodin; v pondělí se pak většinou nepracovalo, za to třeba v Javorníku se konala slavná „povětrnostní mše“ (Wettermesse), již hospodáři děkovali Bohu za počasí po dobu žní. Příští neděli se jelo do sousední vesnice, potom zase jinam a tak to šlo po mnoho týdnů. Císař Josef II. se sice v r. 1786 pokusil vyřešit problém dlouho trvajícího posvícenského veselí a modrých pondělků zavedením císařského posvícení o čtvrté neděli v říjnu pro celou monarchii, ale mnohé obce se i po té přidržely původní tradice. Také ty obce, kde kostel byl postaven až po josefínské době, slavily posvícení podle starých zvyklostí.

Zajímavé je postupné překrývání se dvou církevních svátků se starou tradicí ve všech oblastech Evropy. Jde o svátky **Všech svatých** (Allerheiligen, 1. listopadu) a **Dušiček** (též Všech věrných dušiček, Aller-seelen, 2. listopadu, případně, pokud připadlo toto datum na neděli, pak 3. listopadu). O svátku Všech svatých šlo především o vyprošení si přímluvy u patronů a svatých uctívaných v místě, oblasti či zemi, zatímco Dušičky byly hlavně vzpomínkou na zemřelé. Postupem doby došlo k propojení obou svátků i díky jejich časové návaznosti, takže dnes je vnímáme jako jeden. Tak např. v Domašově se ještě ve 30. letech 20. století slavily oba svátky odděleně: na Všech svatých u pomníku padlým a na Dušičky a daleko okázaleji na hřbitově. V severozápadním Slezsku se uctění památky zemřelých v podstatě nelišilo od oblastí s českým obyvatelstvem. Celý hřbitov a každý hrob byly vyzdobeny květinovými věnci, v lucernách byl udržován plamínek, na hrobech samotných pak rozsvěcely rodiny množství svíček nebo lojových lampiček. Na vesnicích bylo zvykem celý hrob pokrýt mechem nebo chvojím a do tohoto zeleného koberce pokládat umělé květiny, které vyráběly ženy a dívky podomácku z barevných hedvábných papírů. Alternativou byly barevné podzimní plody: šípky, jeřabiny, hloh či trnky. Církevní obec se o svátku shromáždila na hřbitově k pobožnosti, sestávající se hlavně z litanií ke Všem svatým a zpěvu příslušných liturgických písní. Bývalo též nepsaným zvykem projít se po požehnání po hřbitově a na hrobech, o něž se nikdo nestaral, zapálit alespoň svíčku. Zvláště po první světové válce byl v našem kraji tento svátek svěcen velmi slavnostně – uctívala se památka padlých. Takřka v každé obci byl postaven pomník obětem války nebo alespoň pořízena pamětní deska s jejich jmény umístěná v kostele. Mnohdy šlo o umělecky velmi cenná sochařská díla, což samo o sobě svědčí o úctě k padlým. Průvod k pomníku a pobožnost se staly nedílnou součástí svátku. Místní spolky, hlavně spolky veteránů pochodovaly s prapory k pomníku a po té na hřbitov. Někde pamatovali v novější době při té příležitosti i na živé a umísťovali u hřbitovní brány pokladničku na sbírku pro péči o mládež.

Zvyk pečení martinské husy o neděli před svátkem **sv. Martina** (Martinstag, 11. listopadu) nebo po něm byl na Jesenicku stejný jako v českém zvykosloví. Martinská husa se podávala s kysaným zelím a knedlíkem nejen na venkovských statcích, ale i v měštanských domácnostech – pochopitelně pouze v těch bohatších. Zcela specifické zvyky svázané s tímto svátkem ale najdeme v naší oblasti také. Souvisejí s tradovaným činem sv. Martina, který se ještě jako mladý důstojník podělil o svůj plášť se žebrákem. V noci na to se mu zjevil Kristus oděný darovanou polovinou jeho pláště. Martin vystoupil z vojska, dal se pokřtít a v r. 360 n. l. se stal knězem, později biskupem. Bojoval ze všech sil proti násilí a založil polo-poustevníckou řeholi pomáhající chudým. Z Galie se jeho kult rychle rozšířil po celé Evropě, byť nebyl mučedníkem. V lidové tradici severozápadního Slezska se stal patronem potřebných a byl mezi lidmi velmi oblíben. Jeho svátek zde byl příležitostí k obdarování; pekaři v ten den doručovali svým zákazníkům tzv. „*Martinův rohlík*“ (Martinikipfel). Byl upečen z jemné pšeničné mouky s rozinkami a měl tvar velké podkovy. Děkovali jím za přízeň po čas roku. Na Javornicku zase dostávaly děti od svých kmotrů při pravidelném pohoštění velký rohlík zvaný „*Martinův roh*“ (Martinshorn).

Dospěli jsme ke konci církevního roku. Výčet lidových zvyků a pověr v průběhu celého roku na vsi či ve městě si zaslouží ještě malý dodatek. Týká se zvyků vázících se k přírodním jevům, které v prostých liddech všech dob vzbuzovaly strach: vichřicím, bouřím a jiným živelným katastrofám. Některé z nich jsme již popsali v rámci zvyků a pověr v průběhu roku, neboť mnoho těchto lidových praktik sloužilo právě k ochraně proti nepřízni počasí: hromničky = svíce svěcené na Hromnice chránily obydlí proti blesku; různé Wettermesse zažehnávaly špatné počasí podobně jako procesí do polí a pobožnosti u kapliček a božích muk. K těmto pověrám patří i zvyk doložený na Javornicku (ve Vlčicích a okolí) týkající se vichřice. Jestliže vichřice trvala několik dnů, říkalo se, že se někdo oběsil a vítr mu zvoní hranu. Při vichru či

bouři se vyhazovala z okna hrst mouky, plev nebo peří se zvoláním: „*Na, tady máš a už přestaň!*“ Ostatně, tento zvyk známe i z českých oblastí jako pověst o Meluzíně a jejím dítěti, jimž házeli lidé mouku či krupici, aby se najedly a neplakaly.

Nelze přehlédnout, že ve výčtu zvyklostí byla řeč především o zvykosloví zemědělců. Mnoho zvyků provázelo určitě také práci řemeslníků, jejich společenstev či cechů. Bohužel, zprávy o nich jsou jak v literatuře, tak v archivních pramenech velmi kusé – až na malé výjimky o nich nic nevíme. Jako příklad uvedme alespoň specifický **svátek sv. Severina** slavený 23. října a zaznamenaný na Javornicku. Tento svatý byl patronem soukeníků (výrobců lněných látek). Nedílnou součástí byla slavnostní mše k počtě patrona, které se zúčastnili všichni členové cechu i s rodinami: mistři, tovaryši i učni; v kostele vlály cechovní prapory. Představenstvo cechu pak pořádalo společný oběd. Dá se předpokládat, že podobně tomu bylo u dalších řemeslných společenstev, neboť každé z nich mělo svého patrona.

K nejlépe popsaným zvykům tohoto druhu patří taškařice z období masopustu ve Zlatých Horách. Tam se po staletí udržoval zvyk „*jízdy na prašivém koni*“. Hlavním aktérem – „jezdcem“ byl volen vždy někdo ze členů tkalcovského cechu, důvod je již dávno zapomenut, šlo ale o pravou masopustní veselici (blíže viz masopust).

Do této skupiny spadají i zvyky řezníků či pekařů obdarovávat své zákazníky v určený den tradiční pochoutkou – projevem díky za přízeň po celý rok (řezníci – viz první adventní neděle nebo Velikonoce, pekaři – viz svátek sv. Martina).

Ještě je třeba doplnit, že v průběhu církevního roku se konala vesnicích vsích i ve městech celá řada slavností na počest různých svatých a patronů kostelíků, kaplíček v jejím okolí nebo poutních míst. Oslava těchto svátků měla většinou podobu poutí či procesí, při nichž se opět setkávala celá církevní obec a společně v průvodu kráčela k místu za zpěvu nábožných písní či modliteb. Někdy – v případě poutí na vzdálenější poutní místa – ušli poutníci i několik desítek kilometrů. Nejčastějším cílem v Jeseníkách byla Vřesová studánka s jejím dřevěným kostelíkem, kde se konaly slavné poutě na sv. Annu nebo Magdalénu. Na sv. Annu chodili poutníci na Křížový vrch u Jeseníku, kde dodnes stojí kaple této světky. Pověstnými poutními místy byly též „*Maria Hilf*“ – Panna Marie Pomocná u Zlatých Hor, Travná či Bílá Voda. Zvláště mariánská poutní místa se těšila velké účtě.

V Jeseníku je doložena poněkud jiná forma uctění svátku patronky města, tzv. „*slezská svačina*“ (Schlesische Vesper) konaná na počest sv. Hedviky (15. října). Měšťané se scházeli na této slavnosti svátečně vyšňoření – v krojích. Podávala se káva s koláči, tančily se lidové tance.

Také nejrůznější události historie obcí se promítly do svátků slavených v průběhu roku. K této skupině svátků a obyčejů patří například „*Gelöbnistag*“ = *den slibu* jako díkuvzdání za ochranu před morem, jak jej známe např. z Domašova, kde se konal osmý den po Božím těle. Tímto dnem si domašovští každoročně připomínali velký mor v 17. století.

Zcela specifické pak byly nejrůznější místní svátky a slavnosti jako třeba „*Liedertafeln*“ (tabule písní) v Domašově na svátek sv. Cecilie (22. listopadu). Šlo o setkání zpěváků a pěveckých sborů. Ve Velkých Kuněticích se zpívalo zase na 1. května – tzv. „*májové zpívání*“. O významu těchto lokálních zvyků nevíme takřka nic, ale do celoročního koloběhu života na vsi patřily také.

Závěr

Lidové zvykosloví bylo a stále je spolu s písněmi a tanci, nářečím a pověstmi, tedy s tzv. lidovou slovesností podstatou duše každého národa. Věděli to i staří Slezané, Němci odsunutí v poválečných letech ze své domoviny do nového a pro ně neznámého kraje. Tento poklad jim umožnil znovu zapustit kořeny a začít nový život. Místo zlata si odvezli své kroje, rodinné fotografie pořízené při nejrůznějších příležitostech a sbírky pověstí z rodného kraje. Nedivme se, že se sem vracejí a hledají své staleté původní kořeny, vždyť i pro ně je v Jeseníkách stále to pravé „*doma*“.

My, noví obyvatelé kraje bychom jim měli být vděční za vše dobré, co zde zanechali. Vždyť ze stejné země vyrůstají naše kořeny, bez nichž na Jesenicku nikdy nebudeme doma.

LITERATURA

- FRIEMEL, Hilda und Kol.: *Saubsdorf durch 945 Jahre*. Augsburg 1980, s. 51–52, 94–98, 142–148.
- FOCHLER, Rudolf (eds.): *Drei Dörfer im Altvaterland. Böhmischdorf, Sandhübel, Breitenfurt an der mittleren Biele*. Kirchheim u. Teck-Göppingen 1991, s. 141–149, 168–169, 172–173, 306–311, 550–551.
- FOCHLER, Rudolf: *Volksleben und Feste*. In: *Freiwalddau-Gräfenberg. Die Kurstadt im Altvatergebirge und die Dörfer im oberen Bielethal*. Kirchheim u. Teck 1987, s. 399–422.
- GELDNER, Rudolf: *Volksbräuche in Schlesien*. Der Altvaterbote, sv. 1960–1964, roč. 17, 1964, č. 1, s. 7–8.
- Heimatliches Brauchtum*. In: *Das Weidenauer Ländchen. Sudetenschlesien*. Neuburg a. d. Donau 1986, s. 221–232.
- LACHMANN, Robert: *Weihnachten in den alten Handweberstuben*. In: *Ein Heimatbuch. Zuckmantel mit den Dörfern Hermannstadt, Endersdorf, Obergrund, Niedergrund und Reihwiesen*. Bissingen 1995, s. 218–221.
- LINKE, Franz: *Zápisy a zprávy k dějinám obce Velké Kunětice*. Mnichov 1974 – v českém překladu, strojopis.
- MELZER, M.: *Tradiční lidová kultura*. In: *Vlastivěda šumperského okresu*. Šumperk 1993, s. 107–113.
- NEUGEBAUER, Karl: *Ostern in Zuckmantel*. In: *Ein Heimatbuch. Zuckmantel mit den Dörfern Hermannstadt, Endersdorf, Obergrund, Niedergrund und Reihwiesen*. Bissingen 1995, s. 221–223.
- Erntedankfest in Niedergrund*. (Fotografie). In: *Ein Heimatbuch. Zuckmantel...* opak. cit., s. 427.
- Fronleichnam*. In: *Ein Heimatbuch. Zuckmantel...* opak. cit., s. 223–224.
- Heimatliches Brauchtum. Eine alte Dorfbinde erzählt*. In: *Ein Heimatbuch. Zuckmantel...* opak. cit., s. 331–332, 360–363.
- Sommersonnenwende*. In: *Ein Heimatbuch. Zuckmantel...* opak. cit., s. 224.
- NITSCHKE, Josef: *Volksbräuche in Nordwestschlesien. Ein Beitrag zur Heimatkunde*. Freiwalddau 1929, 103 s.
- OLBRICHT, E.: *Von Festen, Feiern und Bräuchen in Buchelsdorf*. In: *Freiwalddau-Gräfenberg. Die Kurstadt im Altvatergebirge und die Dörfer im oberen Bielethal*. Kirchheim u. Teck 1987, s. 457–460.
- OLIWA, M.: *Froher Tanz und alte Bräuche*. In: *Freiwalddau-Gräfenberg. Die Kurstadt im Altvatergebirge und die Dörfer im oberen Bielethal*. Kirchheim u. Teck 1987, s. 477–481.
- OLIWA, Maria: *Bräuche im bauerlichen Jahreskreis in Nieder Thomasdorf*. Rukopis, 35 s.
- PACHL, Hans: *Sitte und Brauchtum im Jahreslauf*. In: *Jauernig und das Jauerniger Ländchen. Ein Heimatbuch des ehemaligen Gerichtsbezirkes Jauernig*. Regensburg 1983, s. 76–86.
- SEIFERT, Horst: *Ein „Freiwalddauer Weihnachtsspiel“*. Der Altvaterbote, s. 225–227.
- WENZELIDES, Otto: *Heimatliches Brauchtum im Altvaterland*, díl 1–9. Der Altvaterbote, sv. 1949–1951, roč. 4, 1951, č. 6, s. 171.
- WENZELIDES, Otto: *Heimatliche Volksbräuche in vorweihnachtlicher Zeit*. Der Altvaterbote, sv. 1949–1951, roč. 3, 1950, č. 7, s. 4.
- WOLF, Theo: *Sitten und Gebräuche in Lindewiese*. Separat, 10 s.
- ZUBER, Rudolf: *Život lidu*. In: *Jesenicko v období feudalismu do roku 1848*. Ostrava 1966, s. 36–45.

STRESZCZNIK

Zwyczaje ludowe północno-zachodniego Śląska w ciągu roku

Zwyczaje ludowe, którymi było przetkane całe życie zwykłego człowieka, są w wielu przypadkach takie same albo bardzo podobne bez względu na narodowość ich twórców. Wynikały one z identycznych tradycji kulturalnych środkowoeuropejskiego środowiska chrześcijańskiego i z warunków życiowych spowodowanych charakterem terenu, w którym powstały. Dotyczy to także północno-zachodniego Śląska, połączonego przez długie wieki z dziejami biskupstwa wrocławskiego i całego Śląska, który stanowił przed 1742 r. całość historyczno-geograficzną. Przyczynek zajmuje się przede wszystkim tymi obyczajami, które różnią się od czeskich tradycji i które przybliżają atmosferę życia miejscowych prostych ludzi. Kalendarz kościelny zaczyna się od adwentu, który na terenach chrześcijańskich był początkiem roku liturgicznego. Prości ludzie byli bardzo pobożni. Święta kościelne i związane z nimi obyczaje tworzą oś, przetkaną wprowadzając starymi obyczajami, tradycjami i przesądami z czasów pogańskich. Artykuł jest pierwszą próbą opracowania ludowej codzienności na określonym obszarze. Bazuje na szczegółowych artykułach i studiach niemieckich autorów, zapisach kronikarskich i wspomnieniach pamiętnikarzy.

ZUSAMMENFASSUNG

Volkstümliche Bräuche Nordwestschlesiens im Jahresablauf

Die volkstümlichen Bräuche, die einen gewöhnlichen Menschen über sein ganzes Leben begleiten, sind in vielen Fällen unabhängig von der Volkszugehörigkeit ihrer Schöpfer identisch oder zumindest sehr ähnlich. Sie stammen aus den gleichartigen kulturellen Traditionen der mitteleuropäischen christlichen Welt und aus den durch den Charakter des Gebietes gegebenen Lebensbedingungen, in dem sie entstanden sind. Das gilt auch für Nordwestschlesien, einschließlich des Gebietes Jesenik, das über lange Jahrhunderte mit dem Schicksal des Breslauer Bistums und der Gesamtheit Schlesiens als historisch-geografisches Ganzes vor 1742 zusammenhing.

Der Beitrag ist vor allem auf jene Bräuche ausgerichtet, die sich von den tschechischen Traditionen unterscheiden und die die Lebensatmosphäre der hiesigen einfachen Leute näherbringen. Er beginnt gemäß dem Kirchenkalender mit der Adventszeit, die in allen christlichen Gebieten der Beginn eines neuen liturgischen Jahres war. Die Menschen vor Ort waren gemeinschaftlich sehr fromm und die Kirchenfeiertage und die damit zusammenhängenden Sitten bilden eine Achse, durchdrungen von viel älteren Bräuchen, Traditionen und dem Aberglauben aus heidnischen Zeiten. Die Studie ist ein erster gesamtheitlicher Versuch, das Volksbrauchtum des betreffenden Gebietes zu bearbeiten. Sie stammt einerseits aus Teilartikeln und Studien der deutschen Literatur und andererseits aus Chronikeintragungen und Erinnerungen von Zeitzeugen.

Přelomové okamžiky v životě člověka v jesenické lidové kultuře

Mgr. Michaela Neubauerová, Státní okresní archiv Jeseník

Přelomové chvíle v životě člověka – především narození (těhotenství), svatba a smrt – provázely četné zvyky a pověrečné praktiky, modifikované tehdejšími znalostmi a představami lidí. Cyklus těchto obyčejů je etnografy zpravidla nazýván jako obřady přechodu, protože byly spjaté s výraznými změnami biologického, rodinného a společenského stavu v životě jednotlivce. Přechodové obřady a rituály jako přísně dodržovaná soustava složitých symbolických úkonů známe ze všech kultur světa, a nejenak tomu bylo i v životě někdejších obyvatel jesenického regionu. Je doložena celá řada obřadů a pověrečných praktik původního německého obyvatelstva, z nichž některé jsou dodnes známé, běžně praktikující, některé jsou již zapomenuté. V následující stati jsou představeny obyčeje a rituály, které souvisely s nejvýznamnějšími mezníky v životě člověka.

Těhotenství

Snad nejvíce pověrečných rituálů a praktik se týká lidské reprodukce. Žena i dítě byly v neustálém ohrožení, podle lidové víry zlými a nečistými silami, ve skutečnosti však důsledkem nedostatečné nebo někdy i neexistující odborné lékařské péče o těhotné, rodičky i novorozence. Smrt tak měla ve městech i na vesnicích až do poloviny 20. století bohatou žniť. Podle nejnovějších bádání umíralo až 25% všech živě narozených dětí do jednoho roku věku (mezi nejčastější příčiny vysoké úmrtnosti dětí byly infekční nemoci, jako jsou pravé neštovice, černý kašel nebo záškrt, dnes minimalizované nebo vymýcené plošným očkováním). Značné procento dětí umíralo již při porodu, který se výhradně odehrával doma. Nelze se tedy divit, že se lidé snažili různými praktikami a dodržováním určitých pověr, příkazů a zákazů ovlivnit tuto nezbytnou realitu života, až příliš často strastiplnou a drsnou.

Je zaznamenána celá řada praktik a návodů, často hraničící s čarováním, které se týkaly samotného početí, ať už plánovaného, nenaplněného, nebo i nechtěného. Žena, která chtěla mít dítě, mohla například sníst žalud, pomazat si pupek oslím mlékem, uvařit odvar z čarodějných bylin natrhaných na svatojánskou noc nebo si uvázat snítku zahradní routy kolem prstu před pohlavním stykem. Magií byly prostoupeny také praktiky a prostředky k zabránění otěhotnění, v horším případě i k vyhnání plodu. K zabránění početí sloužily hlavně nejrůznější odvary, například z máku, majoránky, levandule, rozmarýnu nebo petržele, dále přerušovaná soulož, případně primitivní pánské ochrany. Důsledkem neexistující spolehlivé antikoncepce se často vyskytovaly svobodné matky a nemanželské děti, které pak byly mnohdy odsouzeny a vyvrženy celou společností. Nejprísněji byly trestány potraty, které byly považovány za vraždu. Ty byly přesto prováděny snad po celou dobu lidské existence. K vyhnání plodu byly používány nápoje z jedovatých rostlin a přípravků jako chvojky klášterské, námele, černobýlu, konvalinky, někdy i modré skalice, nebo drastické tělesné praktiky. Neplodnost byla považována za boží trest, případně důsledek působení nečistých sil a čarodějnic.

V době, kdy žena již dítě nosila, se musela vyvarovat některých situací, které by ji i dítě mohly v přeneseném slova smyslu ohrozit. K takovým patřil zákaz pohledu na mrtvého, tělesně postiženého nebo cizího člověka, na chlupatého tvora, zajíce („zaječí pysk“), ropuchu („žabí kůže“), prase („sviňský rypák“), ale také blesk nebo oheň. Těhotná se musela vystříhat přílišného pláče, leknutí, hněvu, strachu, nesměla podlézat šňůru na prádlo, aby se nezamotala dítěti pupeční šňůra kolem krku, nosit horké hrnce na břicho, aby neměla přirostlé lůžko (placentu) nebo i chodit do hostince a na veřejná místa. Naopak pozitivní vliv měli hezčí lidé a sochy, případně Jezulátko.

Porod

Nejkritičtějším obdobím pro matku a dítě byl porod a následné poporodní období. V minulosti jej proto provázela řada pověr a obyčejů, které se vykonávaly k zahánění zlých a nečistých sil, jež měly na rodičku i novorozeně působit. Samotnou rodičku měly ochránit porodní opasky a úvazy, které se ovinovaly kolem těla, dále ochranné škapulíře a amulety. V místnosti se také u stropu zavěšovaly svaté obrázky, především s motivem P. Marie, sv. Anny nebo sv. Markéty. Podobnou ochrannou moc měly i modlitební knížky pod polštářem, svěcená voda a kříže.

K porodu, který se odehrával doma, byly přivolávány porodní báby (babičky, něm. Hebamme – pojmenované podle aktu zvedání novorozeně ze země a předání jej otci). Kromě samotného porodu musela porodní bába obstarat řadu důležitých věcí. První úkonem bylo uvázání pupeční šňůry, prohlédnutí placenty a první okoupaní dítěte. Děvčata byla často koupana v míse na jídlo, „aby se líbila“. Po umytí bylo novorozeně zabaleno do zavinovaček a uloženo k matce poblíž lůžka do kolébky nebo v případě nouze i do koše na prádlo nebo vaničky. Poté byl na dítě nebo za povijan položen růženec k ochraně před nebezpečím. K důležitým úkonům porodní báby bylo prohlédnutí dítěte a odstranění anatomických nesrovnalostí – vytržení zubů, přestřížení přirostlé uzdičky jazyka, případně utnutí nadbytečných prstů. Porodní báby byly v minulosti většinou považovány za méněcenné osoby, někdy přímo za čarodějnice, které měly zabezpečit ochranu rodičky i dítěte za pomoci magie, zařikávání a čarodějných lektvarů. Mezníkem v historii tzv. babictví byly osvícenské reformy, kterými bylo porodnictví povýšeno na vědecký obor, a porodní báby skládaly zdravotnické zkoušky.

Po porodu přicházeli matku i dítě navštívit příbuzní a přátelé, kteří novorozeněti přinášeli květiny pro štěstí nebo drobné dárky (většinou peníze zabalené v plátně), které se zastrkávaly za povijan do kolébky.

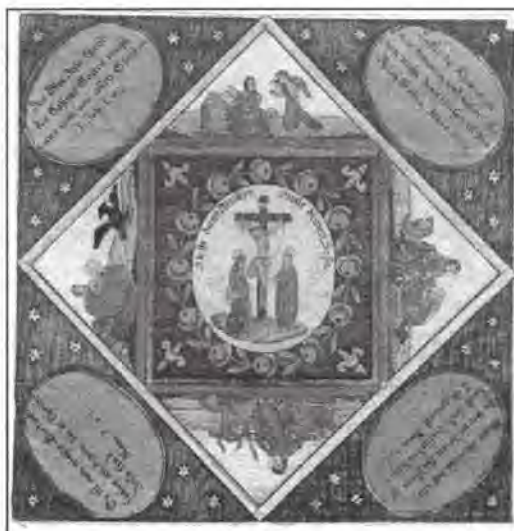
Po narození dítěte byly lidové magické praktiky zaměřeny spíše na předurčení, ovlivnění nebo přímo zajištění jeho šťastné budoucnosti. Novorozeněta se pokládala pod stůl, které mělo zvláštní ochranný význam, také pod lavici, na práh, pod postel, někde se děti mazaly máslem, sypala se jim sůl na hlavu, nebo se ovinovaly látkami a pentlemi s červenou barvou. Délku života, štěstí a osud nového člověka mělo také určit postavení hvězd nebo sudičky, které se zjevovaly o půlnoci v den narození dítěte. Na Jesenicku se věřilo i v „noční můru“ (něm. Alp), která v noci přilétala a usedala na hrudník spícího dítěte, aby jej vysávala. V tom případě se dítě ztrácelo před očima a chřadlo. Jako ochrana před „noční můrou“ se používala stará panenka, kterou lidé přibíjeli nad vchod do světnice, aby sloužila jako návnada.

Křtiny

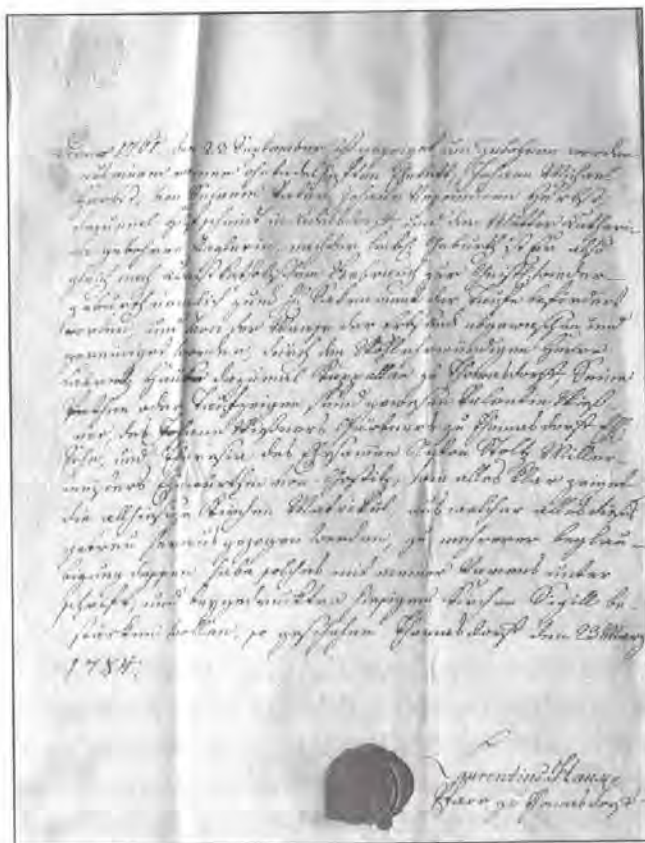
Jen několik dní po porodu se konal církevní křest novorozence. Kmotři (na Jesenicku v minulosti nazývaní Taufpaten) byli vybráni již předem ze členů rodiny, sousedů nebo dlouhodobých známých. Aktem kmotrovství, kterému byl v minulosti přisuzován velký význam, se kmotři zavazovali pečovat o dítě v případě jeho osíření, obdarovávali ho a starali se o jeho vývoj a prospěch. Kmotrů mohlo být hned několik a kmotrovstvím se z nich stávali blízké osoby, stejně jako nejbližší příbuzní. V den křtu si přišla kmotra do

Diplom porodní báby Josefy Kunzové ze Zálesí, 1859, SOkA Jeseník

Prání kmotra ke křtu, 1834, SOkA Jeseník

Křestní list Johanna Herbst, syna kováře z Adolfovic, 1784, SOKA Jeseník

ce tzv. „do vínu“, v jesenickém regionu se tyto dary, zabalené do lněného plátna a zastrkávané do povijanu, nazývaly „Patenknispel“. Byly to většinou rodinné památné peníze a křestní medaile, později i spořitelní knížka. Téměř vždy se k penězům ještě přidávaly svaté obrázky, řetízky na krk s medailonky a kmotrovské (upomínkové) listy s voskovou soškou Jezulátka a věnováním. Den po křtu následovalo tzv. „smývání vínu“ – obřadní první koupel po křtu, kterou se smýval svěcený olej. Na „smývání“ spojené s hostinou (na Jesenicku nazývané „Mundwischen“) byly pozvány děti z celé vsi.

Šestinedělí a úvod

Poporodní zvyky a praktiky byly zvláštní i tajemné. Po dobu šesti týdnů po porodu nesměla novopečená matka opustit dům a byla nucena se podrobit nejružnějším omezením. Nejprísnějším opatřením byla naprostá izolace po celou dobu šestinedělí v rohu světnice, v tzv. koutě, který byl zakryt bílou vyšívanou plachtou, zvanou koutnicí, zavěšovanou na bidlo. Tím měla být matka s dítětem chráněna před nepovolanými zraky a uřknutím, a ve svém důsledku toto bezesporu hygienické opatření zvyšovalo šanci na přežití matky i novorozence. Koutnice si ženy vlastnoručně vyráběly již dlouho před porodem a často se v rodinách dědily. Důslednou izolaci ženy po porodu se chránili i ostatní členové vesnické komunity, protože se věřilo, že šestinedělka přivolává zlé síly, spouští kroupy a bouřky a svou přítomností dokáže způsobit úhyn dobytka, neúrodu a nemoci. Všechny věci, kterých se nedělka dotkla, měly lidem přinést smůlu. Zvláštní magické praktiky se používaly také k ochraně novorozenců před divoženkami, které měly v noci vyměňovat lidské děti za své škaredé a neduživé. Kolem dětí se proto vázaly červené stuhy. V době šestinedělí směly rodičku navštívit pouze ženy z příbuzenstva a sousedky. Ty chodily „do kouta“ a přinášely ležící ženě (a de facto celé rodině) jídlo, různé naturálie a dětem pamlsky a dary. Nečastěji to byla vydatná slepičí polévka s nudlemi a masem nebo zasmažkou (někdy také pivní a mandlová) a sladké pečivo. Na Jesenicku přinášeli nedělce na posílení i žitnou kořalku. Připravený pokrm ženy nosily v koutňácích – speciálních hrncích s uchem, zeleně nebo hnědě polévaných a zdobených rostlinnými motivy. Přísnou izolaci šestinedělek mohl ukončit jen církevní úvod v kostele, který byl ve svém dů-

domu převzít novorozeně, aby ho s kmotrem, případně i porodní bábou, odnesla do kostela. Dítě bylo oblečeno do bílých křestních oblečků, bohatě zdobených a vyšívaných, které se v rodinách dědily z generace na generaci. Před odchodem z domu, během obřadu a po odchodu z kostela se odehrávala řada obyčejů a magických praktik. Aby dítě během obřadu neplakalo, zpívala mu matka, která se zpravidla křtu nezúčastnila a zůstávala izolována v domě, ještě před příchodem kmotrů následující písničku: „Schloof Kennndla fäste, 's komm främme Gäste! Di komm hent.n ond vorn rai, wann Hannsalas Paate sein.“ Pokud si přála, aby se jí brzy narodil další potomek, musela během křtu rozházet a znovu posbírat všechny lžičky v domácnosti. Po obřadu se kmotři zastavili v hospodě „zapít mrně“. Při návratu domů předala kmotra dítě matce se slovy: „Odesli jsme pohana, přinášíme křestana.“ V domácnosti se poté konalo pohoštění a malá slavnost pro všechny zúčastněné. Na Jesenicku se podávala tzv. kmotrovská (křestní) polévka („Gevattersuppe“, „Kindelsuppe“) – silná slepičí polévka s nudlemi (případně bílá nebo mandlová), dále káva, koláče (drobenkové nebo plněné), víno, pivo a kořalka. Kmotři obdarovávali své kmotřen-

sledku jakýmsi očistným rituálem. Ženy jdoucí k úvodu si oblékly sváteční oděv, kterému dominovala „úvodní“ plachta (zvaná také úvodnice) kolem ramen. S kmotrou a ženami, které „nosily do kouta“, si pak přicházely do kostela pro církevní požehnání a s hořícími svícemi s veškerým doprovodem obcházely oltář. Všechny ženy, které předtím „nosily do kouta“ a zúčastnily se úvodu, byly pozvány na velkolepou a bujarou hostinu.

Svatební den

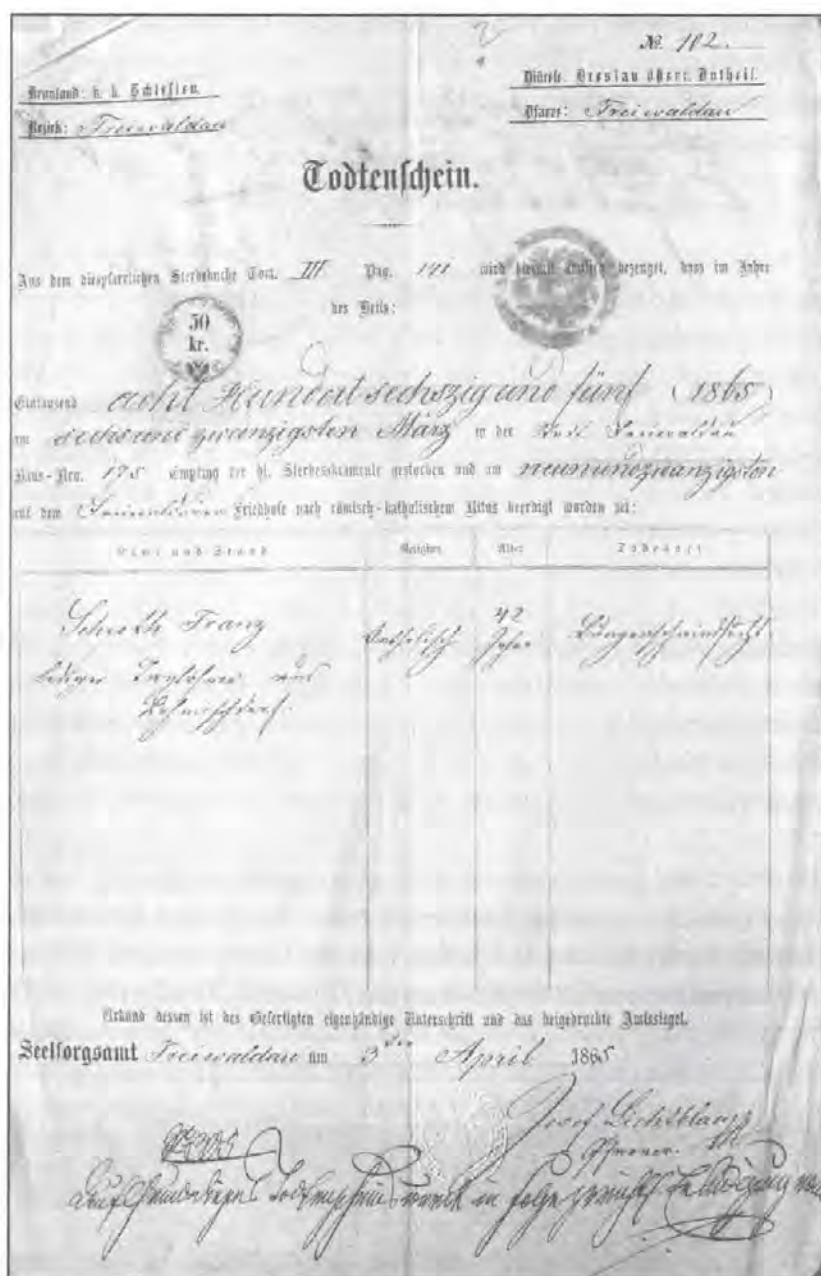
Ráno v den svatby se ženichovi příbuzní, první družba (na Jesenicku zvaný „Druschma“), muzika a hosté shromáždili v domě ženicha, kde byli pohoštěni pálenkou, kávou a koláči. Odtud odjeli do domu nevěsty, kde se již sešli starší družička („Brautfrau“), ostatní družičky a příbuzní nevěsty. Po příchodu do domu nejdříve první družba vyprosila za ženicha od rodičů nevěstu a jménem obou požádala o rodičovské požehnání. Na některých místech se dodržoval zvyk, který měl zlehčit slavnostní chvíli: když se všichni hosté shromáždili, zůstala nevěsta schovaná. Ženichovi byla nejprve předvedena družička nebo nějaký muž v ženském převlečení. První družba se poté ženicha zeptala, zda je to ona dívka, se kterou se chce oženit. A až po jeho odmítnutí mu byla předána nevěsta pravá.

Po požehnání rodičů se svatebčané odebrali v kočárech anebo pěšky do kostela. V prvním voze seděli snoubenci, první družba a starší družička, v dalších vozech ostatní družičky se svými mládenci. Až v posledním voze seděli rodiče snoubenců. Průvod doprovázel lomoz a hluk (dříve se nejčastěji střídalo do vzduchu z pušek, dnes se navazují za auto řinčící předměty, nebo řidiči hlasitě troubí), které měli odehnat od snoubenců škodlivé a nepřátelské síly. Na Jesenicku se před vůz se svatebčany natahovalo lano („Vierziin“), jehož přejetí se muselo vyplatit alkoholem nebo penězi. Nevěstu vedl k oltáři první družba, kde si ji převzal ženich.

Svatební hostina se konala v domě nevěsty a její rodiče veškeré občerstvení, pití i hudbu platili. Podávala se polévka, hovězí a vepřové maso s knedlíky, brambory, salátem a zelím. Svatební stoly nesměly ani na chvíli zůstat prázdné, proto se neustále plnily koláči a cukrovím, k večeři hosté dostávali domácí salám a teplé uzeniny. Pilo se pivo, pálenka a sladká rosolka. Součástí hostiny byl velký koláč s posypkou zvaný „Brättmakuchen“, ve kterém byly zapečeny dráty nebo dřevěné třísky. Ženich musel koláč rozkro-

Fotografie svatby v Nových Vilémovicích, 30. léta 20. století

jit a každému kousek dát. Nesnadné krájení koláče se neobešlo bez vtipných poznámek svatebčanů. Zasedací pořádek na svatební hostině měl svá ustálená pravidla. V rohu místnosti (kde se často nacházel domácí oltář) seděla nevěsta, po její pravici starší družička, po levici ženich. Pak ostatní družičky, příbuzní a hosté.

Smrt a pověry

Smrt člověka byla v lidové kultuře spojována s nejrůznějšími představami a praktikami. Úmrtí v rodině se podle našich předků dalo předvídat – takovou hroživou předzvěstí bylo například náhlé zastavení hodin ve světnici, samovolný pád obrazu nebo zrcadla na zem, nevysvětlitelné vrzání v nábytku, křik nočního ptáka nebo sny o bolestech či vypaďování zubů. Smrt člověka z vesnice se ohlašovala umíráčkem – malým zvonkem, který většinou obsluhoval hrobník. Bývalo rovněž zvykem, že se zprávou o úmrtí chodil po vsi za finanční odměnu i najatý člověk nebo člen rodiny, a až v meziválečném období začala převládat tištěná smuteční oznámení. Obyčeje a praktiky, které v období po úmrtí a před pohřbem následovaly, byly motivovány jednak úctou k zemřelému, spojenou se snahou zajistit příznivé přijetí nebožtíkovy duše na

Úmrtní list Franze Schrotha z České Vsi, 1865, SOkA Jeseník

onom světě, ale i strachem z jeho „návratu“. Všechny rituály a obřady s mnoha magickými, očistnými a ochrannými funkcemi byly úzce spjaty s vírou i lidovými (v zásadě často pohanskými) pověrami. Podle nich byl mrtvý před pohřbem ohrožen zlými duchy a démony, kteří čekají na jeho duši. K jejich zapuzení účinně sloužil hluk, lomoz (zvony) a především světlo (svíce). Důležitou roli při úkonech s ochrannou funkcí před zlými silami také měly tradiční předkřesťanské prostředky, jako byla voda, oheň, byliny, chléb, česnek a ostré předměty. Z církevně náboženských předmětů a symbolů to byly posvěcené svíce a voda, kříže, svaté obrázky a motlitby. Po lékařském ohledání zůstal mrtvý až do pohřbu v domě, pouze tam, kde měli jen jednu jizbu, se mrtvý umístil do márnice na hřbitově. Pozůstalí mrtvému zatlačili oči, oblékli rubáš a do rukou dali buď křížek, nebo posvěcenou úmrtní svíčku, aby mu posvítila na pouti na onen svět. Na oči zemřelého se položily peníze, aby zůstaly zavřené. V místnosti s mrtvým byla zastřena zrcadla, otevírala se okna (pro duši), zastavila se kyvadla u hodin a sousedé se shromáždili k motlitbám.

Praktiky a zvyky během pohřbu

Z úmrtního lože byl nebožtík přenesen do rakve a do sepjatých rukou mu byl přiložen křížek, růženec nebo modlitební knížka. Vedle otevřené rakve hořela až do pohřbu úmrtní svíce a vedle ní byla polože-

na nádobka se svčcenou vodou a tři žitné klasy nebo myrta, kterými každý přichozí mrtvého pokropil. Aby neměli mrtví důvod se vracet, vkládali pozůstalí do rakve různé věci, které by mohli mrtví na onom světě potřebovat – šatstvo, potraviny, oblíbené předměty, peníze a někde dokonce i láhev s pálenkou. Až do pohřbu také drželi jeden až dva sousedé u mrtvého stráž, seděli nebo klečeli u rakve a modlili se růženec. Na farním úřadě se dojednal termín pohřbu, pohřební vůz, nosiči, hudebníci, hrobník a místo hrobu. V den pohřbu, než se dostavil farář s ministranty a ostatní hosté, se pozůstalí rozloučili s mrtvým a truhlář rakev zašrouboval. Farář pak rakev požehnal. Z domu byl mrtvý v rakvi vynášen vždy nohama napřed, aby se jeho duch nevrátil do domu a nestrašil tam. Pohřební průvod měl svá ustálená pravidla. Jako první šel ministrant s křížem jako symbolem obětování, lásky, vzkříšení a vykoupení, poté děti v zástupném smyslu nevinnosti a naděje, dále muži, hudba a kněz se zpěváky. Za rakví kráčela rodina a příbuzní, ženy a ostatní účastníci pohřbu (na Jesenicku to byli zejména členové místních spolků). V kostele se nejprve vykonala krátká mše, poté se účastníci pohřbu shromáždili u vykopaného hrobu, který byl vyložený bílou nebo černou látkou zdobenou myrtovými větvíčkami. Po krátké modlitbě se rakev spustila do hrobu. U významných osobností pronášeli slovo řečníci a pokládali se věnce. Často se střílelo z hmoždíře. Pozůstalí se s mrtvým naposled rozloučili vhozením tří lopatek hlíny a květin na rakev.

Po pohřbu se konala pohřební hostina, jejíž průběh byl na Jesenicku velmi klidný. Většinou se podávala káva a koláče, někdy také tlačěnka s chlebem a pivem. Za zemřelého byla často objednána zádušní mše (requiem). Ve výroční dny pak rodinní příslušníci zaplatili, nebo si za pomoci farních nadací dopředu objednali prosební modlitbu za zemřelého.

Sebevrazi byli pohřbeni bez křesťanského obřadu za zdí hřbitova. Dítě se pohřbívalo v bílém křtícím oblečku, bílá byla i rakev a oděv faráře. Pohřeb dítěte se odehrával většinou ve všední den po ranní mši.

LITERATURA

- FOCHLER R: *Bräuche im Lebenslauf*. In: Freiwalddau-Gräfenberg. Die Kurstadt im Altvatergebirge und die Dörfer im oberen Bielethal. Ein Heimatbuch. Kirchheim u. Teck 1987, s. 413–414.
 NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha 2004 416 s.
 NEUBAUEROVÁ, Michaela: *Lidové zvyky spojené s životem člověka*. In: Tradice z jesenického pohraničí. Jeseník 2010, s. 102–127.
 NITSCHKE, J.: *Volksbräuche in Nordwestschlesien. Ein Beitrag zur Heimatkunde*. Freiwalddau 1929, 103 s.
 MÜLLER, W.: *Volkskundliches aus Nordwest-Schlesien*. Deutscher Volks-Kalender, 5, 1893, s. 57–59.
 PACHL, Hans: *Sitte und Brauchtum im Lebenslauf*. In: Jauernig und das Jauerniger Ländchen. Ein Heimatbuch des ehemaligen Gerichtsbezirkes Jauernig. Regensburg 1983, s. 82–85.

STRESZCZENIE

Przełomowe chwile w życiu człowieka w jesenickiej kulturze ludowej

Przełomowe chwile w życiu człowieka – przede wszystkim narodziny (ciąża), ślub i śmierć – wiązały się z określonymi zwyczajami. Cykl tych obyczajów jest przez etnografów nazywany obrzędami przejścia, gdyż były związane ze zmianami biologicznego, rodzinnego i społecznego stanu w życiu jednostki. Tego typu zjawiska znamy ze wszystkich kultur świata. Nie inaczej było również w jesenickim regionie. Zachowały się świadectwa takich zwyczajów u dawnych niemieckich mieszkańców regionu. Niektóre są dotąd praktykowane, inne uległy zapomnieniu. W artykule zostały przedstawione obyczaje i rytuały związane z najważniejszymi punktami zwrotnymi w życiu człowieka.

ZUSAMMENFASSUNG

Umbruchsmomente im Leben eines Menschen in der Jeseniker Volkskultur

Umbruchsituationen im Leben des Menschen – vor allem Geburt (Schwangerschaft), Heirat und Tod – führten zu zahlreichen Bräuchen und abergläubischen Praktiken, modifiziert durch die damaligen Kenntnisse und Vorstellungen der Leute. Der Zyklus dieser Bräuche wird ethnografisch zu Recht als Bräuche des Umbruchs bezeichnet, weil sie mit deutlichen Veränderungen des biologischen, familiären und gesellschaftlichen Lebenszustand des Einzelnen verbunden waren. Die Umbruchbräuche und Rituale als streng eingehaltene Bestandteile komplizierter symbolischer Handlungen kennen wir in allen Kulturen der Welt, und nicht anders war es auch im Leben der hiesigen Bewohner der Region Jeseník. Überkommen ist eine ganze Reihe von Riten und abergläubischer Praktiken, der ursprünglich deutschen Bevölkerung, von denen einige bis heute bekannt sind und immer noch praktiziert werden, einige sind bereits in Vergessenheit geraten. Im Artikel werden Bräuche und Rituale vorgestellt, die mit den bedeutendsten Meilensteinen im Leben des Menschen zusammenhängen.

Jesenický lidový kroj z přelomu 19. a 20. století

Mgr. Michaela Neubauerová, Státní okresní archiv Jeseník

Jesenický oděv do 1. poloviny 19. století

Módu obyvatel jesenických měst a vesnic, užití materiálů a způsob zdobení textilií lze podrobněji rekonstruovat pro nedostatek obrazového a trojrozměrného muzejního materiálu až od 30. let 19. století. Lze snad usuzovat, že minimálně do doby předbřeznové se nijak výrazně nelišil od oblékání ve vnitrozemí, resp. v bývalých Sudetech. Nejběžnějším materiálem pro všední dny bylo pro jesenické obyvatele lněné plátno a vlněné sukno, ručně barvené a tištěné. Je také jisté, že se zde běžně zpracovávala kůže a kožešiny. Podle ojedinělého publikovaného kvaše z roku 1814, který zobrazuje měšťanský a vesnický kroj rakouské části nízkého knížectví (tedy Jesenicka) na počátku a v první polovině 19. století, byl zdejší kroj ovlivněn pruským slezským typem oděvu a měl výrazně měšťanský, nebo spíše maloměstský charakter. Základem ženského oděvu byla dlouhá sukně se zástěrou, bílá košilka opentlená v lokti, živůtek nebo šněrovačka, upnutý kabátek se šůsky, rozměrný šátek a čepec. Muži nosili ještě na počátku 19. století krátké kalhoty s punčochami, bílou košili s barevnou vestou a dlouhý svrchní kabát zdobený knoflíky a manžetami. Na hlavě pak třírohý klobouk.

Od 40. let 19. století jsme díky dochovaným litografiím v archivních a muzejních sbírkách již podrobně informováni o stylu odívání na Jesenicku. Z dochovaných litografií, které jsou ovšem skoro výhradně situovány do města Jeseníku a na Gräfenberku, je zřejmé, že obrovský vliv na zdejší módu měl prudký rozvoj a význam místních lázní. Pacienti z celé Evropy s sebou přinesli nejen odlišné mravy, ale i módní trendy a nuance v oblékání. A je možné, že díky nově nabyté světovosti a mondénnosti jesenického regi-

Pár ve slezském kroji, 1. polovina 19. století, litografie, vyd. H. F. Müller Wien /1840/, SOKA Jeseník

onu dosáhl typ oděvu zámožného měšťanstva a šlechty doby před a pobřeznové takové obliby a přitažlivosti, že v jistém směru definoval oblékání, a tedy i kroj místních obyvatel až do počátku 20. století.

V 1. polovině 19. století byla v ženském odívání základem široká sukně nebo šaty zdobené výšivkou, řasením, stužkami či krajkami, případně doplněné zástěrou a rozšířenou řadou spodniček. Typické byly i široké balonové rukávy na kabátcích a upnutý živůtek. Jako svrchní oděv se používal rozměrný plášť, vlněný šál nebo špencer – krátký kabátek s dlouhými rukávy. V zimě dámy nosily dlouhé pláště ze silných vlněných látek. K oblíbeným materiálům patřila jemná plátna a lehké bavlněné a hedvábné látky pestrých barev, především mušelin, batist, atlas nebo taft. Na nohou se nosily bílé nebo barevné punčochy a kotníkové boty či nízké střevíce. Typickým módním doplňkem žen byl látkový nebo krajkový slunečník, šály, šátky, rukavičky a zdobený klobouk nebo čepec.

Civilní pánské oblečení se skládalo z dlouhých či kratších kalhot, krátké vesty a bílé košile se ztuženým límcem nebo nákrčníkem,

často ozdobené barevným šátkem kolem krku. Na nohou pánové nosili buď nízké kotníkové boty nebo holinky. Jako svrchní oděv se používal tmavý frak, redingot (přílehavý vypasovaný kabát se šosy), kaiserrock (dlouhý kabát se stejně dlouhými předními i zadními díly ke kolenům), nebo garrick (volný plášť s několika límci). Oblíbenými barvami byla černá, modrá, hnědá a zelená. Kalhoty mohly být opatřeny podšlapky. Vesty se šily z pestrých látek (především ze saténu nebo z hedvábí), s květovanými, pruhovanými nebo kostkovanými vzory, mohly být také vyšívané nebo potištěné. Na hlavě nechyběl cylindr nebo buřinka.

Ženy v jesenickém kroji – fotografie Zemského spolku pro cizinecký ruch, pobočky Jeseník, nedatováno, VMJ Jeseník

K vycházkovému oděvu patřila špacírka – vycházková hůl, rukavice, hodinky a šperky.

Z těchto módních základů se utvořila ve stylu odívání městských i vesnických obyvatel jesenického regionu ustálená pravidla pro sváteční oděv, přetrvávající, již v poněkud jiné funkci a v drobných nuancích, prakticky až do 2. světové války. Německé zdroje konkrétně hovoří o „starém selském“ nebo „panském“ kroji, jehož obliba sice upadla ještě koncem 19. století, nicméně se ještě v 1. polovině 20. století nosil při slavnostních příležitostech: do kostela, ke svatbám a k folklórním tanečním nebo divadelním představením. Tento „starý selský“ kroj lze již věrně rekonstruovat jednak podle dobových fotografií, především ale díky dochovaným oděvním součástem v muzejní sbírce ve Vlastivědném muzeu Jesenicka v Jeseníku.

Ženský oděv po 1. polovině 19. století

Pro jesenický ženský kroj byla typická barevná sukně z taftu nebo kartounu s podšívkou, bílé nebo tmavé punčochy a černé nízké střevíce zdobené stuhou. U dívek sukně sahala do půli lýtek, u vdaných žen až ke kotníkům. Bohatě našasení vytvářely tři až čtyři spodničky. Sukně měly různá pojmenování: „Futterrock“, „Stepprock“, nebo „Stopper“. Na sukni se nosila zelená, černá, hnědá nebo jen bílá zástěra z hedvábí, nazývaná „Fleck“, „Vorsteck“ nebo „Vorhang“, která byla stejně dlouhá jako samot-

Mladá dívka v kroji, 20. léta 20. století, fotografie, VMJ Jeseník

Slavnostní letní čepce na dobové dřevěné figuríně, 2. polovina 19. století, VMJ Jeseník

Vyšívaná zadní strana čepce, 2. polovina 19. století, VMJ Jeseník

ná sukně a zakrývala i část zadních partií. Horní část těla halila košilka, která měla nabírané krátké rukávy, pevně stažené v lokti. Vdané ženy na košili nosily buď živůtek, nebo použily vysoko zapnuté šaty s krátkým nebo dlouhým rukávem. Živůtky byly většinou damaškové, taftové nebo kartounové s plátěnou podšívkou. Měly pestré barvy a byly zdobeny potisky, stuhami, sponami a knoflíky. Ramena a záda halil bílý, černý nebo hnědý tylový šátek, který byl bohatě vyšíván a často opatřený krajkami. Do chladnějšího počasí se oblékal přiléhavý, poměrně neforemný krátký kabátek z černé nebo modré látky sahající k bokům. Kabátek často stahoval na bocích pásek, jehož zadní část zdobily porcelánové, perleťové nebo kovové knoflíky. Starší ženy rovněž nosily kolový kabát bez rukávů s vystřiženým límcem, který vpředu uzavírala spona. Ženský krk a dekolt zdobil buď náhrdelník z perel, skleněných korálek či granátů nebo delší řetízek s památeční mincí, křížkem nebo srdíčkem. Oblečení doplňovaly bílé punčochy a černé nízké střevíce s podpatkem.

Na hlavě se nosil bohatě vyšíváný a různě tvarovaný čepce z barevného taftu, rypsu, hedvábí, mušelínu nebo atlasu, převážně dýnkového typu, který byl hlavní dominantou svátečního ženského oděvu. Čepce zakrývaly celou hlavu a část tváří a rámovaly tak obličej. Musely být pevné a zhotovené velmi precizně, protože byly určeny pro dlouhodobé nošení. Na spodním okraji týlu čepce byly uchyceny dvě velké hedvábné stuhy s květinovými motivy, dlouhé až ke kolenům. Čepce byl na hlavě upevňován pod bradou, dvěma menšími hedvábnými stuhami. Zimní verze čepců byly zhotoveny většinou ze sametu, atlasu nebo taftu, byly podšité flanelem nebo barchetem a mohly být zateplené vatelínem. Lemy byly obtaženy jemnou světlou kůží nebo kožešinkou. Slavnostní dámský čepce byl chloubou každé ženy a vypovídal o jejím společenském postavení. K nejokázalejším a nejdražším patřily čepce se zvláštní tzv. korunou – zlatou, stříbrnou nebo černou krajkou na drátěné kostře, usazené na vrchní části základu čepce, tvořící široký vějíř. Čepce byly většinou velmi krásně zdobeny: vyšívkami zlatými nebo stříbrnými nitěmi – dracouny, s flitry a barevnými sklíčky. Okraje obličejové strany čepce byly lemovány hedvábnými stuhami nebo krajkou z kovových a polokovových nití. Pokrývkou hlavy pro všední den byl vlněný jednobarevný nebo květovaný šátek.

Mužský oděv po 1. polovině 19. století

Jesenický mužský кроj působil oproti ženskému oděvu více konzervativněji, oblíbenými barvami byla jen černá, zelená a modrá. Přes lněnou bílou košili, často s velkými odstávajícími špičkami límce zvanými „*vatermörder*“, nosili muži zapínací vestu, případně jednoduchý kabátek ze sukna. Vesty byly většinou zhotoveny z manšestru, hedvábného damašku, saténu nebo rypsu, s podšívkou z plátna nebo flanelu. Byly barevné a různě zdobené, převládala smetanově bílá, béžová, odstíny hnědé a červené. Na krk si muži volně uvazovali barevný šátek z jemného hedvábí. Na nohách nosili kratší či delší úzké soukenné kalhoty, které byly velmi často doplněny náprsenkou – takové se pak nazývaly „*Hosentürl*“ nebo „*Hosenkaffer*“. Ke svátečnímu oblečení patřily i boty – nízké kotníčkové nebo častěji holinky, do kterých se buď kalhoty zastrkávaly, nebo přes ně nechávaly volně spuštěné. Velmi oblíbeným byl šosatý soukenný kabát („*Patenrock*“) se širokým límcem, těsně přiléhavými rukávy a velkými kovovými knoflíky. K oblíbeným módním doplňkům patřil i tzv. „*Schnupptichla*“ – červeně vzorovaný kapesník, který visel ze zadní kapsy kabátu. Starší muži si v chladnějších dnech rovněž oblékali límcový kolový kabát na způsob peleríny z vlněné látky. Slavnostní ráz mužského kroje dotvářel na hlavu posazený cylindr nebo tzv. tvrdák („*Stösser*“).

Pracovní oděv se od svátečního lišil. Ve všední dny muži nosili prosté kalhoty z neběleného plátna nebo kůže, které se zastrkávaly do úzkých holinek. Z plátna byla zhotovena i košile, kterou zakrývala vesta ze silné látky, zapnutá až ke krku. V zimě se na košili a vestu oblékal kabát z barchetu nebo ovčí vlny. Hlavu zakrývala v zimě kožešinová čepice „*Kremmermütze*“, v létě lehký plstěný nebo slaměný klobouk.

Dětský oděv

Dětský oděv se jen velmi málo lišil od oděvu pro dospělé. Kojenci se pevně zavinovali do pérové zavinovačky, obtočené dlouhými vyšívanými povijany, takže leželi v kolébce nebo postýlce téměř nehybně. Zvlášť zdobné bylo kojenecké oblečení určené ke křtu, novorozenci byli oblékáni do bílých krajkových šatiček, čepiček a deček. Základem pro oděv batolat byly šatičky s dlouhými rukávy ze lnu nebo kartounu, v movitějších rodinách se ša-

Jesenická rodina v krojích před odchodem do kostela u příležitosti městských lidových slavností, 1936, fotografie, SOKA Jeseník

Dětský křestní čepček, typ zv. karkulka, 19. století, VMJ Jeseník

tičky nechaly šít ze sukna nebo kvalitnějšího plátna. Dívky nosily na hlavě malý čepeček, chlapci čepičku nebo klobouček. Ve čtyřech letech dostával chlapec poprvé kalhoty („Leiblahoosa“ nebo „Schlietzhosa“) ušité tak, aby se daly vzadu rozepnout; dívka pak šátek překřížený přes prsa a uvazovaný na zádech do uzlu. Od osmi let nosili chlapci kožené kalhoty z kozloviny, vpředu s lačlíkem, košilku ze sukna nebo lnu a krátkou vestu s mosaznými knoflíky, zapnutou až ke krku. V chladnějších dnech si rovněž oblékali soukenné kabátky, bohatě zdobené výšivkami. Boty nosili jen v neděli nebo v zimě, v létě běhali bosi. Na hlavě měli čepice se štrápcem – „Zipfelmütze“, v zimě ji nahradila „Pudelmütze“ – huňatá čepice uvnitř podšitá kožešinou.

Oblečení dívek se v dětském věku podobalo chlapeckému, u dospívajících pak více ženskému – odrůstala děvčata nosila stejně jako dospělé ženy květované sukně se zástěrou, bílé punčochy a nízké střevíce. V horní části těla pak košilku s živůtkem, šátek a v chladnějším počasí krátký kabátek.

LITERATURA

- KYBALOVÁ, Ludmila: *Od empirie k druhému rokoku*. Praha 2004, 271 s.
 LUDVÍKOVÁ, Miroslava: *Moravské a slezské kroje. Kvaše z roku 1814*. Brno 2000, 192 s.
 MELZER, Miloš: *Tradiční lidová kultura*. In: *Vlastivěda šumperského okresu*. Šumperk 1993, s. 107–114.
 SUCHÁNKOVÁ, Miroslava: *Čepce, šátky, vlnáky...*. Slezské zemské muzeum, Opava 2005, 19 s.
 MATSCHEK, Erna: *Über die Freiwaldauer Tracht*. In: *Freiwaldau-Gräfenberg. Die Kurstadt im Altwatergebirge und die Dörfer im oberen Bielethal*. Ein Heimatbuch. Kirchheim u. Teck 1987, s. 417–418.
 MATSCHEK, Erna: *Die erneuerte schlesische Tracht des Altwaterlandes*. München 1986, 27 s.
 NEUBAUEROVÁ, Michaela: *Lidový kroj*. In: *Tradice z jesenického pohraničí*. Jeseník 2010, s. 130–140.
 PACHL, Hans: *Tracht und Kleidung*. In: *Jauernig und das Jauerniger Ländchen*. Ein Heimatbuch des ehemaligen Gerichtsbezirkes Jauernig. Regensburg 1983, s. 71–74.

STRESZCZENIE

Strój ludowy na Jesenicku na przełomie XIX i XX wieku

Dzięki litografiom zachowanym w zbiorach archiwalnych i muzealnych posiadamy od lat 40. XIX w. szczegółowe informacje o sposobie ubierania się na Jesenicku. Jest sprawą oczywistą, że ogromny wpływ na miejscową modę miał szybki rozwój i znaczenie miejscowych uzdrowisk. W tym okresie powstały reguły dotyczące świątecznych ubiorów mieszkańców miast i wsi regionu jesenickiego, które z pewnymi zmianami przetrwały do II wojny światowej. Źródła niemieckie mówią o „starym wiejskim” lub „pańskim” stroju. Jego popularność zmniejszyła się pod koniec XIX w., mimo to jeszcze w I. połowie XX w. był noszony przy szczególnych okazjach: do kościoła, do ślubu oraz na zabawy taneczne lub przedstawienia teatralne. Podstawą stroju kobiecego była długa suknia z fartuchem, biała koszula z krótkimi rękawami, gorset, żakiet i ozdobny czepiec. Mężczyźni nosili krótkie lub długie spodnie z pończochami, białą koszulę z barwną kamizelką oraz długą marynarkę zdobioną guzikami i mankietami. Na głowę ubierali trójrożny kapelusz, a później cylinder.

ZUSAMMENFASSUNG

Volkstrachten des Jeseniker Gebietes aus der Übergangszeit vom 19. in das 20. Jahrhundert

Über die 40er Jahre des 19. Jahrhunderts sind wir dank überlieferter Lithografien in unseren Archiv- und Museumssammlungen betreffs des Bekleidungsstils im Gebiet Jeseník ausführlich informiert. Es ist offensichtlich, dass die steile Entwicklung und Bedeutung des örtlichen Badewesens einen riesigen Einfluss auf die Mode hatte. Zu jener Zeit bildeten sich im Bekleidungsstil der Bewohner von Stadt und Dorf der Jeseniker Region feste Regeln für die Hochzeitsbekleidung heraus, die manchmal bereits in anderen Funktionen und in kleinen Nuancen praktisch bis zum 2. Weltkrieg Bestand hatten. Deutsche Quellen sprechen konkret von einer „alten dörflichen“, oder „herrschaftlichen“ Tracht, deren Beliebtheit jedoch schon bis zum Ende des 19. Jahrhunderts zurückging, ungeachtet dessen jedoch in der 1. Hälfte des 20. Jahrhunderts bei besonders feierlichen Angelegenheiten noch getragen wurde: Beim Kirchenbesuch, bei Heiraten und bei folkloristischen Tanz- oder Theatervorstellungen. Die Grundlage der weiblichen Bekleidung war ein langer Rock mit einer Schürze, ein weißes Hemdchen mit kurzen bis zu den Gelenken gezogenen Ärmeln, ein Mieder, ein geknöpfter Rock mit, ein großes Kopftuch und eine üppige Haube. Die Männer trugen kurze oder lange Hosen mit Strümpfen, weiße Hemden mit einer farbigen Weste und lange mit Knöpfen und Manschetten geschmückte Schoßröcke. Auf dem Kopf dann einen Dreispitz, später einen Zylinder.

Reliéfní obrazy ptáků z Jesenicka

Mgr. Jarmila Peňázová, Vlastivědné muzeum Jesenicka

K dokladům materiální kultury a uměleckého citění obyvatel dané oblasti bezpochyby patří také předměty z vybavení interiérů domácností i místností veřejných budov. Typické pro obyvatele Jeseníků bylo úzké sepětí s přírodou a jakási snaha si kousek přírody uchovat i doma. Tak se dodnes můžeme v některých domácnostech, pohostinských zařízeních či na horských chatách setkat s preparovanými zvířaty nebo reliéfními obrazy z ptačího peří. Plastické reliéfní obrazy ptáků pocházející z dílen místních preparátorů a umělců byly oblíbené nejen v blízkém okolí, ale odbytiště našly i v okolní Evropě.

Je škoda, že se historii tohoto zajímavého odvětví uměleckého řemesla dosavadní literatura příliš nezabývala. Přehled poznatků o reliéfních obrazech ptáků podal souhrnněji Lothar Kausch v časopisu *Altwater*,¹ kde zavzpomínal na své dětství a první setkání s takovým druhem umění: „Poprvé ve svém životě jsem viděl reliéfní obraz ptáků u svých prarodičů asi před sedmdesáti lety. Jako dítě jsem před ním často stával a prohlížel si na něm preparované káně. Okouzilo mne svým bílo–hnědým peřím, žlutými pařáty a silným zahnutým zobákem. Rád jsem naslouchal, když babička vyprávěla různé zajímavosti z ptačího světa, a velmi jsem si přál jednou takový obraz také mít. /.../ Válečné události a jejich důsledky však ovlivnily i naši denní rutinu. Co zpočátku začalo nevinnými sběry léčivých bylin k přípravě čajů v lazaretech a pokračovalo přes pracovní nasazení v lednu roku 1945, skončilo u povolávacího rozkazu do tzv. Wehrrtüchtigungs–Lager.² Spolu s ostatními patnácti– a šestnáctiletými chlapci jsme sem byli povoláni k vojenské obraně Říše a vyzváni k dosažení vítězství. Jak však víme, vítězství nepřišlo. Nejprve jsem se dostal do ruského zajetí a před svým vyhnáním z vlasti v červnu 1946 jsem byl krátce držen v českém koncentračním táboře. Po jeho opuštění jsem chtěl znovu navštívit byt svých prarodičů, ale nebylo mi dovoleno tam vstoupit. Nejen byt, ale i celý dům a obchod mých prarodičů zabrali cizí lidé z Čech a německé vlastníky a další obyvatele vyhnali. Tak jsem se již se svým kánětem nikdy více nesetkal a kapitola mého života tíhnoucí k plastickým reliéfním obrazům ptáků se mi zdála ukončena. Asi o padesát let později se poměry v tehdejší Československu změnilly a mé děti toužily poznat vlast svých rodičů, tak jsme se v polovině devadesátých let vypravili do Jeseníků. /.../ A co jsem při první návštěvě jednoho hostince v Jeseníkách neviděl? Plastický obraz ptáků, který byl kdysi přítomen v domácnostech,

H. Wolf sen., Čejka chocholatá, 1921

H. Wolf sen., Slavík modráček a červenka obecná, s.d.

hostincích, školách, úřadech lesní správy, muzeích i zámcích v tomto kraji. A ke všemu to byl obraz s kánětem! Tak jsem se začal opět o reliéfní obrazy ptáků zajímat.“³

Článek L. Kausche přinesl zajímavé objevy z historie tvorby plastických obrazů ptáků. Jak se v roce 2004 vyjádřil kurátor sbírek oddělení zoologie z Přírodovědeckého muzea ve Vídni, byly reliéfní obrazy ptáků zhotovovány patrně již v 18. století v Anglii. V katalogu k aukci z roku 1806 konané v muzeu Ashtona Levera v Londýně byly takové dva obrazy uvedeny s poznámkou „Popsáno panem Edwardsem (George Edwards 1694–1773)“. Tento popis se nachází v jeho knize o přírodovědě ptactva z roku 1747.⁴ L. Kausch sám uvádí, že „reliéfy ptáků“ (Vogelreliefs) či „přiložení ptáci“ (Aufgelegte Vögel) nebo „obrazy z peří“ (Federbilder) jsou známy již od roku 1765.⁵

K nejznámějším umělcům zabývajícím se znázorňováním ptáků na plastických obrazech ve středoevropské oblasti patřil Hieronymus Trötscher (1742–1808), dominikánský kněz z Chebu. Jeho obrazy byly známy a rozšířené nejen v Evropě, ale i v Americe. Tzv. ornitologické plastiky (Ornithologische Plastiken) zhotovoval také Joseph Plaschke, malíř z Landeku v Kladsku (dnes polský Łądek). Tato reliéfní zobrazení ptáků byla představena již na světové výstavě ve Vídni v roce 1873, když bylo vystaveno v oddělení učebních pomůcek třináct plastických obrazů ptáků, které „se lišily od dodnes známých pečlivou a přesnou reprodukcí ukázek přírody obklopující ptáky a plastickým sestavením těl ptáků.“⁶ J. Plaschke přejal techniku výroby od malíře Larische z nedalekého Mittelwaldu (dnes polské Międzyzlesie), který se toto umění naučil od místního faráře Bittnera, jemuž dovednost výroby plastických obrazů zprostředkoval zase jeden rakouský klášterní duchovní. Krásné reliéfní obrazy ptáků tvořil také jistý fořt⁷ z Landeku. Techniku plastického zobrazování ptáků znali i v zahraničí, nicméně tam tento obor umění většího významu nedosáhl. Významným zhotovovatelem plastických obrazů ptáků pro rakouskou monarchii byl taktéž brněnský malíř, sochař a preparátor Johann Schroll.⁸ Ačkoli zájem o tzv. chebské reliéfní obrazy z peří v 60. letech 19. století ochabl, nebyla tím nijak zvláště postižena díla pozdějších jesenických autorů Heinricha Wolfa a Josefa Appela.⁹

Heinrich Wolf senior se narodil 22. 8. 1873 v Javorníku–Vsi. Vzdělání preparátora získal v kladském Landeku a na studiích pobýval také v mnoha německých městech (např. Halle an der Saale). V roce 1900 se jako jesenický živnostník oženil s Emilií Försterovou. S hodností poddůstojníka se účastnil první světové války a v bojích na ruské frontě utrpěl zranění. Působil v několika spolcích – stal se velmi váženým členem čtenářského spolku a spolku účastníků 1. světové války Synové vlasti. Dlouhá léta působil i jako zastupující velitel požárníků a hasičů. Zemřel 16. 11. 1938 v Jeseníku. O Wolfově životě toho více známo není, jen několik informací k rodině. Jeho syn Heinrich (*1900) byl při přípravě mnichovské dohody z politických důvodů zatčen a druhý syn Friedrich (*1910), malíř krajin, umrzl v roce 1932, když chtěl pomoci lyžaři, který měl nehodu. Ještě dnes se v adolfovickém revíru blízko Jeseníku nachází pamětní místo, tzv. Wolfův kříž (Wolf Kreuz), na památku této tragické události. Pátrání L. Kausche bylo úspěšnější v hledání zmínek o Wolfových obrazech, které byly často oceňovány zlatými či stříbrnými medailemi. Dokonce se podařilo

HEINRICH WOLF
Landschaftsmaler u. zoolog. Präparateur

FREIWALDAU
PRIESSNITZGASSE 259 (Schles. CSR.)

Übernahme aller Vögel u. Tiere zur Verarbeitung für STOPFPRÄPARATE und Vogelrelief-Bilder

Nur Handarbeiten
EIGENE ERZEUGUNG
von Vogelreliefbildern in Naturgröße
Vogelminiaturbilder
Stopfpräparate
Gebirgsandenken
Politierte Birkenascheiben
in allen Größen und geschnitzte Schilder für Geweihe, Rechen und dgl.
Montieren von Geweihen
Prämiiert mit 20 goldenen und silbernen Medaillen

Freiwaldau, 30. 12. 39.

Reifung
der das Linygraphische Josephsberg
Freiung

Firemní hlavička H. Wolfa jun., 1939

vystopovat Wolfův inzerát oznamující jeho preparátorskou praxi v ateliéru v Jeseníku.¹⁰ O zručnosti H. Wolfa jako preparátora a malíře vypovídají četné obrazy rozeseté nejen po Jeseníku, ale po celých Jeseníkách. Jeden z nalezených velkých Wolfových obrazů měl rozměry 1,2 x 0,8 m (vyobrazení skupiny koroptví).¹¹

Dalším významným tvůrcem plastických obrazů ptáků na Jesenícku byl **Josef Appel**. Narodil se 3. 9. 1897 v Mikulovicích. Osud mu nedopřál pevného zdraví a po těžkém onemocnění měl postižen zrak. Neštěstí nebylo dost a ve čtrnácti letech mu zemřel otec. J. Appel se ale projevil jako nadaný žák s citem k hudbě a výtvarnému umění. I učitelé jej nabádali, ať dále své schopnosti rozvíjí a vystuduje pedagogickou školu. Nicméně tyto sny ztroskotaly na vysokých nákladech na vzdělání. J. Appel se proto snažil nalézt takový zdroj výdělku, aby se později mohl osamostatnit, a tak se vyškolil preparátorem zvířat. Tuto profesi vykonával jako živnostník i po první světové válce a zabýval se také pěstitelstvím v nedaleké pěstitelské školce. Nejenže hrával na tanečních zábavách na housle či akordeon, dokonce sám housle vyráběl, a přivydělával si i jako umělecký malíř. Toto výtvarné nadání a obor preparátorství se logicky spojily v jeho plastických obrazech ptáků. Předpokládá se jistá spojitost s H. Wolfem, ale přesné informace, jestli byl J. Appel samouk nebo se u H. Wolfa učil, chybí. V roce 1926 se J. Appel oženil s Aloisií Grünerovou a narodily se jim děti Oswald (*1927), Kurt (*1928) a Henrietta (*1931). Ještě před druhou světovou válkou se jeho obrazy dobře prodávaly a odbytiště nalézal hlavně v severním Německu. Přispěla tomu i příznivá cena – J. Appel si za jeden malý obrázek žádal 38 říšských marek a za velký 70–90 (přesná velikost obrazů však není známa). Po válce byla i rodina J. Appela 2. 5. 1946 odsunuta a o šest dní později dorazila do Steingadenu (Bavorsko). Členové rodiny byli nuceně ubytováni v malé osadě Schusterhof u Hiebleru. J. Appel tak musel veškeré živobytí budovat znovu. Zpočátku si přivydělával prodejem obrázků malovaných na březových destičkách a růženců u nedaleko stojícího kostelíka (*Weiskirche*), později zhotovoval reliéfní obrazy ptáků výměnou za potraviny. Na mnoha usedlostech v Steingadenu se ještě dnes objevují jeho obrazy z tohoto více než desetiletého pobytu. 28. 11. 1958 se J. Appel přestěhoval do Neubibergu (obec u Mnichova) a informace o jeho dalším působení až do jeho smrti 28. 11. 1962 utichly. Pochován byl na hřbitově ve Steidagenu. Mnohé poznatky o životě a díle J. Appela získal L. Kausche od Appelovy dcery Henrietty Lory a vnučky Moniky Kramkowské.¹²

H. Lory se také rozvyprávěla o přesném postupu zhotovení plastického reliéfního obrazu ptáků. Ptačí kůže získávali tvůrci obrazů často od lovců či myslivců, nebo, pokud ovládali preparátorské umění, si je připravovali sami. Z jedné kůže tak mohly po rozpůlení vzniknout dva reliéfy, ale kvůli složitým postupům bývalo rozpracováno hned několik obrazů najednou. Podle velikosti ptáků se rozhodlo o rozměrech rámu, který tvořily dřevěné lišty. Na tento rám byl připevněn lepenkový podklad, na nějž umělec namaloval základní olejovou barvou oblohu. Vrstvením a formováním lepenky postupně vznikl hrubý obraz díla – základní vzhled ptáka. Nejprve byla na něj přichycována kůže břišní části, poté hrudní, zezadu dopředu až k hlavě. Pírka byla odřezávána těsně u kůže a po jednom znovu lepena za pomoci dlouhé dřevěné špejle. Po připevnění křídla, ocasu, poloviny hlavy a nohy se vyplnila peřím ještě zbylá „holá místa“. Umělec byl schopen takovým postupem vytvořit až tři ptáky denně, podle jejich velikosti. K ptačí podobizně se ještě olejovými barvami domalovalo přirozené okolní prostředí a chybějící nohu ptáka a nezbyvalo, než se ve spodním okraji podepsat a na zadní stranu obrazu zaznamenat pojmenování ptáka (latinské i německé). Typický křížený rám se vytvořil nanesením sádry na dřevěné lišty (asi pět centimetrů široké), ve které se hřebínkem naznačilo zvrásnění kůry. Po vytvrdnutí sádry se povrch namaloval a přetřel glazurou a celý rám se připevnil spolu se skleněnou tabulí k obrazu.¹³

Na výstavě Lidová kultura na Jesenícku pořádané v letošním roce ve spolupráci Státního okresního archivu Jeseník a Vlastivědného muzea Jesenicka je vystaven originální dermoplastický obraz Heinricha Wolfa datovaný 16. dubna 1926 v Krautenwalde.¹⁴ V kříženém sádrovém rámu o rozměrech 73 x 100,5 x 8 cm imitujícím dřevěné větve je za sklem zasazena kazeta s preparovaným tetřívkem obecným. Pozadí obrazu zhotovené technikou olejomalby dokládá přirozené životní prostředí tetřívka. V podzimní scénérii smíšeného lesa a paseky dotváří zamračená obloha tmavnoucí směrem od horizontu k pozorovateli dojem podvečeru. Tetřívek je zobrazen v rozkročeném postoji s hlavou vystrčenou vpřed a pootevřeným zobákem. Preparátor dbal na precizní zachycení struktury per nataženého levého křídla ptáka i jeho rozevřeného lyrovitého ocasu. Levý dolní roh obrazu se signaturou autora a jeho místním určením (H. Wolf, Freiwaldau) bude dále připomínat význam tohoto druhu umění v jeseníckém regionu.

POZNÁMKY

1. KAUSCH, Lothar: *Vogelreliefbilder aus dem Altvaterland*. Altvater. Zeitschrift des MSSGV, roč. 2007, č. 5, s. 204–207.
2. Jednalo se o výchovný tábor připravující mládež na vojenskou službu.
3. KAUSCH, Lothar: c. d., s. 204.
4. Tamtéž, s. 204, 207.
5. Tamtéž, s. 204.
6. KAUSCH, Lothar: c. d., s. 205, 207.
7. V článku L. Kausche označen jako *Förster*, čili fořt nebo lesník v hodnosti nadlesního.
8. Dnes můžeme pět jeho reliéfních obrazů ptáků zhlédnout ve stálé expozici Školní třída a kabinet měšťanské školy z doby Rakouska-Uherska na Zámku Přerov v Muzeu Komenského v Přerově. Jedná se o zobrazení výra sedícího na borové větvi s pozadím hor a měsíce v úplňku (86 x 99 x 8 cm; r. 1906), orla s pozadím skalnatých hor (88 x 117 x 7,5 cm; r. 1907; orla preparoval Fritz Schroll), dvou kaňat v ovinuté krajině paseky a lesa – jednoho sedícího na větvi, druhého na hromadě kamení s uloveným krtkem (85 x 98 x 8 cm; r. 1906), mláděte kukačky, kterou krmí drobný ptáček, na pozadí větví s hnízdem se třemi ptáčky (51 x 43 x 4,5 cm; r. 1905) a kukačky na pozadí listnatého větví (54,5 x 46,5 x 4 cm; r. ?). Obrazy pocházely z inventáře Měšťanské chlapecké školy v Brně a do evidence dějin školství v Komenského muzeu se dostaly přes ornitologickou stanici v 70. letech 20. století.
9. KAUSCH, Lothar: c. d., s. 204–205, 207.
10. Tamtéž: Inzerát byl otištěn v almanachu k 700. výročí města Zlaté Hory (*Festschrift zur 700 Jahrfeier der Stadt Zuckmantel und eine Rückschau auf die jüngere Ortsgeschichte*) od Dr. V. Wolffa (1924) v oddělení inzerce. Překlad inzerátu: „Heinrich Wolf, krajinomalíř, preparátor, Frývaldov, Slezsko. Odměněn 16 zlatými a stříbrnými medaillemi. Ateliér pro tvorbu reliéfních obrazů ptáků, vycpávání všech ptáků a zvířat. Výroba malovaných obrázků na březové destičky – ve velkém – se smyslem pro detail. Sestavování jeleních a srnčích parohů s lebkou, i shozených a věrně zhotovení kopie lebk. Vyřezávání kopí parohů jelenů a srnců, ve velkém a se smyslem pro detail.“
11. Tamtéž, s. 205: Tři Wolfovy obrazy se dnes nacházejí v inventáři Muzea Komenského v Přerově v podsbírce „učební pomůcky“. Obraz tetřívka obecného (mylně označeného tetřev hlušec) zobrazuje mimo preparátu ptáka pohled do lesní krajiny (91 x 75 x 7 cm; datace je přibližná 1900–1910). Druhý obraz zachycuje čejku chocholitou a lysku černou na břehu rybníka/jezera (94,5 x 84,5 x 7,5 cm; r. ?) a třetí zobrazuje dvě sojky v zasněžené krajině v pozadí s vodním mlýnem (90 x 80,5 x 7,5; r. ?). Obraz sojek byl zakoupen Komenského muzeem v roce 1989 ve Starožitnostech a ostatní dva Wolfovy obrazy získalo muzeum v roce 2009 ze základní školy v Prostějově na Palackého ulici.
- Wolfovy obrazy lze spatřit samozřejmě přímo v jeho rodném kraji. Devět exemplářů pocházejících ze soukromých darů jesenických občanů jsou zavěšeny v salonku restaurace U Petra v Jeseníku: dva strakapoudi velcí sedící na stromě na okraji lesa v pozadí s domkem (57 x 46 x 6 cm; r. 1930), bažant obecný kráčející lesem (87 x 111 x 10 cm; r. ?), samička poštolky obecné s uloveným strnadem obecným sedící na bukové větvi v pozadí se sniženým lesem (56 x 50 x 6 cm; r. ?), sluka lesní jdoucí v trávě na okraji lesa (55 x 48 x 6 cm; r. ?), dudek chocholatý sedící na vrbovém pahýlu nad vodním tokem/rybníkem, v pozadí březový háj a hory (56 x 47 x 6 cm; r. 1925), čejka chocholáta na břehu rybníka (57 x 47 x 5,5 cm; r. 1921), dudek chocholatý sedící na větvi v lese nad vodním tokem (57 x 51 x 6 cm; r. ?), tetřev obecný na mýtině jehličnatého lesa (76 x 94 x 9,5 cm, r. ?) a slavík modráček s červenou obecnou sedící na větvi nad vodní hladinou, v pozadí dřevěný altán (49 x 40 x 6 cm, r. ?).
12. KAUSCH, Lothar: c. d., s. 205–206.
13. Tamtéž, s. 206–207.
14. Německý název pro obec Travná, dnešní část města Javorníku. Soukromá sbírka.

STRESZCZENIE

Ptasie dioramy z Jesenicka

Tematem ptasích dioram z terenu Jesenicka zajął się po raz pierwszy Lothar Kausch w artykule na łamach czasopisma Altvater (2007). Kombinacja malowanych obrazów z preparowanymi zwierzętami jest w świecie sztuki raczej rzadkością. Z tego względu trzeba przypomnieć, że region jesenicki jest ojczyzną dwóch znanych preparatorów i artystów z XIX i XX w.: Heinricha Wolfa i Josefa Appela. Życiorys Heinricha Wolfa, pochodzącego z Javorníka-Vsi, jest słabo znany, a o jego zręczności i uznaniu dla jego twórczości świadczą duża liczba dochowanych dzieł nie tylko w Jeseníku. Utalentowany muzyk i w dziedzinie sztuk pięknych Josef Appel, pochodzący z Mikulovic, działał na Jeseníku do końca II wojny światowej. Po wysiedleniu do Niemiec nadal tworzył ptasie dioramy. Wiele z nich zdobi do dziś mieszkania w Steingaden.

ZUSAMMENFASSUNG

Reliefbilder von Vögeln aus der Region Jesenik

Erstmals in breiterem Maße griff Lothar Kusch in einem Beitrag der Zeitschrift „Altvater“ (2007) das Thema von Reliefbildern von Vögeln aus der Region Jesenik auf. Die Kombination von gemalten Bildern mit Präparaten der Tiere ist in der Künstlerwelt eher eine Rarität denn ein gängiges Unterfangen. Deshalb ist es wichtig, daran zu erinnern, dass die Jeseniker Region zur Heimat zweier bedeutender Präparatoren und Künstler am Ende des 19. und während des 20. Jahrhunderts wurde: Heinrich Wolf und Josef Appel. Der Lebensweg von H. Wolf, Landsmann aus Javorník-Ves, ist größtenteils unbekannt, ungeachtet dessen berichtet nicht nur in der Region Jesenik eine Vielzahl von erhaltenen Bildern vom Geschick und der Beliebtheit der künstlerischen Werke Wolfs. Der musikalisch und künstlerisch begabte Josef Appel, gebürtig aus Mikulovice, wirkte in der Region Jesenik bis zum Ende des zweiten Weltkrieges. Nach der Abschiebung nach Deutschland hörte er in seinem Schaffen plastischer Vogelbilder nicht auf und viele davon schmücken bis heute Anwesen in Steingaden.

Sbírka malovaných obrázků na skle slezské provenience ve sbírce Vlastivědného muzea Jesenicka

Mgr. Michaela Neubauerová, Státní okresní archiv Jeseník

Sbírka malovaných obrázků na skle ve Vlastivědném muzeu Jesenicka, historické podsbírcy v Jeseníku, vznikla náhodnými dary v prvních dvou desetiletích 20. století. Současná kolekce obsahuje celkem 82 kusů malovaných obrázků na skle a 5 obrázků na zrcadle. Ikonografie maleb je čistě náboženská, z okruhu římskokatolické věrouky, světské motivy se vůbec nevyskytují. Převažují malby s populárními svěťci, jako byl sv. Jan Křtitel, sv. Rozálie, sv. Anna, sv. Jenověfa, sv. Jiří nebo sv. Rochus, dále s náměty ze života Ježíše Krista a Panny Marie a tzv. posledních věcí člověka. V několika kusech jsou zde také zastoupeny tzv. Veraikony (mandolia) vycházející z legendy o roušce sv. Veroniky, které se kupovaly jako domovní požehnaní.

Snahy o rozřazení a celkovou charakteristiku této kolekce se datují již do roku 1948, kdy se o první kategorizaci (nejen) jesenické muzejní sbírky pokusil autor opavské výstavy Lidová malba na skle Dr. Karel Černohorský.¹ V katalogu výstavy dělí všechny trojrozměrný vystavený materiál na dvě základní skupiny – na východoslezskou a západoslezskou provenienci: „Složitější poměry jsou na západní části Slezska, kde je materiál mnohotvárnější. Proti tomu východní polovici vyznačuje lidový obrázek pevně ustáleného typu.“ Ve svém díle dále specifikuje díla „mistra se zalomeným obočím“, jejichž naleziště poukazují na původ z Rýmařovska, ale též k Jeseníku a k Rázové. Podrobněji také seznamuje s dílem malíře, který podmalovává oči bílou barvou a je situován do oblasti Javorníku a Zlatých Hor. Za tajemně vznešené považuje Černohorský dílo „mistra bledých tváří“: „Asketicky bledé obličej jeho světic a svatých, někdy také přejemně modelované, odrážejí se s lehkým chvěním při povšechné ztrnulosti od tmavomodrého pozadí.“² Poprvé také upozorňuje, že slezské dílny lidových umělců malovaných obrázků na skle bylo možné najít také v Mikulovicích, Javorníku a Jeseníku.

Základní výzkum probíhá od 60. let 20. století. Nejvíce se problematikou malovaných obrázků na skle ve slezských a moravských muzeích, a tedy i jesenické sbírky, zabývaly moravské odbornice – Věra Hasalová, Zdena Vachová a Miloslava Hošková.³ V následujícím přehledu skladby malovaných obrázků na skle slezské provenience v jesenickém muzeu je použit systém třídění, dokumentace provenience a datování Zdeny Vachové. Od roku 1965, kdy vyšla její první hodnotící studie o obsahu a produkci maleb na skle ve Slezsku, vyšly de-

Mater Dolorosa, I. okruh (H 455)

Svatá Dorota, II/3, Javornicko (H 416)

Boží hrob, III/1, 1799 (H 434)

Kalvárie, IV/1 (H 464)

Veraikon, IV/1 (H 480)

sítky odborných článků i shrnujících prací této odbornice na lidové obrázky na skle. Dodnes slouží její poznatky k systematice a určení malby na skle ve všech oblastech slezské a moravské produkce.

V jesenické sbírce jednoznačně a zcela pocho-pitelně převládá provenienčně oblast slezská – re-gionálně pak Jesenicko, Javornicko a Mikulovicko. V mnohem menší míře je zde zastoupena oblast severomoravská, jihočeská, jihomoravská, jiho-západní Morava a východní Čechy – oblast Or-lických hor. Slezská produkce je nejpočetněji za-stoupena malbami obou západoslezských skupin (1 a 2) IV. okruhu obrázků na skle, tedy „doklad posledního období slezské lidové malby na skle“.⁴

Obrázky obou skupin IV. okruhu, odhadem da-tované k přelomu 19. a 20. století a svým původem umístované do oblasti západního Slezska s přesahem do Orlických hor a Kladska, tvoří celé dvě třetiny jesenické sbírky. Obě skupiny (západoslezská skupina I. je označována také jako „javornická vitrážová“ a zápa-doslezská skupina II. jako „grafická“) charakterizuje plošnost, tvrdé barevné schéma, stylizované růžičky, rokajové pásy a ikonogra-fické podoby oblíbených světců. Výroba lidových obrázků na skle na Jesenicku se v té době dostala do fáze sériové produkce, určené čistě pro komerční prodej. Badatelky nevyklučují ani dílenské ma-lování systémem běžícího pásu, kopírování předloh a mechanické vykrývání plochy barvami. Západoslezská skupina I. měla pravdě-podobně surovinovou základnu v kolštejnské nebo hornolipovské sklářské huti. Ze zástupců 1. skupiny IV. okruhu (I. západoslezská) je možné jmenovat díla mariánského kultu – Panna Marie Pomoc-ná (43/61 H, 100/61 H a 110/61 H), Panna Marie Bolestná (41/61 H a 62/61 H) a Korunování Panny Marie (59/61 H), dále malby Božího hrobu (78/61 H, 107/61 H, 109/61 H a 115/61 H), obráz-ky s motivem života svatých (sv. Antonie – 44/61 H, sv. František Xaverský – 54/61 H, sv. Valentin – 74/61 H, sv. Rochus – 82/61 H, sv. Leonard – 96/61 a sv. Rozálie – 114/61 H), čtyři kusy obrázků s motivem požehnání (38/61 H, 39/61 H, 40/61 H a 58/61 H), dále soubor obrazů (pandánů) s motivem Nejsvětějšího Srdce Ježíšova a Panny Marie (51/61 H, 55/61 H, 80/61 H, 102/61 H, 103/61 H, 20/68 H a 21/68 H), které dokládají pravděpodobné grafické předlo-hy, nebo obrázky s motivem života sv. Jana Křtitele (46/61 H, 48/61 H, 69/61 H, 88/61 H a 112/61 H). 2. skupinu IV. okruhu (II. západ-o-slezskou) reprezentují malby s kristologickými a mariánskými mo-tivy – Kalvárie (52/61 H), sv. Anna učitelka (53/61 H a 86/61 H) a Panna Marie Pomocná (64/61 H).

Jen jednotlivě jsou ve sbírce zastoupeny další skupiny slezské malby: dvěma kusy okruh I (Jesu Amabilis – 61/61 H a Panna Marie – 81/61 H)⁵, dvěma kusy 3. skupina II. okruhu⁶ (42/61 H a 50/61 H – s námětem příběhu svaté Doroty) a pěti kusy 1. skupina III. okruhu⁷ (sv. Anna – 49/61 H, Boží hrob – 60/61 H, Svatá Trojice – 77/61 H, Panna Marie Bolestná – 84/61 H a Veraikon – 97/61 H).

Počty kusů ve sbírce VMJ Jeseník, sbírka Jeseník (slezská malba)	I. okruh	II. okruh	III. okruh	IV. okruh
1. skupina	2		5	43
2. skupina				4
3. skupina		2		
4. skupina				

Protože typ mnohých obrázků na skle není jednoznačný a jejich přesné určení velmi problematické, uvádím pro úplnost výsledky výzkumu slezské malby na skle Miloslavy Hoškové.⁸ Ta v jesenické muzejní sbírce nalezla kromě představitelů obou západoslezských skupin IV. okruhu vzácné doklady 1. a 4. skupiny II. okruhu – sv. Trojice (76/61 H) a sv. Anna (49/61 H) z počátku 19. století (tento obrázek je Vachovou (osobně) přiřazen k 1. skupině III. okruhu), dále více maleb typu II/1 („staré české Slezsko“)⁹ – sv. Rozálie z období kolem roku 1800 (98/61 H), Cesta do Egypta z roku 1822 (71/61 H), Svatá Trojice (77/61 H), Panna Marie Bolestná (84/61) a Boží hrob z roku 1799 (60/61 H), které jsou u Vachové uvedeny buď jako importy, pravděpodobně z jižních Čech, nebo typ III/1 (slezská malba „živého inkarnátu“). 3. skupina II. okruhu – malba bílého inkarnátu, měla být zastoupena obrázkem 116/61 H, který byl již pro svůj velmi špatný stav v roce 1997 vyrazen ze sbírek.

Vraťme se ale zpět k nejpočetnější produkci IV. okruhu – tedy oběma západoslezským skupinám, které jsou svým významem při hodnocení malby na skle v jesenickém regionu rozhodující. Jen nepatrná část z nich je datována, ostatní je možné datovat do 2. poloviny 19. století. V té době obliba těchto vkusných upomínkových předmětů narostla do té míry, že prvotní výroba lidového umělce ze záliby, určená pro vlastní spotřebu či pro nejbližší okolí, přerostla ve výrobu masovější a stala se i zdrojem obživy. Obrázky se začaly vyrábět téměř sériovou výrobou a prodávaly se jako upomínkové předměty především na známých poutních místech. Velmi často přicházeli ke slovu též překupníci, kteří obrázky od výrobců skupovali a rozváželi nejen po blízkém, ale i širším okolí, často dokonce i za hranice. Tím lze také nejlépe vysvětlit výskyt obrázků vyráběných na určitém místě i v poměrně vzdálených oblastech nebo importy třeba až z jižních Čech. Tehdy se vedle anonymního lidového umělce vyprofilovaly řemeslné, většinou rodinné dílny, o nichž mám dochovány informace v literatuře i v písemných pramenech. Produkce těchto dílen je již poměrně čitelná a charakteristická. Spojujícím prvkem je plošnost, stylizace, jasné konturování, málo detailů, květinová výzdoba a staticnost výjevů. Na Jeseníku to byla především rodina Poppe, která fungovala od poloviny 19. století do počátku 1. světové války a primárně se specializovala na sklenářské, natěračské a písmomalířské práce.¹⁰ Známí jsou dva členové rodiny (otec a syn) – Leo (1835–1912) a Josef (1862–1916). Dílo rodiny Poppe je v jesenické muzejní sbírce zastoupeno obrázky Ježíš v dílně (118/61 H) a Svatá Rodina v Nazaretu (120/61 H). U obrázku Ecce Homo (121/61H) není autorství Poppeů prokázáno (není signován). Malba Ježíše v dílně je signována Leo Poppem a vročena rokem 1861.

Sv. Anna učitelka, IV/2, Javornicko (H 460)

Ecce Homo, dílenská práce, 2. pol. 19. stol. (H 495)

se prosadil barevný tisk do podmalby na skle. "Tento záznam připouští několik výkladů. Fochler používal jako předlohy své staré obrázky, kopíroval obrázky cizí (místní i cizí provenience) nebo maloval sám jen z volné ruky, bez kopírování předloh. Osobně se domnívám, že tento umělec (řemeslník) používal všechny tři možnosti, protože jsou pochopitelné z lidského i profesního hlediska. Další cenné vzpomínky patří i Josefu Heintelovi: „Tyto obrazy na skle maloval Josef Heintel, v současné době bydlící v hostinci Weiser v Petříkově... V Petříkově se některé rodiny výnosy z prodeje těchto obrázků živili, když je dodávali ... až do Rakouska...Josef Heintel oslavil 25. 7. 1926 své devadesáté narozeniny. Po kompletním dokončení obrazů si sám zhotovoval také jednoduché dřevěné rámy (černé). Jeden obraz stál 20 – 80 korun podle velikosti.“

Závěrem je možné konstatovat, že produkce malovaných obrázků na skle, ať už od anonymních malířů, nebo i profesionálů z řad zručných řemeslníků, byla na Jesenicku poměrně významná. Neméně významný byl i import do našeho regionu, s tím, že jednoznačně převažují obrázky slezské provenience. Rozkvět místní malby na skle a oblíbenost těchto předmětů trvaly více než 150 let, přičemž oblíbeným doplňkem jesenických chalup a venkovských kaplí a kostelů byly tyto atraktivní upomínkové předměty až do 1. světové války. Vrcholné období malby na skle (konec 18. století a počátek 19. století) je v jesenické muzejní sbírce doloženo jen sporadicky, hlavní část sbírky tvoří profesionální, až sériová produkce místních řemeslných dílen 2. poloviny 19. století. V té době se již toto atraktivní (polo)lidové umění také dostávalo do muzejních sbírek a díky četným dárcům tvoří dodnes malované obrázky na skle největší a nejvýznamnější část etnografické sbírky Vlastivědného muzea Jesenicka.

V literatuře je často citován dopis jesenického vlastivědného pracovníka a muzejníka Franze Peschela řediteli opavského muzea E. W. Braunovi, kde Peschel vzpomíná na dílny a jejich mistry, kteří se malováním obrázků na skle profesionálně živili. Nacházíme zde poznámku upozorňující na dílnu truhlářského mistra Jana Pochlera (v záznamu v Národopisném oddělení Slezského zemského muzea je uvedeno jméno Fochler) v Mikulovicích kolem roku 1900 a o malíři obrázků na skle Josefu Heintelovi z Petříkova u Ostružné na severu západní Moravy.¹¹ Franz Peschel na práci Jana P(F)ochlera vzpomíná: „Já sám jsem jako dítě viděl, jak truhlářský mistr Johann Fochler v Mikulovicích takové obrazy maloval, které tenkrát ještě visely v polní kapličce. Když se nějaký obrázek rozbil, sesbírané střepy se pospojovaly a opět jako vzor použily. Všeobecně se malovalo ještě na konci 80. let, až do doby, kdy

POZNÁMKY

1. ČERNOHORSKÝ, Karel: *Lidová malba na skle ve Slezsku*. Katalog výstavy zemského muzea v Opavě, Opava 1948, 18 s.
2. Tamtéž.
3. HASALOVÁ, Věra: *Moravská lidová malba na skle*. In: *Ethnographica VII.–VIII.*, Brno 1968, s. 42–81; VACHOVÁ, Zdena: *Určování a třídění lidových maleb na skle*. Muzejní a vlastivědné práce V., Praha 1968, s. 13–21; Táž: *Lidové obrázky na skle ze SZ Moravy*. Severní Morava, sv. 43, Šumperk 1982, s. 3–14; Táž: *Lidová malba na skle ve Slezsku*. In: *Ethnographica 1965 – 68*, Brno 1969, s. 92–108; Táž: *Slezské lidové malby na skle*. ČSM, B, I.–IX., 1967, 1968, 1969, 1970, 1973, 1974, 1975, 1977; HOŠKOVÁ, Miloslava: *Obrázky na skle*. Katalog k výstavě. Šumperk 1992, 16 s.; Táž: *Lidové výtvarné umění – obrázky na skle*. In: *Tradice z jesenického pohraničí*. Jeseník 2010, s. 152–157.
4. VACHOVÁ, Z.: *Lidové obrázky...*, s. 10.
5. Podle Z. Vachové se díla tohoto periodizačního okruhu ještě nepočítají mezi lidové práce, protože jejich původ je dílenský, tedy profesionální. Ovšem vedle řemeslné rutiny lze již zaznamenat počáteční znaky lidového pojetí, které se projevuje zjednodušením kresby, úbytkem plastičnosti a plošnou stylizací. Většina dokladů pochází z druhé poloviny 18. století. Co do provenience jsou pravděpodobně západoslezské. Badatelka zjistila tyto sbírky převážně v Opavě a v okolí Javorníku ve Slezsku. Díla tohoto okruhu spadají do poslední třetiny 18. století.
6. Malíři této skupiny vycházeli z rustikální rokokové malby, jejich dílo charakterizuje relativní plošnost, pastelové ladění obrazů, silné, ale měkké konturování, bílý inkarnát, výrazné oči a tváře, růžová ústa a nahnědlé vlasy. Dílo 3. skupiny II. okruhu je považováno za vrchol slezské lidové malby na skle. Malby této skupiny jsou badateli nazývány jako „unikáty“, „časný slezský sloh“, Z. Vachovou jako „malba bílého inkarnátu“ a K. Černohorským za díla „mistra bledých tváří“. Provenience spadají s určitou pravděpodobností na západní Slezsko a časově je možné je klást do konce 18. až 30. let 19. století.
7. U 1. skupiny III. okruhu lidová malba postupně přenesla své těžiště z úrovně invenční na úroveň spíše výrobní – těžištěm byla práce v dílnách. Vývoj 1. skupiny III. okruhu ústí do definitivních podob obrázků, které se dají sledovat v častých replikách, schématech a variantách. Změny nastaly nejvíce v dekorativní složce obrázku. Z. Vachová je rovněž charakterizuje jako malby „živého inkarnátu“. Hlavními znaky jsou barevné skvrny v obličejích, jemná modelace tváří, růžové tónování, pozadí v podobě medailonu a prostorové řešení zasazením portrétu do krajiny nebo interiéru domu. Díla spadají do počátku 19. století a provenience jsou slezské.
8. Děkuji paní PhDr. Miloslavě Hoškové, CSc. za poskytnutí svých poznámek a literatury k problematice malby na skle.
9. Skupina také nazývaná jako „staré české Slezsko“ nebo I. západoslezská plastická skupina je charakteristická zlidověním dříve plně profesionální malby. Hlavními znaky těchto maleb je měkké konturování, plastičnost obličejů, květinový dekor, v němž převládají velké květy slézové růže, tulipánu a drobné bílé nebo červené ploché pětiplátné květy. Provenience 1. skupiny II. okruhu je pravděpodobně západoslezská.
10. VACHOVÁ, Z.: *Lidové obrázky...*, s. 10.
11. Zápis jsem převzala ze záznamů badatelského archivu Národopisného oddělení Slezského zemského muzea v Opavě. V dosud nezpracovaném fondu bývalého ředitele E.W. Brauna se v archiváliích nachází dopis věnovaný tehdejšímu kustodem jesenických sbírek Franzem Peschelem. Tento dopis je signován pouze přírůstkovým číslem N 5726/7/16.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Sammlung auf Glas gemalter Bilder schlesischer Herkunft in der Sammlung des Heimatkundemuseums der Region Jeseník

Die Sammlung auf Glas gemalter Bilder im Heimatkundemuseum der Region Jeseník enthält insgesamt 82 Exemplare auf Glas gemalter Bilder und fünf Bilder auf Spiegeln. Die Ikonografie ist rein religiös, weltliche Motive erscheinen überhaupt nicht. Es überwiegen Malereien der populärsten Heiligen, weiter solche mit Hinweisen auf das Leben von Jesus Christus und der Jungfrau Maria und die so gen. letzten Angelegenheiten des Menschen. In einigen Stücken sind hier auch die so gen. Vera-Ikone vertreten, abgeleitet aus der Legende der heiligen Veronika, die man als Haussegen kaufte. Der Umfang der Arbeit erfasst die Klassifizierung, Dokumentierung der Herkunft und Datierung der Bilder. Zwei Drittel der Sammlung bildet eine schlesische Produktion anonymer Maler und professioneller Handwerkerwerkstätten vom Übergang des 19. in das 20. Jahrhundert. Sie waren beliebte Ausstattungen von Katen der Jeseníker Region, von ländlichen Kapellen und Kirchen, so auch als Gedenkstellen von bekannten Wallfahrtsorten.

STRESZCZENIE

Zbiór malowanych obrazów na szkle pochodzenia śląskiego w zbiorach Muzeum Krajoznawczego Jesenicka

Zbiór obrazów malowanych na szkle w Muzeum Krajoznawczym Jesenicka obejmuje 82 obrazy malowane na szkle i 5 na lustrze. Przedstawiają wyłącznie motywy religijne, tematyka świecka w ogóle nie występuje. Przeważają przedstawienia popularnych świętych, sceny z życia Jezusa Chrystusa, Matki Boskiej i tzw. rzeczy ostatecznych człowieka. Na kilku obrazach została przedstawiona chusta św. Weroniki. Artykuł zawiera dokumentację pochodzenia i datowania zabytków. Dwa trzecie kolekcji tworzy śląska produkcja z przełomu XIX i XX w. anonimowych artystów i profesjonalnych warsztatów rzemieślniczych. Obrazy te były ulubioną ozdobą wiejskich chałup, kapliczek i kościołów, jak również pamiątkami z miejsc pielgrzymkowych.

Jazyk lidu na Jesenicku

† Rudolf Zuber *

Kolonizaci započatou po r. 1220 se Jesenicko znenáhla poněmčovalo. Zdá se, že kolonisté, kteří sem přišli, byli předtím usazení v Míšni a Horním Sasku, kde se jednak dostali do styku se slovanským obyvatelstvem, jednak do značné míry ztratili zvláštnosti svých původních kmenových nářečí. Užívali tzv. sálského nářečí, nazvaného podle řeky Sály. Po přestěhování do Slezska vytvořili postupem času poněkud odlišné slezské nářečí, které mělo svou městskou a venkovskou formu. Mluva venkovského lidu podržela více znaků původních nářečí na západ od Labe. Slezské nářečí je možno zhruba označit jako výsledek asimilace prvků durynsko-hornosaských s rysy východofranskými. Patří k hornoněmeckému dialektu (Hochdeutsch), a to k jeho východoněmecké variantě (Ostmitteldeutsch).

Slezská nářečí nejsou jednotná a dělí se na severoslezská, středoslezská a jihoslezská. Jesenicko patřilo k jihoslezské horské skupině, označované jako kladské nářečí (Glatzisch), při čemž zde působily i středoslezské vlivy. Nejsilněji se projevily znaky kladského nářečí na jeho severozápadním pomezí, hlavně na Javornicku, Žulovsku a Vidnavsku. Hlavní dialektologické dělítko mezi touto oblastí a nářečím kolem Jeseníku a Zlatých Hor spočívá v tom, že se koncovka *-en/-n* nahrazuje u sloves a v pádotvorných příponách v severozápadní části koncovkou *-a*, např. backa místo backen (péci), reda m. reden (mluvit), die Fichta m. Fichten (smrky), die wolka m. Wolker (mraky). Rovněž slovtvorná přípona *-lein*, charakteristická pro slezská nářečí od 16. stol., se užívá v podobě *-la*, např. die weibla m. Weiblein (ženušky). Hranici mezi *-en/-n* a *-a* tvoří linie od Pomezí po Mikulovice. V posledně jmenovaném místě byla obvyklá koncovka *-a*. V ostatních nářečových znacích nebylo mezi oběma oblastmi podstatnějších rozdílů.

1. Hlásková soustava jesenického nářečí vypadala po staletém vývoji ze střední horní němčiny v hrubém nástinu takto:

A. SAMOHLÁSKY

a zůstává nezměněno před *n* s následujícími zubnicemi, např. die want (Wand/stěna), aniž přijímá délku jako na Osoblažsku. Jinde se krátké *a* mění v *o*, např. hot m. hat (má), foltsch m. falsch (falešný). Dlouhé *ā* se v otevřených slabikách pravidlem vyslovuje jako dlouhé *ō*, např. rōta m. raten (radit), die sōta m. Saaten (satby obilí).

e se v ukazovacím zájmenu nahrazuje krátkým *a*, dar m. der (ten). Střhněm. dlouhé *ē*, *ō* se mění v dlouhé *i, ū*, např. Hort v hirt (slyší), Ohren v ūrn (uši).

Krátké otevřené *i* se mění před *r* v *e*, např. wert m. Wirt (hospodář), beršte m. Bürste (kartáč). Stejně změně podléhá *i* před *ch*, sech m. sich (se), gesecht m. Gesicht (obličej), *i* před *n*, wenter m. Winter (zima). Ze střhn. krátkého *u* se stává krátké *o*, např. woršt m. Wurst (salám, vuřt), ond m. und (a).

Dvojhláska *-ei-* se mění v dlouhé *ā*, např. er m. er (míní), klän m. klein (malý). V násl. je stažena dvojhláska *au-* v *o*, např. off m. auf (na).

B. SOUHLÁSKY

Jeden z nejcharakterističtějších znaků hornoněmeckého nářečí, tzv. posouvání (Lautverschiebung) *p* v *pf*, případně až v *f*, se projevuje v jesenickém nářečí jen v násl. např. pfad nebo fard m. Pferd (kůň), kdežto uprostřed slova a na konci zůstává neposunutá *p*, např. oppl m. Apfel (jablko), kop m. Kopf (hlava). Beze změny se zachovaly původně neznělé souhlásky *t, p*, např. tum m. dumm (hloupý), puckel m. Buckel (hrb), a naopak se objevuje znělá místo neznělé, *d* místo *t*, např. doll m. toll (bláznivý), dromm m. Trommel (buben). Neznělá souhláska *t* se ve spojení s předcházejícím *l* stává znělou, případně dochází (na Javornicku) k jejímu synkopování a prodloužení předcházející samohlásky. Tak místo halten je halda, případně hāla (držet), místo alter āla (starý). Znělost ztrácí též *g* před *t*, např. gelekt m. gelegt (přičesat, minul od sl. legen, položit) nebo se zcela synkopuje v *gelēt*, gesēt m. gesagt (od sagen, říci). Obouretrac

b se uprostřed slov stává výbuchovou souhláskou *w*, např. *lawa m. leben* (žít). V Mikulovicích zůstalo *b* zachováno. Místy bylo i *h* vyslovováno nezněle, např. *hecher m. höher* (vyšší).

Z nosových souhlásek projevovala velkou stálost souhláska *m* v nepřízvučných slabikách, kde nahradilo často *n*, např. *fodem m. Faden* (vlákno), *femf m. fünf* (pět). Souhláska *n* ve spojení s *d* projevuje sklon k měkčení, zejména na Zlatohorsku, např. *huñd m. Hund* (pes), *keñder m. Kinder* (děti). Kmitavé *r* má různou výslovnost a vytváří s předcházející samohláskou někdy dvojhlásku, např. *wuot m. Wort* (slovo), nebo zcela mizí ve *přad m. Pferd* (kůň).

2. Přestože se slezské nářečí lišilo od jiných pomalejším tokem řeči, docházelo i v něm ztrátou přízvu-ku k častému stahování slabik, zejména v koncových slabikách obsahujících *b*. Tak místo *ich habe* se vyslovovalo *ich ho*, *gei m. gib* (dej), *blain m. bleiben* (zůstat). Naopak slova začínající slabikou *er-* dostávala předrážku *d-*, např. *derblicken m. erblicken* (spatřit). Naproti tomu nedochází k vypouštění koncového *e* nejen v třetím pádě, např. *dem tische m. dem Tisch* (stolu), ale mnohdy zůstává i v prvním pádě, např. *das bette m. das Bett* (lůžko), *die banke m. die Bank* (lavice).

3. Některé zvláštnosti se vyskytují i při tvoření slov. Tak přechodník přítomný se tvořil koncovkou *-nich* místo spisovného *-end*, např. *glühnich m. glühend* (žhoucí), *fahrnich m. fahrend* (jedoucí). Velmi zajímavé jsou tvary ukazovacího zájmena *dieser, diese, dieses* (tento, tato, toto), které měly podobně jako ve franském nářečí neposunutou podobu *dar dette, die dette, das dette*, nebo tvary *deche a delle*. Těchto tři forem se užívalo ve Skorošicích, kdežto v Mikulovicích jen *dar dette*. V Javorníku byl běžný i tvar *dar dechte*.

4. Menší odchylky jsou i ve skladbě. Užívá se v ní např. dvojitého záporu jako ve střední horní němčině, např. *Ich ha (ho) kä geld nie m. Ich habe kein Geld* (Nemám peněz). Ve vedlejších vztažných větách se nevyskytuje vůbec zájmeno *welcher*, nýbrž jen *der*. Časová spojka *als* je nahrazena částicí *wo*, někde též *wie* (Skorošice), např. *Wu ich ei Friedebarg war m. Als ich in Friedeberg war* (Když jsem byl v Žulové).

5. Na Jesenicku se uchovala početná slova ze střední horní němčiny, která moderní německý slovník nepřevzal. Patřil k nim: *Griedel* (střhn. *grede*) – scho-dek, stupeň, *Melm (melm)* – prach, *Gewot (gewat)* – šatstvo, *Moaz (maz)* – jídlo, *Rom (rom, ran)*, *saze, muezen (muozen)* – mítí volnou chvíli, *vagestn (gesten)* – oblékat, krášlit aj. Ve slovníku se udržela i některá slovanská slova, např. *Nosch* – nůž (Vidnavě), *Komot* – chomout (Jeseník 17. stol.), *Kretscham* – krčma. Zajímavý je výskyt slova *kožan*, klouzat se na ledě, kterého se nedávno užívalo v témže významu i na Ostravsku, patrně vlivem polštiny.

V tomto přehledu není přirozeně zachycena bohatá pestrost nářečových znaků. Zejména kolem Zlatých Hor se stýkalo více dialektů; u Heřmanovic se silně projevoval vliv severomoravského nářečí. Zvláštností Zlatých Hor bylo zadopatrové tvoření *r*, které svou nápadností svádělo okolní obyvatelstvo k tvoření žertovných rčení s přemírou *r*. Jazyk venkovanů si přirozeně za-

Heegerovy „příhody a básně“, 1909

chovával více starobyklých forem a byl označován za selský (paurisch). Jako ukázkou této řeči uvádíme část škádlivé básničky přednášené při svatbách v Mikulovicích, v níž si hospodyně stěžuje na svůj těžký úděl a závidí neprovdaným ženám.

*Ich kon fost wärklich nischt begenna,
wos ich ho heit olles zu tun,
ich mechte ränna, lofa, sprenga,
für än setta schlechta Luhn.
Do ho ich heite noch s Backa, s Pottarn
ond a Schof ful Wäsche stien,
ich mechte nutwändig ais Staatla gien.
Verschiednes hätt ich eizukäfa
wos ma schier täglich eim Hause braucht.
Mechte die Gänse beräfa,
die hon schon fost än lahra Bauch,
die Hinner fittarn, die Tauba vom Gesehta jähn,
Hitta, die de britta, begraifa, die da lähn.
Ich mecht a Kendlan die Hemdla flecka,
die hon schon fost kä ganzes mäh.*

*

*Die besorgte Hausmutter
Ich kann fast wirklich nichts beginnen,
was ich hab heut alles zu tun.
Ich möchte rennen, laufen, springen
für einen solch schlechten Lohn.
Da habe ich heute noch das Backen, das Buttern,
und ein Schaff voll Wäsche stehn.
Ich möcht' notwendig ins Städtchen gehn.
Verschiedenes hätte ich einzukaufen,
was man fast täglich im Hause braucht.
Ich möchte die Gänse beraufen,
die haben schon fast einen leeren Bauch,
die Hühner füttern, die Tauben von den Saaten jagen,
hüten, die brüten, begreifen, welche legen.
Ich möchte den Kindern die Hemdlein flicken,*

*sie haben schon fast kein ganzes mehr.
Starostlivá hospodyně
Nemohu skutečně skoro nic začít,
kolik mám dnes všeho na práci.
Měla bych běžet, utíkat a skákat
za tak špatnou odměnu.
Mám dnes ještě péci chléb a stloukat máslo,
a stojí mi necky plné prádla.
Měla bych nutně jít do města nakoupit všelicos,
co se skoro denně potřebuje v domácnosti.
Měla bych oškubat husy, které mají skoro prázdná břicha,
krmit slepice, vyhnat holuby z obilí,
hlídat kvočny, ohmatat slepice, které nosí.
Měla bych spravit dětem košílky,
protože už nemají ani jednu celou.*

Výtvary lidové slovesnosti z Jesenicka začal jako první sbírat javornický rodák Anton Peter (1831–1898), gymnaziální profesor v Opavě, který se pokusil zachytit i jejich fonetické odlišnosti. Jeho knížky vyšly v Opavě v několika dílech pod názvem *Volksthümliches aus Österreichisch-Schlesien* po r. 1860 vzbudily velkou pozornost i v odborných kruzích a jsou podnes jediným zdrojem poznání lidového jazyka z polovice 19. stol. Později rozbujelé písemnictví psané nářečím lze jen ve vzácných případech přijímat jako spolehlivé zachycení lidové řeči, a to proto, že se ocitlo v rukou diletantů nebo bylo i u nadaných spisovatelů silně ovlivněno spisovným jazykem. Zvýšený zájem o nářečí, datující se od počátku 20. stol. se sice odrazil v mnoha pokusech užít ho v krátkých povídkách, ale jejich autorům vesměs chybělo umělecké posvěcení a nahrazovali je hrubozrným humorem mysliveckých příběhů. Značnou dávku vkusu si v tomto směru zachoval Viktor Heeger (1858–1935), rodák ze Zlatých Hor, žijící jako spisovatel a oblíbený recitátor v Lázních Jeseníku, který kromě povídek, románů a lidových her uveřejnil i několik lyrických sbírek. Následující ukáзка z jeho tvorby má název *Maiglöckla* (Konvalinka).

's hot wu a Porsche a Randla gewoßt
Eim Walde, a klienwintschich Steckla;
Dort blihten euch Blimla, dos wor äne Lost
'worn lauter schnieweiße Glöckla.

D'rvo' hot dar Porsch für kân Menschen gemockt.
A gung olle Johr zu jen Platzla
Ond hot sich de schiensten Blimla gepfloct
Ond brocht'se – derhäme sei'm Schatzla.

Dos word feierrut eim Gesechte vür Lost
Ond stackte dos Sträußla oas Mieder:
Drbein hot dr Porsche sei Schatzla gepoßt
Ond de Glöckla drklonga wie Lieder.

Wie Lieder aus jenner gleckselischen Zeit
Für die ensre Musich kân Laut hot.
Dos klong a jeds Johr em de Maizenzeit
Bis dr Patr de zwäe getraut hot.

*

Mládenec jeden znal na kraji lesa
místečko tajné, jen mýtinky klínek,
a na něm kvítků, až srdce plesá
nad sněhem rozkvetlých konvalinek.

Nikomu mladík nedá ni stvolu,
ač každého roku chodí v ta místa.
Nejhezčí z kvítků však váže spolu
a doma své milé z nich kytíčku chystá.

Dar dívce spanilé nach v líce vhnání,
ta klade jej za hrud' ve sladké tísní.
Tu mladík chyt dívku znenadání,
až bílé zvonky se roztráslý v písni.

Byla to píseň či ozvěna ráje,
jež nemá na světě podobných tonů?
Zazněla pokaždě uprostřed máje,
než sezdal kněz milence při hudbě zvonů.

Po druhé světové válce bylo rozhodnuto i o novém jazykovém charakteru Jesenicka. Odsunem Němců a novým osídlením ztratil kraj jednotný jazykový ráz a vytvořila se zde nejen pestrost českých a hlavně moravských nářečí, nýbrž i některých cizích jazyků. Kromě Čechů a Slováků ze všech koutů republiky, našli zde nový domov též navrátilci z Rumunska a Volyně, Maďaři, Poláci i demokratičtí Řekové. Zbytky německého obyvatelstva se rychle asimilují. Potrvá však ještě dlouho, než se vlivu školy, tisku a rozhlasu podaří vytvořit jednotlivé jazykové společenství.

POZNÁMKA

* Přetištěno z: ZUBER, Rudolf a kol.: *Jesenicko v období feudalismu do roku 1848*. Ostrava 1966, s. 36–45. Red. upraveno.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Sprache der Menschen im Gebiet Jeseník

Aus dem Buch von Rudolf Zuber (Das Gebiet Jeseník in der Zeit des Feudalismus bis zum Jahre 1848 – wurde die Passage übernommen und redaktionell bearbeitet, die insbesondere dem besondern deutschen Dialekt im Jeseníker Gebiet unter Hinweis auf die volkstümliche Wortwahl und die Gedichte von Viktor Heeger gewidmet ist. Nach dem zweiten Weltkrieg wurde auch über einen neuen sprachlichen Charakters des Jeseníker Gebietes entschieden. Durch die Abschiebung der Deutschen und der Neubesiedlung verlor das Gebiet sein einheitliches sprachliches Gesicht und es bildete sich hier nicht nur eine Vielfarbigkeit tschechischer, vor allem mährischer Redewendungen, sondern auch einiger fremden Sprachen.

STRESZCZENIE

Gwara na Jesenicku

Z książki Rudolfa Zuber „Jesenicko v období feudalismu do roku 1848“ wzięto i opracowano redakcyjnie fragment poświęcony cechom charakterystycznym niemieckiego dialektu na Jesenicku z urywkiem twórczości ludowej i baśni Viktora Heegera. Po II wojnie światowej zmienił się obraz językowy Jesenicka. Na skutek wymiany ludności kraj utracił jednolity charakter językowy i wytworzyła się tu nie tylko mieszanina czeskich i głównie morawskich dialektów, ale także niektórych języków obcych.

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0

II. KULTURA LIDU NA JESENICKU

Na lidovou notečku aneb Hudební a taneční folklor na Jesenicku po r. 1945

Mgr. Jana Hradilová, Státní okresní archiv Jeseník

Kořeny novodobé folklorní tradice na Jesenicku spadají do období let 1945 – 1949, kdy byl region nově osídlen po odsunu původního německého obyvatelstva. Do míst, kde po 2. světové válce zcela zmizely místní zvyky a tradice, přišel živel nejen český, nýbrž také slovenský, rumunský, maďarský, řecký... Každý si s sebou přinesl své vlastní zvyky, ústní slovesnost a samozřejmě též písně a tance. Vznikla zde pestrá směsice nejrozličnějších nářečí a kultur, mísily se zde různé národnosti i náboženská vyznání.

Hudební a taneční folklor na Jesenicku po r. 1945 je tématem, jež doposud stálo zcela mimo zájem badatelské veřejnosti. Historie tanečních folklorních souborů a cimbálových muzik v regionu zatím nebyla nikterak zpracována, k dispozici nejsou ani základní dílčí studie.¹ Jedním z důvodů může být pocit, že jde o problematiku, která je až příliš současná a chybí od ní dostatečný odstup. Příčinou je skutečnost, že se jedná o kontinuální proces, který od konce 2. světové války v podstatě trvá dodnes. Stále totiž na Jesenicko přicházejí (a odcházejí) lidé zejména z moravského prostředí (Lašsko, Valašsko, Podluží, Dolňácko, Hornácko atd.), kteří s folklorem od malička vyrůstali a od mládí jej vstřebávali a kteří tyto tradice a lásku k nim předávají dále v jejich novém (či přechodném) domově. Ostatně i ti, kteří se již na Jesenicku narodili, mnohdy později zjistí, že mají své kořeny tu v Modré u Uherského Hradiště či kousek dál v Bylnici u slovenských hranic... Obzvláště ve zdejším regionu, jemuž chybí vlastní tradiční kultura, by tak spíše než o folkloru bylo na místě hovořit o folklorismu.² Pro účely tohoto sborníku se však raději přidržíme ve veřejnosti obecně zažitého termínu folklor.

Další příčinou dosavadního nezájmu regionálních badatelů o dané téma je zcela jistě také absence písemného materiálu, tj. jakékoli veřejně přístupné dokumentace k činnosti jednotlivých hudebních a tanečních souborů na Jesenicku. Ve Státním okresním archivu (SOkA) Jeseník lze dohledat bohužel jen minimum informací, většina materiálů je v soukromém držení. Základem heuristické práce k tomuto příspěvku tak byla především spolupráce s přímými aktéry folklorního dění na Jesenicku, kteří byli ochotni za tímto účelem poskytnout své vzpomínky a cenné, často pouze torzovité osobní doklady a fotografie. Protože lidská paměť působí selektivně a její interpretaci mohou ovlivňovat zážitky z pozdějších dob, jsou nejdůležitějším historickým pramenem vedle dobového tisku zejména kroniky. K některým souborům jsou k dispozici, u jiných buď nebyly vedeny vůbec, nebo se bohužel někde ztratily (např. jesenický Valášek).

Spolu s medailony jednotlivých folklorních tanečních souborů a cimbálových muzik na Jesenicku po r. 1945, které se zatím podařilo dohledat, měl příspěvek původně zahrnovat také hudbu dechovou v čele s Oškeroitou dechovkou z České Vsi, která na Jesenicku reprezentuje hudební tradici Valašska již po celých 66 let.³ Daný záměr však nemohl být v tuto chvíli naplněn. Předložený text proto zdaleka nelze chápat jako vyčerpávající, budoucím badatelům se zde otevírá široké pole působnosti k dílčím studiím.

*

Již záhy po svém příchodu na Jesenicko se noví osídlenci začali sdružovat a spolkově a společensky žít. Mnohdy přitom navazovali na tradice, které si s sebou přinášeli ze svých domovů. K nejagilnějším v tomto smyslu patřili dobrovolní hasiči. V září 1945 byl v Jeseníku založen český dobrovolný hasičský sbor – Svaz československého hasičstva.⁴ Samostatný sbor vznikl krátce nato také v Bukovicích. Jeho velitelem byl Vojtěch Hrubý, který se do Bukovic přistěhoval počátkem října 1945 ze Žadlovic, okres Zábřeh a převzal zde do národní správy hostinskou živnost po Leo Gebauerovi. Jeho manželka Filomena Hrubá roz. Lakomá pocházela z hanácké Seničky, okres Litovel.⁵ V Bukovicích vedla ženské hasičské družstvo, které tvořilo 14 žen; členkou družstva byla také její sestra Amálie Lakomá. Součástí života dobrovolných hasičů byly kromě hotovosti v případě požáru a správy vozového parku také cvičení, slavnostní přehlídky, zahradní slavnosti a hasičské bály, při nichž vystupoval *krojovaný taneční kroužek družstva žen*

v *Bukovicích*. Do kroužku chodilo 8 mladých žen a děvčat, mj. také dcera manželů Hrubých Květoslava.⁶ Kdo vedl nácvik tanců a jaká muzika je doprovázela, bohužel nevíme. Jediným dokladem o existenci souboru jsou dobové černobílé fotografie tanečnic v bohatě zdobených (patrně kyjovských) krojích spolu se členy hasičského sboru po vystoupení na hasičském cvičení v Javorníku v r. 1946 (1947).⁷

*

Asi v r. 1948 vznikl při jesenickém gymnáziu *Slovácký krúžek*. Založil jej jeden z profesorů matematiky (pravděpodobně Jiří Mikulčák, který na škole působil v letech 1948 – 1950).⁸ Studenti se zde ve svém volném čase učili lidové tance, mnozí zde poprvé oblékli lidový kroj.⁹ I když se zřejmě jednalo jen o epizodu, měla svůj velký význam, neboť z něj vzešla např. pozdější umělecká vedoucí valašského tanečního souboru v Jeseníku Helena Malotová, roz. Sládková, původem z Hané od Litovle. Po svých pedagogických studiích, během nichž získala prvotní povědomí o folkloru jako členka hanáckého souboru a Vysokoškolského uměleckém kolektivu při Univerzitě Palackého v Olomouci, se H. Sládková vrátila zpět do Jeseníku a spolu s několika přáteli zde na podzim r. 1952 založila *Valašský krúžek*. Postupně se skupi-

na rozrostla na pět tanečních párů.¹⁰ Vlastní kroje nebyly prozatím k dispozici, tančilo se v krojích z půjčovny. Soubor neměl ani svou stálou muziku. Doprovodnou kapelu sestavoval operativně na vystoupení kontrabasista Vratislav Fetr. Hrál se obvykle ve složení: dvojce housle, dva klarinety a kontrabas. Soubor existoval nejprve samostatně, záhy byl ale začleněn do Československého svazu mládeže (ČSM). Poprvé se tanečníci veřejně představili v kulturním programu Mírových slavností 14. 6. 1953 v letním divadle ve Smetanových sadech. Již na podzim téhož roku však byla většina mužů ze souboru i hudecké muziky povolána k základní vojenské službě. Protože však byla vojenská posádka i v Jeseníku, nahradili je v letech 1954 – 1955 díky vstřícnosti npor. Jana Štátného zdejší vojáci pocházející převážně ze Vsetína. Byl mezi nimi dokonce i tanečník valašského souboru písní a tanců Vsacan ze Vsetína Miroslav Mikulenčák a také jeden z členů bratislavského SLUKu (Slovenský umelecký ľudový kolektív). Podařilo se tak získat novou skupinu nadšenců, která se scházela v prostorách městského divadla pod patronátem Osvětové besedy (OB) v Jeseníku. Taneční skupina nacvičovala a zpívala nejprve za doprovodu klavíru, později měla i vlastní muziku.¹¹ Vojáci hráli na své nástroje nejprve bez cimbálu, později se podařilo zapůjčit cimbál od soukromého majitele z České Vsi. Zkoušky souboru vedla zpočátku Helena Sládková, později ale přenechala nácvik tanců M. Mikulenčákově a sama si vzala na starost zejména organizační záležitosti. K těm patřilo mj. také pořízení nových krojů. Kroje se šily a vyšívaly svépomocí. Jejich součástí byly u žen zdobené valašské rukávce a kordulka, spodní bílá sukně, svrchní sukně kartůnka, nazvaná

Taneční kroužek družstva žen sboru dobrovolných hasičů v Bukovicích, 1946 (1947)

Valašský krúžek Jeseník, 14. 6. 1953

Valašský krúžek Jeseník s vojenskou muzikou, 1954 (1955)

podle použitého materiálu, a jednobarevný vlněný šátek. Látky a kožené krpce uhradila Osvětová beseda. Soubor vystupoval při různých slavnostních příležitostech jak v samotném Jeseníku, tak v okolních obcích, účastnil se také soutěžních přehlídek Lidové umělecké tvořivosti (LUT)¹² a armádních soutěží v Olomouci a Opavě. Jeho taneční a pěvecká vystoupení obohacoval svým humorným vyprávěním lidový vypravěč Jan Dědič. Odjezdem vojáků z Jeseníku po skončení základní vojenské služby v r. 1955 se uzavřela druhá etapa existence valašského kroužku. Činnost souboru pak i nadále pokračovala díky návratu původního mužského osazenstva souboru z vojny, ale již bez Heleny Sládkové, která se provdala a odešla do Vsetína. Otěže uměleckého vedení po ní již nikdo nepřevzal, soubor žil de facto z toho, co se již dříve naučil. Aktivita souboru postupem času klesala, jeho členové se sice i nadále scházeli, vystupovali však již velmi málo. Díky nepsanému pravidlu, že tanečník musí po každé akci doprovodit svou partnerku domů, vznikla četná nová manželství. Nadšení pro tanec záhy vystřídaly starosti o rodiny a činnost souboru během r. 1956 ustala.¹³

Valašský krúžek Jeseník, 1958 (1959)

Lidové tance a písničky však z Jeseníku nezmizely nadlouho. Ještě v témže roce 1956 vznikl při Osvětové besedě v Jeseníku další Valašský krúžek. Vedoucí souboru byla Zdena Marinková, roz. Čechová, organizační záležitosti měl na starosti její manžel Radko Marinka, pracovník OB. Soubor tvořilo 6 – 8 tanečních párů, přičemž někteří z tanečníků byli již dříve členy původního kroužku.¹⁴ Stejně zůstaly i kroje, v nichž soubor vystupoval. K tanci zpočátku hráli dva houslisté, Vangelis Becis a Vojtěch Slaný, který však v r. 1957 ode-

šel na vojnu a tím se jejich hudební tandem rozpadl. Při nácvičce často postačil i akordeon. Při veřejných produkcích soubor doprovázeli také členové místních tanečních orchestrů Radka Krsičky a Luboše Fedrmanna.¹⁵ Zkoušky probíhaly 1x týdně v sídle OB Jeseník, v dnes již neexistující budově poblíž pošty (bývalá knihovna), nebo v místním divadle. Valašský krúžek vystupoval při různých příležitostech v Jeseníku i blízkém okolí. Na jaře 1957 se též zúčastnil krajského kola soutěže folklorních tanečních souborů v Olomouci, v němž obsadil

Valašský soubor při textilním učilišti n.p. Moravolen Jeseník, 1. 5. 1958

2. místo.¹⁶ Jako soubor, jenž „dosa-
hoval vynikajících výsledků a dlouhá léta stál v popředí lidových souborů [...] Olomouckého kraje“, byl v úterý 9. 7. 1957 dokonce „pocťen i tím, že vítal v Olomouci stranickou a vládní delegaci vedoucích činitelů SSSR.“¹⁷ Zvláštní vlak přijel na olomoucké hlavní nádraží v pozdních nočních hodinách. Na delegaci v čele s Nikitou Sergejevičem Chruščovem zde čekaly desítky tisíc lidí. Mezi nimi byli v popředí i členové Valašského krúžku z Jeseníku, kteří v nažehlených krojích předvedli svůj krátký program.¹⁸ V r. 1958 převzal umělecké vedení souboru do svých rukou profesor tělocviku a němčiny jesenického gymnázia Jaromír Všecký, který měl s folklorem bohaté zkušenosti.¹⁹ Již během svých vysokoškolských studií v Brně byl členem Moravského souboru lidových písní a tanců ČSM, kde kromě zpěvu a hry na kontrabas a cimbál začal také tancovat. Po úspěšné reprezentaci souboru v celostátní soutěži v sólovém párovém tanci z Protivanova v r. 1953 se zúčastnil spolu se svou taneční partnerkou Vlastou Šušlíkovou evropské soutěže v Bukurešti, kde získali 1. místo a titul laureáta. Právě zde se J. Všecký dostalo nabídky k práci v profesionálním Československém státním souboru písní a tanců v Praze. Jako tanečník v něm působil tři roky, než se pak v září 1957 vrátil zpět do Jeseníku. V místním Valašském krúžku byl činný do r. 1960. Časem u něj převážil aktivní zájem o sport a také soubor se postupně rozpadal.²⁰ V podstatě jej stihl podobný osud jako jeho předchůdce. Řada členů z něj totiž odešla za rodinnými povinnostmi, jistý nesoulad ve vedení souboru nastal také v důsledku rozchodu a odchodu manželů Marinkových. Protože chyběl umělecký vedoucí, členové souboru se již nadále scházeli jen k soukromým akcím, oslavám a výletům.²¹

60. léta 20. století se mohou v Jeseníku po rozpadu Valašského krúžku a ve světle nedostatku archivních pramenů na první pohled zdát jako zcela nefolklorní, temná. Opak je ale pravdou. Dalším místem, kde lidový tanec našel již dříve své příznivce, bylo textilní učiliště n. p. Moravolen Jeseník.²² V letech 1957 – 1958 zde jako mistrová odborného výcviku působila Libuše Drtilová, roz. Mlčochová, současná vedoucí folklorního souboru Markovice z Postřelmova a ředitelka Mezinárodního folklorního festiva-

Valašský soubor při textilním učilišti n.p. Moravolen Jeseník, 1960 (1961)

lu v Šumperku.²³ Na internátě učiliště v Domově Julia Fučíka v Jeseníku (někdejší sanatorium Altvater), kde bydlela, pracovala s učni oborů tkadlena a seřizovač textilních strojů v zájmovém kroužku lidového tance. Založila zde a po dva roky vedla *Valašský soubor*. Nejprve se zkoušelo „na Fučíku“, později se kroužek přestěhoval „na centrálu“ podniku na Husově ulici. Při prvomájové manifestaci v květnu 1958 šlo v průvodu městem na 7 – 8 tanečních párů. Soubor vystupoval ve stylizovaných krojích, které šila jedna z vychovatelek. Podle dobových fotografií nosila děvčata rukávce s krajkovým límečkem, jednoduše střiženou kordulku, spodní bílou sukni a modrotiskovou zástěru. Chlapci pak měli bílé košile, červenou vestu, světlé nohavice s páskem a kopyce. Samozřejmě byly kožené krpce. Při vystoupeních doprovázel tanečníky harmonikář. Po odchodu L. Drtilové z Jeseníku převzala vedení kroužku p. Slámová. Bližší informace o práci Valašského souboru při n. p. Moravolen bohužel nejsou k dispozici.²⁴

Po rozpadu Valašského kroužku pracovala s mládeží v Jeseníku také jeho někdejší vedoucí Zdena Marinková. K tanci se vrátila na žádost Slavomíry (Slávky) Kulové, vychovatelky ženského domova n. p. Moravolen, tzv. „čtyřicítky“ na Bezručově ul. Z absolventek textilního učiliště, jež na ubytovně bydlely, založila taneční soubor, který doplnili vojáci prezenční služby z jesenických kasáren. Vojenská byla rovněž hudba, která tanečníky doprovázela. Soubor byl pomyslně rozdělen na dvě části. Nácvik valašských tanců vedla Z. Marinková. S. Kulová pracovala pouze s děvčaty, s nimiž nacvičila karičky, dívčí kolový tanec původem z východního Slovenska; východoslovenské písně a tance byly v repertoáru souboru hojně zastoupeny. Soubor nacvičoval v prostorách n. p. Moravolen 10. O tom, kdy a kde všude se prezen-toval, se bohužel nepodařilo dohledat žádné zprávy. Je pouze známo, že se zúčastnil vojenské armádní soutěže a přehlídky v Žilině, kde byl jeho výkon přijat s ohlasem. Kroje pomohla děvčatům ušít Františka (Fanyňka) Šťastná, potřebné výšivky na rukávcích si pak každá tanečnice zhotovila sama. Materiál na ně zaplatila OB Jeseník, která taky podniku Moravolen předala části krojů, které zůstaly po Valašském kroužku. Krpce prý byly zapůjčeny.²⁵ Na základě srovnání dochovaných dobových fotografií lze předpokládat, že kordulky soubor podědil po tanečnicích Valašského kroužku, také dvojí svrchní sukně byly po někdejších zaniklých souborech (původní světlé kartůnky a novější tmavé modrotiskové zástěry). Oproti dřívějšímu však byly zkrácené ke kolenům a doplněné krojovými stuhami. O existenci souboru nemáme dalších zpráv než tu z Jesenického rozhledu z ledna 1961, že „dvanáctičlenný taneční soubor vedený soudr. Marinkovou poznává půvab a kouzlo valašských tanců, jinou skupinu – šestnáctičlennou – doprovází lidová vojenská hudba při nácviku východoslovenských písní a tanců.“²⁶ Kdy a z jakého důvodu soubor zanikl, nevíme přesně. Jeho činnost pravděpodobně ustala ještě během r. 1961.²⁷

V polovině 70. let 20. století se uvažovalo o zřízení folkloristického kroužku v rámci Hudební mládeže při OB Jeseník. Jeho vedoucím se stal člen výboru Hudební mládeže Petr Marinka, syn Zdeny a Radko Marinkových. O lidový tanec však nebyl ve veřejnosti zájem. Kroužek prakticky nefungoval, neuskutečnilo se ani jedno vystoupení.²⁸

★

Za pomyslného nástupce Valašského kroužku lze o zhruba dvacet let později považovat mládežnický soubor valašských lidových tanců *Paprsek*²⁹ při Středním odborném učilišti (SOU) n. p. Moravolen Jeseník. Soubor vznikl v březnu 1979 a byl skutečně považován za jakýsi paprsek, „který nese pochodeň lidového umění do míst, kde již takřka dohořela“.³⁰ Jeho zakladatelkou a dlouholetou vedoucí byla vychovatelka Domova mládeže³¹ a později mistrová odborné výchovy SOU textilního Zlatuše Hošková, roz. Mužíková, které nikdo neřekl jinak než Zlatka či Šéfka.³² Organizačně souboru pomáhal také mistr odborné výchovy Karel Pisklák. Začátky souboru byly velmi prozaické. V rámci kulturního pásma k Mezinárodnímu dni žen (MDŽ) předvedli vyučující spolu s učni polku. Ve skladu na učilišti našli zbytky lidových krojů. Mládež měla do tancování chuť, ale problém byl s repertoárem. S prvními kroky pomohla mladým tanečnicům Libuše Drtilová, vedoucí folklorního souboru Markovice z Postřelova, která s nimi nacvičila pásmo valašských tanců. Ta také nasměrovala Zlatu Hoškovou ke spolupráci s Okresním kulturním střediskem (OKS) ve Zlíně, někdejší Gottwaldově, jehož pracovníci souboru poskytli první texty a notové zápisy písní a popisy tanců. Ještě téhož roku (1979) se soubor poprvé zúčastnil krajského kola soutěže učňovského dorostu při ministerstvu průmyslu v Krnově, odkud postoupil na celostátní přehlídku do Litvínova, kde obsadil 1. místo. Na základě tohoto velkého úspěchu byl jesenický Paprsek

Folklorní soubor Paprsek – po r. 1990 Trnka, (1981)

vyslán na II. meziresortní přehlídku zájmové umělecké činnosti (ZUČ) učňovské mládeže Dělnické mládeže 1979 do Zlína, kde soubor získal cenné zkušenosti a zejména další kontakty.³³ Za dramatických okolností, kdy tamější režie při přípravě programového bloku za resort průmyslu odmítla jesenické tanečníky do programu zařadit, pokud budou mít reprodukovanou hudbu, se jich ujal Alois Skoumal,³⁴ umělecký vedoucí Cimbalové muziky (CM) Máj, dvorní doprovodné kapely domácího zlínského Bartošova souboru písní a tanců. Pro asi dvacetiletý jesenický soubor, tj. 10 tanečních párů, tak nastalo 36 hodin těžké práce, protože bylo třeba sladit již připravený program s živou muzikou a současně zvládnout taneční a pěvecký projev. Právě tehdy se zrodila dlouhotrvající spolupráce nejen s Aloisem Skoumalem, ale také s předními soubory lidových písní a tanců, a to s Bartošovým ze Zlína a se Vsacanem ze Vsetína, kteří nad Jesenickými převzali pomyslný patronát. Také kulturní střediska ve Zlíně a ve Vsetíně, při nichž tyto soubory fungovaly, jim vycházela vstříc. Zlata Hošková začala záhy nato jezdit na konzultace i několikaleté soustředění k uměleckému vedoucímu a dlouholetému choreografu souboru Vsacan Vladimíru Pavlčkovi. Ten pomohl se základními kroky jednotlivých tanců i se sestavou náročnějších programů.³⁵

Repertoár souboru tvořily jak tance točivé, tak figurální, tance řemeslnické, tanec starodávny, sólový mužský tanec odzemek i valašský čardáš. Na scénu byly ale přenášeny také lidové zvyky, zpěv a zvykoslavy z Valašska. Zpočátku uční tancovali v krojích, které zůstaly ve skladišti internátu po předchozích tanečních souborech. Šlo prý o všehochuť z různých regionů Moravy i Slovenska. Pořízení nových krojů by bylo značně finančně nákladné. Co by to ale bylo za textiláky, kdyby si kroje neušili sami? Jejich výroba svépomocí byla značně pracná, proto se na ní obětavě podílely také některé mistrové odborné výchovy a vychovatelky (p. Pisklaková).³⁶ Dívky nosily bílé rukávce s modrou výšivkou přichycené na hrudi ozdobnou kulatou sponou (kotula), červenou vestu (kordulka), bílý plátěný spodní tubovitý oděv typu košile s ramínkem (rubáč), spodničku, bílou spodní sukni a modrotiskovou zástěru (fěrtoch). Na nohou měly vlněné ponožky a krpce, boty z jednoho kusu kůže, shrnuté a k noze připoutané řemínkem. Ve vlasech a kolem pasu pak nosily červenou stuhu. Mužský kroj tvořila bílá plátěná košile s modrou výšivkou přichycená na hrudi ozdobnou kulatou sponou, červená vesta (brunclek), modré kalhoty (nohavice), soukenné zapínací ponožky obouvané do krpců (kopytce), opasek a černý plstěný klobouk s vyšíváním ozdobnou stuhou. Pracovní variantu oděvu tvořily bílá plátěná košile nošená volně přes kalhoty s třásněmi na konci nohavic (třaslavice) a hnědý plstěný klobouk. Při zbojnických tancích, zejména při tzv. tanci obuškovém, doplňovala kroj valaška (obušek), kratší hůl nahoře opatřená sekyrkou, odznak

Valacha. Z národopisného hlediska pomohly souboru exkurze ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm a v Národopisném muzeu ve Vsetíně; inspiraci našli tanečníci také u souboru Vsacan.³⁷

Finančně pomáhalo jesenickému folklornímu souboru Paprsek jak textilní učiliště, tak podnik Moravolen, závod 04 Jeseník. Na aktivity souboru, který se účastnil především řady festivalů, přehlídek a soutěží ZUČ mimo Jesenícko, však souborová pokladna nestačila. Učni si proto o víkendech přivydělávali brigádami, zejména pomáhali při sázení stromků a úklidu v lese. Právě od pátku do neděle také většinou probíhala soustředění souboru před každým větším vystoupením, akcí nebo soutěží. Přes den se pracovalo a v podvečer začínaly několikahodinové taneční zkoušky. Bylo to umožněno také tím, že učni zůstávali v Jeseníku značnou část roku a domů dojížděli jen sporadicky, třeba i jednou za měsíc. Také rodiče a další členové rodin tanečníků byli součástí souboru. Svou přítomností na soutěžích či jiných akcích většího významu své blízké podporovali a poskytovali jim zázemí a povzbuzení.³⁸ Zkoušelo se pravidelně po vyučování 2x týdně 2 – 3 hodiny ve společenské místnosti Domova mládeže na Husově ulici. Členství v souboru, jakož i účast na jednotlivých akcích byly podmíněny dobrými studijními výsledky. Souborem prošlo několik generací učňů. Vzešla z něj i četná manželství trvající dodnes. Tvořilo jej 8 – 10 tanečních párů podle aktuálního zájmu studentů; někdy měl i 30 členů, ne všichni však vystupovali pravidelně. Vlastní muziku soubor neměl. Tancovalo se za doprovodu reprodukované hudby, při vystoupeních vypomáhali také spolužáci ovládající hru na akordeon či housle. Soubor měl k dispozici i cimbál, který dostal v polovině 80. let darem od tehdejší OKS ve Zlíně. Asi rok a půl na něj hrál Ladislav Putala ze Vsetína, poté však nástroj skončil ve skladišti, protože se nenašel další hráč. Při větších akcích pak doprovázela soubor Dětská cimbálová muzika LŠU (Lidové školy umění) v Otrokovicích pod vedením primáše CM Máj A. Skoumala.³⁹ Členové sboru se scházeli i o prázdninách, kdy společně jezdili na letní tábory a soustředění, během nichž vystupovali a zdokonalovali své taneční umění. Jezdili také např. do skanzenu v Rožnově pod Radhoštěm, kde vypomáhali pracovníkům muzea a seznamovali se s historií a tradicemi Valašska. Pořádali také „souborové svátky“, při nichž občas nikoli dívky, ale chlapci pekli typické valašské koláče – frgále.⁴⁰ V souboru panovala přátelská dělná atmosféra, vytvořil se dobrý kolektiv. Cílem kroužku bylo nejen tancovat a zpívat, ale také naučit se „zodpovědnosti, houževnatosti a dobrému vztahu k umění a lidem.“⁴¹

Samostatně začal soubor vystupovat v r. 1981 a jen na jaře stihli učni na 23 vystoupení při různých kulturních příležitostech v Jeseníku i mimo město.⁴² V letech 1980 – 1981 soubor opět prošel všemi koly soutěže ministerstva průmyslu. V celostátním kole v Havlíčkově Brodě obsadil 1. místo a zařadil se ve své kategorii po stránce choreografické a taneční k těm nejlepším. Resort průmyslu tak mohl znovu reprezentovat na Dělnickém mládí v r. 1981.⁴³ „V letošním roce [1982] mimo soutěže MP [ministerstva průmyslu] se zúčastnil také soutěže ZUČ společně s valašskými soubory okresu Vsetín, kde rovněž získal dobré hodnocení. V letošním roce byl přizván na národní přehlídku mládežnických souborů pořádanou [...] ve dnech 20. – 29. 8. 1982 v Šumperku.“⁴⁴ Na této akci byl soubor osloven Československým rozhlasem a přizván k natáčení zpěvu valašských písniček pro pořad Vonička lidových písní a tanců.⁴⁵ Ještě v témže roce obdržel jesenický Paprsek Cenu deníku Práce „za dobrou a aktivní činnost v ZUČ.“⁴⁶ V dubnu 1984 se soubor protančil až na celoresortní přehlídku ZUČ do Litvínova a obsadil ve své kategorii lidových tanců 2. místo. Také následující školní rok 1984/1985 byl pro soubor velmi úspěšný. Na krajské přehlídce ZUČ ve Valašském Meziříčí v lednu 1985 se Paprsek umístil na 3. místě a zajistil si tak postup na celoresortní přehlídku do Pardubic. Soubor pod vedením Zlaty Hoškové a Miroslava Winklera, někdejšího tanečníka souboru z dob studií, se zde umístil na 1. místě a zároveň byl porotou opět vybrán k reprezentaci na celoresortní přehlídce Dělnické mládeže.⁴⁷ V r. 1985 se jesenický Paprsek zúčastnil této přehlídky již počtvrté.⁴⁸ V rozhovoru pro festivalový zpravodaj se Zlata Hošková svěřila, že to bylo její nejhezčí Dělnické mládeže, neboť se tehdy zcela neočekávaně do Zlína „sjeli bývalí členové souboru, aby podpořili své nástupce, mláďata [...] Paprsek se letos zcela vyměnil, ale od počátku svého trvání vystupuje na přehlídce [...] Nyní už vede soubor jeden z bývalých členů Paprsku, Mirek [Winkler]. Zlata Hošková spolupracuje se souborem při výběru repertoáru, připravuje choreografii. Nový vedoucí to [...] ze začátku neměl lehké, vždyť je jen o pár let starší než nynější členové souboru. Ale [...] prvníáci ho respektují jako vedoucího a váží si ho.“⁴⁹ Mirek však není jediný, který se po vyučení do souboru vrátil, nebo se dál tancem zabývá. [...]

Jeden z nich vede armádní soubor, [...] je členem Vsacanů.⁵⁰ Oním mladým mužem byl Pavel Tomeček⁵¹ ze Vsetína, absolvent jesenického učiliště v oboru mechanik – seřizovač textilních strojů. Začínal nejprve v Jeseníku ve valašském kroužku Paprsek, který reprezentoval v letech 1979 – 1983, poté se stal členem vsetínského folklorního souboru Vsacan. Již jako student se spolu s vedoucí souboru Zlatou Hoškovou a spolužákem Oldřichem Janíčkem účastnil řady školení a seminářů lidových tanců, mj. i u Zdenky Jelínkové z Ústavu etnografie a folkloristiky ČSAV v Brně, jedné z nejvýznamnějších osobností poválečného folklorního dění u nás.⁵² Nejvíce je oslovil odzemek, který pak začala Zlata Hošková také sama vyučovat. Tomuto tradičnímu, fyzicky náročnému tanci se Pavel Tomeček aktivně věnoval více než 10 let. Stal se mnohonásobným vítězem soutěží v odzemku a prakticky je mu věrný dodnes.⁵³ Dalšími skvělými odzemkáři, kteří reprezentovali jesenický Paprsek, byli dále např. Miroslav Winkler (v letech 1980 – 1984) a Václav Seidl (v letech 1983 – 1986). Na krajské přehlídce ZUČ v Olomouci v lednu 1988 obsadili žáci 3. ročníku David Roček a Pavel Marťan (v letech 1986 – 1990) za svůj odzemek skvělé 2. a 1. místo, na celoresortní přehlídce v Pardubicích o měsíc později pak oba získali čestné uznání.⁵⁴ K nejlepším patřili dále Tomáš Švagerka a Martin Pospíšil (v letech 1988 – 1992), kteří se zúčastnili i dvou odzemkářských soutěží na Rožnovských slavnostech. Žáky Zlaty Hoškové byli později také učni SOU potravinářského v Jeseníku Pavel Klos a Richard Zdráhal (v letech 1993 – 1994), Radek Pavelek a Miroslav Ilkiv (v letech 1994 – 1998), Miroslav Březina (v letech 1999 – 2002) a Jan Banovec (v letech 2002 – 2004).⁵⁵

Také ve 2. polovině 80. let 20. století se jesenickému Paprsku dařilo. V krajském kole soutěže ZUČ učňovské mládeže MP v Olomouci v lednu 1986 obsadil 2. místo s postupem do celoresortní soutěže, kde se umístil na 5. místě. V únoru 1987 hostila SOU textilní v Jeseníku krajskou přehlídku ZUČ. Domácí Paprsek si čestným uznáním zajistil ve své kategorii postup do celoresortní soutěže, která se konala v březnu 1987 ve Zlíně. Soubor tehdy doprovázela Dětská cimbálová muzika LŠU v Otrokovicích A. Skoumala. Vystoupení mělo takový úspěch, že jesenický Paprsek jednoznačně zvítězil a zajistil si účast na meziřesortní přehlídce Dělnické mládeže 1987. Ještě v téže roce se dostalo souboru pocty účinkovat při celorepublikovém zasedání ministerstva průmyslu v Praze v Obecním domě. Hodinového vystoupení se tehdy zúčastnili i bývalí tanečníci po návratu ze základní vojenské služby. Paprsek byl také vyzván Československou televizí Brno ke spolupráci při natáčení vzdělávacího pořadu pro učňovskou mládež. Partnerem souboru se stali studenti JAMU v Brně.⁵⁶ V r. 1989 soubor opět účinkoval na krajské přehlídce ZUČ v Bruntále, kde získal 1. místo s postupem do celoresortní soutěže ve Zlíně. Zde se mladí tanečníci umístili na 3. místě.⁵⁷

Po r. 1990 doznal jesenický taneční soubor Paprsek řady změn. Předně se změnil jeho název na folklorní soubor *Trnka*. Již pod tímto jménem se v únoru 1990 zúčastnil krajské přehlídky ZUČ MP v Ostravě, kde obsadil 2. místo. Stejně se umístil také v celoresortní soutěži MP, která se uskutečnila o měsíc později v Třebíči.⁵⁸ Ke změnám došlo i po

stránce organizační. Vedoucí souboru Zlata Hošková přešla v r. 1991 jako vychovatelka z textilního učiliště na SOU potravinářské. Soubor tak získal nového zřizovatele spadajícího tentokrát pod ministerstvo zemědělství. Mezi členy souboru zůstali učni z textilky, postupně ale převážili zájemci z řad studentů potravinářského učiliště.⁵⁹ Od r. 1989 absolvoval soubor řadu soustředění a koncertních vystoupení např. v Českých Budějovicích, Bechyni, Hluboké nad Vltavou, Rožnově pod Radhoštěm, mladí tanečníci navštívili i Vídeň.⁶⁰ V letech 1992, 1993 a

Folklorní soubor Trnka, 3. 9. 2005

1996 hostil Jeseník celostátní přehlídku ZUČ žáků středních odborných učilišť a integrovaných středních škol resortu zemědělství. V květnu 1997 se Trnka zúčastnila celostátní přehlídky ZUČ v Údlicích v okrese Chomutov.⁶¹ V r. 1994 se stal soubor členem celostátního Folklorního sdružení ČR. Od r. 2001 začala práce souboru stagnovat. Počet jeho členů značně klesl. Přehlídky ZUČ byly zrušeny a snížení finančních prostředků z krajského úřadu vedlo k omezení a úpadku zájmové činnosti.⁶² V souboru začali postupně převažovat dospělí tanečníci, vedle někdejších souborových dorostenců i nové taneční páry z řad veřejnosti.

V průběhu roku 2003 došlo ke změně také na postu vedoucí souboru a k jeho celkové reorganizaci. V říjnu 2003 se folklorní soubor Trnka coby zájmový kroužek SOU potravinářského v Jeseníku zaregistroval jako samostatné občanské sdružení s novou uměleckou vedoucí, již se stala Jitka Plášková, roz. Křižová, někdejší absolventka textilního učiliště a řadová členka souboru. Dlouholetá vedoucí Zlata Hošková již od konce školního roku 2002/2003 se souborem dále nespolupracovala.

Na počátku obnovení činnosti souboru stála celostátní barmanská soutěž při SOU potravinářském, která se uskutečnila 24. 4. 2003. Po dvouměsíčním nácviku a víkendovém soustředění vystoupilo v programu šest tanečních párů. Tanečníci byli z řad studentů potravinářského učiliště, tanečnice bývalé členky souboru Trnka. Na veřejnosti se soubor dále představil 1. 5. 2003 při zahájení lázeňské sezóny na jesenickém náměstí. Soubor měl v té době asi 16 členů ve věku 15 – 55 let. Opět se začalo pravidelně zkoušet, také se postupně doplňovalo a nově pořizovalo krojové vybavení. Na všech významných akcích začala Trnka od r. 2003 doprovázet Cimbalová muzika Rochus ze Zlatých Hor, s níž soubor navázal úzkou spoluprací. Společně obě tělesa poprvé vystoupila již 20. 6. 2003 při příležitosti ukončení školního roku v sále dětské ozdravovny Edel ve Zlatých Horách, dále se prezentovala např. v září 2003 na Dnech Jesenicka v Praze, v polovině prosince téhož roku pak pro jesenické publikum uspořádala v Rytířském sále Vodní tvrze Vánoční koledování s posezením u cimbalu.⁶³ Každému vystoupení předcházelo nezbytné víkendové soustředění ve Zlatých Horách. V průběhu r. 2004 uspořádala Trnka více než 10 samostatných vystoupení nejen v Jeseníku a okolí, ale i ve Vsetíně, Sazovicích apod. Ve dnech 24. – 26. 9. 2004 soubor absolvoval taneční soustředění ve Zlíně s tamním Bartošovým souborem písní a tanců. O rok později se tato taneční škola ještě jednou opakovala. Soubor se věnoval nácviku nejen párových točivých tanců, ale též individuálnímu ženskému a mužskému projevu.⁶⁴ Polovině srpna 2005 se Trnka za doprovodu CM Rochus aktivně zúčastnila Mezinárodního folklorního festivalu (MFF) v Šumperku a krátce nato také slavnosti folkloru ve Frenštátě pod Radhoštěm. V roce 2005 také poprvé účinkovala v Polsku. Společně s CM Rochus a hosty z Valašska soubor na konci r. 2005 uspořádal v jesenické Kapli vánočně laděné pásmo Přišli jsme k vám na koledu.⁶⁵ Díky blízkosti hranic s Polskem získala Trnka partnera podobného zaměření, soubor písní a tanců Nysa. V jeho repertoáru jsou jak polské národní tance, tak tance regionální, mezi nimiž patří z hlediska Jesenicka k nejzajímavějším především tance slezské. V průběhu r. 2006 zorganizovala Trnka projekt česko-polské školy folkloru, 1. ročník Svátku folkloru. V jeho rámci se uskutečnila řada vystoupení a víkendových soustředění jak v ČR, tak v Polsku.⁶⁶ Celá akce byla slavnostně zakončena 9. 12. 2006 v Divadle P. Bezruče v Jeseníku společným Valašským koledováním jesenické Trnky, polské Nysy a dětského folklorního souboru Valášek ze Zlatých Hor za doprovodu CM Rochus.⁶⁷ Jedno z posledních veřejných vystoupení Trnky se uskutečnilo pravděpodobně během 1. ročníku Barmbiriády v Jeseníku v květnu 2007.⁶⁸ Poté se soubor rozpadl. Příčinou byly zejména zdravotní a rodinné důvody několika jeho členů, které mu neumožnily dále pracovat. Po několikaleté pauze byl valašský soubor počátkem r. 2012 obnoven, a to opět pod vedením Jitky Pláškové. Poprvé Trnka vystoupila při májových slavnostech 1. 5. 2012 v Javorníku (Folkmáj 2012). V současné době tvoří soubor 7 tanečních párů. Nácvik probíhá vždy v pátek ve večerních hodinách v Domě s pečovatelskou službou v České Vsi.

Jednou za 2 – 3 roky se bývalí členové Paprsku a pozdější Trnky pod vedením Zlady Hoškové scházejí v Jeseníku na souborových setkáních. Při zpěvu a tanci si připomínají někdejší aktivní léta souboru. Pravidelně se sjíždí na 70 – 90 tanečníků, kteří jsou neustále v kontaktu, udržují mezi sebou i nadále kamarádské vztahy a navzájem si pomáhají nejen v soukromém životě. Právě v letošním roce se v polovině října 2012 uskutečnil již 10. souborové setkání.⁷⁰

Valášek Jeseník a Hudecká muzika, 1985

V r. 1983 tomu bylo již 30 let, kdy poprvé veřejně vystoupil někdejší Valašský krúžek Osvětové besedy v Jeseníku. K tomuto výročí bylo v sobotu 18. 6. 1983 v lázeňském Kongresovém sále uspořádáno kulturní pásmo Na valašskou notečku. Za doprovodu zlínské CM Máj se zde sešli všichni milovníci lidových písní a tanců Valaška, a to jak někdejší tanečníci jeseníckého Valašského krúžku, jichž mohlo být za celou dobu jeho existence více než 70, tak jejich následovníci, členové Paprsku. Vedle folklorního dorostu se zde však již představili i ti nejmenší z kroužku Valášek při Domu pionýrů a mládeže (DPM) v Jeseníku.⁷¹

Dětský folklorní soubor **Valášek** při DPM v Jeseníku založila ve školním r. 1980/1981 Jiřina Štávová, která se s manželem Milošem Štávou přestěhovala do České Vsi v prosinci 1978 z Karviné. Původně pracovala jako mistrová odborného výcviku na učilišti n. p. Potravinářské Karviná, kde v rámci mimoškolní činnosti vedla kroužek moderního tance. Po svém příchodu na Jesenícko v této činnosti chtěla pokračovat. Nezabránily jí v tom ani vleklé zdravotní potíže, které jí značně zneprůjemňovaly chůzi, natož tanec, a které ji záhy přivedly do invalidního důchodu. Když v březnu 1979 vznikl při SOU textilním v Jeseníku taneční folklorní soubor Paprsek, začala Jiřina Štávová coby rodačka z valašského Fryštáku nedaleko Zlína úzce spolupracovat s jeho vedoucí Zlatou Hoškovou.⁷² Již koncem r. 1980 se však přihlásila do DPM v Jeseníku jako nová vedoucí se zájmem o taneční kroužek. Tehdejší vedoucí estetického oddělení DPM Alena Trunečková jí dala možnost založit valašský soubor s tím, že by se žánry v tomto zájmovém útvaru (ZÚ) mohly každý rok střídát, neboť ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT) vyhlášovalo ob rok folklorní a nefolklorní soutěže. V jednom ZÚ se tak děti mohly setkat jak s folklorem, tak s moderními tanci. Po propagační akci mezi žáky 1. – 3. ročníku ZŠ na Březinově ulici a jejich rodiči bylo v konkurzu vybráno prvních 8 – 10 malých tanečnicků. Do konce roku se jejich počet ustálil na 15.⁷³ Děti tak byly k folkloru vedeny již od útlého věku. Zkoušelo se ve 2. poschodí DPM v ma-

lém sále nejprve 1x týdně každé pondělí odpoledne od 14 do 15 hodin. Nacvičoval se rytmus, orientace v prostoru, zpívalo se, důležité bylo také osvojení dovedností k nácvičce řemeslnických tanců. Poté již následovaly první taneční kroky. Děti tančily nejprve bez hudby, posléze s magnetofonovými nahrávkami a také občas za doprovodu akordeonu Evy Tammové, aby si zvykaly na kontakt s živou hudbou. Začátky nebyly jednoduché. Děti se sžívaly s vedoucí, hledala se témata pro vystoupení – dětské hry a radovánky (kolotoč, trakaře, letadla). Pořizovalo se také první jednotné oblečení. V kroužku šití a podomácku se pro děvčata šily bílé plátěné halenky s krátkými, baňatými rukávy a modrotiskové sukýnky, chlapcům se připravily košulky s dlouhými rukávy a režné trslavice s třepením na koncích. S šitím pomáhali jak pracovníci DPM, tak rodiče malých tanečnicků, bez jejichž obětavé pomoci by Valášek mohl jen stěží tak dobře fungovat. Na vystoupeních pod širým nebem se tančilo v jarmilkách, v interiéru pak bosky. Teprve později se postupně dle finančních možností objednávaly pro odrostlejší tanečnický krpce, pletly se vlněné vzorované ponožky, sháněly se kordulky a polotovary plstěných klobouků z Nového Jičína. Členky tanečního ZŮ bylo možné na první pohled poznat podle účesu a dorůstající délky vlasů, aby se do nich mohly před vystoupením zaplézat červené mašle (tzv. na puteč).⁷⁴

Valášek fungoval nejprve výhradně při DPM v Jeseníku. V r. 1984 získal další nové zřizovatele, Střediskové kulturní zařízení (SKZ) Jeseník a Závodní výbor ROH n. p. Rudné doly (RD) Jeseník.⁷⁵ Velký počet dětí, které soubor postupně přilákal, se do sálu DPM brzy nevešel. Zkoušky proto dále probíhaly v klubovně SKZ (v Agitačním středisku) na Lipovské ulici (v místě někdejší prodejny Jednota a dnešní prodejny nábytku), kde se nacházel společenský sál, šatna a učebna.⁷⁶ Zkoušelo se 1x týdně. Před vystoupením, soutěží nebo přehlídkou však byly zkoušky častější. Výjimkou nebyla ani soustředění o víkendech či během zimních a jarních prázdnin, která nejčastěji probíhala na chatě Svornost v Jeseníku–Děťchově nebo na chatě Svoboda na Rejvízu. Ve školním r. 1983/1984 navštěvovalo Valášek na 40 tanečnicků. Soubor se rozdělil na 2 sekce: ZŮ začátečníci, který navštěvovaly děti z mateřských škol a 1. – 2. ročníku ZŠ (ve věku 4 – 6,5 let), a Valášek II., kam chodili již pokročilí, žáci 2. – 5. třídy ZŠ.⁷⁷ Jak název napovídá, soubor se specializoval hlavně na písně a tance z Valašska, konkrétně z regionu Podřevnicko, a to podle materiálů sesbíraných a upravených prof. Zdenkou Jelínkovou. V jeho repertoáru ale byly i tance moderní a z jiných regionů, např. ruské, s nimiž soubor v r. 1985 získal na okresní přehlídce dětských tanečních souborů 1. místo. Valášek, stejně jako ostatní kroužky ZUČ, vystupoval při různých příležitostech a akcích pořádaných ve městě a okolí. Nikdy nechyběl při prvomájových přehlídkách, městských a podnikových mírových slavnostech, výročních galakoncertych, školních besídkách apod. Před volbami byly vždy organizovány tzv. agitky, aby k nim byli lidé nalákáni a šli volit. Jezdila se celá „šňůra“ od jednoho volebního místa k druhému a všude se uskutečnilo krátké vystoupení, přičemž se jezdilo i do okolních obcí.⁷⁸ Během své existence se Valášek zúčastnil mnoha přehlídek a soutěží. Každý rok soubor postoupil z okresního kola v Šumperku (vždy s výsledkem do 4. místa), také v krajském kole se pravidelně umísťoval na předních místech. Za téměř 20 let své existence soubor vystoupil na 300x.⁷⁹

V červenci 1983 Valášek vycestoval na svůj první zahraniční zájezd do tehdejší NDR. Jeho cílem bylo přístavní město Rostock. Kromě několika veřejných vystoupení pod rostockou věží a v tamější ZŠ se děti koupaly v moři, plavily se na lodi, navštívily ZOO apod. Jako doprovod jeli se zájezdem kromě vedoucí souboru Jiřiny Šťákové s manželem Milošem Šťávou a kromě manželů Trunečkových, kteří se starali o organizaci a tlumočení, také někteří rodiče. Např. z lékařského hlediska na děti dohlížely MUDr. Jaroslava Malinková a p. Kazárová, o stravu se starala kuchařka Bohumila Mačková. Nejmenší děti chodily ještě do mateřské školy. Nejstaršími byli žáci 5. – 6. třídy ZŠ, členové dětské muziky, která nejenže malé tanečnický doprovázela, ale sama měla v programu také své vystoupení (hrála např. Brahmsovu ukolébavku). Dětskou komorní muziku sestavil a vedl Josef Pernička, učitel jesenické LŠU. Jejimi členy byli houslista Kamil Křivánek, flétnista Michal Tobiáš, violoncellista Roman Plaček a violistka Pavla (?). Po odchodu všech tří chlapců na konzervatoř se toto hudební kvarteto rozpadlo.⁸⁰

Hudecká muzika folklorního souboru Valášek se začala rodit někdy v r. 1984. Iniciátorkou jejího vzniku a primáškou muziky byla profesorka jesenického gymnázia Ludmila Staňová, jejíž děti tehdy začaly v souboru tančit. L. Staňová pochází z Bylnice (dnes Brumov–Bylnice) na moravsko–slovenském pomezí, kde byl folklor běžnou součástí každodenního života její rodiny. V cimbálové muzice začala hrát

již na hudební škole, kterou navštěvovala ve Valašských Kloboukách. V r. 1967 zde její ředitel Antonín Bařinka,⁸¹ pozdější umělecký vedoucí a primáš CM souborů Vsacan a Kašava, založil CM Dúbravěnka, jíž se stala primáškou. Muzice se pod uměleckým vedením A. Bařinky dařilo natolik, že v r. 1969 postoupila do celostátního kola soutěže umělecké tvořivosti mládeže a byla vybrána na celosvětový folklórní festival mládežnických souborů do Teheránu. Protože byla právě tehdy republika federalizována, doprovodil CM do zahraničí stejný počet tanečníků souboru Trenčan ze Slovenska, kteří vlastní valašský repertoár muziky obohatili o slovenské čardáše, karičky, dupáky aj. Rozchodem hráčů CM na vysoké školy v r. 1972 Dúbravěnka zanikla. Na závěrečném koncertě si s ní zazpívaly známé osobnosti folklórního světa primáš a umělecký vedoucí CM Olšava z Uherského Brodu Lubomír Málek, pěvecké legendy Jarmila Šuláková a Josef Laža ze Vsetína a Jiří Pospíšil z jižních Čech.⁸² Přijel také Jan Rokyta, přední moravský folklorista a hudebník, jehož úpravy strážnických písní muzika hrála.⁸³ Ještě v r. 1973 se Dúbravěnka pod záštitou LŠU Štefánikovy ve Zlíně zúčastnila celostátního kola soutěže studentských cimbálových muzik v Příbrami. Vítězstvím v této soutěži se její činnost završila. V r. 1972 se L. Staňová stala členkou muziky vsetínského souboru Vsacan. Kromě mnoha koncertů a domácích i zahraničních festivalů zde absolvovala také pracovní semináře s folkloristkou Zdenkou Jelinkovou. Ve Vsacanu hrála do r. 1976, kdy odešla do nově založené CM Kašava. V letech 1972 – 1977 studovala L. Staňová hudební vědu a historii na FF UP v Olomouci. Spolu s někdejšími členy Dúbravěnky, kteří byli tehdy v Olomouci také na studiích, a s dalšími muzikanty z Hluku, Strážnice a hornáckého Lipova zde založila univerzitní cimbálovku, která začala brzy veřejně vystupovat. Hrál se při všech oslavách na univerzitě a pravidelně také ve studentském klubu. Díky různorodosti regionů, z nichž pocházeli jednotliví hráči, byl repertoár muziky velmi pestrý. V r. 1973 přenechala L. Staňová vedení CM Jiřímu Pavlicovi, pozdějšímu primáši a uměleckému vedoucímu CM Hradištan, který tehdy začal studovat na stejné katedře. Po ukončení studia pracovala L. Staňová ve zlínském Muzeu jihovýchodní Moravy a přitom dále hrála v CM Kašava. Poté se přestěhovala do Jeseníku, kde v r. 1977 začala učit na zdejším gymnáziu.⁸⁴

V jesenickém Valášku tancovaly děti nejprve za doprovodu magnetofonu či akordeonu. Proto začala L. Staňová hledat zájemce, kteří byli ochotni hrát hudecký doprovod k valašským tancům. Malé tanečnický tak krátce doprovázeli na violoncello Roman Plaček a na housle Bohumila Mačková. Během roku se základ muziky ustálil ze studentů gymnázia. Hrál v ní: Ludmila Staňová (prim), Aleš Macenauer a Pavlína Krčmářová (terc), Radka Sobotová a Hana Oravcová (kontry), Jiří Staňa (kontrabas) a Martin Nejezchleba (klarinet). V souboru se časem objevila také zpěvačka Renata Tillová. Brzy začaly v muzice hrát také houslistky Zdeňka Krpelíková z Jeseníku a Marie Kalendová ze Zlatých Hor. Hudecká muzika postupně rozšiřovala svůj repertoár o písně z Dolňácka, Hornácka a Slezska, jeho základem však zůstávaly především valašské písně a tance. Studenti však po maturitě ze souboru postupně odcházeli. Muzika se tak v průběhu 3 – 4 let zúžila na čtyři členy: manžele Staňovy, M. Kalendovou a Z. Krpelíkovou. Shodou okolností měli všichni děti přibližně stejného stáří, které hrály v LŠU Jeseník na housle ve třídě Zdeňky Krpelíkové. Když se k Evě a Jiřímu Staňovým, Lýdii a Ondřeji Kalendovým a ke Zdeňce a Václavu Krpelíkovým přidala ještě další houslistka Edita Blažková, vytvořil se základ dětské hudecké muziky. Její první soustředění se uskutečnilo na Vysočině v Domamili na hájovně, v rodišti Z. Krpelíkové. Od r. 1989 se pak již tato tradice přesunula na několik let do Valtic, kam začaly děti i s rodiči jezdit na Mezinárodní letní školu staré hudby. Zde si také sami malí muzikanti vymysleli pro svůj soubor název *Vrzníček*. K houslím se časem přidal i kontrabas, na který začal hrát Ondřej Kalenda opět ve třídě Z. Krpelíkové.⁸⁵

Ve dnech 22. 7. – 6. 8. 1985 se jesenický Valášek vydal již podruhé na výměnnou rekreaci v rámci kulturního léta do východoněmeckého Rostocku, kam jej pozvali zástupci tamější ZŠ Wilhelma Piecka. Zájezdu se kromě malých tanečníků a jejich tradičního pedagogického a rodičovského doprovodu zúčastnilo též několik žáků SOU textilního v Jeseníku, které tančily moderní tance, Jarmila Josefíková, někdejší pracovnice SKZ a předsedkyně SRPŠ ZŠ na Gottwaldově nábřeží (dnešní Nábřežní ul.), fotograf Břetislav Vogl a členové Hudecké muziky Ludmila Staňová, Aleš Macenauer, Radka Sobotová, Zdeňka Krpelíková a Jiří Staňa. Mezi účastníky festivalu byli členové Valášku nejmladší. Absolvovali mnohá vystoupení v centru Rostocku (např. před Kröpelinskou věží) i v nedalekém Warnemünde (pod starým majákem), zúčastnili se řady družebních akcí s německou a bulharskou mládeží. Valášek se představil svým

Valášek Jeseník a hudecká muzika Vrzniček, 1987 (1988)

vystoupil v programu jako gratulant také pěvecký soubor Řetízek z České Vsi pod vedením Františka Hrdy. Jiřina Štávová obdržela při této příležitosti od ředitele DPM v Jeseníku Jiřího Hanefla pamětní medaili „jako ocenění obětavé a nezištné práce s dětmi“, s nimiž za pět let svého působení uspořádala téměř 80 vystoupení pro širokou veřejnost nejen v Jeseníku, ale i daleko za hranicemi okresu a republiky.⁸⁷ Rok 1987 byl pro Valášek velmi pestrý. Jesenickému publiku se členové souboru spolu s dalšími zájmovými útvary DPM představili např. 16. 4. 1987 v sále podnikového ředitelství RD Jeseník v komponovaném pořadu, který natáčel čs. rozhlas.⁸⁸ Dne 26. 9. 1987 se v letním divadle ve Smetanových sadech konala přehlídka dětských folklorních souborů. Jeseník reprezentoval domácí Valášek, dále se představily soubory Markovička z Postřelmovy, Hořeňáček z Lázní Bělohrad, Ostravička z Frýdku-Místku a Makulenska ze Šumperka.⁸⁹ Valášek měl v té době (ve školním r. 1987/1988) asi 65 tanečníků.⁹⁰ Následující 2. ročník tohoto festivalu se uskutečnil v červnu 1989. Zúčastnilo se jej celkem 12 souborů s celkovým počtem 562 dětí a mládeže z Čech, Moravy, Slezska, Slovenska, Polska a někdejšího SSSR.⁹¹ Pořad ve Smetanových sadech zahájili ti nejmenší, domácí Malý Valášek, nejmladší tanečníci souboru. Dodnes bývalí členové Valášku vzpomínají, jak tancovali na pódiu letního kina v programu, který svým podmanivým hlasem čtyři hodiny moderovala televizní hlasatelka Marie Retková.⁹² Významným hostem festivalu byl ruský folklorní soubor Lenok z Leningradu (dnešní Petrohrad), který do Jeseníku přijel na výměnný pobyt. V r. 1988 totiž Valášek i s Hudeckou muzikou a Vrzničkem Leningrad navštívil; vystoupení se uskutečnila také v běloruském Minsku a všechna se setkala s příznivým ohlasem.⁹³ Na počest souboru Lenok vystoupili členové Valášku se svým programem za doprovodu Hudecké muziky také na jeho „rodné půdě“ v prostorách sovětských kasáren. Na toto vystoupení si někdejší malí „valášci“ pamatují dodnes. Jako pohoštění totiž dostali „slavnostní oběd sovětského vojáka“, kaši z neloupané pohanky s mletým masem, kterou za závistivých pohledů přítomných vojáků odmítali jíst.⁹⁴ Festival se nesl také v duchu již tradiční spolupráce Valášku s *Oškerovou dechovkou z České Vsi*. Dechovka doprovázela soubory ve slavnostním průvodu městem, koncertovala také v letním divadle. V úvodu programu přehlídky tehdy poprvé zazněla festivalová znělka, kterou složil kapelník taneční kapely Miloslav Oškera. „Oškerovci“ doprovázeli Valášek při různých akcích jak v Jeseníku, tak za hranicemi regionu (např. v Šumperku) již od r. 1985. Jednou o velikonočních svátcích zapůjčili žebříňák, malí tanečníci na něm seděli a jezdili s ním po celém Jeseníku, tancovali a koledovali. Muzika se vezla na platoňáku. V r. 1991 se měl v Jeseníku konat v pořadí již 3. folklorní festival. Z finančních důvodů se však tato akce neuskutečnila v původním zamýšleném rozsahu. Také z důvodu deštivého počasí se místem konání společného vystoupení Valášku a Oškerovy dechovky stal namísto letního divadla sál Ipos. Pohled do poloprázdného sálu, v němž sedělo několik skalních příznivců z řad rodičů malých tanečníků, byl prý tristní... Nejvýznamnějším

bohatým repertoárem jak z oblasti folkloru, tak moderního tance. Vedle ruské trojky, kterou malí tanečníci předvedli na počest festivalu v Moskvě, zatančila větší děvčata disko. Jejich produkce se setkala s velkým ohlasem, zájem o ně projevil i domácí tisk.⁸⁶

V únoru 1986 oslavil Valášek 5. výročí svého vzniku. Slavnostní vystoupení se uskutečnilo v jesenickém Divadle P. Bezruč. Pořad připravili v režii Františka Jarmara choreografka a vedoucí souboru Jiřina Štávová a primáška doprovodné hudecké muziky Ludmila Staňová. Scénu výtvarně vyřešil JUDr. Petr Volík. Kromě Valášku

společným projektem obou těles měl být zahraniční zájezd do Jihoafrické republiky. V r. 1990 se natáčela propagační videokazeta, kde vystoupil Valášek, CM Kašava a Oškerova dechovka, která si speciálně kvůli této akci nechala ušít nové koncertní oblečení (červené valašské vesty), aby ladila s tanečníky. Zájezd se však nakonec neuskutečnil.⁹⁵

Bohatá folklorní činnost pokračovala v Jeseníku i po r. 1990. Např. počátkem dubna 1990 přivítal Valášek spolu s Vrzničkem Velikonoce v pásmu lidových písní a tanců v klubovně SKZ na Lipovské ulici. O měsíc později doprovodil Vrzniček ve Vodní tvrzi mladé zpěváky lidových písní v rámci soutěžní přehlídky vítězů jesenických škol; jako host tehdy v pořadu vystoupil folklorní taneční soubor Trnka. V prosinci 1991 si dětská hudecká muzika zahrála a zazpívala s dětmi také při mikulášské nadílce v Katovně.⁹⁶ Patrně šlo o jedno z jejích posledních vystoupení. Poté co přestali hrát Krpelíkovi a když E. Blažková odešla studovat na konzervatoř, se Vrzniček rozpadl. Základem muziky tak zůstaly jen rodiny Kalendova a Staňova. Odtud pak vzešel nový název souboru **Família**. Jeho primáškou zůstala i nadále Ludmila Staňová. V letech 1994 – 1997 se stala Famílií významnou součástí jesenické kulturní scény.⁹⁷ Soubor navázal na dřívější kontakty a spolupracoval dále s Jarmilou Šulákovou, Josefem Lažou, Janem Rokytou, s Valašským souborem Kašava a s cimbálovými muzikami Kašava a Ondřejnica. Jako host s ním příležitostně vystupovala také etnografka, cimbalistka a vedoucí CM Kašava Lucie Uhlíková, díky níž soubor obohatil svůj repertoár o písně a tance z různých regionů Slovenska. Soubor se nebál také experimentovat a propojovat různé hudební žánry. V r. 1995 tak např. vzniklo netradiční spojení hudecké muziky s místní folkovou kapelou Nápad. Oba soubory pak reprezentovaly Jeseník ve Švýcarsku.⁹⁸ Dne 12. 4. 1996 se mělo v jesenické Katovně uskutečnit nebývalé setkání muzikantů s názvem Folk a folklor. Na programu bylo společné vystoupení kapel Famílii, Nápad a zpěvačky Jarmily Šulákové ze Vsetína, která však nepřijela.⁹⁹ Koncert Famílie s J. Šulákovou se nakonec odehrál počátkem června 1997 v Katovně při otevření hudební zahrady a zahájení Jesenického hudebního léta.¹⁰⁰ V témže roce dostala hudecká muzika L. Staňové pozvání k účasti na hudebním festivalu na Korsice, kde odehrála pět koncertů.¹⁰¹

Počátek 90. let 20. století přinesl jesenickému Valášku řadu změn. Rozchodem manželů Štávových přišel soubor o svého organizačního vedoucího. Po ukončení studia učitelství pro 1. stupeň ZŠ a nástupu do zaměstnání začala v r. 1991 Jiřině Štávové s vedením souboru pomáhat Radka Burešová, roz. Sobotová. Na starost si vzala nejmenší děti v přípravném a malém oddělení. Již rok nato však Jiřina Štávová ze souboru odešla. Odstěhovala se do Lipové-lázní, kde také dožila (zemřela v r. 2005). Bývalí členové Valášku s ní i nadále zůstali v kontaktu. V r. 1997 ji k jejím 70. narozeninám navštívili a předali jí dárek, prstýnek v krabičce ve tvaru srdce.¹⁰² Po odchodu Jiřiny Štávové zůstala Radka Burešová na soubor sama. Zejména s organizačními záležitostmi jí pak pomáhala maminka Jana Sobotová, která se souborem již léta úzce spolupracovala (její syn Michal zde dříve tancoval). Valášek zkoušel a vystupoval na veřejnosti i nadále. Zprvu jej stále doprovázela Famílii Ludmily Staňové, jejich spolupráce však záhy nebyla prosta problémů. V krajském kole soutěžní přehlídky folklorních souborů v Zubří v r. 1995 již Valášek doprovázela M. Kalendová ze Zlatých Hor spolu se členy CM Jeseník A. Macenauerem a V. Fettrem. Muzice tehdy vypomohli také dva narychlo sehnání hráči, známí z jiných přítomných kapel. Vystoupení bylo nakonec hodnoceno výborně.¹⁰³ V r. 1996 oslavil dětský folklorní soubor Valášek 15. výročí svého vzniku. Slavnostní večer se uskutečnil v sobotu 13. 4. 1996 v Kongresovém sále Priessnitzových léčebných lázní Jeseník. K váženým hostům patřili někdejší vedoucí souboru Jiřina Štávová a Miloš Štáva, pozvání byli také všichni bývalí „valášci“. V programu účinkovaly dětské folklorní soubory Valášek I. (původní Malý Valášek), Valášek II. za doprovodu hudecké muziky L. Staňové a Markovička z Postřelmova. Koncertu se měla zúčastnit také zpěvačka Jarmila Šuláková, ta ale nakonec nepřijela. Po vystoupení následovala beseda u cimbálu s CM Ondřejnica.¹⁰⁴

Od r. 1996 začal jesenický Valášek stagnovat. Práce v souboru se postupem doby stávala pro její vedoucí demotivující. Nejenže neměl vlastní muziku a zkoušelo se podle reprodukováné hudby, či si děti s tanci samy zpívaly. Radka Burešová po několika dalších letech vychovávala nové malé tanečníky a když zvládli všechny pohybové dovednosti, naučili se kroky jednotlivých tanců a slova písní a říkadel, odešli do jiných, tehdy módních tanečních kroužků. Sestavit funkční skupinu byl stále větší problém a když nakonec zůstaly jen asi čtyři převážně dívčí taneční páry, práce v souboru ztratila smysl. Proto R. Burešová

v r. 2000 činnost Valášku ukončila. Kroje odevzdala do Domu dětí a mládeže (DDM) v Jeseníku, stejně jako dvě kroniky a deník, v němž byly zaznamenány veškeré akce souboru od jeho úplných počátků. Tyto dokumenty se však pravděpodobně ztratily, bohužel se je dosud nepodařilo nikde dohledat.¹⁰⁵

*

Od poloviny 90. let 20. století se folklorní tradice začala postupně přesouvat z Jeseníku do Zlatých Hor. Koncem r. 1996 se zde začala utvářet **Cimbálová muzika Rochus**. Její název je odvozen od kaple sv. Rocha, která je jednou z dominant Zlatých Hor tyčící se na kopci nad městem. Vedoucí a primáškou muziky je Marie Kalendová, která se na Jesenicko přistěhovala z Ostravy. K folkloru ji coby houslistku přivedla profesorka hudební výchovy

Cimbálová muzika Rochus Zlaté Hory, 28. 5. 2011

na gymnáziu Naděžda Vahalíková, která své žáky ve sboru sice vedla k lásce ke staré hudbě, ale zároveň zpívala s CM Technik. Během studia na ekonomické fakultě Vysoké školy báňské se M. Kalendová stala houslistkou známého ostravského Souboru lidových písní a tanců Hlubina. Jeho členkou byla pět let, během nichž získala bohatou přípravu pro působení ve vlastní cimbálové muzice. Po odchodu z Ostravy začala ve Zlatých Horách po vzoru českého flétnisty a pedagoga prof. Václava Žilky s hromadnou výukou hry na flétnu. Během pár let se u ní vystřídal několik set

dětí. V téže době začala navštěvovat interpretační kurzy v rámci Mezinárodní letní školy staré hudby ve Valticích, na které jezdí pravidelně dodnes. Kromě zkušenosti s hrou barokních tanců zde získala i povědomost o tancích jako takových. Jejich výuku brzy přiřadila ke hře na flétnu, čímž si její kurzy získaly ještě větší oblibu, a to jak u dětí, tak u jejich rodičů.¹⁰⁶ Nicméně folklor jí scházel. Začala proto spolupracovat s jesenickým souborem Valášek a jeho hudeckou kapelou. Spolu se svými dětmi (houslistkou a basistou), které hrály v dětském doprovodném souboru Vrzniček, prožila M. Kalendová několik dalších let v CM L. Staňové. Poté, co děti z obou rodin dospěly, muzika Família zanikla. Nezbyvalo tedy, než aby si ve Zlatých Horách založila vlastní muziku.¹⁰⁷

Zakládajícími členy CM Rochus byli Marie Kalendová (housle), František Kalenda (kontrabas) a Josef Kurek (cimbál). O Vánocích r. 1998 začali hrát v muzice první malí muzikanti Mojmir Račanský a Barbora Pavlíková. Promenádní vystoupení pro Domov důchodců ve Zlatých Horách v květnu 1999 již bylo možné považovat za „počátek skutečné životaschopné muziky“.¹⁰⁸ V září téhož roku se k cimbálovce přidali tři sourozenci Krausovi – Tomáš (klarinet), Jiří (housle) a Petr a také Barbořin bratr Ondřej. Petr Kraus se začal učit na cimbál, Ondřej Pavlík na kontrabas. Žádný z těchto nástrojů se však na zlatohorské ZUŠ nevyučoval, proto je hře na ně učili J. Kurek a M. Kalendová. Členkou muziky se také po dva roky svého působení na zlatohorské ZŠ stala houslistka a zpěvačka Helena Valdštyňová. Josef Kurek spolupracoval s CM Rochus asi do r. 2006, kdy jej za cimbálem vystřídal Petr Kraus. Po jeho odchodu na vysokou školu se cimbálu chopila na dva roky Markéta Začalová. Poté, co se vdala a odstěhovala ze Zlatých Hor, se Petr Kraus do muziky načas vrátil. Po jeho definitivním odchodu v září r. 2011 se cimbálu ujal Mojmir Račanský, který hru na tento nástroj ovládl sám během několika málo měsíců. Ti, kteří v CM Rochus zůstali dodnes, jsou již dospělí. Soubor v současné době pracuje ve složení: Marie Kalendová (prim), Jiří Začal (terc), Jiří Kraus (obligát), Kateřina Bártová (obligát, flétna), Adéla Belešová (kontry), Mojmir Račanský (cimbál) a František Kalenda (kontrabas). První opravdový veřejný koncert muziky se uskutečnil o Vánocích r. 1999 ve Zlatých Horách v sále hudební školy. Cimbálová muzika Rochus se stala dvorní

doprovodnou kapelou zlatohorského tanečního souboru Valášek, často ale vystupuje také na různých akcích samostatně (plesy, ochutnávky vína apod.).¹⁰⁹

Podobně jako se postupně rodila CM Rochus, také začátky zlatohorského folklorního souboru **Valášek** byly pozvolné. V r. 1998 vznikla při místní ZŠ skupina valašského tance pod vedením Jarmily Ordáňové. První veřejné vystoupení souboru se uskutečnilo na podzim téhož roku v hotelu Aurum ve Zlatých Horách. Kroje k němu tehdy pro čtyři taneční páry zapůjčil soubor Valášek z Jeseníku. Jarmilu Ordáňovou brzy vystřídala Lenka Vesecká, která stála v čele souboru do poloviny r. 2001. Brzy jí na pomoc přišly učitelka ZŠ Marie Račanská a někdejší členka folklorního souboru Trnka Jana Janíčková. Od r. 2002 vede spolu s nimi zlatohorský Valášek také Eva Vidurová. Soubor má v současné době téměř 40 členů ve věku od 6 do 18 let. Jeho složení se ale neustále proměňuje. Valášek je rozdělen na dvě sekce. Malým a středním tanečníkům, dětem od 1. – 5. třídy, se věnují M. Račanská a J. Janíčková. S velkými tanečnicemi, od 6. ročníku ZŠ až po studentky středních škol, které kdysi v souboru začínaly, nacvičuje E. Vidurová. Sola občas tančí spolu s tanečnicemi člen CM Rochus Mojmir Račanský. Zkoušky souboru se konají pravidelně 1x týdně v ZŠ. Vítanou změnou bývají také několikadenní soustředění. Např. v r. 2002 se Valášek zúčastnil prázdninového nácviku spolu s opavským souborem Úsměv na Habině u Velké Kraše, v červnu 2003 pak spolu s CM Rochus secvičoval nový program na Rejvízu. Každá taková akce se nemohla obejít bez táboráku, výletů, nočních bojových her, ranního hledání snídaně v lese apod. Kroje Valášek v r. 2001 „podědil“ po svém jesenickém předchůdci. Repertoár souboru odráží tradice Valašska. Děti se učí a na vystoupeních předvádějí různé tance (např. řemeslnické – Dráteník, Švec, Kovář, Řezník apod.), lidové hry, prezentují dětské zábavy a zvyky, písničky a říkadla.¹¹⁰

Společně se soubor Valášek s CM Rochus účastní nejrozličnějších akcí jak ve Zlatých Horách, tak v okolních městech a obcích, jakož i v polském příhraničí. Vystupuje např. v domovech důchodců, na Dnech učitelů, při domácích Zlatých dnech, na Dnech města Nysy, v Glucholazech, na plesích, v rámci programu Bambiriády apod., několikrát již tančil také na jesenických dožinkách v Bělé pod Pradědem. Zúčastnil se rovněž akcí pořádaných valašským souborem Trnka v Jeseníku, např. na Svátku folkloru v květnu 2006, na Valašském koledování v prosinci téhož roku nebo při Vítání jara. Několikrát oba soubory vystoupily také při oslavách ve Vodňanech a v polském Kętrzyně, v partnerských městech Zlatých Hor. Pod záštitou města Zlaté Hory je Valášek spolu s CM Rochus od r. 2008 již tradičním spolupořadatelem oslav Zlatých dnů, v jejichž rámci organizuje folklorní vystoupení dětských souborů z různých koutů republiky. Pro domácí publikum Valášek pravidelně vystupuje 2x ročně v sále Sanatoria Edel, a to v červnu při závěrečném koncertu sezóny a v prosinci na vánočním koncertě, vždy za účasti zajímavých hostů. K největším úspěchům Valášku a CM Rochus patří čtyři Zlaté jelínky, hlavní ocenění letního folklorního festivalu v polském Węgorzewu u Mazurských jezer, kde obě tělesa obstála v náročné konkurenci dalších souborů z Polska, Ruska, Litvy, Lotyšska a Běloruska. Jelínky získaly oba soubory dohromady za předávání folklorních tradic mladé generaci v letech 2001, 2003 a 2005. V srpnu 2009 Valášek vystoupil při Mistrovství světa v rýžování zlata v italském městě Biella při reprezentaci Zlatých Hor coby pořadatele tohoto mistrovství v roce následujícím. V květnu 2010 se soubor zúčastnil jubilejních 20. vodňanských rybářských dnů (poprvé zde vystupoval v r. 2006).¹¹¹ Vedle folklorního

odpoledne v rámci Zlatých dnů se *Valášek Zlaté Hory, jaro 2003*

oběma souborům podařilo ve Zlatých Horách, resp. na chatě Svoboda na Rejvízu založit novou tradici folklorních plesů. Při minulém ročníku 27. 1. 2012 se jeho návštěvníci nadšeně učili tradiční moravské tance. Na v pořadí již 3. folklorní ples by CM Rochus ráda pozvala některé význačné pomocníky z řad tanečníků a zpěváků ze sprátených souborů, např. z Ostravy, Frýdku–Místku a Frenštátu pod Radhoštěm.¹¹²

*

Cimbálová muzika Rochus ze Zlatých Hor není jediným hudebním uskupením tohoto druhu na Jeseníku. Již od poloviny 80. let minulého století působí v Jeseníku **Cimbálová muzika Jeseník**. Impulz k jejímu vzniku dal zřejmě Josef (Jožka) Vlach ze Šumperka, který v úterý 15. 1. 1985 vstoupil do kanceláře předsedy Podnikového výboru (PV) ROH n. p. RD Jeseník Františka Sedláčka s návrhem, že by při podniku mohla vzniknout cimbálová muzika. Cimbál byl ostatně v jeho majetku, zpočátku by jen bylo třeba pořídit muzikantům kroje. Podle prvotního návrhu mohl být primášem MUDr. Jaroslav Boxan, obligát by hrál Rudolf Hampl, za cimbálem měl sedět Zbyněk Hrdlička, kontry by hrál Jožka Vlach, všichni ze Šumperka. Jiří Hampl ze Zábřehu by zkusil kontrabas a František Kocourek rovněž ze Šumperka měl zajišťovat organizaci a zpěv. Nakonec se podařilo kontaktovat i další muzikanty přímo z Jeseníku, kteří se přidali: kontrabasista Vratislav Fetr, houslisté František Sláma a Luboš Vybíral a klarinetista Ladislav Trhlík. Domácí byl rovněž zpěvák František Surmík. První zkouška se uskutečnila již o týden později ve středu 23. 1. 1985 od 18:00 hod. v malé zasedací místnosti RD Jeseník, kde se pak i nadále zkoušelo. Kapela byla rozdělena podle přítomných: Z. Hrdlička (cimbál), J. Boxan (prim), R. Hampl (obligát), J. Vlach a F. Sláma (kontry), V. Fetr a J. Hampl (kontrabas), F. Surmík a F. Kocourek (zpěv). Na programu zkoušky byly především organizační záležitosti. „Ze zcela nepochopitelných důvodů bylo předáno vedení Fr. Surmíkovi. Zatím je to ale neoficiální“,¹¹³ píše se v kronice muziky. Až tak nepochopitelné to ale nebylo. Cimbálovka totiž hrála pod hlavičkou RD Jeseník a tudíž bylo nanejvýš vhodné, aby z hlediska komunikace s podnikem stál v čele kapely její zaměstnanec.¹¹⁴ Na první zkoušce se ale také „zahrálo několik

Cimbálová muzika Jeseník, 1987 (1988)

písniček, vypilo trochu vína a snědlo něco skvělých domácích klobás Franty Kocourka. Nutno konstatovat: 1. zanícení a rozhodnutí všech, že se muzika dá dohromady, 2. bez not ani ránu, 3. Jarda Boxan zajistí přes Adu Ruliška arrangement, 4. Franta Sláma bude taky aranžovat, 5. sehnat další posily, 6. zakoupit basu a pulty, 7. vyřešit financování arrangementu a benzínu co nejdříve“, píše se v kronice CM.¹¹⁵ Na druhé zkoušce, která se sešla 29. 1. 1985, byli přítomni také noví členové L. Trhlík a L. Vybíral. „Začalo se hned naostro. Franta Sláma přinesl arrangement a ukázal se vynikající, i když pro kontry dost náročný. O arrangementu ze Šumperka se vůbec nepromluvílo. Zkouška byla plná, začíná chytat systém.“¹¹⁶ Klarinetista, ač musel odejít ze zkoušky dříve, si prý to své coby „notař“ „z kule“ odehrál a byl tudíž pro kapelu velkou nadějí. Zahrál si i kontráš Luboš Vybíral, ale vzhledem ke svému zdravotnímu stavu nemohl kapele slíbit kmenovou účast. Definitivně bylo tehdy rozděleno vedení muziky. Vedoucím byl potvrzen František Surmík, uměleckým vedoucím se stal František Sláma, rozsah zkoušek a repertoáru pak řídil primáš muziky Jaroslav Boxan. Závěr zkoušky byl slibný: „Je předpoklad vytvoření kvalitní muziky. Všichni však musí hodně cvičit (i individuálně). Buď budeme „špica“ („hrotek“), anebo nebudeme.“¹¹⁷ Na další zkoušku 7. 2. 1985 byly přizvány další nadějně posily: manželé Ludmila a Jiří Staňovi, hráči na housle a kontrabas, a Vladimír Petřkovský, rovněž houslista. Jak zkouška proběhla a proč nikdo z nich s muzikou dále nespolečupracoval, bohužel nevíme, zápisy v kronice CM pak po delší dobu chybí. Muzika ale žila a pravidelně zkoušela dál a mimo prázdniny se připravovala na své přehrávky, tj. oficiální povolení veřejné produkce. Uskutečnily se 23. 11. 1985 v Kongresovém sále jesenických lázní. Porota prý tehdy byla velmi vstřícná a příjemně naladěná, a to i přes zpoždění kvůli velkému náledí a mlze po cestě. Příliš kritiky prý nevyfklá, ale muzikanti moc dobře věděli, že nezahráli nejlépe. Chuť do práce jim to ale nevzalo. *Cimbálová muzika PV ROH n. p. RD Jeseník*, jak zněl její prvotní název, tehdy hrála již v mnohem širším obsazení: MUDr. Jaroslav Boxan (prim), František Sláma (obligát), Karel Křivánek a Timofej Daniel (terc), Jožka Vlach, Petr Mlynář a Antonín Macenauer (kontry), Vratislav Fettr a Jiří Hampl (kontrabas), Zbyněk Hrdlička (cimbál), Ladislav Trhlík (klarinet), František Surmík a František Kocourek (zpěv). První vystoupení muziky po přehrávkách se uskutečnilo 14. 2. 1986 při hodech v interhotelu Slovan v Jeseníku. Ze Šumperka tehdy přijel vypomoci i kontrabasista, protože Vraťa Fettr hrál na jiné akci. Jinak byla kapela kompletní. V repertoáru měla jesenická cimbálovka písničky z Moravského Slovácka, především z Podluží. Jejím krédem bylo „hrát a zpívat tyto písně k radosti a štěstí svému a všech milovníků folkloru.“¹¹⁸ Do prázdnin r. 1986 vystoupila CM Jeseník ještě dvakrát, 9. 3. v restauraci U Kameníka ve Vápenné k MDŽ a 21. 6. ve Staré Červené Vodě k oslavám 40. výročí vzniku tamější TJ Sokol. Byla to poslední společná akce se Šumperáky. Poté, co cimbalista Zbyněk Hrdlička odjel počátkem léta téhož roku dlouhodobě za prací do zahraničí, bylo spolu s PV ROH n. p. RD Jeseník rozhodnuto, že muzika bude napříště hrát bez nich. Při oslavách Dne horníků 5. 9. 1986 ve velkém sále Podnikového ředitelství (PŘ) n. p. RD Jeseník (zvaný též Pentagon, později Ipos) muzika hrála ve zcela nové sestavě: František Sláma (prim), Karel Křivánek (terc), Antonín Macenauer a Petr Mlynář (kontry), Vratislav Fettr (kontrabas), Ladislav Trhlík (klarinet), František Surmík (zpěv). Za cimbál usedl Timofej (Timko) Daniel, houslista, učitel hudby ve Vidnavě, který již kdysi na cimbál hrál a jenž se bez problémů dovedl postavit i ke kontrbasu.

Podzim r. 1986 a celý rok 1987 se nesly v duchu úzké spolupráce s Josefem (Jožkou) Obdržálkem, cimbalistou a uměleckým vedoucím CM Radovan z Napajedel. Jožka Obdržálek, blízký přítel F. Surmíka, odehrál s Jesenickými řadu akcí, např. 1. muzikantský bál 4. 10. 1986 v sále PŘ, Jiřinkový večer pro svaz žen (ČSSZ) tamtéž o týden později, 21. 3. 1987 k MDŽ a slavnostní schůzi ROH n. p. Moravolen, závod 10 v bývalém tzv. „hasičáku“ atd. Jednalo se dokonce o možnosti, že by se i s rodinou přestěhoval do Jeseníku, čímž by se stal výraznou posilou zdejší cimbálové muziky. Hledal se pro něj byt i zaměstnání. Jožka Obdržálek byl např. také při již tradičním posezení u burčáku 3. 10. 1987 ve velkém sále PŘ. S sebou si tehdy přivezl i Cyrila Bureše, primáše CM Radovan, neboť domácí prim František Sláma si po poslední hře 19. 9. 1987 na Den horníků ve Vápenné nad ránem cestou od autobusu domů zlomil nohu. I tak se ale večer muzikantům vydařil a dle názoru zúčastněných to prý byla jejich nejlepší dosavadní hra. Právě tehdy se však kapela dovedla konečné rozhodnutí Jožky Obdržálka zůstat v Napajedlech. Nezbyvalo nic jiného, než aby za cimbál definitivně usedl Timko. František Surmík a Karel Křivánek zajistili cimbál z textilního učiliště a zařídili jeho opravu. Timko ho měl k dispozici ve Vidnavě, aby mohl cvičit.¹¹⁹

V průběhu r. 1987 se stala aktuální také otázka zpěvačky. Kromě toho, že se kapelník F. Surmík staral o režii a spolu s primášem F. Slámou také o dramaturgii programu, doprovázel veřejná vystoupení CM nejen svým zpěvem, ale též slovem coby lidový vypravěč. Ženský hlas ale chyběl. Již na 2. muzikantském bále 11. 4. 1987 si s *Jesenickou cimbálovou muzikou*, jak zněl její další oficiální název, poprvé zazpívala Renata Tillová. O něco později se k ní přidala také Hana Hudcová. Během r. 1988 odehrála jesenická cimbálovka přes 20 vystoupení. Novinkou se mezi klasickými akcemi, jakými byly plesy, narozeniny, oslavy MDŽ, Mírové slavnosti, posezení u burčáku apod., stalo první z řady pravidelných posezení u cimbálu. Uskutečnilo se 1. 5. 1988 ve velké zasedací místnosti PŘ n. p. RD Jeseník. S muzikou si podle záznamu v kronice tehdy poprvé na chvíli zahrála i Zdeňka Krpelíková, učitelka houslí v místní hudební škole (LŠU Jeseník), absolventka brněnské konzervatoře ve třídě prof. Rudolfa Šťastného a studentka JAMU ze třídy prof. Adolfa Sýkory, její pozdější primáška.¹²⁰ Dne 17. 7. 1988 měla cimbálová muzika svou premiéru také na náměstí v Jeseníku. Tento promenádní koncert se pak o měsíc později opakoval ještě dvakrát a v následujících letech se stal již tradicí. V srpnu 1988 přišli do kapely manželé Anežka (Aška) a František Tomšejovi, nové pěvecké posily jako náhrada za odcházející Renatu Tillovou, která se odstěhovala do Vsetína. Jesenická cimbálovka tak měla napříště silný pěvecký kvartet: F. Surmík, H. Hudcová a „Tomšejovci“.¹²¹

Ve dnech 22. – 26. 6. 1988 se členové jesenické CM zúčastnili Strážnických slavností. Aby mohli na zájezd do Strážnice odjet, museli si na něj sami přivydělat. Na muzikantském bále téhož roku v dubnu tak ve velkém sále PŘ tentokrát neúčinkovali (vystupovala zde CM Dolina z Uherského Hradiště), ale měli i s manželkami brigádu, při níž obsluhovali hosty, myli lahve, stáčeli víno a pomáhali připravovat jídlo. Bál se vydařit a také do pokladny muziky něco přibýlo.¹²² Ve Strážnici byla jesenická cimbálovka v letech 1987 – 1990 pravidelně každý rok. Nejezdila sem však jen sledovat program slavností. Protože s sebou vezla i nástroje, hlavně se zkoušelo. Místem soustředění byl nedaleký Radějov, kde měl n. p. RD Jeseník rekreační středisko.¹²³

Také následující sezóna byla pro Jesenickou cimbálovou muziku n. p. RD Jeseník náročná. Po silvestrovské veselici 31. 12. 1988 ve velkém sále PŘ odehrála muzika jen do konce července 1989 více než 20 akcí ve městě i mimo Jeseník, např. v Lipové-lázních (lázeňský altánek, Selská světnička), v Širokém Brodě, Zlatých Horách, Rýmařově, Loučné, Hanušovicích, Malé Moravě apod. Následující vystoupení bohužel nebyla zaznamenána, zápisy v kronice CM končí právě k 30. 7. 1989, kdy muzika opětovně koncertovala na jesenickém náměstí. Manželé Tomšejovi tehdy chyběli, zastoupila je však Renata Tillová, která sice původně přišla coby divák, ale ochotně kapele vypomohla. V průběhu r. 1990 odehrála *Cimbálová muzika Františka Surmíka* účtyhodných 36 vystoupení. Z toho 10x účinkovala v Priessnitzových léčebných lázních.¹²⁴ Hrál se na promenádě nebo v lázeňské kavárně, před Kongresovým sálem či v Hradním grilu. Do jara 1993 se složení kapely výrazně proměnilo. Poté, co na akcích muziky začal stále častěji chybět její kmenový cimbalista Timofej Daniel, který pak také brzy zesnul, usedl za cimbál několikrát opět Jožka Obdržálek. Také primáše muziky Františka Slámu příležitostně zastupovala houslistka Zdeňka Krpelíková. Po jeho náhlé smrti 8. 2. 1993 po něm primášování převzala definitivně. Záhy nato odešel z kapely také František Surmík, a to spolu s nástroji (cimbálem a basou), které odkoupil od rozpadajícího se n. p. RD Jeseník. Basu si musela CM pořídit novou, cimbál se již dříve dovezl zpět z Vidnavy do Jeseníku. Byl prozatímne uskladněn v garáži Jana Rapčana, který se pak na něj od září 1993 začal učit.¹²⁵ Po odchodu F. Surmíka z cimbálovky, jehož příčinou byly pravděpodobně rozdílné představy o muzice a chodu kapely jako takové, nakonec Zdeňka Krpelíková převzala do svých rukou kromě primášování také celé vedení muziky, a to jak po stránce umělecké, tak organizační. Na konci r. 1993 hrála CM Jeseník ve složení: Zdeňka Krpelíková (prim), Karel Křivánek a Pavla Šalplachtová (terc), Antonín Macenauer a Petr Mlynář (kontry), Vratislav Fetr (kontrabas), Jan Rapčan (cimbál), Ladislav Trhlík (klarinet), Anežka a František Tomšejovi (zpěv). K Pavle Šalplachtové, houslistce ze třídy Z. Krpelíkové, se o něco později přidala další její žačka Kateřina Vičíková (kontry). V letech 1995 – 1996 si s muzikou občas zahrála také Ludmila Hrušková, učitelka houslí na jesenické ZUŠ. Zkoušky probíhaly 1x týdně vždy v pátek od 19:00 hod. u Zdeňky Krpelíkové doma. Zkušebně, jedné z místností bytu na Horově ulici č.p. 34, se familiérně říkalo „mamák“.

Rok 1995 byl pro *Cimbálovou muziku Jeseník*, jak se začala nově nazývat, významným. Vedle tradičních koncertů v Zrcadlovém sále Priessnitzových léčebných lázní, kde vystupovala s komponovaným pořadem lidových písní, a účasti na Slavnosti burčáku a dobrých lidí Burčák fest '95 v Katovně, podnikla v září 1995 také koncertní zájezd do bavorského Neuburgu an der Donau, partnerského města Jeseníku. Po tři dny (15. – 17. 9. 1995) zde účinkovala v programu 16. ročníku celoněmeckých hrncířských slavností Neuburger Töpfermarkt. V Německu sklídila CM Jeseník velký úspěch, zajímal se o ni místní tisk, natáčela rovněž pro domácí televizi. S kapelou si tehdy opět zazpívala Hana Hudcová, její někdejší členka, která se v r. 1990 odstěhovala do Německa. Vrcholem sezóny byly pro CM Jeseník oslavy 10. výročí jejího vzniku. Slavnostní koncert se uskutečnil v sobotu 9. 12. 1995 v jesenické klášterní kapli. Muzika tehdy hrála ve zbrusu nových košilích s černou výšivkou, které ušilo místní textilní učiliště za finančního přispění Města Jeseník; do té doby hráli muzikanti v původních sámkových košilích s hradištskou výšivkou a v červených valašských vestách, které nechal ušít n. p. RD Jeseník v Hodoníně.¹²⁶

Následující léta se nesla v duchu reprezentačních plesů, muzikantských bálů, zábavných pořadů pro lázeňské hosty, besed u cimbálu či příležitostných akcí veřejných i soukromých v Jeseníku a okolí.¹²⁷ Doslova legendárním se mezi členy CM stalo vystoupení 29. 5. 1997 na Jiřího chatě na Šeráku, kde se konal seminář a cvičení horské služby.¹²⁸ Muzika hrála v téměř kompletní sestavě, kterou již tehdy posílily houslistka Jana Hradilová (terc), další žačka Z. Krpelíkové, a zpěvačka Miroslava Štolfová. CM Jeseník hrála dále např. v Jeseníku při zahájení turisticko-lázeňské sezóny 1. 5. 1998 v ulici V Oblouku, 23. 5. 1998 v lázeňském altánu v rámci oslav 200. výročí narození zakladatele lázní v Dolní Lipové Johanna Schrotha nebo 14. 1. 2001 v Divadle P. Bezruče při vernisáži výstavy obrazů PaedDr. Milana Rašky z Veselí nad Moravou. V r. 2001 se jesenická cimbálovka zúčastnila také Dnů Jesenicka v Praze a 5. Vrbenských slavností ve Vrbně pod Pradědem (znovu pak v r. 2006).

Od r. 2001 prošla Cimbálová muzika Jeseník velkými personálními změnami. Po úmrtí kontrabasisy Vratislava Fetry (v září 2001), kontráše Karla Křivánka (4. 2. 2003) a zpěvačky Miroslavy Štolfové, se kolektiv omladil příchodem žáků jesenické ZUŠ – houslistů, violistů a kontrabasisty ze třídy Z. Krpelíkové (od r. 2002 Kainarové). Po delší či kratší dobu tak v muzice hráli Barbora Vacková (kontry, terc), Kristýna Mixová (kontry), Martin Škrobálek (kontry) a Michal Smolík – Schön (kontrabas), který se k base postavil po krátkém intermezzu, kdy si na ni zahrál kontráš Petr Mlynář, a po boku dalšího kontrabasisty Ludka Jehličky, který se stal členem muziky v r. 2001.¹²⁹ Hře na cimbál se v té době také učila Gabriela Jurčíková, zůstalo však pouze u několika zkoušek. V r. 2004 hrála CM Jeseník např. ve Žlebu u Hanušovic při nezapomenutelném svatebním veselí ve stodole, kam ženich přivezl nevěstu na koni, v září 2004 a opětovně v r. 2006 pak na dožinkách v Bělé pod Pradědem, v r. 2005 v jesenickém Divadle P. Bezruče na vernisáži výstavy koláží Gabriely Kopcové, sestry Z. Kainarové, 13. 9. 2005 v jesenických Na Špičáku, v září 2006 na Borovniku pro Moravskoslezský sudetský horský spolek (MSSGV) atd. Od listopadu 2006 zkouší CM Jeseník v Lipové-lázních, kam se její primáška přestěhovala. Jako zkušebna slouží jedna z místností v přízemí rodinného domu. V r. 2007 se stal členem kapely houslista Martin Liptay, další žák Z. Kainarové. Členská základna se ustálila a v následujících letech hrála muzika ve složení: Zdeňka Kainarová (prim), Jana Hradilová a Martin Liptay (terc), Antonín Macenauer a Petr Mlynář (kontry), Luděk Jehlička (kontrabas), Jan Rapčan (cimbál), Ladislav Trhlík (klarinet), Anežka František Tomšejovi (zpěv). Během školního roku 2010/2011 se k muzice přidali také Ondřej Liptay (kontry) a Tereza Frenclová (kontrabas), oba ze třídy Z. Kainarové. Cimbálová muzika Jeseník účinkuje – 2x ročně v Priessnitzových léčebných lázních, nepravidelně též na jesenickém Muzikantském báli. Vedle toho hrává na příležitostných akcích jak v Jeseníku, tak v blízkém okolí (oslavy narozenin a sateb, otevírání nových muzejních expozic, folklorní kosení luk apod.), občas vyjede také za hranice Jesenicka (Domamil na Vysočině, Branná na Šumpersku).¹³⁰

*

Neodmyslitelnou součástí lidové kultury na Jesenicku se po r. 1949 stala kultura emigrantů z Řecka, kteří uprchli z domova v souvislosti s občanskou válkou. Tanec hrál v životě Řeků velmi důležitou roli. Vždy se tančilo a tančí při křesťanských svátcích, oslavách, v dobách prohry i vítězství, na svatbách, k překonání depresí i nemoci. Téměř každý tanec vypovídá nějaký příběh, slouží k vyjádření pocitů ka-

ždodenního života. Aktivita řeckých tanečních a pěveckých souborů na Jesenicku byla v minulosti soustředěna zejména ve Zlatých Horách a v Jeseníku. V současné době je sídlem jediného řeckého tanečního souboru město Javorník.

Zlaté Hory byly již od počátku 50. let 20. století centrem řeckého dění. V letech 1953 – 1976 zde Řekové hráli divadlo (skupina řeckých ochotníků čítala téměř 20 členů), ve městě byl řecký učitel. V letech 1958/1959 vznikl *ve Zlatých Horách řecký soubor písní a tanců*. V jeho čele stál nejprve Paraskevopoulos Charalambos, po něm převzala vedení Sultana Feka. Dalším vedoucím byl Ilias Michopoulos. Celkem měl soubor asi 40 členů, z nichž někteří pouze zpívali nebo jen tančili, někteří se věnovali oběma aktivitám. Repertoár souboru nebyl přísně regionálně vymezen, jeho základem byly různé tance a písně řecké a makedonské. Soubor měl vlastní hudební doprovod. Na harmoniku jej při všech vystoupeních doprovázel Dionisios Zdukos, na housle hráli Remos Refat a Janis Jirukis, na buben Vlachopoulos Alekos; tradiční řecký nástroj buzuki se v hudební skupině objevil až mnohem později, kdy už tato tanečnice nedoprovázela.¹³¹ Kroje si členové souboru šili svépomocí v klubovně (dnes budova pošty), kde také probíhaly

Řecký taneční soubor Zlaté Hory, 1965 (1966)

zkoušky. Předlohy pro střihy a výzdobu krojů se čerpaly především z rodinných fotografií; do dnešního dne se bohužel žádný z těchto krojů nedochoval. Soubor fungoval do r. 1969, kdy se rozpadl. Vzápětí nato v r. 1969 (1970) byl obnoven, avšak nikoli v původní podobě, v činnosti dále pokračovala již jen jeho taneční sekce. Uměleckým vedoucím souboru byl nejprve Ilias Michopoulos, v letech 1974 – 1979 pak soubor vedla Athena Cilingiridu. Členové souboru tančili v původních krojích, které se různými cestami vždy po několika málo kusech podařilo přivést z rodného Řecka. Proto také neměli všichni zcela stejný oděv. Ve Zlatých Horách působil také *dětský řecký taneční a pěvecký soubor*. V jeho čele stál nejprve Ilias Michopoulos, asi v letech 1986 – 1989 pak Zoja Kiziridu. Děti zpívaly a tancovaly nejprve v bílých košilích s modrou kravatou, děvčata měla punčochy a různobarevné sukýnky z krepového papíru. Tento taneční úbor byl postupně nahrazen šitými napodobeninami původních krojů. Zlatohorské řecké taneční soubory se za dobu své existence zúčastnily řady festivalů, např. v r. 1960 v Krnově (soubor získal 2. místo), nebo v r. 1962 v Ostravě (3. místo). V r. 1973 se ve Zlatých Horách konal řecký folklorní festival, v jehož rámci vystoupilo na 10 souborů.¹³² Organizaci souborům zajišťoval Georgios Muratidis, někdejší předseda sdružení politických emigrantů a současný předseda Řecké obce (ŘO) Zlaté Hory, jehož rodina se do činnosti souborů také velmi aktivně zapojila.¹³³

Členkou řeckého tanečního souboru ve Zlatých Horách byla od r. 1963 také Zacharula Jordanidu, roz. Sotiropulu. Na Jesenicko se spolu s rodiči jako jednoletá přistěhovala v r. 1949. Do r. 1962 bydlela v Horním Údolí, poté se přestěhovala do Zlatých Hor a od r. 1974 žije v Jeseníku. Po vyučení tkadlenou na odborném učilišti v Rýmařově pracovala v n. p. Moravolen, závod Zlaté Hory. Tanec milovala už od malička. Během studií v Rýmařově se mu dokonce věnovala i závodně – její vášní se tehdy staly latinskoamerické tance. Když se řecký taneční soubor ve Zlatých Horách v r. 1969 rozpadl, začala Zacharula Jordanidu dojíždět pravidelně o sobotách *do Jeseníku*, kde již asi 2 roky fungoval nový *řecký taneční soubor*. Jeho vedoucím byl Nikos Čolas, kterému dále pomáhali jeho příbuzní Vasilios Čolas, Evtimios Čolas a později právě Zacharula Jordanidu. Soubor měl asi 28 tanečnicků. Repertoár byl velmi pestrý, zahrnoval jak různé tance řecké a makedonské, tak bulharské (např. sirtos, karaguna, chasapikos apod.). Zacharula Jordanidu čerpala inspiraci především v rodinné tradici, pátrala po různých tancích a učila se jejich kroky; do rodného Řecka se však mohla podívat až v době, kdy už soubor neexistoval. Každý tanec byl jiný a podle jeho

charakteru se také lišil taneční oděv. Díky dotaci n. p. RD Jeseník si soubor mohl nechat v Olomouci ušít více než 30 krojů. Jejich výzdoba byla při jednotlivých tancích variabilní. Měnila se např. pokrývka hlavy (šátky, čepečky), kapesníčky, korálky z penízků apod. Např. při tanci Zorbas se tančilo v civilním oblečení jednotném pro muže i ženy, tj. v černých kalhotách a bílé košili s modrou šerpou přes pas. Soubor zkoušel 1x týdně v klubovně na Lipovské ulici (dnes již neexistující dům vedle restaurace Laguna). V jedné místnosti v přízemí nacvičovali tanečníci, v druhé přes chodbu pak

Řecký taneční soubor Jeseník, 1. 5. 1970

doprovodná hudební kapela. Muzika byla pětičlenná a hrála ve složení: buzuki, dvě kytary, harmonika a bubny; zpočátku ji doplňoval i klarinet a housle. Na pořízení nástrojů a aparatury opět finančně přispěl n. p. RD Jeseník. Soubor se zúčastnil celé řady řeckých folklorních festivalů v Praze, Ostravě, Krnově atd. a v soutěžích obsazoval přední místa. Např. v Brně v r. 1971 jednoznačně zvítězil a získal možnost vycestovat na 10tídenční koncertní zájezd do Německa; vystupoval v Berlíně, Lipsku, Drážďanech a Karl-Marx-Stadtu (dnešní Chemnitz). Řecký taneční soubor působil v Jeseníku do r. 1974 (1975), kdy se rozpadl v důsledku silné repatriční vlny. Do Řecka se tehdy i s rodinami odstěhovala nejen řada tanečníků souboru, ale i všichni hudebníci doprovodné kapely. Zacharula Jordanidu se v r. 1978 snažila soubor obnovit. Bohužel se však setkala s nezájmem, který přetrvává dodnes.

Vedle řeckého tanečního souboru působil v Jeseníku v letech 1969 – 1974 také řecký soubor pěvecký. S tanečníky byli zpěváci velmi úzce provázáni mj. též osobou sbormistra, jímž byl hráč na housle a harmoniku Vangelis Becis. Spolu s ním vedla soubor Magda Arucidu. Také repertoár byl stejně rozmanitý, zahrnoval písně řecké, makedonské i bulharské. Jako sólisté vynikali Iriní Mudurangaki a Anagnostis Papasavoglu.¹³⁴

Řecký soubor písní a tanců v Jeseníku však existoval mnohem dříve. Patrně již v r. 1951 zde vznikl soubor, který vedli Janis Charu a Georgios Pančevský.¹³⁵ Bližší informace o něm však bohužel chybí. Podle zprávy o politicko-hospodářském a kulturním průzkumu MěNV Jeseník z r. 1960 zde působil **Řecký soubor písní a tanců při OB Jeseník**. Jeho vedoucím byl tehdy Aristides Tosunidis. Jen za 1. pololetí roku soubor absolvoval na pět vystoupení.¹³⁶ Od září 1961 do konce června 1962 uskutečnili mladí řečtí občané z Jeseníku „řadu vystoupení, z nichž jedno bylo v prosinci v Praze. V současné době pilně nacvičují nový program na festival řecké mládeže do Ostravy. Setkají se tam nejen řecké soubory z ČSSR, ale i z Polska a NDR“.¹³⁷ V pořadí již 3. festival řeckých emigrantů v ČSSR se v Ostravě konal ve dnech 19. – 22. 7. 1962. Jesenický soubor se jej zúčastnil v silném počtu 58 členů za doprovodu harmoniky a dvou buzukí. V konkurenci domácích i zahraničních těles dosáhl skvělého 2. místa ve zpěvu hned za souborem z Krnova, v tancích zvítězil soubor ze Šumperka. „Nejbližším úkolem jesenického souboru budou vystoupení pro zemědělce v těch obcích, kde se nejlépe vypořádávají se svými pracovními úkoly. Soubor koná pravidelné zkoušky i schůze, jejich morálka je vzorná, v nácviku jsou neobyčejně houževnatí a vytrvalí a vydrží zpívat při zkouškách mnohdy i pět až šest hodin. Proto se soubor všude, kde vystupuje, setkává s velkým uznáním, jeho výkony jsou vysoce oceňovány. Přesto však musíme doznat, že jsou u nás [v Jeseníku] málo využíváni. Vždyť ve zdejších lázních neměli letos ještě ani jediné vystoupení.“¹³⁸ Zda-li se slova pisatele těchto řádků naplnila, nevíme. Někdy v r. 1966 (1967) zřejmě došlo v souboru k zásadní změně, pokud se tento přímo nerozpadl. Řada starších tanečníků z něj totiž odešla. Do čela nového mládežnického souboru se postavil Nikos Čolas, s nímž posléze začala spolupracovat také Zacharula Jordanidu. Tradice řeckého tance tak ve městě žila dál a úspěšně se rozvíjela až do poloviny 70. let 20. století, kdy soubor zanikl.¹³⁹

Řecký taneční soubor Evros, 2. 6. 2010

vezl s sebou. Soubor přijel do Javorníku na pozvání Zacharuly Jordanidu, současné předsedkyně ŘO Jeseník, místopředsedkyně Asociace řeckých obcí v ČR a zároveň také koordinátorky všech řeckých tanečních souborů v republice, které asociace sdružuje a jejichž činnost významně podporuje. Po tomto prvním vystoupení v rámci prvomájových oslav v Javorníku se členové souboru, z nichž tři v té době vystupovali také s tanečním souborem Kalliopi z ŘO Šumperk, rozhodli v tanci i nadále pokračovat. Začali se učit tance především z oblasti Thrákie, v repertoáru souboru však najdeme i tance jiné, např. z oblastí Ipiru a Makedonie.¹⁴⁰ Z původních deseti tanečníků se soubor postupně rozrostl na současných 15 členů. Většina z nich jsou manželské páry smíšených rodin a jejich příslušníků, navštěvují jej také dvě děti. Zkoušky probíhají 1 – 2x týdně, před vystoupením i častěji. Původně členové tančili v podomácku vyrobených napodobeninách krojů. Dnes soubor vystupuje v nových krojích, na které přispěli Město Javorník, Olomoucký kraj a Asociace řeckých obcí v ČR. Kroje byly postupně doplněny o boty a další drobné komponenty (šátky, pásky, ozdoby apod.). Jejich podoba se neustále vylepšuje, a to zejména po návštěvách Řecka, kam členové souboru jezdí sbírat zkušenosti a inspiraci. Za dobu své existence absolvoval Evros více jak 25 vystoupení nejen na Jesenicku, ale i v Krnově, Přelouči, Karvině, Ostravě nebo v Uherském Hradišti.¹⁴¹ V květnu 2012 soubor v Javorníku uspořádal nultý ročník Folkmáje, při níž navázal úzkou spoluprací s obnoveným valašským folklorním souborem Trnka z Jeseníku. Mezi akcemi na rok 2013 je v plánu jeho oficiální 1. ročník.¹⁴²

*

Účastníky nultého ročníku Folkmáje v Javorníku 1. 5. 2012 byli také členové **taneční skupiny při Klubu seniorů v Žulové**. Na programu jejich vystoupení byla Česká beseda, tradiční český salonní tanec ve formě čtverylky (pro čtyři páry stojící proti sobě), kterou složili podle nejznámějších českých lidových tanců v r. 1862 (1863) taneční mistr Karel Link a hudební pedagog a skladatel Ferdinand Heller z podnětu básníka Jana Nerudy. V době národního obrození se tančila na všech českých bálech a ve své době byla jednoznačnou manifestací češství. Poprvé byla provedena v Praze 11. 11. 1863 na plese, kde ji tančilo 24 párů, mezi nimiž byli i Jan Neruda a Bedřich Smetana. Česká beseda se skládá z několika českých národních tanců, jako jsou např. polka, rejdvák, obkročák či kalamajka, z nichž jsou sestaveny taneční figury. Z tohoto salonního tance, jak byl původně zamýšlen, se stal postupně tanec lidový. Česká beseda se tancovala v dobách nejtěžších, za obou světových válek a hlavně jako výraz radosti po jejich ukončení. Největšího rozmachu dosáhla po 1. světové válce, kdy ji na sokolském sletu tancovalo několik stovek kolon v národních krojích. Tanec přetrval prakticky nezměněn a tančuje se dodnes; ještě v 60. letech minulého století se učil i v tanečních.

Na počátku vzniku zájmového tanečního kroužku při Klubu seniorů (KS) v Žulové byla rehabilitační cvičení, při nichž cvičitelka a zároveň jedna ze současných členek souboru Dana Máčilová zařadila do cvičebního programu seniorů několik různých tanečních prvků (základní kroky country, řeckých a židovských tanců apod.), což bylo přijato s velkým ohlasem. Inspirací pro nastudování České besedy bylo shlédnutí tohoto tanečního pásma několika pozdějšími členy souboru na dožinkách v Bělé pod Pradědem. Nacviky se od listopadu 2011 ujala někdejší učitelka ZŠ Marta Vylíčilová (nar. 10. 6. 1932), která

Taneční skupina při Klubu seniorů Žulová, 1. 5. 2012

se do Žulové přistěhovala v r. 1951 ze Zábřehu na Moravě. Českou besedu kdysi tancovala jako členka TJ Sokol Zábřeh a později ji učila děti ve škole. Zájemci o tanec se začali scházet pravidelně 1x týdně v klubovně KS. Taneční kroky České besedy přitom byly upraveny s ohledem na kondici jednotlivých tanečníků. Soubor tvoří osm tanečních párů ve věku 33 – 77 let. Tanečníci mají jednotné stylizované oblečení. Ženy si podle svého návrhu nechaly ušít modrotiskové sukně a bílé halenky s krátkým rukávem zdobené červenou mašličkou pod krkem a na rukávech. Jednotné oblečení doplňují bílé mokašiny. Muži jsou oblečeni v bílých košilích s červenou mašličkou u krku a černých kalhotách. Taneční skupina Klubu seniorů v Žulové se poprvé veřejně představila v březnu 2012 při přehlídce pódiových skladeb TJ Sokol Žulová v tělocvičně místní ZŠ. Následovalo účinkování při Folkmáji 2012 v Javorníku, na Žulovských slavnostech 30. 6. 2012, naposledy soubor vystoupil při III. skorošických slavnostech 4. 8. 2012. Soubor by do budoucna rád nacvičil další tance. Padne-li další volba na Slezskou, Moravskou či Hanáckou besedu, které byly složeny z typických tanců pro danou oblast, není v tuto chvíli zřejmé. Důležitým předpokladem je však neutuchající elán, s nímž si nejen senioři, ale všichni zájemci o tanec v Žulové chodí zatančit.¹⁴³

★

Jediným vskutku původním folklorem, který má na Jesenicku své opravdové kořeny, jsou **Kahancové tance**, odrážející zejména hornickou tradici regionu, zejména Zlatohorska. Informace o souboru kahan-

Kahancové tance při Klubu přátel Zlatých Hor

cových písní a tanců jsou zatím skromné, ostatně jako soubor sám. Po převzetí bakšise nám jejich tiskový mlčící sdělil pouze: „Hmmm“. Protože s ním intelektuální řízené interview nevedlo k cíli, bylo na členy souboru aplikováno lidově nezřízené veselí, které nakonec vedlo jednoho z nich k nejednomu poskytnutí. Po poskytnutí informací.

Badatelský tým kahanových písní a tanců vznikl spontánně v Klubu přátel Zlatých Hor na podzim r. 2010 objevem zlatohorského kancionálu Praděd, nalezeného při rekonstrukci hotelu Praděd ve Zlatých Horách, konkrétně v době

jeho nejmenší slávy. Kancionál obsahuje místní lidové písně a tance, zvané holaryjky a dupáky. Proces restaurování tohoto historického materiálu je však velmi náročný. V lehce poškozeném originále kancionálu chybí např. ve slově Praděd písmeno „a“. Poškozený kancionál už prošel první restaurací. A spolu s týmem prochází restauracemi dalšími, dokud není poškozený celý badatelský tým. Tento tým se sestává převážně ze zlatohorských domorodců, kteří již notně pamatují, ač si již příliš nepamatují a snaží se uvést v život písně a tance, které nepamatuje nikdo. Restaurace se již dočkaly tance typu obkročák (obkročák křížený s valčíkem), škubánek, lihový kahancový menuet, hupajda, plujka plavná či tangoleda (dupáková koleda). Tyto místní holaryjky a dupáky jsou zcela původní, jedná se o tzv. echt fórglór. Opěvují krásy Zlatohorska, Jesenicka i Vrbenska a poeticky se zabývají nejen radostným životem horníků („bo, už aby byla sobota“), ale nalezneme v nich i lidovou zkušenost („zase zbylo asi dvacet lopat, jako by se nechtělo všem kopat“), něžně erotický náboj („když jsme rudu krušili, silně jsme se vzrušili“) či duchovní hloubku (duch Gill na Mechovém jezírku – hloubka 3 m). Zajímavostí jsou kostýmy tanečníků, které reflektují prvky středověkých hornických úborů. Připomínají důležitost hornické kůže, která sloužila jak k farání (sjiždění) po obrácených římských žebřících, tak jako pracovní pomůcka. Vycpané kápě na hlavách nahrazovaly prilby – signalizovaly blízkost stropu nad horníkovou hlavou. Kahancovní tanečníci se však nespoutávají dobovou věrohodností, používají novější a obecně známější Davyho kahance – klasické symboly hornictví. Soubor se zatím aktivně, i když omylem, zúčastnil veletrhu dobrého jídla a pití v Plzni, kde prohrál konzumačně, takže zlatou plaketu Ex Plzeň nezískal. Věříme ale, že na přehlídce v Hybici získá zlatou plaketu Ex Hybicionist, jelikož tympanista nenosí fórglórni spodní prádlo.

Protože komplikovaná problematika kahancových písní a tanců nebyla dosud nikdy zveřejněna, chystá badatelský tým vědeckou konferenci, věnovanou odhalení tajemství kancionálu Praděd. Vzhledem k výše uvedeným údajům lze důvodně předpokládat, že odhalení bude skandální.¹⁴⁴

*

Za pomoc při vzniku tohoto příspěvku ze srdce děkuji všem, kteří mi poskytli své vzpomínky, obrazy a dokumentační materiál. Jsou to páni a paní: Radka Burešová, Libuše Drtilová, Zdena Hessová, Zlata Hošková, Zacharula Jordanidu, Jarmila Josefíková, Marie Kalendová, Josef a Libuše Kuličkovi, Helena Malotová, Georgios Muratidis, Josef Oškera, Alexander Papageorgiu, Roman Pavlík, Jitka Plášková, Marie Slaná, Ludmila Staňová, Miloš Štáva, Alena Trunečková, Jaromír Všečka, Hana Vyležíková, někdejší členové jesenického folklorního souboru Valášek a členové Cimbalové muziky Jeseník. Poděkování patří také všem, kteří byli ochotni poskytnout informace operativně telefonicky a nemohou zde již být z prostorových důvodů uvedeni jmenovitě. Děkuji Vám!

POZNÁMKY

1. Cimbalovou muziku Jeseník zmiňuje ve své bakalářské diplomové práci v oboru hudební věda na FF MU v Brně Jitka MATUŠKOVÁ (*Hudební život na Jesenicku s důrazem na 20. a 21. století*. FF MU v Brně, Ústav hudební vědy, Brno 2011, 46 s.). Bohužel informace zde uvedené jsou zcela mylné a zavádějící, autorka ani neuvedla jejich zdroj. O Cimbalové muzice Rochus ze Zlatých Hor se J. Matusková v kapitole Ostatní hudební kapely na Jesenicku nezmiňuje vůbec. Viz http://is.muni.cz/th/263275/ff_b/jitka_matuskova_-_bp.pdf.

2. Ve folklorismu se jedná o přenášení jevů lidové kultury z původního života do jiného kontextu, často s novými funkcemi. Nejde jen o tzv. „druhou existenci“ folkloru, ale prvků lidové kultury obecně. Do folklorismu se řadí jak využívání lidové písně, hudby, tance, slovesných projevů či obřadního folkloru, tak také celá škála projevů, které vycházejí i z jiných oblastí lidové kultury – např. využívání krojů v práci folklorních souborů, uplatnění lidových výtvarných prvků (krajka, výšivka, lidové umělecké řemeslo) v nepůvodním prostředí, inspirace v architektuře, malířství, sochařství, ale i v účelové výtvarné činnosti pro folklorní festivaly a folklorní soubory. Mezi nejvýraznější proudy folklorismu patří folklorismus hudební, taneční, výtvarný a také slovesný. Folklorismus je chápán sám o sobě jako neutrální jev a záleží jen na obsahu, který je do něj vložen. V některých případech se jeho projevy úzce dotýkají jevů folkloru a lidové kultury a mohou se s nimi i překrývat, jindy je mezi původními jevy a jejich novým životem v rámci folklorismu velká vzdálenost. Viz *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Eds. Pavlicová, M. – Uhlíková, L., Strážnice 1997 (čerpáno z <http://www.lidovakultura.cz>).

3. *Oškera dechovka* patří dodnes mezi významná hudební tělesa Jesenicka. Zakladatelem kapely byl Jindřich Oškera, který se i s rodinou přistěhoval do České Vsi 2.2.1946 z obce Neubuz nedaleko Vizovic v někdejším okrese Zlín, aby zde pomáhal budovat pohraničí (dle své profese převzal do národní správy malířství a natěračství). Kořeny hudební rodiny a kapelnické tradice Oškerů sahají hluboko do historie až k r. 1878, kdy v Neubuzi vznikla dechová muzika pod vedením Josefa Oškery. Jeho nejstarší syn Jindřich Oškera převzal kapelu v r. 1924 (1925). Když pak v únoru 1946 odešel i se svými syny Josefem a Miloslavem, rovněž

členy muziky, na Jesenicko, kapelu zde de facto obnovil. K jejím prvním členům – milovníkům dechovky, kteří se tehdy sešli na základě výzvy, jež se na malém rukou psaném lístku objevila na vývěsní tabuli místního MNV, patřili: Jindřich, Josef a Miloslav Oškerovi, Petr Hrabal, bratři Bořutové, R. Cacek, J. Kubrt s manželkou, Jan Mul a E. Gurecký. Navzájem se seznámili a dohodli se na spolupráci pod vedením kapelníka Jindřicha Oškery. Po několika zkouškách se uskutečnilo jejich první vystoupení – Josefůvské štandrie. Záhy začali do kapely přicházet další členové, mezi jinými i hostinský František (Fanda) Králík, který umožnil kapele zkoušet ve svém pohostinství U Králíka. V r. 1950 vstoupila Oškerova dechovka pod patronát Závodního výboru (ZV) Řetězárna Česká Ves. V r. 1959, po úmrtí kapelníka Jindřicha Oškery, převzal muziku syn Josef Oškera. Ten pokračoval v kapelnické tradici svého otce a tehdy také založil i novou taneční kapelu. V r. 1967 přestoupila dechovka pod vedení ZV ROH, Ocelové stavby n.p. RD Jeseník, kde působila do r. 1990. Asi v letech 1960–1980 měla muzika stabilně 18–22 členů. V r. 1983 převzal taktovku Josef Oškera ml. (nar. 1952), který soubor vede dodnes. Vedení taneční muziky převzal jeho druhý syn Miloslav (nar. 1955). Při slavnostním koncertu ke 40. výročí vzniku orchestru byla Oškerově dechovce udělena zlatá medaile ONV v Šumperku, vedoucí souboru a jeho dlouholetí členové pak obdrželi čestná uznání. V r. 1985 začali Oškeroenci úzce spolupracovat s jesenickým folklorním souborem Valášek pod vedením manželů Jiřiny a Miloše Šťávoých z České Vsi. Při příležitosti oslav 55. výročí vzniku kapely přijala Oškerova dechovka pozvání České televize k vystoupení v pořadu Hezky od podlahy. Natáčení proběhlo v letech 2001 – 2002 z části v České Vsi, zčásti pak v Praze a v Kladně. Spolupráce byla navázána také s Českým rozhlasem Olomouc. Oškerova dechovka vystupuje po celé České republice i v zahraničí, zejm. v Polsku. Je pravidelným účastníkem řady festivalů (Mezinárodní festival dechových hudeb Jeseník, Žváčkův festival dechových hudeb Konice apod.), pořádá samostatné koncerty, promenádní vystoupení, hraje při různých kulturních a společenských příležitostech, pohřby nevyjímaje. Od r. 1998 také pravidelně účinkuje v Jeseníku na adventních benefičních koncertech. SOKA Jeseník, f. Sbírka evidenčních karet obyvatel okresu Jeseník, policejní přihláška Jindřicha Oškery a členů jeho rodiny; 55. výročí Oškerovy dechovky z České Vsi. Českovesky zpravodaj, č. 5/2001, roč. 7, nestr.; Oškerova dechovka reprezentuje Českou Ves, Českovesky zpravodaj, č. 2/2002, roč. 8, s. 2.; viz též Jesenický kulturní zpravodaj, listopad 1986, s. 7; tamtéž, leden 1987, s. 14; vzpomínky J. Oškery, Jeseník 4.6.2012 a 13.8.2012.

4. Viz GROWKA, K.: *Z kroniky jesenických hasičů. 130 let dobrovolných hasičů v Jeseníku (1871–2001). 45 let Hasičského záchranného sboru Jeseník (1956–2001)*. Jeseník 2001.

5. SOKA Jeseník, f. Sbírka evidenčních karet obyvatel okresu Jeseník, policejní přihláška Vojtěcha Hrubého.

6. Členkami krojovaného tanečního kroužku v Bukovicích byly: Květoslava Hrubá, Jiřina Julínová, Marie Julínová, Jiřina Kotková, Anežka Marková, Miloslava Oparuková, Miloslava Oralová, Marie Šálková. SOKA Jeseník, f. SDH Jeseník, fotoalbum, 1. díl – Bukovice, [1983–1985], retrospektiva [1945–1966].

7. SOKA Jeseník, f. SDH Jeseník, fotoalbum, 1. díl – Bukovice, [1983–1985], retrospektiva [1945–1966].

8. *80 let Gymnázia v Jeseníku. 80 Jahre Gymnasium Freiwaldau*. Jeseník 1993, s. 37.

9. Vzpomínky H. Malotové, Jeseník 5.4.2012.

10. Ve Valašském krúžku tancovaly v letech 1952–1954 taneční páry: Milena Vyslouzilová – Albert Toman, Květa Mendřecová – Jiří Paskonka, Helena Matelová – Ladislav Pánek, Helena Sládková – Josef Kulička, Libuše Dolanská – Zdeněk Bata. Vzpomínky J. Kuličky, Jeseník 5.4.2012.

11. Dle vzpomínky manželů Josefa a Libuše Kuličkových doprovázel jesenický valašský taneční soubor při několika zkouškách na klavír také jeden ze starších bratrů Antonína Gondolána. Známa muzikantská rodina Gondolánových přišla na Jesenicko z Brutovců, okr. Levoča v červenci 1948. Manželé Gondolánovi bydleli se svými sedmi dětmi nejprve ve Vidnavě, o měsíc později se přestěhovali do Horní Lipové, kde se jim narodil další syn, a koncem září 1949 se již usadili v Jeseníku. SOKA Jeseník, f. Sbírka evidenčních karet obyvatel okresu Jeseník, policejní přihláška Juraje Gondolána.

12. Dne 6.3.1955 se v Supíkovicích konala přehlídka vítězů soutěže Lidové umělecké tvořivosti (LUT). Podle zápisu v kronice pěveckého sboru SOU textilního v Jeseníku nasedli toho dne do přeplněného autobusu v Jeseníku kromě členů sboru pod vedením Zdeňka Jágra také „kulturní úderka n.p. Jednota, německý soubor Freundschaft a Valašský taneční kroužek. Přestože [...] si vzájemně šlapali na nohy, nálada nijak nepoklesla a celou cestu bylo veselé.“ Jde o jediný písemný doklad o existenci Valašského krúžku v jesenickém archivu. SOKA Jeseník, f. SOU textilní Jeseník, Kronika pěveckého souboru 1955–1956.

13. Vzpomínky H. Malotové a manželů Kuličkových, Jeseník 5.4.2012.

14. Členy Valašského krúžku v Jeseníku v letech 1956–1960 byli: Zdeněk Bata, Irena Dostálová, Anna Fialová, Marie Fialová, Josef Kulička, Radko Marinka, Zdena Marinková, Zdeněk Myška, Marie Myšková (roz. Paskonková), Jiří Paskonka, Miroslava Paskonková (roz. Göblová), Marie Pleskotová, Albert Toman, Zdena Tomanová, Jaromír Všecka, Lubomír Vyležík, Hana Vyležíková (roz. Švarcová), Rudolf Zorn. Vzpomínky M. Slané (roz. Fialové), Jeseník, 31.5.2012; vzpomínky Z. Hessové (Marinkové, roz. Čechové), Jeseník 31.5.2012; vzpomínky H. Vyležíkové, Jeseník 31.7.2012.

15. Podle dobových fotografií doprovázel soubor hudebníci Radek Kršička (housle), Karel Skoták (klarinet) a Zdeněk Oříšek (kontrabas). Další housle v rukách tanečnicků Alberta Tomana a Zdeňka Baty byly jen naaranžovány za účelem pořízení studiové fotografie, sami na ně pravděpodobně nikdy nehráli. Tanečníky doprovázel také kontrabasista Vratislav Fetr, který již spolupracoval s původním souborem. Vzpomínky M. Slané, Jeseník 31.5.2012; vzpomínky H. Vyležíkové, Jeseník 31.7.2012; telefonický rozhovor s M. Pavličkovou (roz. Skotákovou), Velké Kunčice 16.8.2012; telefonický rozhovor s I. Švubem, Jeseník 16.8.2012.

16. Vzpomínky H. Vyležíkové, Jeseník 31.7.2012.

17. *Setkání „Valachů“ po třiceti letech*. Kulturní zpravodaj Jeseník, červen 1983, s. 13.

18. Vzpomínky M. Slané, Jeseník 31.5.2012; vzpomínky H. Vyležíkové, Jeseník 31.7.2012; viz *Dějiny Olomouce. Sv. 2*. Olomouc 2009, s. 334.

19. Vzpomínky Z. Hessové (Marinkové), *Jeseník* 31.5.2012; *80 let Gymnázia v Jeseníku. 80 Jahre Gymnasium Freiwaldau. Jeseník* 1993, s. 38.
20. Vzpomínky J. Všecké, Hlučín 29.6.2012; telefonické rozhovory s J. Všeckou, Hlučín 4.6.2012 a 1.8.2012.
21. Vzpomínky M. Slané, *Jeseník* 31.5.2012; vzpomínky H. Vyležkové, *Jeseník* 31.7.2012.
22. Viz např. MACHÁČEK, P.: *Základní odborná škola textilní v Jeseníku*. In: XI. svatováclavské mezinárodní setkání v Jeseníku. Kolektivní monografie. *Jeseník* 2011, s. 76–86.
23. Mezinárodní folklorní festival v Šumperku pořádá od r. 1990 pravidelně každý rok v létě Sdružení přátel folkloru Severní Hané v úzké spolupráci s městem Šumperk a Folklorním sdružením ČR. V r. 2010 se festivalu dostalo významného ocenění v podobě statutu a vlajky CIOFF. Pod zkratkou se skrývá mezinárodní organizace, jež sdružuje vybrané folklorní festivaly z celého světa, jednotlivce i kolektivy, které se zabývají ochranou tradiční lidové kultury a naplňují ustanovení Úmluvy UNESCO k ochraně nemotného kulturního dědictví. Viz <http://www.festivalsumperk.cz>.
24. Telefonický rozhovor s L. Drtilovou, Postřelmov 4.5.2012; vzpomínky L. Drtilové, Postřelmov 7.8.2012; dobové fotografie Valašského souboru při n.p. Moravolen *Jeseník* z 1.5.1958. Archiv L. Drtilové.
25. Vzpomínky Z. Hessové (Marinkové), *Jeseník* 31.5.2012.
26. *Studio mladých*, *Jesenický rozhled*, leden 1961, č. 1, roč. 1, nestr.
27. Vzpomínky Z. Hessové (Marinkové), *Jeseník* 31.5.2012.
28. *Výzva hudební mládeži*. *Jesenický kulturní zpravodaj*, září 1975, s. 15; telefonický rozhovor s P. Marinkou, *Jeseník* 27.7.2012.
29. Stejně jméno „Paprsek“ nesl na textilní odborné škole v Jeseníku kromě valašského tanečního souboru také soubor pěvecký. Vznikl patrně již v r. 1957. Navazoval tak na tradici pěveckého souboru, který na učilišti působil s přestávkami od r. 1947 pod jménem „Pax“ – Mír. V r. 1985 měl Paprsek 35 členů, dívek učebního oboru švadlena. Každoročně absolvoval kolem 15 vystoupení, a to nejen v rámci soutěží zájmové umělecké činnosti učňovské mládeže, ale i jiných soutěží krajského a celostátního významu (např. Písně přátelství). Při různých příležitostech se podílel také na kulturním životě města. Programové úzce spolupracoval s taneční skupinou a divadelním kroužkem. Repertoár souboru obsahoval kromě soudobé angažované tvorby i lidové písně. Viz např. *Zpravodaj Dělnické mládeže 1985 Gottwaldov*, č. 4, s. 5. Archiv Z. Hoškové; viz též SOkA *Jeseník*, f. SOU textilní *Jeseník*, Kronika pěveckého souboru 1955–1956.
30. *Dělnické mládeže 1981, Zpravodaj pro účastníky*, č. 3/1981, nestr. Archiv Z. Hoškové.
31. Domov mládeže v Jeseníku nabízel učňům SOU textilního řadu možností k volnočasovým aktivitám. Kromě zájmového kroužku lidových tanců se mohli studenti věnovat také např. společenskému tanci, jazzgymnastice, hře na libovolný hudební nástroj, vaření, šití, pletení a ručním pracím, recitaci, fotografování, literatuře, plavání, kondičnímu cvičení a míčovým sportům. *Moravolen. Informace pro žáky základních škol o Středním odborném učilišti v Jeseníku*. *Jeseník*, listopad 1981, roč. 14., č. 6/J. Archiv Z. Hoškové.
32. Zlata Hošková, nar. 4.2.1946 v Holešově, se na Jesenicko přistěhovala spolu s matkou v r. 1947. Otec František Mužík přišel do Jeseníku již o rok dříve. Nejprve se stal národním správcem někdejšího kniharství Anton Blažek na náměstí, později působil na Odborném učilišti ve Vidnavě jako učitel v oboru knihář. V letech 1952–1954 byl náčelníkem a v letech 1961–1967 starostou českého dobrovolného hasičského a požárního sboru v Jeseníku. Vzpomínky Z. Hoškové, *Jeseník* 7.3.2012; viz též GROWKA, K.: *Z kroniky jesenických hasičů. 130 let dobrovolných hasičů v Jeseníku (1871–2001). 45 let Hasičského záchranného sboru Jeseník (1956–2001)*. *Jeseník* 2001, s. 20.
33. *Z činnosti souboru lidových tanců SOUT Jeseník*. *Kulturní zpravodaj Jeseník*, říjen 1982, s. 14.
34. Alois Skoumal (1933–2010) byl erudovaným hudebníkem, skladatelem, aranžérem, dirigentem a hudebním pedagogem (vyučoval hru na cimbál a kontrabas). Kromě aktivit v Cimbalové muzice Máj, v jejímž čele stál nepřetržitě od r. 1958, také založil a od počátku vedl Dětskou cimbalovou muziku při folklorním souboru Valášek ve Zlíně. Svým působením zcela zásadně ovlivnil úroveň folklorních souborů zlínského regionu a vychoval stovky hudebníků. Je držitelem Ceny města Zlína. Viz např. <http://www.cm-maj.wz.cz/o-nas/alois-skoumal/>.
35. Metodicky pomohli jesenickému Paprsku také manželé Libuše a Jiří Perutkové, tanečníci zlínského Bartošova souboru písní a tanců a první umělečtí vedoucí Valašského souboru Kašava, a Vladimír Pokora z Valašského kroužku z Brna. *Valašský kroužek při Středním odborném učilišti textilním v Jeseníku*. Propagační leták. Vydal n.p. Moravolen Šumperk, [1983]. Archiv Z. Hoškové. Zlata Hošková se postupně vypracovala natolik, že se stala členkou Valašského poradního sboru, který připravoval celoroční programy soutěží, přehlídek, školení apod. Vzpomínky Z. Hoškové, *Jeseník* 7.3.2012. Na okresní konferenci zájmové umělecké činnosti (ZUC) 15. 5. 1982 v Šumperku byla oceněna práce dobrovolných pracovníků v oblasti kultury. Zlata Hošková obdržela čestné uznání „za založení souboru lidových tanců a za systematickou práci valašského souboru“. *Kulturní zpravodaj, Jeseník*, červen 1982, s. 3. Také v prosinci 1983 se jí dostalo uznání ze strany městské rady ZUC „za vzorné vedení tanečního souboru Paprsek a za práci s učňovskou mládeží“. *Kulturní zpravodaj, Jeseník*, březen 1984, s. 14.
36. *Valašský kroužek při Středním odborném učilišti textilním v Jeseníku*. Propagační leták. Vydal n.p. Moravolen Šumperk, [1983]. Archiv Z. Hoškové.
37. Viz např. LANGMAJEROVÁ, J.: *České lidové kroje*. Praha 1994; LANGMAJEROVÁ, J.: *Dějiny odívání. Lidové kroje z České republiky*. Praha 2001.
38. Vzpomínky Z. Hoškové, *Jeseník* 28.6.2012.
39. Vzpomínky Z. Hoškové, *Jeseník* 7.3.2012.

40. *Dělnické mládí 1981, Zpravodaj pro účastníky*, č. 3/1981, nestr. Archiv Z. Hoškové.
41. *Valašský kroužek při Středním odborném učilišti textilním v Jeseníku*. Propagační leták. Vydal n.p. Moravolen Šumperk, [1983]. Archiv Z. Hoškové.
42. *Dělnické mládí 1981, Zpravodaj pro účastníky*, č. 3/1981, nestr. Archiv Z. Hoškové. Jesenický folklorní soubor Paprsek vystupoval při celé řadě akcí v Jeseníku, např. v programech k Měsíci československo-sovětského přátelství, k 1. máji, při mírových slavnostech, při volbách apod. Tradicí se stala také účast na setkáních učňovské mládeže středních škol okresu Jeseník ve společenském sále podnikového ředitelství někdejšího n.p. Rudné doly Jeseník (sál Ipos). Vůbec první setkání se uskutečnilo v červnu 1983. *I. setkání učňovské mládeže v Jeseníku*. Kulturní zpravodaj, Jeseník, srpen 1983, s. 9. Mimo Jesenícko byl soubor zván také např. na předtančení na valašských bálech (Zlín, Vsetín, Valašské Klobouky, Zubří). Vzpomínky Z. Hoškové, Jeseník 28.6.2012.
43. *Moravolen. Informace pro žáky základních škol o Středním odborném učilišti v Jeseníku*. Jeseník, listopad 1981, roč. 14., č. 6/J. Archiv Z. Hoškové; *Z činnosti souboru lidových tanců SOUT Jeseník*. Kulturní zpravodaj Jeseník, říjen 1982, s. 14.
44. *Z činnosti souboru lidových tanců SOUT Jeseník*. Kulturní zpravodaj Jeseník, říjen 1982, s. 14; viz též SOKA Jeseník, f. SOU textilní Jeseník, bez inv. č., kronika školy, I. díl, 1982–1988.
45. Vzpomínky Z. Hoškové, Jeseník 28.6.2012.
46. SOKA Jeseník, f. SOU textilní Jeseník, bez inv. č., kronika školy, I. díl, 1982–1988.
47. SOKA Jeseník, f. SOU textilní Jeseník, bez inv. č., kronika školy, I. díl, 1982–1988; *Zájmová umělecká činnost učňovské mládeže resortu průmyslu ČSR*. Kulturní zpravodaj Jeseník, duben 1985, s. 10.
48. Folklorní soubor SOU textilního v Jeseníku Paprsek se účastnil přehlídky Dělnické mládí ve Zlíně pravidelně v letech 1979, 1981, 1983, 1985 a 1987. Vzpomínky Z. Hoškové, Jeseník 7.3.2012.
49. Miroslav Winkler pomáhal s nácvikem tanců v souboru asi tři roky. Poté se z Jeseníku odstěhoval a vedení Paprsku připadlo opět cele Zlatě Hoškové. Vzpomínky Z. Hoškové, Jeseník 7.3.2012.
50. *Zpravodaj Dělnické mládí 1985 Gottwaldov*, č. 4, s. 20. Archiv Z. Hoškové.
51. Původní větu ve Zpravodaji Dělnické mládí 1985 Gottwaldov ve znění „Jeden z nich vede armádní soubor, další bývalý člen Paprsku je členem Vsacanů“ korigoval v telefonickém hovoru dne 9.5.2012 sám Pavel Tomeček, který potvrdil, že se jedná o jednu a tutéž osobu, nikoli o dvě.
52. Zdenka Jelínková (30.3.1920 – 5.10.2005), rodačka a čestná občanka Velké nad Veličkou, pedagožka a odborná pracovnice Etnologického ústavu AVČR v Brně, sběratelka tanečního a dětského folkloru nejen na Moravě a ve Slezsku, ale i na Slovensku, u české menšiny v bývalé Jugoslávii apod., autorka řady publikací s popisem tanců, mj. nositelka medaile Františka Palackého, čestná členka Folklorního sdružení ČR, zasloužilá osobnost folkloru. Vedla školení a semináře lidových tanců po celé Moravě a připravovala a pomáhala s pořady pro řadu festivalů (Stražnice, Velká Bystřice, Brněnsko tančí a zpívá, Hornácké slavnosti ve Velké nad Veličkou apod.). Viz např. <http://rejstrik.cz/encyklopedie/objekty1.phtml?id=126204>.
53. Pavel Tomeček jako osobnost a zasloužilý odzemkář vsetínského folklorního souboru Vsacan dodnes působí coby lektor a porotce v tradičních odzemkářských soutěžích. Je rovněž členem Rady pro Valašský odzemek, která byla založena v únoru 2010 v Rožnově pod Radhoštěm, jež mj. usiluje o zapsání odzemku do nehmotného kulturního dědictví České republiky, což je první krok k tomu, aby mohl být, podobně jako verbuňk, zapsán na seznam světového kulturního dědictví UNESCO. Viz např. <http://www.folklornisdruzeni.cz/nejlepsi-tanečníci-v-odzemku-a-obuskovem-na-vsetinskem-krpci>.
54. SOKA Jeseník, f. SOU textilní Jeseník, bez inv. č., kronika školy, I. díl, 1982–1988; *Úspěšná reprezentace*. Kulturní zpravodaj Jeseník, březen 1988, s. 14.
55. Vedle odzemkářů byla v souboru také řada skvělých tanečníků, kteří se svému koníčku věnovali i po odchodu ze souboru. Např. Jana Janičková se i s manželem dosud podílí na vedení dětského folklorního souboru Valášek ve Zlatých Horách. Tomáš Švagerka tančil v souboru Jizera v Liberci, kde studoval vysokou školu. U tance zůstaly např. i Jitka Jančaříková, Alena Škrabánková a Daniela Kuderová, které založily soubor historického tance Magnifica Jeseník. Bohužel nelze jmenovat všechny tanečníky a tanečnice, protože jich souborem prošlo na 400. Vzpomínky Z. Hoškové, Jeseník 28.6.2012.
56. Vzpomínky Z. Hoškové, Jeseník 28.6.2012.
57. SOKA Jeseník, f. SOU textilní Jeseník, bez inv. č., kronika školy, II. díl, 1988–1989.
58. SOKA Jeseník, f. SOU textilní Jeseník, bez inv. č., kronika školy, II. díl, 1988–1989, vložený záznam za rok 1990; Jesenický kulturní zpravodaj, duben 1990, s. 6.
59. Telefonický rozhovor s někdejší ředitelkou SOU potravinářského v Jeseníku MVDr. A. Mechovou, 16.5.2012.
60. Fotoalbum souboru Paprsek (po r. 1990 Trnka) 1991–[1992]. Archiv Z. Hoškové.
61. *Celostátní přehlídka ZUČ středních odborných učilišť Mze ČR ISS Udlice 6.–8. května 1997*. Propozice. Archiv Z. Hoškové.
62. Telefonický rozhovor s někdejší ředitelkou SOU potravinářského v Jeseníku MVDr. A. Mechovou, Jeseník 16.5.2012.
63. Jeseník. Město a lázně. Měsíční zpravodaj, prosinec 2003, s. 6.
64. Aktivita folklorního souboru Trnka a jeho jednotlivých členů v r. 2004: Vsetín – Valašský bál, předtančení (21.2.), Sazovice – Moravský bál, předtančení (13.3.), Jeseník – slavnostní vyhlášení sportovce roku 2003 (2.4.), Městečko Trnávka – výročí obce (17.4.), Jeseník – otevření lázeňské sezóny (1.5.), Vsetín – návštěva MFF Vsetínský Krpec (24.–27.6.), Bělá pod Pradědem – dožínky (1.9.), Zlín – taneční soustředění se souborem Bartoš (24.–26.9.), Lázně Jeseník – Den Vincenze Priessnitze (2.10.), Jeseník, Vodní tvrz – Rozloučení s létem za doprovodu CM Rochus (10.10.), Česká Ves – vystoupení pro seniory (22.10.), Jeseník – taneční prodloužená, předtančení (1.11.), Vsetín – návštěva představení 60 let Valašského souboru Jasénka (13.11.), Rožnov pod

- Radhoštěm – Vánoční zvykosloví (11.12.), Jeseník, Vodní tvrz – Vánoční Koledování za doprovodu CM Rochus (4.12.), Jeseník, Penzion pro důchodce – Vánoční představení (14.12.), Frenštát pod Radhoštěm – školení v odzemku (18.12.), Lázně Jeseník – vystoupení při řízené ochutnávce vín, vinné sklepy Lechovice (29.12.). Vzpomínky a archiv J. Pláškové.
65. Jeseník. Město a lázně. Měsíční zpravodaj, prosinec 2005, s. 9. Aktivita folklorního souboru Trnka a jeho jednotlivých členů v r. 2005: Vsetín – Valašský bál (26.2.), Praha – Velikonoční slavnosti, Otevírání studánek (12.3.), Zlín – Valašský bál (19.3.), Frenštát pod Radhoštěm – Valašský bál (26.3.), Jeseník – Vynášení smrti, Otevírání studánek (16.4.), Jeseník – seminář v odzemku (22.–24.4.), Supíkovice – oslavy 120 let ZŠ (14.5.), Česká Ves, Veterán klub – Kácení Máje (28.5.), Velké Kinetice, Slawnowicze – setkání obcí (30.7.), Šumperk – MFF (13.–14.8.), Frenštát pod Radhoštěm – MFF Rožnovské slavnosti (27.–28.8.), Bělá pod Pradědem – dožínky (3.9.), Tullowicze – dožínky (4.9.), Zlín – soustředění s Bartošovým souborem písní a tanců (22.–23.10.), Jeseník, Vodní tvrz – vánoční akademie pro Akademii třetího věku (15.12.), Vápenná – vánoční akademie (16.12.), Jeseník, Kaple – vánoční akademie Přišli jsme k vám na koledu (17.12.), Zlaté Hory – vánoční vystoupení ZŠ Zlaté Hory (18.12.), Vzpomínky a archiv J. Pláškové.
66. Viz www.trnka.wz.cz.
67. Jeseník. Město a lázně. Měsíční zpravodaj, prosinec 2006, s. 8. Aktivita folklorního souboru Trnka a jeho jednotlivých členů v r. 2006: Jeseník – Svátek folkloru za doprovodu CM Rochus (20. 5.), Nysa – Dny Nysy (27.5.), víkendová Česko–polská škola folkloru na české straně s CM Rochus (23.–24.5.), Kostelec na Hané – festival (13.8.), Šumperk – MFF (16.8.), Bělá pod Pradědem – dožínky (2. 9.), víkendová Česko–polská škola folkloru na straně polského partnera (15.–17.9.), Złotogłowicz – dožínky (16.9.), víkendová Česko–polská škola folkloru na české straně (20.–22.10.), víkendová Česko–polská škola folkloru na české straně (25. – 26.11.), víkendová Česko–polská škola folkloru na české straně (8.–10.12.), vánoční koledování (9.12.). Vzpomínky a archiv J. Pláškové.
68. Jeseník. Město a lázně. Měsíční zpravodaj, květen 2007, vnitřní příloha, nestr.
69. Viz www.trnka.wz.cz.
70. Vzpomínky Z. Hoškové, Jeseník 28.6.2012.
71. *Setkání „Valachů“ po třiceti letech*. Kulturní zpravodaj Jeseník, červen 1983, s. 13.
72. Vzpomínky Z. Hoškové, Jeseník 7.3.2012; vzpomínky M. Štávy, Domašov 4.6.2012.
73. K prvním členům jesenického Valášku patřili např. Stanislav Fiala, Josef Malínek, Milan Smatana, Martin Surových, Tomáš Šikula, Luděk Ungermann nebo později Petr Borovec, Petr Šimčík atd., z děvčat Gabriela Šimčíková, Michaela Ungermannová, Miluše Migalová, Petra Tillová, Zuzana Suchánková, Hana Bretová, Yvona Palečková nebo později Jaroslava Mechová, Soňa Sochorová, Soňa Smatanová, Monika Surovýchová atd. Vzpomínky A. Trunečkové, Jeseník 4.6.2012; vzpomínky někdejších členů Valášku (J. Malínek, M. Smatana, M. Surových, G. Šimčíková–Harbichová), Jeseník 1.6.2012.
74. Vzpomínky A. Trunečkové, Jeseník 4.6.2012.
75. Kulturní zpravodaj Jeseník, únor 1984, popiska pod fotografií, s. 9.
76. Vzpomínky J. Josefíkové, Jeseník 7.6.2012.
77. Vzpomínky A. Trunečkové, Jeseník 4.6.2012.
78. Vzpomínky J. Josefíkové, Jeseník 7.6.2012.
79. V r. 1983 Valášek zvítězil v okresním kole ZUČ mládeže a dětí, do krajského kola postoupil rovněž na podzim 1985. Kulturní zpravodaj Jeseník, červen 1983, s. 14; tamtéž, prosinec 1985, s. 14; viz též vzpomínky M. Štávy, Domašov 4.6.2012; vzpomínky R. Burešové, Jeseník 26.7.2012.
80. Vzpomínky A. Trunečkové, Jeseník 4.6.2012; vzpomínky R. Plačka, USA, 12.8.2012.
81. Antonín Bařinka (nar. 25.11.1939 Valašské Klobouky, okr. Zlín) je významný hudebník, pedagog a upravovatel. Po maturitě na gymnáziu vystudoval hudební vědu a výchovu na FF UP v Olomouci (1956–1960, PhDr. 1986). Krátce působil jako učitel na ZŠ v Budišově nad Budišovkou a ve Vítkově, v letech 1964–1972 byl ředitelem LŠU ve Valašských Kloboukách, 1972–1978 učitelem a 1978–1992 ředitelem LŠU ve Zlíně. Od r. 1992 až do odchodu do důchodu v r. 2001 vykonával funkci školního inspektora. Jeho první aktivity ve folklorním hnutí jsou spojeny se souborem Důbrava z Valašských Klobouk, kde působil v letech 1952 – 1964 jako houslista, kontráš a částečně i basista. V letech 1965–1972 vedl ve Valašských Kloboukách vlastní cimbálovou muziku, v r. 1967 se stal členem a v letech 1972–1976 uměleckým vedoucím a primášem CM souboru Vsacan. V r. 1976 založil ve Zlíně CM, která o rok později začala spolupracovat s valašským souborem Kašava, jehož jméno přijala. Působil v ní jako primáš a umělecký vedoucí. Pro obě muziky upravil desítky lidových písní, natáčel v Čs. rozhlasu a televizi. Z hudebního folkloru vychází i jeho scénická hudba k řadě televizních pořadů a divadelních her. Zasloužil se především jeho pedagogická činnost. Folklor podporoval na hudebních školách nejdříve jako učitel a ředitel, posléze jako školní inspektor a také jako dlouholetý člen soutěžních porot. Od r. 1965 se zaměřil na výchovu mladých muzikantů v hudebních školách – nejdříve ve Valašských Kloboukách, kde založil svou první dětskou muziku, později ve Zlíně, kde stál u vzniku několika dětských cimbálových muzik, pro něž upravil řadu lidových písní. Viz např. <http://www.nul.cz/Informace.aspx?sid=508>.
82. Jiří Pospíšil (1927–2004), folklorista, hudebník, tanečník a výjimečný zpěvák lidových písní, jeden ze zakladatelů a vedoucí souborů Malá muzika, Chorea Bohemica a Malá česká muzika Jiřího Pospíšila. Byl pravidelným účastníkem a organizátorem Mezinárodního folklorního festivalu ve Strážnici i dalších festivalů a soutěží. Pedagogicky i autorsky spolupracoval s mnoha českými i moravskými soubory (např. Vsacan), spolupracoval s Českým rozhlasem. Viz např. <http://www.mcmjp.unas.cz/Pospisil.htm>.

83. Dle L. Staňové měli členové CM Důbravěnka před Janem Rokytou velký respekt. „Bylo všeobecně známo, že svým absolutním sluchem rozezná každou nepřesnost včetně jejího původce. Jeho souhlasné pokývnutí hlavou bylo víc než pochvala.“ Jan Rokyta byl v r. 1972 (1973) také vedoucím její ročníkové práce na katedře hudební vědy FF UP v Olomouci o historii cimbálu na Moravě. Bohužel v pondělí 23.7.2012 zesnul. Vzpomínky L. Staňové, Luhačovice 25.7.2012.
84. Vzpomínky L. Staňové, Luhačovice 25.7.2012.
85. Vzpomínky L. Staňové, Luhačovice 9.2.2012.
86. *Valášek v NDR*. Kulturní zpravodaj Jeseník, září 1985, s. 10–12.
87. V prosinci 1983 byla vedoucí Valášku Jiřina Šťávovala oceněna za svou práci při rozvoji dětského folklorního tance městskou radou ZUČ v Jeseníku. Viz *Městská rada ZUČ rozhodla*. Kulturní zpravodaj Jeseník, březen 1984, s. 14; *Pět let jeseníckého Valášku*. Kulturní zpravodaj Jeseník, duben 1986, s. 10.
88. Již v r. 1984 natáčela o Valášku dokument také Čs. televize Ostrava. Viz Kulturní zpravodaj Jeseník, březen 1984, popíska pod fotografií, s. 4; *Akce MěstDPM Jeseník*. Kulturní zpravodaj Jeseník, duben 1987, s. 3.
89. Kulturní zpravodaj Jeseník, září 1987, s. 2.
90. Vzpomínky A. Trunečkové, Jeseník 4.6.2012.
91. V pořadí již 2. festivalu dětského folkloru v Jeseníku v r. 1989 se zúčastnily soubory Ostravička z Frydku–Místku, Lučinka ze Svatobořic–Mistřína, Slezánek z Českého Těšína, Moraváček ze Zábřehu, soubor z Polského Těšína, Vsačánek ze Vsetína, Dudácká muzika LŠU Domažlice, Kelčovan z Čadce a Lenok z Leningradu (dnes Petrohrad). *Další zdařilá akce Městského domu pionýrů a mládeže*. Kulturní zpravodaj Jeseník, srpen 1989, s. 21; viz též vzpomínky R. Burešové, Jeseník 18.7.2012.
92. Vzpomínky někdejších členů Valášku (J. Malínek, M. Smatana, M. Surových, G. Šimčíková–Harbichová), Jeseník 1.6.2012.
93. Telefonický rozhovor se Z. Kainarovou, Jeseník 22.5.2012; vzpomínky M. Šťávy, Domašov 4.6.2012; vzpomínky R. Burešové, Jeseník 18.7.2012.
94. Vzpomínky někdejších členů Valášku (J. Malínek, M. Smatana, M. Surových, G. Šimčíková–Harbichová), Jeseník 1.6.2012; vzpomínky M. Šťávy, Domašov 4.6.2012; vzpomínky R. Burešové, Jeseník 18.7.2012.
95. Vzpomínky M. Šťávy, Domašov 4.6.2012; vzpomínky J. Oškery, Jeseník 4.6.2012; vzpomínky R. Burešové, Jeseník 18.7.2012.
96. Kulturní zpravodaj Jeseník, duben 1990, s. 2; tamtéž, květen 1990, s. 11; tamtéž, květen 1991, s. 3; tamtéž, prosinec 1991, s. 6.
97. Jen v r. 1994 odehrála Familia se svým programem lidových písní v prostorách Priessnitzových léčebných lázní na šest vystoupení, v r. 1995 jich bylo minimálně pět. Kulturní zpravodaj Jeseník 1994–1997.
98. Mladá folková skupina *Nápad* vznikla z iniciativy studentů Gymnázia Jeseník. Členy skupiny byli Daniel Klotz a Filip Svoboda (kytara), Jiří Staňa (kontrabas), Pavla Šalplachtová (housle) a Šárka Urbanová (zpěv), krátce spolupracovali též Lukáš Morávek, Jiří Dvořák a asi rok také Eva Staňová (housle). Vzpomínky L. Staňové, Luhačovice 9.2.2012.
99. Jesenícký rozhled, duben 1996, č. 73.
100. Jeseník, město a lázně, červen 1997, s. 10.
101. Vzpomínky L. Staňové, Luhačovice 9.2.2012.
102. Jiřina Šťávovala prý byla velmi houževnatá a v projevu občas rázná, zkoušky vedla s téměř až vojenským drilem, malým tanečníkům nic neodpouštěla. Dodnes si tehdy mají kluci – tanečníci pamatují, jak jim polévkovou lžící zatlačovala boule na čele, které si způsobili neobratnými pády při tanci. Na druhou stranu ji ale děti měly rády a výsledky jejich pilné práce byly vidět. Vzpomínky někdejších členů Valášku (J. Malínek, M. Smatana, M. Surových, G. Šimčíková–Harbichová), Jeseník 1.6.2012; vzpomínky R. Burešové, Jeseník 18.7.2012.
103. Vzpomínky M. Kalendové, Zlaté Hory 15.6.2012; vzpomínky R. Burešové, Jeseník 18.7.2012.
104. Vzpomínky R. Burešové, Jeseník 26.7.2012; viz též Jesenícký rozhled, duben 1996, č. 73.
105. Vzpomínky R. Burešové, Jeseník 18.7.2012.
106. Marie Kalendová se staré hudbě amatérsky věnuje stále. Zkušenosti získané ve Valticích zúročuje např. při úpravách barokních koledí, které stojí na hranici tzv. vážné hudby a hudby lidové. Vždy o Vánocích je ve zlatohorském kostele zpívá pokaždé jiný sbor za doprovodu CM Rochus, která se pro tuto chvíli promění v malý komorní orchestr. Vzpomínky a informace M. Kalendové, Zlaté Hory 17.7.2012.
107. Vzpomínky M. Kalendové, Zlaté Hory 17.7.2012.
108. Kronika CM Rochus a tanečního souboru Valášek Zlaté Hory, 1. díl, 1996–2006. Archiv CM Rochus a tanečního souboru Valášek Zlaté Hory.
109. Prakticky v téže době, kdy vznikla CM Rochus, se M. Kalendová stala zaměstnankyní zlatohorské ZŠ. Založila zde dětský pěvecký sbor, který měl v době své největší slávy přes 40 členů a aktivně vystupoval při různých slavnostních příležitostech nejen ve Zlatých Horách, ale i v okolních obcích. Na pravidelných koncertech školy soubor doprovázela také domácí cimbálová muzika. Po vzniku tanečního souboru Valášek spolupracovala CM Rochus jednu dobu jak se sborem, tak s tanečníky. Tento stav však nemohl mít dlouhého trvání, jeden ze souborů bylo třeba předat mladším kolegům. Rozhodnutí M. Kalendové padlo jednoznačně na pěvecký sbor, neboť folklor ji přece jen přitahoval nejvíce. Vzpomínky M. Kalendové, Zlaté Hory 17.7.2012; viz též www.valasek-rochus.estranky.cz.
110. Kronika CM Rochus a tanečního souboru Valášek Zlaté Hory, 1. díl, 1996–2006. Archiv CM Rochus a tanečního souboru Valášek Zlaté Hory; vzpomínky M. Kalendové, Zlaté Hory 17.7.2012; viz též www.valasek-rochus.estranky.cz.
111. Kronika CM Rochus a tanečního souboru Valášek Zlaté Hory, 1. díl, 1996–2006, 2. díl, 2007–2008. Archiv CM Rochus a

tanečního souboru Valášek Zlaté Hory; vzpomínky M. Kalendové, Zlaté Hory 17.7.2012.

112. Vzpomínky a informace M. Kalendové, Zlaté Hory 17.7.2012.

113. Kronika Cimbálové muziky Jeseník 1985–1989. Archiv CM Jeseník.

114. František Surmík, nar. 7.4.1939, zaměstnanec n.p. RD Jeseník na úseku výroby a kultury. V 50. a 60. letech působil v orchestru Gustava Broma, v 70. letech pak s Moravankou, ale i s dalšími soubory typu BROLN, spolupracoval s různými cimbálovými muzikami a dechovkami, v 80. letech s orchestrem Čs. televize, a to pokaždé pouze jako hostující zpěvák. V Jeseníku žije od r. 1968, kam se přestěhoval z Topolné (téměř na půli cesty mezi Napajedly a Uherským Hradištěm). Hrál na bici s orchestrem Zdeňka Jágra a s tanečním orchestrem Synchron, dodnes spolupracuje s Jesenickou dvanáctkou, Brass Band Šohajem, s Oškerovou dechovkou atd. Je autorem řady hudebních pořadů, na různých akcích dodnes vystupuje jako konferenciér a moderátor. V letech 1992–2012 působil v Priessnitzových léčebných lázních a.s. jako kulturní referent (o.s.v.č. pro pořádání tanečních zábav, estrád a diskoték, jako kapelník, naposledy pro pořádání kulturních produkcí, zábav a provozování zařízení sloužících zábavě). Vzpomínky Františka Surmíka, Jeseník 14.6.2012 a veřejně přístupné informace ze živnostenského rejstříku.

115. Kronika Cimbálové muziky Jeseník 1985–1989. Archiv CM Jeseník.

116. Kronika Cimbálové muziky Jeseník 1985–1989. Archiv CM Jeseník.

117. Kronika Cimbálové muziky Jeseník 1985–1989. Archiv CM Jeseník.

118. SOKA Jeseník, f. Sběrka dokumentačního materiálu Státního okresního archivu Jeseník 1660–1989, inv. č. 346, kart. 13, prospekt Jesenické cimbálové muziky, s.d.

119. Kronika Cimbálové muziky Jeseník 1985–1989. Archiv CM Jeseník.

120. Zdeňka Krpelíková (od r. 2002 Kainarová), roz. Kopcová, pochází z obce Domamil na Vysočině. Po maturitě na gymnáziu v Moravských Budějovicích vyučovala v letech 1974–1979 hře na housle na tamější LŠU. Při zaměstnání absolvovala konzervatoř v Brně ve třídě prof. Rudolfa Štastného a dva roky studovala na brněnské JAMU ve třídě prof. Adolfa Sýkory (nedokončeno). V letech 1979–1980 učila na LŠU Jaroslava Kvapila v Brně, kde spolupracovala s prof. Bohumilem Kotmelem. Po narození syna Václava (1980) a dcery Zdeňky (1981) se v r. 1983 odstěhovala z Brna do Jeseníku, kde začala učit na místní hudební škole. Výuce houslí se věnuje dosud, a to i při výkonu funkce ředitelky ZUŠ Jeseník. V r. 1984 založila Smyčcový orchestr Jeseník, který vedla až do r. 2004. V čele CM Jeseník stojí od r. 1993 dodnes. Telefonický rozhovor se Z. Kainarovou, Jeseník 24.7.2012.

121. Manželé Tomšejovi začali se zpěvem již ve školních a vesnických kroužcích, Anežka v Podhradní Lhotě na Valašsku, František v Hruškách u Břeclavi. Seznámili se v Bystřici pod Hostýnem, kde od r. 1959 po celé desetiletí tancovali v tamějším Valašském souboru písní tanců Rusava. Byli především tanečníci, výjimečně však ale také účinkovali jako pěvecké duo. Se souborem pravidelně vystupovali ve Strážnici na Strážnických slavnostech, zúčastnili se celé řady folklorních festivalů v NDR, Polsku, Belgii, Chorvatsku atd. V r. 1965 tancovali na krojované spartakiádě v pásmu Radost z tance. Poté, co se přestěhovali do Mikulovic u Jeseníku, stali se v r. 1988 členy CM Jeseník, s níž se dodnes účastní řady akcí jak na Jesenicku, tak za hranicemi regionu. Od r. 2011 spolupracují též s CM Zbyňka Hrdličky ze Šumperka. Vzpomínky a informace F. Tomšeje, Mikulovice 14.7.2012.

122. Kronika Cimbálové muziky Jeseník 1985–1989. Archiv CM Jeseník.

123. Jedné z cest do Strážnice se využilo např. při zadání zakázky na šití krojů pro členy CM v nedalekém Hodoníně, nebo také v případě odvozu cimbálu na jeho opravu. Vzpomínky L. Trhlíka, Jeseník 16.7.2012.

124. Přehled aktivit CM Jeseník v r. 1990: Jeseník – ples ZŠ (20.1.), Jeseník, malá zasedací místnost PŘ RD (26.1.), Jeseník – ples RD (10.2.), Jeseník, hotel Morava (20.2.), Jeseník, PŘ RD (6.3.), Karlova Studánka – výpomoc členů jesenické cimbálovky CM Radovan z Napajedel (10.3.), Malá Morava (16.3.), Česká Ves, Zlatý Chlum (17.3.), Vidnava (23.3.), Kobylá nad Vidnávkou (24.3.), Lázně Jeseník (27.3.), Filipovice, restaurace Stará Pošta (29.3. a 5. 4.), Hanušovice (7.4.), Filipovice, restaurace Stará Pošta (12.4.), Zlaté Hory, hotel Praděd – ples (30.4.), Jeseník, náměstí (1.5.), Lázně Jeseník (8.5.), Hanušovice – předvolební mítink (11.5.), Jeseník, hotel Slovan (18.5.), Jeseník, PŘ RD – ples (26.5.), Jeseník, náměstí (2.6.), Sobotín, Koliba (5.6.), Lázně Jeseník, altán (10.7.), Jeseník, náměstí (14.7.), Lázně Jeseník (15.7., 18.9. kavárna), Lipová-lázně (21.9.), Lázně Jeseník (2.10., 23.10., 6.11.), Česká Ves, Zlatý Chlum (9.11.), Uhelná (16.11.), Lázně Jeseník (20.11.), Jeseník, PŘ RD (30.11.), Lázně Jeseník (4.12.). Vzpomínky a archiv L. Trhlíka, Jeseník 16.7.2012.

125. Vzpomínky L. Trhlíka, Jeseník 16.7.2012; telefonické rozhovory se členy CM Jeseník (A. Macenauer, P. Mlynář, L. Trhlík, J. Rapčan), 17.7.2012; F. Surmík a Z. Kainarová se k záležitosti předání muziky nevyjádřili.

126. Ženskému osazenstvu CM Jeseník byly jako součást kroje ušity také černé sukně. Zbytek látky vyšel i na jedny kalhoty, v nichž dodnes vystupuje klarinetista muziky. Vzpomínky L. Trhlíka, Jeseník 11.6.2012.

127. Rámcový přehled aktivit CM Jeseník v letech 1996–2000: Lázně Jeseník, Kongresový sál – IV. reprezentační ples PLL a.s. (15.3.1996), Jeseník – Muzikantský bál (23.3.1996), Lázně Jeseník, Zrcadlový sál (22.8.1996), Lázně Jeseník, Zrcadlový sál (12.9.1996); Jeseník – reprezentační ples OkÚ (1.1.1997), Jeseník, Na Kovárně – Rada rodičů ZUŠ Jeseník (2.5.1997), chata Jiřího na Šeráku – cvičení horské služby (29.5.1997), Lázně Jeseník, Kongresový sál (30.5.1997), Lázně Jeseník, Kongresový sál (7.11.1997); Lázně Jeseník, Kongresový sál – taneční večer s kapelou Ivana Švuba, hostem večera je CM Zdeňky Krpelíkové (27.3.1998), Jeseník, prostor V Oblouku – zahájení turisticko-lázeňské sezóny (1.5.1998), Jeseník, Fenix – otevření nové vinárny Viola (7.5.1998), lázně Dolní Lipová – oslavy 200. výročí narození Johanna Schrotha (23.5.1998); Jeseník, Katovna – burčák (10.10.1998), Lipová-lázně, Hotýlek U Kance (24.10.1998 a 21.11.1998), Řetězárna Česká Ves (19.11.1998); Lázně Jeseník, Kongresový sál – reprezentační ples IŠSG (23.1.1999), Lipová-lázně, altán (22.5.1999), Lipová-lázně, penzion Slatina (17.6.1999), Lázně Jeseník, Kongresový sál – akce MSSGV (25.6.1999); Lázně Jeseník, Kongresový sál – ples učitelů (5.2.2000). Viz Jesenický

rozhled 1996; Jeseník. Město a lázně. Kulturní zpravodaj 1997–2000; Kronika Cimbálové muziky Jeseník 1985–2012. Archiv CM Jeseník.

128. Členové CM Jeseník se tehdy na chatu i zpět pozdě v noci za silného deště dopravovali lanovkou, cimbál a basa se naštěstí vezly v autě po silnici. Hra se vydařila, publikum bylo nadšeno. Jen černý knírač nebyl spokojen. Když zpěvák F. Tomšej začal při muzice cifrovat, vyřítel se z kuchyně a rafl jej za nohavici. Naštěstí se nic vážného nestalo.

129. Kontrabasista L. Jehlička coby divadelní ochotník také muzice občas vypomohl svým zpěvem a moderátorským umem.

130. Rámcový přehled aktivit CM Jeseník v letech 2001–2012: Jeseník, Divadlo P. Bezruče – vernisáž výstavy obrazů M. Rašky (14.1.2001), Lázně Jeseník, Kongresový sál – 2. učitelský bál (3.3.2001), Jeseník, hostinec U Slunce (24.2.2001), Jeseník, sál Ipos – Muzikantský bál (17.3.2001), Praha, Staroměstské náměstí – Dny Jesenicka v Praze (2001), Vrbno pod Pradědem – Vrbenské slavnosti (17.6.2001); Lipová-lázně – Semaco Jeseník s.r.o. (19.1.2002), Jeseník, tzv. márnice na Husově ul. – Svaz zahrádkářů (18.10.2002); Adolfovice – restaurace Lama (7.3.2003), Jeseník, Kaple – vernisáž výstavy prací členů Jesenické výtvarné skupiny (5.7.2003), Lipová-lázně – otevření domu s pečovatelskou službou (2003); Bělá pod Pradědem – dožínky (září 2004), Žleb, stodola – svatba (2004); Jeseník, Kaple – 4. sekáčový bál (12.2.2005), Jeskyně Na Špičáku – 120. výročí prvního a 50. výročí druhého zpřístupnění (9.5.2005), Jeskyně Na Špičáku – akce MSSGV (13.9.2005), Zahrada 2000 (2005); Jeseník, sál Ipos – Muzikantský bál (25.3.2006), Vrbno pod Pradědem – Vrbenské slavnosti (10.6.2006), Bělá pod Pradědem – dožínky (2.9.2006), Jeseník, restaurace Bobrovník – akce MSSGV (září 2006), Bernartice – pro důchodce (2006); Jeseník, restaurace Bobrovník – košt vín (25.5.2007); Supíkovice, kulturní dům (2008); Lázně Jeseník, hala hotelu Priessnitz (2009), Bernartice, zámeček – ZD Bernartice (2009); Jeseník, sál Ipos – Muzikantský bál (27.3.2010), Lipová-lázně, kulturní dům (prosinec 2010); Lázně Jeseník, hala hotelu Priessnitz (15.5.2011), Horní Lipová, penzion Kovárna – folklorní kosení luk (11.6.2011), Domamil – vyhlášení Vesnice roku (18.7.2011), Nýznerov – otevření expozice řemesel (24.9.2011), Lázně Jeseník, hala hotelu Priessnitz (2.10.2011), Supíkovice – pro důchodce (19.11.2011); Branná (18.2.2012), Jeseník, Blue-s Club (25.2.2012), Jeseník, sál Ipos – Muzikantský bál (31.3.2012), Horní Lipová, penzion Kovárna – folklorní kosení luk (2.6.2012), Františkova myslivna – svatba (22.6.2012). Viz Jeseník. Město a lázně. Kulturní zpravodaj 2001–2012; Kronika Cimbálové muziky Jeseník 1985–2012. Archiv CM Jeseník.

131. Viz např. JOANIDIS, S.: *Zlaté Hory v Jeseníkách. Letopisy*. Zlaté Hory 2004, s. 480.

132. Vzpomínky G. Muratidise, Zlaté Hory 12.6.2012.

133. Georgios Muratidis pochází z Kastorie u albánských hranic. V březnu 1948 jej rodiče i se sestrou poslali pěšky do Albánie, kde strávil devět měsíců. Odtud se dostal autem do Jugoslávie a v r. 1949 vlakem do rumunské Oradei. Zde bydlel v domově pro 600 dětí, kde se také seznámil se svou budoucí manželkou. V letech 1951–1953 se vyučil soustružníkem na učilišti v Krajově, poté studoval dva roky na střední průmyslové škole. V rámci programu slučování rodin se v r. 1955 odstěhoval za rodiči, kteří od r. 1949 žili v Horním Údolí na Jesenicku. Již o rok dříve sem přijela také jeho sestra. V Horním Údolí bydlel G. Muratidis dva roky, během nichž pomáhal otci při práci v lese. V r. 1957 se přestěhoval do Zlatých Hor, kde byl zaměstnán v továrně na výrobu jízdních kol Velamos. Postupně se vypracoval na post vedoucího výroby, který zastával 25 let až do svého odchodu do důchodu. Vzpomínky G. Muratidise, Zlaté Hory 12.6.2012.

134. Vzpomínky Z. Jordanidu, Jeseník 12.6.2012.

135. Vzpomínky Z. Jordanidu, Jeseník 26.7.2012.

136. SOkA Jeseník, f. MěNV Jeseník, bez inv. č., podklady ke kronice (1949–1965).

137. Jesenický rozhled, č. 7, roč. 2, 12. 7. 1962, nestr.

138. Jesenický rozhled, č. 8, roč. 2, 22. 8. 1962, nestr.

139. Vzpomínky Z. Jordanidu, Jeseník 26.7.2012.

140. Vzpomínky a informace A. Papageorgiu, Javorník 29.7.2012.

141. Aktivity řeckého tanečního souboru Evros z Javorníku a jeho jednotlivých členů v letech 2009–2012: Javorník (1.5.2009), Javornické dny (červen 2009), Bílý Potok – zábava s vystoupením (říjen 2009), Velká Kraš – ples (19.2.2010), Javorník – ples ZŠ (27.2.2010), Bílý Potok – zábava s vystoupením (2.4.2010), Jeseník (1.5.2010), Javornické dny (29.5.2010), Uherské Hradiště (2.6.2010), Žulovské slavnosti (17.7.2010), účast v Řecku na thráckých slavnostech v oblasti Evros (15.8.2010), Přelouč (18.9.2010), Bílý Potok – zábava s vystoupením (9.10.2010); Jeseník – ples Zahrada 2000 (2.3.2011), Praha – zábava s vystoupením (25.3.2011), Jeseník – prvomájové oslavy (30.4.2011), Mikulovice – Řecký večer (3.6.2011), Krnov – Řecké dny (19.6.2011), Javornické dny (červen 2011), návštěva zpěváka lidových písní z Řecka Thimiose Gogidise v Javorníku (19.–23.9.2011), Mikulovice – Řecký večer (8.10.2011), Jeseník – zábava s vystoupením (25.12.2011), Ostrava (24.3.2012), Javorník – Folkmáj (1.5.2012), Jeseník – zábava s vystoupením (5.5.2012), Dvorce u Bruntálu – prvomájové oslavy (12.5.2012), Javornické dny (2.6.2012), Karviná – Prolínání kultur (9.6.2012), Krnov – Řecké dny (23.6.2012). Vzpomínky a archiv A. Papageorgiu, Javorník 19.6.2012; viz též <http://www.rojavornik.7x.cz>.

142. Vzpomínky a archiv A. Papageorgiu, Javorník 19.6.2012.

143. Telefonický rozhovor s D. Máčilovou, Žulová 8.8.2012; informace K. Brožka, Žulová 8.8.2012; telefonický rozhovor s M. Vyhlíčilovou, Žulová 10.8.2012.

144. Informace tiskového mlččího badatelského týmu kahancových písní a tanců Klubu přátel Zlatých Hor R. Pavlika, Zlaté Hory 24.5.2012.

STRESZCZENIE

„Na Ludową melodię” czyli muzyczny i taneczny folklor na Jesenicku po 1945 r.

Korzenie współczesnej tradycji folklorystycznej na Jesenicku sięgają okresu 1945–1949, gdy region został na nowo zasiedlony po wysiedleniu Niemców. Do miejsc, w których po II wojnie światowej w całości zanikły zwyczaje i tradycje, przybyli osadnicy z różnych części Moraw, głównie z Valašska. Wraz z nich pojawiły się mniejszości narodowe: słowacka, rumuńska, węgierska, grecka... Każda przyniosła ze sobą własne zwyczaje, słownictwo oraz oczywiście pieśni i tańce. Rozpoczęło się zakładanie zespołów folklorystycznych. W latach 1948–1952 działał przy jesenickim gimnazjum „Slovácký kroužek”. Od 1952 r. niemal nieprzerwanie działało na Jesenicku kilka zespołów tanecznych prezentujących folklor z Valašska.

W Jeseniku to był początkowo „Valašský kroužek”. Później powstał młodzieżowy zespół folklorystyczny przy szkole włókienniczej, do jego tradycji nawiązywał od 1979 r. zespół folklorystyczny „Paprsek”, później pod nazwą „Trnka”, który z przerwami istnieje do dziś. W latach 1984–2001 działał w Jeseniku także dziecięcy zespół folklorystyczny „Valášek”, któremu akompaniowała „Hudecká muzika” i dziecięcy zespół „Vrzníček”. W latach 1996–1998 w Zlatých Horách powstał także zespół „Valášek” wraz z grupą „Rochus”. W Jeseniku istnieje już od 1985 r. zespół Cimbálová muzika Jeseník – jej repertuar jest jednak inny, gra pieśni z Morawskiego Slovácka. Ponadto na Jesenicku uwidoczniła się kultura emigrantów z Grecji i Macedonii. Od końca lat 50. działały w Zlatých Horách i w Jeseniku greckie zespoły pieśni i tańca. Jedyne współczesnym folklorem, który ma korzenie na Jesenicku są „kahancové” tańce, które nawiązują do górniczych tradycji Zlatých Hor.

ZUSAMMENFASSUNG

„Nach der Volksmelodie” oder die Musik- und Tanzfolklore in der Region Jeseník nach 1945

Die Wurzeln der neuzeitlichen Folkloretadition in der Region Jeseník fällt den Zeitraum der Jahre 1945–1949, als die Region nach dem Abschieben der ursprünglich deutschen Bevölkerung neu besiedelt wurde. An die Stelle, wo nach dem 2. Weltkrieg die örtlichen Bräuche und Traditionen völlig verschwunden waren, kamen die Neusiedler aus verschiedenen Teilen Mährens, vor allem aus der Walachei. Mit ihnen die Nationalitätenminderheiten – die slowakische, die rumänische, die ungarische, die griechische ... Jede brachte ihre eigenen Bräuche, ihre Mundart und natürlich auch ihre Lieder und Tänze mit.

Es begann eine riesige Gründung von Volksliedensembles. In den Jahren 1948–1952 arbeitete am Gymnasium Jeseník die „Mährisch-Slowakische Gruppe”. Ab 1952 wirkten dann in der Region Jeseník einige Tanzgruppen, die Folklore aus der Walachei vorführten. In der Region Jeseník war das anfangs die „Valašský kroužek” (Walachei-Gruppe). Später entstand die Folklore-Jugendgruppe bei der Textilberufsschule, an dessen Traditionen ab 1979 die Folkloregruppe „Paprsek” (Strahl), später „Trnka” (Dornchen) anknüpfte, die mit ihren Auftritten bis heute arbeitet. In den Jahren 1984–2001 repräsentierte auch die Folklore-Kindergruppe „Valášek”, die von der „Hudecká muzika” (Spielmannsmusik) begleitet wurde, sowie die Kindergruppe „Vrzníček”. Diese Tradition sprang in den Jahren 1996–1998 nach Zlaté Hory über, wo so das Ensemble „Valášek” mit Begleitung entstand, sowie die Solo Zymbalmusik spielende Gruppe „Rochus”. Ebenfalls in Jeseník wirkte bereits seit 1985 bis heute die „Zymbalmusik Jeseník”. Ihr Repertoire unterscheidet sich jedoch, man spielt Lieder der Mährischen Slowakei.

Weiterhin machte sich in Jeseník die traditionelle Kultur der Emigranten aus Griechenland und Mazedonien am ausgeprägtesten bemerkbar. Ab dem Ende der 50er Jahre wirkten in Zlaté Hory und in Jeseník griechische Lieder- und Tanzgruppen. Als einziges Neuzeitliches, in der Tat ursprünglich Folklore, das seine Wurzeln in der Region Jeseník hat, kann man die „kahancové tance” (Grubenlampentänze) ansehen, die die Bergmannstraditionen von Zlaté Hory widerspiegeln.

Slováci a jejich tradice na Jesenicku

PhDr. Helena Nosková, CSc.,

Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i.

Jesenicko náleží k regionům, kde vysídlením Němců po druhé světové válce došlo k přerušení tehdejšího způsobu života a duchovní kultury, k níž náleží lidové tradice. Zůstala hmotná kultura, která se postupně proměňovala a ztrácela původní charakteristické rysy. Německá kultura a tradice byly vnímány jako nepřátelské a neměly zůstat dlouhodobě zachovány. S výměnou lidí mělo dojít k výměně kultury a tradic. Na druhé straně státní hranice s Polskem, která se tvořila až do roku 1958, docházelo k obdobné výměně obyvatelstva. Němci z bývalého pruského Slezska byli rovněž odsunuti a na jejich místo přicházeli osídlenci z polských území odevzdaných Ukrajině.

Jesenicko osídlovali Češi a Moravané ze sousedních okresů, Slováci z různých regionů Slovenska, Slováci z Rumunska, Slováci z Maďarska, volynští Češi. Po roce 1948 zde stranické orgány usídlily větší skupinu Řeků. V letech doosídlování pohraničí přicházeli opět Slováci ze Slovenska.

Také na Javornicku se v letech 1945–1950 usídlili Slováci ze sedmihradského Rudohoří v Rumunsku, kteří pracovali v místním Horském pastvinářském družstvu a v lesech. Jejich potomci zde žijí dodnes, což dokazují příjmení Konevalík, Ocelák, Daniel, Sekáč, Daňo, Zifčák, apod. V rámci opce mezi ČSR a Ukrajinskou SSR, při odevzdání Podkarparské Rusi SSSR, se na Javornicko přistěhovali optanti ze slovenských vesnic na Podkarpatské Rusi. Požadovali založení místní řecko-katolické církve. Po zákazu řecko-katolické církve v r. 1949 vyplynula potřeba založení pravoslavné církve. Na Javornicko přišli také Slováci a Rusíni z východního Slovenska (okresy Snina, Svidník, Humenné, Prešov), kteří se k výše uvedeným požadavkům připojili.

V Javorníku se v letech 1945–1947 dočasně usídlili Češi z Rakouska a Francie i Češi z Volyně. Většina z nich město opustila, protože zde nenalezli vhodné podmínky pro založení malých živností. Okres Jeseník i s Javorníkem byl na začátku padesátých let zařazen do II. kategorie osídleneckých okresů, což znamenalo, že přišel o některé preference, např. o ožívání průmyslu po Němcích, rozvoj stavebnictví apod. Stal se územím, kde podle dohod se SSSR již nebyl obnovován veškerý průmysl.¹ Měla být zachována práce v lesích a dřevařství, zemědělské podniky a služby. Jesenicko bylo také považováno za okres málo bezpečný. Od roku 1949 a ještě na počátku padesátých propaganda šířila zprávy o banderovcích na Jesenicku a Bruntálsku.

„Z hlediska bezpečnosti je třeba více zalidnit prostory v přímé blízkosti hranic, ale také vyčistit je od nespolehlivých živlů. Ve Slezsku (zvláště na Bruntálsku, Krnovsku a Mor. Berounsku) zůstala řada obcí po odsunu Němců neosídlena. Na Osoblažsku, kde je půda výtečná, jsou rozbité obce překážkou osídlení.“²

Propagovalo se osídlení, ale podmínky pro něj nebyly vytvořeny. Na Osoblažsku se v roce 1947 usídlilo asi 120 rodin volynských Čechů, kterým krajina připomínala Volyn a rozbitá stavení jim nevalila.³

V Javorníku nezůstal žádný větší podnik, jen závod na výrobu kovového nábytku a plyšových hraček. Javorník se zemědělsky produktivním okolím se tím stal přirozeným centrem Semenářského státního statku (Osevy), jehož počátky spadají již do roku 1949. Základem byla půda pastvinářského družstva a konfiskovaných velkostatků. V roce 1950 bylo založeno v Javorníku JZD, to se v roce 1974 spojilo s družstvem v Bernarticích, které zase v roce 1980 v rámci delimitace předalo katastr Javorníka opět do péče státního statku v Javorníku. Výměna obyvatelstva, doosídlování, vládní akce dosídlování pohraničí po roce 1954 způsobily, že se na Javornicku vytvořila struktura mladé a střední generace, bez generace starší. Útlum průmyslu i zemědělství způsobil, že v letech 1957–1960 se Javorník a okolí potýkaly z nezaměstnaností. Obdobně bylo nezaměstnaností postihnuté nedaleké Králícko.⁴

Místní školství a kultura přešly po roce 1945 do českých rukou. Potíže se vzděláváním dětí z různých národnostních skupin, většinou neovládajících český jazyk, byly velké. Do pohraničí přicházeli učitelé hned po dokončení studia a teprve zde, v složitých podmínkách, mezi dětmi mluvícími několika jazyky a jejich nářečími, získávali praxi. Ve třídách zněla čeština, slovenština a její nářečí, které

s sebou přinesli děti krajanů z Rudohoří v Rumunsku, nářečí slovenských dětí z pohraničních regionů východní Slovenska a odtržené Podkarpatské Rusi, které se blížilo rusínštině, čeština dětí volyňských Čechů prokládána i ukrajinštinou, nářečí romských dětí, ve kterém převažoval buď jihoslovanský dialekt, anebo východoslovenské nářečí a konečně i maďarština, kterou hovořili děti Slováků z Maďarska. Zapovězeno bylo užívání němčiny. Porušení zákazu se trestalo.⁵ Zakládání kroužků německého jazyka bylo povoleno až v roce 1951.

Stejně složitá byla situace mezi osídlenci, tedy rodiči dětí. Proto zde byla snaha učit i je českému jazyku, ale současně jim poskytnout knihy a časopisy v jejich mateřském jazyce.⁶ Na Jesenicku k uvedenému běžnému výčtu národností v pohraničí přibyl navíc Řekové.

Na počátku 50. let zdejší okresní národní výbor konstatoval, že se nepodařilo získat vhodné referenty a instruktory hovořící rumunským a maďarským jazykem, kteří by mohli organizovat kulturně osvětovou činnost, zvláště vědecko-osvětovou propagaci.

Kromě toho nebyla uspokojivá péče o slovenské děti v českých školách v pohraničí. Do školních knihoven se nedostávaly v dostatečném počtu slovenské knihy a nerozvíjely se zájmové kroužky, ve kterých by se slovenské děti učily svému mateřskému jazyku.⁷

Slováci v roce 1950 tvořili 14 % všeho obyvatelstva na Jesenicku. Velký podíl na tomto procentu měli slovenští krajané sedmihradského Rudohoří.

Z historie Slováků v sedmihradském Rudohoří

Podle statistik Československého ústavu zahraničního žilo v Rumunsku mezi dvěma válkami asi 50 tisíc krajanů.⁸

*„Rozvrstvujeme-li krajany podle zeměpisného a ne podle administrativního rozdělení LRR, můžeme je rozvrstvit do 3 velkých ucelených skupin. Před reemigrací největší byla oblast Slováků Rudohorských (Pohoří Rez–Rudohoří) v jud. (judetul) Bihor a Salaj. Dnes je to oblast judetul Arad, která jest počtem největší, s největším krajanským střediskem Nadlac. V sousedním Velkém Peregu jest i 263 Čechů. Třetí největší oblast jest oblast Čechů v jižním Banátě (v Podunají). V jud. Timis–Totontal roztroušeny jsou silné menšiny Slováků i Čechů. Celkem většina obcí, v nichž žijí Slováci a Češi, se táhne širokým pruhem podél západní hranice Rumunska od severu k jihu. Ostatní krajané jsou roztroušeni po celém Rumunsku.“*⁹

Dále autoři zprávy popisují historii a vývoj Slováků a Čechů v Rumunsku, jejich sociální rozvrstvení i hospodářské poměry, které byly neutěšené, zejména u Slováků v Rudohoří. Shodně s předchozí citovanou zprávou uvádějí, že Slováci žijící v Rudohoří pocházeli ze Zemplína, Oravy a Gemera. Koncem 18. století se osídlovali na výzvy své maďarské vrchnosti v bihorské a salajské župě, zejména v Rudohorském pohoří. Živili se dřevorubectvím a výrobou potaše. V Rudohoří založili své vesnice a osady a hospodařili na málo úrodné horské půdě v nadmořské výšce 600–780 m. K nejstarším a největším slovenským obcím náležel Bodonoš, Valea Ungurului, Huta Voivozi, Sinteu, Valea Tarnei, Plopis, Borod. K menším, později založeným obcím a osadám náležel Magurič, Zboriště, Jaz, Černá Hora, Sočet, Padurea Negra, Borumlac, Valea Cerulului, Halmesd a další.

Těžké životní podmínky, neutěšená hospodářská situace, opakovaná neúroda a hladomor v Rumunsku v letech 1944–1947 vyvolaly velkou vlnu návratu krajanů do vlasti.

V roce 1945 k prvním a nejdůležitějším žadatelům o reemigraci patřili Slováci z Rudohoří, Nadlaku, Bukoviny i Banátu, kteří se chtěli vrátit na Slovensko, zejména do jeho jižních a jihovýchodních oblastí, které se měly uvolnit transferem Maďarů. Reemigranti přicházeli „načerno“ a čekali v Bratislavě a okolí na volné usedlosti po Maďarech. Odsun však nenastal a Osídlovací úřad v Bratislavě nabídl reemigrantům usadit se ve slovenských podhorských oblastech po karpatských Němcích. Slováci z Rudohoří ale nechtěli žít ve slovenských podhorských regionech.

V českém pohraničí mohli získat usedlost i půdu, avšak pouze za předpokladu, že předloží osvědčení: reemigrační průkaz a doklad o československém občanství, tedy doklad, který je oprávněn k převzetí nemovitosti. V opačném případě mohli být zařazeni jen do námezdního pracovního poměru, např. v pastvinářských družstvech, jako dělníci v lesích apod. Většina Slováků z Rudohoří začala na Javor-

nickou a Jesenickou pracovat v pastvinářských družstvech a jako dělníci v lesích, protože neměli doklad o československém občanství. Získali ho až v letech 1949–1954. Pokud však přicházeli jako migranti ze Slovenska, kde žili určitou dobu (nejméně rok nebo dva),¹⁰ získali pro úřady v podstatě statut Slováků žijícího na Slovensku a měli pak rovnocenné postavení s osídlenci z vnitrozemí, takže mohli získat i usedlost.

V roce 1946 probíhala jednání s rumunskou vládou o reemigraci. O jednáních byla informována meziministerská komise pro osídlování.

„...v Sedmihradech jsou drobní sedláci, mající trpasličí usedlosti (1 až 2 ha), kde kromě nepatrných polí živí se rubáním dřeva. Na schůzi přítomný zástupce min. zemědělství dr. Ševčík poukázal na to, že reemigraci na vlastní pěst přijelo několik tisíc reemigrantů z chudších vrstev a že budou osídlení na Slovensku a v Čechách. Osvědčili se jako lesní dělníci. Zástupce ministerstva zemědělství se přimlouval, aby bylo započato s reemigrací pokud možno ihned, vzhledem k velkému nedostatku lesních a zemědělských dělníků.

Předseda Osídlovacího úřadu v Bratislavě předsedal, že Slovensko nyní nemá zájmu o reemigraci z Rumunska, protože reemigrace v rámci přesídlovací akce z Maďarska klade příliš velké požadavky na jeho orgány a že výměra volné půdy pro tyto reemigranty je nejistá. Vyslovil se, že prozatím se mají reemigrovat jen chudší vrstvy, a to nikoliv na Slovensko, nýbrž do historických zemí, do prostředí podobného rumunskému, do krajů horských, kde by pracovali jako lesní dělníci.“¹¹

Reemigrace nabyla konkrétní podoby podpisem protokolu ze dne 10. července 1946 o transferu osob české a slovenské národnosti v Rumunsku a Československu. Rumunská vláda tímto protokolem povolovala přesídlení rumunských občanů a bezdomovců české a slovenské národnosti do Československa.

V sedmihradském Rudohoří asi převážily u zájemců o reemigraci ryze praktické, hospodářské důvody. Slovenští krajané tam žili v málo úrodných oblastech, v nadmořské výšce nad 600 m. Jejich pole měla jenom tenkou vrstvou ornice, kterou často splachovaly do údolí prudké deště, takže ji museli znovu a znovu nosit v nůších na zádech zpět na své poličko. Chudá pole krajany neuživila, proto část z nich buď pracovala po nocích v dole a ráno odcházela rovnou na pole, anebo pracovala přes den v lesích a ve večerních hodinách obdělávala pole, na nichž ve dne pracovaly ženy a děti. Pro tyto krajany se stal nejdůležitějším impulzem pro opuštění domovů hladomor, který způsobila tříletá neúroda, trvající již od roku 1944. Lidé vařili polévku z trávy, pojídali kaše z kůry stromů, živili se brouky a jedli jen jednou nebo dvakrát týdně. Umírali hladu na ulicích. Nouze dostoupila vrcholu v roce 1946, tedy právě v době, kdy zahájila činnost Československá přesídlovací komise. Slovenští krajané z Rudohoří chodili několik desítek kilometrů pěšky, aby se mohli přihlásit k reemigraci a dostat se do Československa.

Dalším důvodem k reemigraci byla stálá drahota v Rumunsku a celková nejistota politických poměrů, spojená s nejistotou právních a hospodářských poměrů. Těchto nejistot se krajané velmi obávali. Navíc jim přicházely povzbuzující dopisy od krajanů, kteří reemigrovali do Československa „načerno“ v letech 1945–1946. Dopisy přicházely dvojí: z českých zemí velmi uspokojivé, zejména tehdy, pokud přesídlenci získali usedlost a půdu. Pak psali svým příbuzným a známým, aby nemeškali a rychle reemigrovali. *„Nechte dům, nebo ho zapalte, dejte Cikánům, jen už pojedte.“¹²*

V listopadu 1946 svolal Úřad předsednictva vlády poradu o reemigraci přesídlenců z Maďarska a reemigraci Slováků z Rumunska do Čech a na Moravu. Úřad pak sdělil Ústřední komisi pro vnitřní osídlení svá stanoviska týkající se práce Osídlovacího úřadu pro Slovensko, který popírá kompetence ministerstva sociální péče při provádění reemigrace a neúčastní se práce koordinační pracovní komise pro reemigraci. *„Uplatňuje názor, že k reemigraci osob slovenské národnosti je pověřen Osídlovací úřad pro Slovensko a že v případě, že tito budou usídlení v zemích České a Moravskoslezské, mají býti usídlení kompaktně, aby neztratili svůj dosavadní etnický ráz a mají být pro ně zřízeny slovenské školy, farnosti a jiné kulturní instituce.“¹³*

S touto politikou Osídlovacího úřadu nemohly české instituce plně souhlasit, protože jejich poznatky o Slovácích ve všech oblastech Rumunska nebyly vždy příznivé. Vědělo se, že Slováci v Rudohoří

byli pod silným vlivem katolických kněží a byli jimi vedeni k loajalitě vůči klerofašistické Slovenské republice. Proto mohla česká strana vyjadřovat pochybnosti o vhodnosti kompaktního usídlení v pohraničí a mohla požadovat, aby Osídlovací úřad pro Slovensko spolupracoval s koordinační komisí a postupoval podle vládního usnesení z 28. května 1946. Výhrady proti slovenským osídlencům se vyskytly na severní Moravě, na Bruntálsku, kde místní představitelé národních výborů se obrátili již v listopadu 1945 s přípisem na Slovenskou národní radu. Psali, že v jejich okrese se vyskytují slovenští osídlenci, kteří se netají kladným vztahem ke klerofašistickému slovenskému státu, kteří byli členy HSLS. Žádali, aby tito osídlenci nebyli posíláni do severomoravského pohraničí, protože tato oblast vyžaduje pouze spolehlivé osídlence. Obdobné přípisy přicházely v roce 1946, kdy se týkaly také slovenských reemigrantů, nejčastěji však Slováků z Maďarska. Ti byli vzhledem ke špatné znalosti či neznalosti slovenštiny považováni za nespolehlivé osídlence.¹⁴

Sociální a kulturní odlišnosti reemigrantů vystupovaly výrazně do popředí zejména v regionech, kde se slovenští reemigranti z Rumunska usídlili kompaktně a ve větším počtu. Jedním z těchto regionů se staly jižní Čechy a Prachaticko, Českokrumlovsko a Kaplicko. Hlavní tíha řešení vnitřní, sociální a osídlovací problematiky ležela na okresních a místních národních výborech.

Podle oficiálních zjištění byla životní úroveň reemigrantů z Rumunska velmi nízká. Sociální pracovníci zaznamenali, že domácnosti reemigrantů postrádají jakékoliv vybavení, že reemigranti spí na zemi přikryti dekami, že neohlašují děti narozené doma, větší děti že neposílají do školy, protože jsou celý den zaměstnané v hospodářství, anebo se starají o mladší sourozence apod.

Zdravotní stav Slováků z Rumunska také nebyl dobrý, ač byli považováni za fyzicky odolné. Podle lékařských zpráv byly ženy a děti podvyživené, chudokrevné, častý byl výskyt tuberkulózy a nemocí z podvýživy, k nimž u žen přistupovalo naprosté fyzické vyčerpání organismu častými porody a soustavnou těžkou prací. Muži trpěli většinou kýlou, podvýživou a dalšími chorobami, které zavinilo stálé celkové vyčerpání organismu nadměrnou fyzickou prací. Rudohorští Slováci se opět octli v podhorských lesnatých oblastech s drsnějšími klimatickými podmínkami, v námezdním pracovním poměru a bez opory většího společenství krajanů. Zvěsti o jejich osídlovacích problémech společně se zprávami o změně politických poměrů pronikaly do sedmihradského Rudohoří a části Slováků braly chuť přesídlit do českého pohraničí.

Slováci na Jesenicku a tradice

Slováci ze Slovenska a slovenští krajané ze Sedmihradska byli v pohraničí Čech a Moravy nositeli vlastního kulturního povědomí, které pramenilo z jejich tradiční hmotné a duchovní kultury. Kulturní povědomí dotvářely vlastní právní normy, které měly svůj původ v uherském zvykovém právu, známém pod názvem Vörbéczyho tripartitum. Toto zvykové právo Štefana z Vřbového ze 17. století nebylo nikdy kodifikováno a nenabýlo podoby skutečné právní normy. Přesto zůstávalo na Slovensku neoficiálně zachováno i v letech 1918–1948. Nepodlehlo sjednocování zákonů v rámci Československa v letech 1918–1938¹⁵ a udržovalo slovenskou pospolitost. Týkalo se systému dědění majetku, dělby majetku, právního postavení ženy, poručnictví atd. Slovenská rodina dodržovala svatební zvykosloví, křtiny i pohřební obřadnosti. Byly součástí tradičních norem soužití. Zvykové právo mělo své místo v kalendářní obřadnosti a společenském životě vesnice a města. Slovenské třídní svatby, kterých se účastnila celá vesnice, nebyly jen veselím, které mělo množstvím jídel a pití zajistit dle lidových představ budoucí hojnost a prosperitu mladému páru, byly také právním aktem zvykového práva. Svatebčané se stali svědky věna a výbavy, kterou si nevěsta přinášela do ženichova domu; stali se účastníky nové smlouvy, která vznikala mezi rodinou ženicha a nevěsty. V případě ovdovění nebo rozchodu získávala nevěsta svůj majetek zpět, pokud se nerozhodla zůstat v domě ženicha, v němž si ponechávala svůj vlastní majetek – nemovitosti a výbavu. Svatebčané se také zavazovali pomoci mladému páru v jeho začátcích. Proto vazby na rozšířenou rodinu, která již nebyla obvyklá v Čechách, nalezneme i kalendářních zvycích a obyčejích, které slovenští přenesli do pohraničních regionů, ale na rozdíl od slovenských reemigrantů z Rumunska je záhy přestali dodržovat. České právní normy byly jiné a proto po letech prožitých v Čechách začali Slováci ze Slovenska slovenskou obřadnost považovat

za zbytečnou. Zvykové právo a Vörbéczyho tripartitum bylo závazné také pro Slováky žijící v Rumunsku, Maďarsku a na Podkarpatské Rusi.

Slováci z vnitrozemí Slovenska přenesli do českého pohraničí slovenštinu a vlastní části hmotné a duchovní kultury. Přenesli vlastní tradiční normy rodinného a společenského života, které byly jejich kulturním dědictvím. Tyto normy již nebyly obvyklé zejména v nově osídlovaných oblastech. Svůj kulturní kapitál Slováci udrželi v několika pohraničních regionech (Chomutovsko, Sokolovsko, Chebsko, Karlovarsko, Jesenicko, Šumpersko, Kaplicko), nikoliv ale na Králicku. Tam, právě tak jako v mnoha dalších oblastech, se slovenští osídlenci střídali podle migračních vln a jen někteří se zde trvale osídlili. Tato menšina byla pohyblivá a v podstatě nebyla nikterak vázaná na konkrétní původní slovenský region a jeho kulturní kapitál.

Mladí Slováci ze Slovenska přicházeli na Králicko po několikaletém pobytu v jiné části českého pohraničí – Cheb, Náchod, Chomutov, kde pracovali v textilním průmyslu nebo na státních statcích či v JZD. Na několik let zakotvili i na Králicku, aby je posléze vystřídali další slovenští migranti. Mladé slovenské rodiny přilákaly pracovní příležitosti. Na Žamberecku a Králicku se většina žen věnovala málo placené domácí práci pro textilní průmysl a sezónní práci v zemědělství. V té době patřil okres k významným pěstitelům lnu, jehož zpracování skýtalo ženám dostatek sezónní práce. K domácnosti je připoutávala výchova malých dětí, pro které nebyl dostatek předškolních zařízení. Zpočátku podomácká práce vyhovovala také slovenským ženám, posléze je ale odradily nízké měsíční příjmy a hledaly v práci v místních nově vybudovaných továrnách v Králikách a okolí, kde pracovali slovenští muži. Nové továrny měly udržet na Králicku alespoň část dosídlenců.¹⁶ Další pracovali v zemědělství. Mladé slovenské rodiny, vytržené ze svých původních příbuzenských, sousedských vazeb zanechaly své sociální kontakty v původním domově. Na Králicku Slováci obtížně budovali nové postavení, postrádali rodinné a sousedské zázemí. Své kulturní hodnoty, spjaté se životem rodiny a společenským životem obce, nemohli v novém domově uplatnit. Po celospolečenských změnách se tyto hodnoty staly nadbytečnými a zanikaly nejen v Čechách, ale i na Slovensku v důsledku celospolečenských změn se zanikáním soukromého vlastnictví, tradic atd. Postupně zanikalo užívání slovenštiny na veřejnosti. Stala se jazykem domácností.

Slovenští reemigranti ze sedmihradského Rudohoří a tradice

Mezi dosídlenci byli Slováci ze sedmihradského Rudohoří v Rumunsku, přezdívaní „Rumuni“. Jejich podmínkou při reemigraci z Rumunska bylo skupinové osídlení v sousedících obcích. Ačkoliv v pohraničí západních a jižních Čech v několika případech vytvořili v letech 1946–1948 navazující řetězec vesnic, který osídlili až z 50 %, do dalších regionů (Králicko, Jesenicko) přišli v menším počtu. Ze vzpomínek pamětníků vyplynulo, že na Králicku hledali jistoty soukromého hospodaření. Na Jesenicko přišli ti, kteří nechtěli pracovat v továrnách i dolech, nemohli získat vlastní nemovitost v pohraničí, a proto inklinovali k práci v lesích a v zemědělství.

Rumunští Slováci si přinášeli do pohraničí vlastní kulturní kapitál, který měl své kořeny v původních domovských slovenských regionech – na Kysucích, Oravě, Gemeru a Hontu, odkud v 18. století odešli do Rumunska.¹⁷ Zvykové právo vycházelo rovněž Vörbéczyho tripartity. Kulturní kapitál byl ovlivněn příslušností ke katolické církvi, díky které došlo k přenosu části liturgie do lidových tradic. Stal se regionálním kulturním povědomím a starší variantou slovenského zvykového práva v rodině i společnosti.

Slováci v Sedmihradsku udržovali svůj kulturní kapitál pomocí lidových zvyků a tradic dvě staletí z generace na generaci v nepsané podobě, pouze v paměti a ústně předávaných tradicích. Jejich způsob života, bydlení, oděv, strava, hospodaření Češi i Slováci považovali za zastaralé, dokladující nižší sociální úroveň. Slovenští krajané je zachovali až do 70. let minulého století, tedy do výměny generací.

Lidové tradice tvořící specifický kulturní kapitál Slováků z Rumunska přetrvaly až do 90. let na Tachovsku, Sokolovsku, Chebsku, Kaplicku, Jesenicku atd.¹⁸ V jiných regionech, např. na Králicku, přetržily jen v latentní podobě – v paměti místních slovenských reemigrantů a jejich potomků. Malá početnost těchto reemigrantů a nízká vzdělanost, získaná v církevních a menšinových školách v Sed-

mihradsku, neumožnily jejich přenos, prezentaci a uchování v místních podmínkách. Svou roli sehrála také internace duchovních a řeholnic v klášteře v Horní Hedeči, protože po únoru 1948 se slovenští reemigranti začali obávat také různých postihů, kterým mohli být vystaveni pro praktikování víry. Spíše pak inklinovali k sociální politice komunistické strany a s podporou stranického aparátu také posílili své postavení a jistý vliv v regionu.

Slováci z Maďarska

Slováci z Maďarska byli rovněž dosídlenci pohraničí, kteří se místo slibovaného návratu na Slovensko – do země svých předků – museli usídlit v pohraničních regionech českých zemí po odsunutém německém obyvatelstvu. V českých a moravských regionech pak nezdávka žili opět v těsném sousedství s Maďary z jižního Slovenska, kteří byli do Čech přiváženi na práce a po jednotlivých rodinách rozptýlováni v různých lokalitách.¹⁹ Jejich historie měla s Maďary mnoho společného, ale jejich hmotná a duchovní kultura byla jiná. Zachovaly se v ní původní slovenské tradice, přestože maďarští Slováci prožili v Maďarsku dvě století. Nebyly spjaté s katolickou liturgií, protože většina příchozích Slováků z Maďarska byli evangelíci. V malém počtu se usídlili také na Jesenicku a Králicku.

První Slováci přesídlili z Horního Uherska (Slovenska) do dolnouherských regionů již koncem 17. století. Jak uvádí odborná literatura, tato část slovenských poddaných přesídlovala v rámci Uherska na další panství svých uherských zeměpánů především z náboženských důvodů a také proto, že Horní Uhersko bylo po vpádech Turků přelidněné. V 18. století na ně navázaly silnější migrační proudy slovenských poddaných, kteří odcházeli na různá panství Podmaniczkých, Prónayových, Grassalkovitchů, Záborských, Balassových a dalších, a to opět z náboženských důvodů.²⁰ Svou roli však sehrály i hospodářské podmínky související s přelidněností hornouherských stolic a tudíž s naprostým nedostatkem obdělávatelné zemědělské půdy. Podle statistických údajů se až dvě třetiny slovenských obyvatel v jazykových ostrovech v Maďarsku hlásily k evangelickému náboženství. Jedním z nejstarších písemných pramenů je rukopis z Ostrihomu datovaný rokem 1547 a psaný poslovenštěnou češtinou. Je dokladem používání tohoto jazyka v Maďarsku ve slovenském evangelickém prostředí.²¹

Ač Slováci z Maďarska se nedostali do pohraničí vlastní volbou, tyto osídlenci s bohatou historií a tradicemi²² patřili k stabilním dosídlencům regionu. Ve školních kronikách a pamětních knihách obcí se dočteme o Slovácích z Maďarska jako o místních zvláštních skupinách cizích obyvatel, kteří měli problémy se zvládnutím českého jazyka. V pozdějších situačních zprávách církevních tajemníků národních výborů je zaznamenán jejich vztah k víře a církvím, který vedl k jejich sledování Státní bezpečností. V ústředním prameni, to jest v Závěrečné zprávě ministerstva sociální péče pro Úřad vlády o reemigraci Čechů a Slováků z ciziny po druhé světové válce, jsou Slováci z Maďarska zmíněni pouze okrajově – počtem 65 334 osob.²³ Zmínky najdeme také ve zprávách o situaci v pohraničí z let 1951 – 1953, kde jsou zmiňováni hlavně v oblastech přiléhajících k západnímu pásmu Německa, Rakouska a také na Jesenicku i Králicku. Na rozdíl od Slováků ze Slovenska jsou uváděni jako poměrně stabilní skupina obyvatelstva, nepodléhající migračním vlnám. Poté se z písemných pramenů ztrácejí zcela, právě tak jako z místního tisku.

V českých zemích se usídlilo dle oficiálních pramenů přibližně 11 000 Slováků z Maďarska a nezjištěný počet tzv. černých reemigrantů. Po roce 1948 přesídlilo mezi vlnami Slováků dalších asi 8 000 původem maďarských Slováků. Jednotlivé rodiny Slováků z Maďarska žijí v pohraničí dodnes. Přes malou početnost dokázali do nových domovů přenést své kulturní povědomí spjaté s náboženskou vírou. Společně s ním přenesli a dále rozšířili své sociální kontakty. V regionech patří k těm, kteří požívají vážnost, vyznačují se spolehlivostí, podílejí se na tvorbě veřejného mínění, usilují o rozvoj místní vzdělanosti a bývají neformální autoritou.

Závěrem

Výzkum Slováků z Maďarska a Podkarpatské Rusi na Jesenicku ještě nebyl uskutečněn a bude zahájen v říjnu letošního roku. První sondy do výzkumu Slováků ze Slovenska a sedmihradského Rudohoří na Jesenicku se uskutečnily v letech 1982–1983. Jeho pokračování, včetně studia archivních pramenů,

proběhlo v letech 1999–2000 v Jeseníku, Javorníku, Žulové, Vrbně pod Pradědem a Albrechticích. Byly zaznamenány vzpomínky pamětníků na vlastní přenesené tradice z rodinné a kalendářní obřadnosti ze Sedmíhradska na Jesenicko. Podle pamětníků se např. velké svatby, křtiny a pohřby dodržovaly v prvních letech po přesídlení, kdy reemigranti z Jesenicka se scházeli s příbuznými a sousedy, kteří přesídlili na Králicko, Bruntálsko, ale i na Chebsko a Kaplicko. Navzájem se zvali na svatby, křtiny a účastnili se pohřbů.

Taktéž v prvních letech po přesídlení dodržovali některé zvyky kalendářní obřadnosti, zejména spojené s Vánocemi, Masopustem, Velikonocemi a Svatodušními svátky. Věděli také o tom, že jejich účast v kostele i dodržování zvyků jsou sledovány, a proto je provozovali v úzkém rodinném kruhu. Část zvyků, která vyžadovala větší účast lidí, postupně zanikla: např. obchůzky s betlémem. Pracovní povinnosti a preference způsobu života založeného na konzumu také značně omezily dodržování různých zvyků kalendářního zvykosloví. Mladá generace většinu zvyků nezná a je zcela integrovaná do českého prostředí.

Obdobná situace je i Slováků ze Slovenska. Tradice Slováků z Maďarska byly v mnohém jiné. Odlišnost byla dána příslušností k evangelickému náboženství, které s sebou přinášelo jiné prvky společenského života – např. muzicírování, hraní ochotnického divadla, loutkového divadla, společenské večírky apod. V letošním roce bude uskutečněn a vyhodnocen dotazníkový výzkum, který snad přinese odpovědi na otázky o slovenském povědomí, slovenském jazyce i tradicích na Jesenicku a v dalších vybraných regionech.

POZNÁMKY

1. Moskva, Archiv ministerstva inostrannich del, Evropejskij otel, referentka po Československu, fond 117, spis 264.
2. Nakolik byla propaganda záměrná a co znamenalo „vyčištění od nebezpečných živlů“ je nyní předmětem výzkumu. Lze ale již nyní předpokládat, že podle vnitřních pokynů komunistických orgánů mělo docházet k nové destabilizaci pohraničí, aby vzhledem k nedostatku osídlenců mohl být utlumen místní průmysl podle potřeb dohod se SSSR.
3. NOSKOVÁ, H. – TOŠOVSKÁ, E.: *Kapitoly z proměn pohraničí se zřetelem na Králicko*. ÚSD AV ČR, v.v.i., Praha 2010, s. 242–245.
4. Tamtéž.
5. Viz dokumenty v SOkA Jeseník o potrestání dvou duchovních, kteří v Javorníku tajně vyučovali německé děti němčinu v roce 1949.
6. „Zakládání zájmových kroužků Okresních besed v pohraničních obcích nebyla až dosud věnována zvláštní péče. Počet těchto kroužků je zatím minimální. Na celotýdenním školení osvětových inspektorů od 22.–27. září 1952 byla věnována zvláštní pozornost a příprava rozšiřování zájmových kroužků osvětových besed v pohraničí. Rovněž byly připraveny směrnice pro získávání vedoucích kádrů pro tyto kroužky a připraveno i jejich politické a odborné školení. Tvoření jinonárodních kroužků a souborů lidové tvořivosti v pohraničních obcích je zatím ztíženo rozptýleností občanů jiných národností do malých skupin (1–3 rodiny) v jedné obci. Jazykové a všeobecně vzdělávací kurzy. Po zkušenostech z dřívějších let, zejména na Tachovsku (Lučina, Žebráky) a na Klatovsku (Nýrsko, Zelená Lhota) budou otevřeny jazykové a všeobecně vzdělávací kurzy v dalších obcích s reemigranty, kteří neznají číst a psát. Péče kulturnímu životu jinonárodních skupin. Ke zlepšení kulturní úrovně jinonárodních skupin občanů byly do místních lidových knihoven zaslány cizojazyčné knihy a časopisy. Vzhledem k tomu, že nejsou dosud v plné míře využívány a někdy vůbec nebyly používány, činíme opatření, aby v těchto obcích byly při osvětových besedách ustavovány čtenářské kroužky z občanů jiných národností, kde by se zprvu hromadně předčítalo z cizojazyčných knih, aby se upoutával zájem těchto občanů o četbu vůbec. Tyto čtenářské kroužky se stanou i základnou pro rozvíjení další kulturní činnosti mezi občany jiných národností, zejména pro přednáškovou činnost, doplňovanou i promítáním cizojazyčných filmů.“ In: NA, fond ÚPV k. 1183, č.j. 19/4.
7. NA, fond ÚPV k. 1183, č.j. 19/4.
8. BROUČEK, S.: *Krajané a domov*. Československý ústav zahraniční a Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Praha 1986; AUERHAM, J.: *Čechoslováci v Jugoslávii, Rumunsku, Maďarsku a Bulharsku*. Praha 1921.
9. NA, fond MPSV, k. 263.
10. Studium archivních pramenů, rozborů sčítacích operátů z roku 1950 podle jednotlivých obcí ukázaly, že slovenští reemigranti z Rumunska přišli na Slovensko v letech 1945–1948. Dó českých zemí přicházeli od roku 1945 do roku 1949 jako migranti ze Slovenska a pak na počátku 50. let opět jako migranti ze Slovenska, kdy jejich původ určovalo místo narození. Také přidělování státního občanství v letech 1949–1953 a získávání podkladů k jeho udělení (viz závěrečné dokumenty) dokládají migrace těchto lidí.
11. NA, fond ÚPV. 1163 Č.j.17/5.
12. NA, f. ÚPV, k. 1164, č.j.16/4.

13. NA, f. 23, a.j. 363/2.
14. SNA Bratislava, f. ÚP SNR, kr. 269.
15. Na Slovensku a v Uhersku platilo zvykové právo, tzv. Verböcziho tripartitum, zatímco české země se řídily rakouským právem a Všeobecným občanským zákoníkem z r. 1811 (ABGB), které se s obměnami používalo až do přelomu let 1949 až 1950, kdy nastoupila právníká dvouletka za SSSR, v níž došlo k socialistické rekodifikaci práva.
16. Srv. TOŠOVSKÁ, E.: *Proměny ekonomických aktivit na Králicku*. In: Nosková, H. – Tošovská E.: c.d.
17. Srv. NOSKOVÁ, H.: *Reemigrace Slováků z Rumunska*. In: Nosková, H. – Tošovská E.: c.d.
18. NOSKOVÁ, H.: *Orální historie a Slováci ze Sedmihradska v Čechách*. In: Nosková, H. – Tošovská E.: c.d.
19. Nástin výměny obyvatelstva mezi Československem a Maďarskem na základě pramenů z fondů NA a AMZ popsal VACULÍK, J.: *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945–1950*. Brno 1993, s. 36–52.
20. SIRÁCKY, J.: *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a v 19. storočí*. Matica Slovenská, Martin 1971, s. 106.
21. Srv. PALKOVIČ, D.: *Z prameňov k dejinám Slovákov v Maďarsku*. In: *Slováci v zahraničí 18. storočí*. Matica Slovenská, Martin 1994, s. 85.
22. Srv. NOSKOVÁ, H.: *Slováci z Maďarska v Čechách a na Moravě*. In: Nosková, H. – Tošovská, E.: c.d.
23. AMZV, f. TO – Maďarsko 1945–1959, spis 3, smlouvy.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Slowaken und ihre Traditionen in der Region Jeseník

Das Ziel der Studie besteht darin, grundlegende Informationen über die Slowaken in der Region Jeseník beizutragen, die nach dem 2. Weltkrieg in die Region kamen und von denen viele, einschließlich ihrer Nachkommen bis heute dort leben. Die Slowaken waren bis zur Teilung des gemeinsamen Staates keine nationale Minderheit. Sie konnten die slowakische Sprache verwenden, sich in ihr verständigen, auf dem Import der slowakischen Kultur bestehen und sie selbst ausüben. Dieses Recht wurde nicht ausgenutzt. Die Heterogenität der slowakischen Siedler war durch ihr historisches Schicksal vorgegeben, zwei Jahrhunderte des Lebens der Slowaken aus Siebenbürgen als Landsleute in Rumänien, die spezifische kulturelle Entwicklung der Slowaken in Ungarn, die neuen Lebensbedingungen in der Region Jeseník, all das führte zum relativ schnellen Verschwinden ihrer Muttersprache. Es gab Träger der slowakischen Traditionen, die nur schwer gepflegt werden konnten, weil die Mehrzahl von ihnen mit der Religion zusammenhängen, darüber hinaus verdrängten sie die Lebensart des Konsumierens. Im Jahre 1993 wurden die Slowaken zu einer nationalen Minderheit, aber zu einer Belebung der slowakischen Traditionen ist es schon nicht mehr gekommen.

STRESZCZENIE

Słowacy i ich tradycje na Jesenicku

Celem artykułu jest dostarczenie podstawowych informacji o Słowakach na Jesenicku, którzy przybyli do regionu po II wojnie światowej a wielu z nich i ich potomków mieszka tu nadal. Słowacy do czasu podziału wspólnego państwa nie byli mniejszością narodową. Mogli używać słowacki język, wychowywać się w nim i pielęgnować swoją kulturę. Korzystali z tych praw. Różnorodność słowackich osadników była spowodowana ich pochodzeniem. Dwieście lat życia Słowaków w rumuńskim Siedmiogrodzie, specyficzna kultura Słowaków na Węgrzech, nowe warunki życia na Jesenicku, to wszystko powodowało rychłe porzucenie ojczystego języka. Pielęgowali tradycję, ale w sposób ograniczony gdyż dotyczyła głównie sfery religijnej. Najbardziej do jej zaniku przyczynił się konsumpcyjny styl życia. W 1993 r. Słowacy stali się mniejszością religijną, ale do ożywienia słowackich tradycji nie doszło.

Novodobé řecké zvyky a hudebně–taneční tradice

Sotiris Joanidis, Rejvíz

Novodobé řecké zvyky a tradice navazují na jejich antické kořeny. Křesťanství a pravoslavná církev přinesly i zvyky nové, jež se částečně smísily se starými, nebo staré nahradily. Pro přehlednost je můžeme rozdělit do několika skupin:

1. Člověk a běh jeho života: narození, svatba, úmrtí; 2. Člověk a jeho dům, architektura, kuchyně a strava, oblečení, rodinné vztahy a domácí život; 3. Člověk a víra, křesťanství a pravoslavná církev, církevní svátky: vánoce, velikonoce, jmeniny; 4. Člověk a filosofie, sport, hudba a tanec.

Zmíňme se alespoň o některých, jejichž ohlas najdeme i u řecké komunity žijící v bývalém Československu, potažmo na Jesenicku.

Biologický život člověka je vymezen několika milníky – narozením, svatbou a smrtí. Zatímco narození a smrt člověk v podstatě ovlivnit nemůže, jeho život už od kolébky je plný zvratů, kupř. ohrožován nemocemi. Ještě v 1. polovině 20. stol. se nemoci ve vesnicích pohoří Gramosu, kde lékař s vyšším vzděláním byl velkou vzácností, léčily jen podle starých zvyklostí. Léčitelstvím se převážně zabývaly ženy, které se to naučily od svých matek a babiček. Chodily do hor sbírat byliny a vařily z nich různé čaje. Na některé nemoci pomáhaly teplé cihly přiložené na bolestivé místo, jiné se léčily pokládáním teplých kamenů, studených zábalů, nebo přikládáním předem ohřátých skleněných baněk na holé tělo, které měly bolest vysát.

Různé zvyklosti se dodržovaly **při porodu**. Pokud v naší vesnici přišly na matku porodní bolesti, budoucí otec dítěte si musel vzít její čistou zástěru, s ní obéhnout třikrát kostel a přinést ji zpět. Zástěru matka rozprostřela pod sebe a na ní bez potíží porodila.

Šest týdnů po porodu se žena jakoby čistila. Je zajímavé, že šestinedělí je dodnes v ortodoxním Řecku dodržováno. Dítě se křtilo v kostele těsně před ukončením šestinedělí. Po čtyřiceti dnech se matce s dítětem dostalo od faráře požehnání a konala se veselice k přivítání robátka na svět. V době šestinedělí matku navštěvovaly ostatní ženy z vesnice, aby jí pomohly v domácích pracích a nosily jí smaženky z kynutého těsta (Langites).

Zvláštním způsobem se léčila žloutenka novorozeňat. V době květu růží se uvil věnec z růžových květů, položil se do kolébky, a jak růže vadly, jejich barva se měla přenášet do dětských tváříček. Odrostlejší děti se proti žloutence jakoby „očkovaly“. Zkušená žena – léčitelka říznutím žiletkou za uchem odkápla několik kapek krve na dřevěnou lžičku, kterou pak zároveň se žiletkou vypláchla ve studené vodě. Právě za uchem se prý žloutenka shromažďuje a vypuštěním několika kapek krve se vypustí i nemoc a dítě se už prý nikdy nenakazí. Obyčejně se to dělalo pro celou obec hromadně jednou za tři až čtyři roky. Mě takto „očkovali“ v r. 1944. Pamatuji, že se nám všem tehdy uši zanítily a naše matky nám na ránu dávaly zábaly z heřmánku a medu. Možná, že nás tímto absolutně nehygienickým zákrokem nakazila tak malým množstvím žloutenky, že to působilo jako očkování. Musím přiznat, že žloutenku jsem ještě nedostal.

Pokud se někdo sekl sekerou, nebo řízl nožem či jinak si způsobil povrchové zranění, musel ránu počůrat, pak vzít surový řemen, seškrabat ostrým nožem z rubové strany potřebné množství kožního prachu, přiložit ho na ránu a teprve pak ovázat čistým hadříkem. Zakrátko se rána zacelila.

Na počátku 20. stol. se **námluvy** často konaly jen za souhlasu otce a to v době, kdy dívka bylo kolem čtrnácti let. Během třicátých let 20. stol. se však začalo přihlížet i k názoru nevěsty. Pokud se někde vyskytla dívka na vdávání, přišli dohazovači – kecalové za jejím otcem a ten je buď přijal, nebo odmítl.

Jednou přišli do mlýna, kde nevěsta byla tak krásná jak průzračný lesní potůček, na námluvy dva dohazovači. Ženich, který je poslal, také nebyl k zahoezení. Přijel z Ameriky naditý dolary a chtěl se s mlynářovou dcerou oženit. Dohazovači přišli do mlýna, ale ani otec ani dcera ke svatbě souhlas nedali. Když se vraceli k ženichovi, cestou potkali dvě děvčata. Slovo dalo slovo a dohazovači se jich zeptali, která se chce vdát. Ta odvážnější se šla zeptat otce, ten jí to povolil a zakrátko byla svatba. Spokojený „Američan“ zanedlouho odjel i s manželkou do Ameriky.

Aspoň šest neděl před svatbou se musely konat ohlášky.

Svatba bývala slavností, jež trvala někdy až týden. Začínala ve čtvrtek. V ten den ženy obou rodin začaly péct svatební chléb a preclíky, které v pátek svěřovaly malým chlapcům, aby je zároveň s vínem roznesli pozvaným po celé vesnici. V Řecku i v řecké komunitě v České republice se dodnes udržuje zvyk strojení ženicha a nevěsty. Hosté se scházeli v sobotu ráno zvlášť do nevěstina a zvlášť do ženichova domu a přinášeli dary. Příbuzní a svědkové se už postarali o hudbu s klarinetem, houslemi a bubnem, která už od rána vyhrávala. V příhraničních vesnicích se zpívaly nejen řecké, ale i makedonské a albánské písně. Celou sobotu se novomanželé vesele loučili se svobodou. V neděli ráno se nevěsta vypravila do obecní studně, aby do rodného domu naposledy přinesla vodu k umytí. Když se vrátila, rozlévala vodu nejdříve otci a zpívala. Většinou se u toho rozplakala:

Για στερνή φορά νερό θε να σου ρίξω, πατέρα
Naposledy tobě, otče, vody naleju.

<i>Γράψε τ'όνομα μου, πατέρα,</i>	<i>Napiš, otče, jméno mé</i>
<i>στην άκρη της λεκάνας</i>	<i>na krajičku džbánu</i>
<i>κι όταν την πάρεις να πλυθείς</i>	<i>když ho vezmeš příště</i>
<i>την κόρι σου να θυμηθε'ίς</i>	<i>vzpomeň na svou dceru</i>
<i>που δέν μένη στο σπίτι σου</i>	<i>jež už není doma,</i>
<i>κ'έφυγε πέρα απ' τα βουνά</i>	<i>ale někde za horama.</i>

Pak dál zpívajíc nalévala vodu matce a sourozencům.

Nevěstu česaly a oblékaly do svatebních šatů její ženské příbuzné celé nedělní dopoledne. Vždy při tom zpívaly svatební písně:

Χαρά στην κόκκινη μηλιά, χαρά στο παλικάρι,
οπου το μήλο το χρυσό θ' απλώσει για να πάρει
Επήραμε την πέρδικα, την πενταπλουμισμένη
κι αφήσαμε τη γειτονιά σα χώρα κουρσεμένη,
σαν εκκλησιά αλειτούργητη, σαν νερατζιά κομένη.

Je pýchou pro jabloň, radosti pro junáka,
jenž pro červené jablko natáhl svoji ruku.
Odvede nám holubičku s bílými křidélky
její hnízdo zanechá pusté jak poblouznění
prázdné jak kostel neposvěcený

Až budeš, milá nevěsto, tam v domě tvého muže
ať se ti daří vše, co chceš, a ať ti kvetou růže.
Ať devět synů porодиš desátou princezničku
ať radost v srdci uchováš
a mladost ve tvém líčku...

Zpívající ženy většinou u toho ronily slzy, vyslovovaly nevěstě různá přání, dávaly jí do manželství rady, poučovaly ji a těšily. Po dokončení příprav zakryly její hlavu závojem, aby ji ženich do obřadu nemohl spatřit. Teprve před oltářem, až oběma novomanželům na začátku ceremoniálu dal pop na hlavu myrtové věnce a ženich řekl ano, směl odkrýt závoj a dát novomanželce první políbení.

Novomanželka ještě do padesátých let 20. stol. měla za povinnost přinést do manželství nemalé věno. Dnes věno není nutné. Je ovšem zvykem, že na svatbě kolem půlnoci novomanželé chodí od hosta k hos-

Svatba v Horním Údolí, 1952, archiv autor

tu se svatebním střevícem nevěsty v ruce a hosté do něj dávají peníze, a nebývá jich málo. Čím bližší příbuzný nebo přítel, tím více peněz daruje.

Ženicha připravovali mužští příbuzní. Nejdříve ho oholili. Při holení každý z přítomných mužů musel aspoň jednou táhnout – dnes našťastí holicím strojčkem, který není tak nebezpečný jako dříve břitva. Když ho vykoupali, oblékli a zazpívali svatební písně, dostal rodičovské požehnání, posadili ho na koně, který byl pokryt červenou vlněnou dekou (vilendza) a s kyticí jel pro nevěstu do jejího domu.

Chvilí musel čekat na dvorku, který byl plný lidí a kde hrála hudba. Nevěstin svědek pak přivedl nevěstu a postavil ji vedle ženicha. Všichni jim blahopřáli, nejdříve pop, pak svědci, příbuzní a ostatní. Potom nasedli na koně, nebo do kočáru a jeli do kostela. Svatební hostina se konala v ženichově domě.

Smrt je neméně závažná součást života a staré lidové zvyky se při ní dodnes dodržují. Na poslední rozloučení je zvykem zvat si plačky. Starší ženy si to mnohdy kladou za povinnost a některé z nich si z toho udělaly živnost. Je to zvyk převzatý z antické doby. Hned první večer přicházejí černě oblečeny k loži mrtvého, hlasitě lamentují, lkají a pláčou. A nejsou to jen všeobecné lamentace, ale každá z nich má připravený nějaký příběh z jeho života. Obvykle při tom vzpomínají na jeho kladné činy, ale nevyhýbají se ani nepříjemným peripetiím života. Mnohdy to vypadá, že plačky první noc zkoušejí své umění, které předvedou při veřejném pohřbu v kostele a na hřbitově. Při lamentování jedna střídá druhou, třetí, a další. Některé části lkaní jsou tak všeobecné, že se plačky spojují ve sbor. Dobré plačky skutečně roní slzy.

Antické Řecko své mrtvé pohřbívalo žehem v prostoru za městem. Teprve křesťané přivedli nový zvyk pohřbívání do země.

Když umřel mladý člověk nebo dítě, tak se zpívalo – lamentovalo o to smutněji:

*Που πάς περιστεράκι μου
να φτιάσεις τη φολιά σου;
Αν τήνε φτιάσεις στα βουνά
σου την χαλάει το χιόνι,
αν τήνε φτιάσεις στο γιαλό,*

*Kdes holubičko milená
chtěla postavit své hnízdo?
Když si ho v horách postavíš
těžký sníh ti ho zboří
když u břehu ho postavíš*

σου την χαλάει το κύμα	tak ti ho moře smete
και αν τήνε φτιάσεις καταγής	když na poli ho postavíš
σου την χαλούν τα φίδια	tak ti ho zničí hadi
Αχ, περιστεράκι μου	Má holubičko milená
που χανεις τα πεχνίδια	proč ztrácíš svoje mládí

nebo:

Tak všechny laně pásly se, všechny se občerstvily
 Jen jedna laňka přeštíhlá samotu hledávala
 ta nechtěla jít s ostatními, nechtěla veselit se
 a kde čirou vodu našla, zkalila ji a pak pila
 A slunce uvidělo laň a ptalo se jí jasně
 „Proč nejsi, laňko, se stádem, proč sama bloudíš lesem
 kde čistou vodu uvidíš, tak kalíš ji a piješ?“
 „Mé krásné slunce, řeknu ti, co moji duši trápí
 já dvanáct let byla neplodná a jelen se mě netkl
 a po dvanácti letech, své mládě porodila.
 Poprvé jsem ho vyvedla na pastvu k čerstvé trávě
 poprvé přivedla ke křišťálové vodě.
 V tom lovec přišel do lesa a jednou černou ranou
 zabil mi kolouška – to nejdražší, co měla
 Tak proč mám žít a veselit se
 a proč pít křišťálovou vodu?...“

Po šest neděl od pohřbu trvá v rodině intenzivní smutek, pak se celá rodina sejde na malém vzpomínkovém karu a od té doby se považuje jejich příbuzný za mrtvého. Vdovec nebo vdova i příbuzní pak mají za povinnost rok nosit černý šat, nezúčastňovat se veselí a zábav, ani se ženit. Řekové si váží svých předků a skutečně je uctívají. Den vzpomínky mrtvých je ovšem podle gregoriánského kalendáře o 13 dnů později než v katolických zemích. Kvůli teplému podnebí je v Řecku povinnost pohřbit nebožtíka do tří dnů.

*

Jako v každém státě i v Řecku měla tradiční **lidová hudba** (dimotiki musiki) svůj nenapodobitelný vývoj. Vychází z pozdně helénistického období, nové prvky nabírala z byzantské kultury a ze středověkých lidových zvyků a tradic a naštěstí, v současnosti nebývá doplňována novými prvky. Je velmi bohatě zastoupena v každé oblasti Řecka a její originální prvky nepřestávají udivovat nové generace. Převážná část Řeků má lidovou hudbu ráda, aktivně ji provozuje a zpěvem vyjadřuje své vlastenectví.

K lidové hudbě patří i **lidové tance** (dimotika), které hrály a hrají v životě Řeků důležitou roli a bývají vyjádřením jejich pocitů každodenního života. Velký vliv na formování hudby a tanců měla doba Alexandra Makedonského, ale vývoj tanců v době byzantské a postbyzantské přijal i prvky orientální. Většina řeckých tanců se tančí v kole, jež se pohybuje proti směru hodinových ručiček. Tanečníci se drží za ruce, ramena, nebo šátek a zájemci o tanec se přidávají jen tím, že se prostě do kola připojí. Mužské tance jsou často obrazem vyjadřujícím mužnost a hrdinství, většina ženských tanců je pomalá, krokově jednoduchá a důstojná. Jestli každý Čech ví, co je lidový tanec verbuňk, tak každý Řek lidový tanec tsamiko tančil nesčetněkrát. Pravidla tance a taneční kroky se však v jednotlivých oblastech různí. Donedávna ženy i muži tančili ve dvou oddělených kruzích, přičemž ženy tančily vždy ve vnitřním kruhu a muži za nimi, ale dnes se tančí smíšeně. Dříve vedl tanec vždy nejstarší muž a vedle něho tančila nejstarší žena ve skupině, ale i to se změnilo. Kolo zpravidla vede nejzručnější z tanečníků, který může taneční kroky improvizovat. Na ostrovech je zvykem vytvářet taneční kola z jednotlivých rodin. Výjimkou je hudba sedmi Jónských ostrovů se silným italským vlivem. Tance jako ballos nebo syrtos, kde muž tančí v páru se ženou, mají své kořeny v Benátské republice, která tam vládla do poloviny 19. století.

Velmi zajímavý je vývoj novodobé řecké **národní hudby** (laika). Je to zvláštní druh hudby vyvinutý pouze v Řecku. Hraje se na strunné nástroje, částečně převzaté z orientálních zemí, částečně z Itálie a Srbska. Nejzajímavější jsou různé druhy strunných nástrojů zvaných buzuki. Jsou podobné mandolíně nebo brači, ale v rukou řeckých hudebníků zní zázračně. Nejznámějším skladatelem této hudby je Mikis Teodorakis (hudba k filmu Řek Zorba...). Právě ten svými skladbami probudil tento typ optimistické hudby a rozšířil ji do celého světa. K této hudbě se vyvinuly i osobité tance, které se nazývají zembetiko a sirtaki. Tyto tance se tančí v kole, ale i samostatně. Dalším typem tanečního projevu jsou moderní tance, tj. polka, valčík, foxtrot, tango a jiné, které se v Řecku tančí ale podstatně méně než v Česku.

Kdo z českých obyvatel na Jesenicku a Krnovsku má přímý zájem slyšet řeckou hudbu a vidět lidové tance nebo novodobé zembetiko, či sirtaki, má možnost se zúčastnit řeckých zábav, které se konají aspoň třikrát ročně.

První pěvecké a taneční soubory vznikaly už v domovech řeckých dětí po celém Československu. Sám pamatuji pěvecký soubor v Kysiblu Kyselce u Karlových Var, pak i v Bílé Vodě a v Loučné nad Desnou. Začátkem 60. let se soubory začaly zakládat i v místech s větším množstvím řeckých přistěhovalců, jako v Krnově, ve Zlatých Horách, v domově řecké mládeže v Ostravě–Hrabůvce a jinde. Dnes o nich bohužel jen vypovídají fotografie s popiskou: Řecký soubor v krojích v prvomájovém průvodu. I když tehdy, díky nedostatkům v krojovém oblečení, soubory působily ne právě nejprofesionálněji, svůj kulturní účel splnily. V současnosti už jsou pro tuto zájmovou činnost jiné možnosti a lepší zázemí.

Jedním z neúspěšnějších současných tanečních skupin řeckých lidových tanců v České republice je **Antigoni**. U jeho zrodu (18. 6. 1996) byla Řecká obec Krnov spolu s Martou Toškovou, Irini Pechovou a dvanácti tanečníky ve věku od 8 do 15 let. Soubor dostal název Gorgona. V r. 2001 byl přejmenován na Antigoni. Vznikl z potřeby udržování a šíření řeckých tradic a folkloru jako významné součásti řeckého kulturního bohatství a také jako důležitý prvek uvědomování si národní identity mezi příslušníky řecké menšiny žijící na území České republiky. Vedoucím souboru je již 12. rok Irini Pechová a učitelem tanců je od roku 2007 Paris Vasiliadis. Za celou dobu existence souborem prošlo, či spíše protancovalo,

Řecký folklorní taneční soubor ze Zlatých Hor, 1972, archiv autor

asi 50 členů. V současnosti má taneční soubor 25 členů ve věku od 4 do 26 let a má ve svém repertoáru na 50 řeckých tradičních tanců ze všech oblastí Řecka. Zkoušky probíhají každou sobotu v SVC Méda v Krnově od 10 do 12 hod. Soubor organizuje pro veřejnost lekce řeckých tanců! S velkým úspěchem se účastnil mnoha mezinárodních folklorních festivalů.

Pražský taneční soubor **Akropolis** vznikl v roce 1993 jako dětský pěvecký soubor pod vedením paní Malamo Fulidou. Později se ale postupně stával více tanečním souborem. Od roku 1995 se jeho členové účastnili tanečních soustředění s lektorem z Řecka, která pořádala nadace Hellenika. Taneční repertoár obsahuje tance z celého pevninského Řecka, ale i z ostrovů, Malé Asie a z Pontosu (Černého moře). Bohužel tomu ale neodpovídá krojové zastoupení. Soubor Akropolis má kroje z Ipiru (Metsovo, Souli) a z Makedonie (Florina) a také napodobeninu thráckých krojů Metaxades a nyní se čeká na kroj Imathia (jeden z nejoriginálnějších řeckých krojů). Soubor Akropolis vystupuje tradičně na festivalu Praha – srdce národů, na oslavách řeckých národních svátku pořádaných Řeckou obcí Praha, ale i na oslavách jiných řeckých obcí (Šumperk, Krnov), na Staročeských Májích (Lety, Mnišek pod Brdy) a mnoha dalších veřejných i soukromých akcích. Od roku 2001 jsou členové souboru Akropolis zároveň členy tanečního souboru Lycea Řekyň v České Republice, s nímž se účastní mnoha mezinárodních festivalů v České Republice, ale i v zahraničí. V současné době má Akropolis 26 členů.

Taneční soubor **Lycea Řekyň** v České republice je reprezentantem tradičního tanečního umění uchovávaného v diaspoře Řeků na území České republiky. Vznikl v roce 2001 s podporou nadačního fondu Hellenika a je unikátní složením ze tří desítek vynikajících tanečnic ve věku od 15 do 30 let, pocházejících z mnoha měst a obcí. V repertoáru souboru jsou tance z národopisných regionů celého Řecka, kterým odpovídá i krojové vybavení. Tanečnice připravují svá vystoupení na reprodukovanou hudbu, nebo je při vystoupeních doprovází Hudební soubor Lycea Řekyň v České republice.

Řecká obec v Bohumíně si v roce 1999 založila taneční soubor řeckých lidových tanců, který se nazývá **Nea elpida** (nová naděje). Shromažďuje v něm zájemce o řecký folklor ze širokého ostravského okolí. Pod vedením Nikose Vasiliu se zúčastňuje mnoha společenských akcí a mezinárodních festivalů, spolupracuje s dalšími soubory a s Lyceem Řekyň. Dále existuje pražský taneční soubor **Akro**, který vede Lašo Michal a taneční soubor v Šumperku s názvem **Kalliopi** pod vedením Teodory Vintrové.

S tanečními soubory bychom se setkali i na samotném Jesenicku, ale toto téma si zaslouží samostatné zpracování.

ZUSAMMENFASSUNG

Neuzeitliche griechische Bräuche und musikalische Tanztraditionen

Die neuzeitlichen griechischen Bräuche und Traditionen knüpfen an ihre antiken Wurzeln an. Das Christentum und die orthodoxe Kirche brachten auch neue Bräuche, die sich teilweise mit den alten vermischten oder aber die alten ersetzten. Zur Übersichtlichkeit kann man sie einigen Gruppen zuordnen:

Der Mensch und der Verlauf seines Lebens: Geburt, Hochzeit, Tod; der Mensch und sein Haus, seine Architektur, Küche und Beköstigung, Kleidung, Familienbeziehungen und häusliches Leben; der Mensch und der Glaube, das Christentum und die orthodoxe Kirche, kirchliche Feiertage: Weihnachten, Ostern, Namenstage; der Mensch und die Philosophie, Sport, Musik und Tanz.

Der Autor erwähnt zumindest einige, deren Widerspiegelung wir auch in der griechischen Kommune finden, die in der ehemaligen Tschechoslowakei lebt, bezogen auf die Region Jeseník.

STRESZCZENIE

Nowoczesna zwyczaj greckie a tradycja muzyczno-taneczna

Nowoczesne zwyczaj i tradycje greckie nawiązują do korzeni antycznych. Chrześcijaństwo i cerkiew prawosławna przyniosły nowe zwyczaj, które częściowo zmieszały się ze starymi lub zastąpiły stare. Dla ułatwienia możemy je podzielić na kilka grup: człowiek i jego życie: narodzenie, ślub, śmierć; człowiek i jego dom, architektura, kuchnia i jedzenie, ubranie, stosunki rodzinne i życie domowe; człowiek i wiara, chrześcijaństwo i cerkiew prawosławna, święta prawosławne: Boże Narodzenie, Wielkanoc, imieniny; człowiek i filozofia, sport, muzyka i taniec. Autor wzmiankuje o niektórych z nich, znajdziemy je i u społeczności greckiej mieszkającej w byłej Czechosłowacji, w tym na Jesenicku.

Taneční a písňový folklor v životě řecké minority na Jesenicku

Mgr. Ivan Hlavatý, Olomouc

Tato práce je založena především na terénním výzkumu u lokálních řeckých komunit,¹ ale vychází rovněž z literárních pramenů včetně internetových stránek příslušných řeckých obcí. Zaměřuje se na příchod řeckých uprchlíků z občanské války v Řecku do Československa, zvláště na Jesenicko, a na živé a přežívající hudební a taneční folklorní tradice jako projev etnické svébytnosti řecké menšiny v České republice.

Řecká menšina v ČR nevyniká početností, hlásí se k ní v současnosti přibližně 3 500 řeckých spoluobčanů. Na Jesenicku (včetně Javorníku, Žulové, Vidnavy, ve Zlatých Horách a okolí aj.), v Šumperku i v dosud početné, silné komunitě v Krnově a okolí žijí dnes jen stovky řeckých spoluobčanů na rozdíl od tisíců před dvěma až třemi desítkami let. Do tehdejšího Československa přivedla nelítostná a krvavá občanská válka v Řecku v letech 1948–1949 (společně i v letech následujících) na 13 500 až 14 000 dětských i dospělých emigrantů (objevují se i vyšší, ale nepotvrzené údaje – až k číslu 18 000). Celkově jich uprchlo z vlasti více než sto tisíc především do zemí východního bloku – Bulharska, Rumunska, Polska, tehdejšího Sovětského svazu a konečně do Československa. Řecko do té doby u nás téměř neznámé se náhle stalo součástí etnické mapy národů a menšin českých zemí.

Řecká emigrace je zajímavá rovněž z hlediska etnicity, nebyla totiž etnicky homogenní, dominoval v ní sice řecký prvek, ale přibližně čtvrtinu uprchlíků tvořili Slavomakedonci,² dále zanedbatelné procento představovali Vláci (Βλάχοι, tj. Aromuni), Arvaníti (Αρβανίτοι – Arvanité neboli Albánci), Jífti (Γιφτίοι čili Romové), Túrki (Τούρκοι, tj. Turci) a několik jednotlivců z řad sefardských Židů od Thessaloniki.

Rovněž etnicky řecká část emigrantské komunity představovala pestrou směsici – Řeky z různých geografických a národopisných oblastí s velmi odlišnými dialekty, zvyky a tradicemi, počínaje nejpočetnější vrstvou obyvatel severního Řecka od hranic s Jugoslávií a Albánií – Makedonce (Μακεδόνες), Ipiroty (Ηπειρώτες), zčásti Thráki (Θρακοί), početnou část tvořili původem maloasijské Řekové – zvl. Pondi (Ποντίοι),³ Kavkási (Καυκάσιοι) a další maloasijské Řekové (přibližně jedna třetina etnicky řecké emigrace). Mezi příchozími Řeky byli také obyvatelé ze vzdálenějších, až exotických regionů Řecka – Attiky, Peloponnésu, Kréty a dalších oblastí a ostrovů, dokonce i Kypru.

Následně po hlavní vlně emigrace v roce 1949 počátkem 50. let za akce slučování rodin docházelo k dalšímu pohybu, odchodu a příchodu dětí i dospělých. V polovině 50. let se vrátila do vlasti hrstka Řeků v emigraci, vesměs z řad zajatých vládních vojáků. V roce 1956 přišla poslední významná skupina řeckých uprchlíků – necelých 900 osob – z Maďarska za tamního protisovětského povstání.

Původní představa krátkodobého pobytu se brzo ukázala nereálná a pro většinu uprchlíků a jejich potomky se stala česká země na desítky let nebo natrvalo domovem. Repatriace v 70. a 80. letech 20. století odčerpala asi tři čtvrtiny naší řecké populace. Repatrianti všech věkových kategorií se vesměs vrátili do

Řecký soubor v prvomájovém průvodu, Jeseník, 60. léta 20. stol., archiv autor

severního Řecka, odkud většinou pocházeli oni sami nebo jejich rodiny, zejména do řecké provincie Makedonia, část se jich rozptýlila po celém Řecku až na ostrovy. Po částečném doplnění řecké komunity z řad navrátilců z Řecka a řeckých studentů z Řecka a Kypru, podnikatelů apod. se její počet ustálil na současném stavu. V poslední době probíhá v malém měřítku jakýsi druhý návrat do České republiky vlivem nepříznivé ekonomické situace Řecka. Kromě velkých měst jako Praha, Brno či Ostrava žijí Řekové vesměs v místech původního osídlení – především v obcích Slezska a severní Moravy – výrazně zastoupeni jsou stále v Krnově, Jeseníku, Javorníku, Zlatých Horách, Šumperku aj.

Prvá fáze emigrace v roce 1948 realizovala transporty dětí do 15 let s nepočetným dospělým doprovodem, které byly evakuovány především z horských vesnic v oblasti bojů v krajích Makedonie a Ipiros. Druhá vlna o rok později představovala vojáky DSE (Δημοκρατικός στρατός της Ελλάδας neboli Dimokratikos stratos tis Elladas) – Demokratické armády Řecka, jejich příbuzné a další místní civilní obyvatelstvo, muže i ženy, starce a opět děti. Organizace transportů byla realizována součinností KKE (Κομμουνιστικό κόμμα της Ελλάδας – Kommunistikó kómma tis Elládas, tj. Komunistické strany Řecka) a místních orgánů Albánie a Jugoslávie a dalších účastnických zemí. Tzv. řecká akce na našem území byla v kompetenci tehdejšího ministerstva práce a sociální péče, přičemž navenek bylo kryto Československo–řeckou společností, ale podílely se na ní rovněž příslušné resorty dalších ministerstev – zdravotnictví, vnitra, obrany, krajské a okresní národní výbory a místní úřady. Formou finančních a materiálních sbírek do ní byla zapojena rovněž široká česká veřejnost.

Dětské a později dospělé transporty byly přijímány v tzv. sběrných střediscích (Mikulov, Svatobořice, Mikulovice u Jeseníku), kde přichodí prošli lékařskou prohlídkou, deinsektizací a karanténou, načež děti byly podle věkové kategorie rozděleny do dětských domovů, které byly zřizovány po celém území Čech a Moravy v zámečcích, rekreačních střediscích apod. Mezi nejznámější patří např. Kysibl – Kyselka u Karlových Varů, Chrastava na Liberecku, Nové Hradky na Československé výšce, Velké Heraltice na Opavsku, Sobotín a Loučná nad Desnou na Šumpersku, Oskava a Uničov na Šternbersku, Bílá Voda na Javorníku, Branky na Moravě u Valašského Meziříčí a řada dalších. Většina řeckých dětí prošla do dospělosti více domovy.

Z táborových středisek, kde byly přichodí skupiny dospělých Řeků krátkodobě soustředěny za účelem zdravotního ošetření, zotavení atp., byli dále přesouváni do cílových míst. Zdravým a práce schopným bylo určeno usídlení v horských pohraničních oblastech, bývalých Sudetech, s dostatečnou kapacitou obytných objektů po vysídlených Němcích. Jako nejvhodnější alternativa byly zvoleny tři okresy – Žamberk v tehdejší kraji Hradec Králové, okres Krnov v tehdejší kraji Ostrava a konečně okres Jeseník v tehdejší kraji Olomouc. S orgány řecké emigrace spolupracovali a přesídlení řídili okresní a místní zmocněnci, jimiž pro okres Jeseník byli Otto Koubek, Jaroslav Luňák a František Neuman. Pro styk s řeckými emigranty usídlenými na Zlatohorsku byli určeni členové Veřejné bezpečnosti ve Zlatých Horách Josef Minář a jemu podřízený Jan Hemerka. V Těchoníně na Žambersku byl zřízen domov s nemocnicí pro přestárlé, raněné a invalidy.

Nejprve byly vytipovány oblasti a vesnice, vybrané objekty byly převedeny do vlastnictví státních statků nebo státních lesů, z vesnic určených pro Řeky museli odejít zbylí místní Němci a nespolehlivé osoby. Řekové přijížděli hromadně téměř bez zavazadel a majetku do domů vyklizených, narychlo opravených a nouzově zařízených řeckými brigádníky a zčásti dobrovolníky z řad domácích obyvatel. Domy byly vybaveny jen nejnutnějším zařízením – železnými postelemi a slamníky, stoly, židlemi a skříněmi, a také kamny, pokud nezůstali po Němcích původní pece, a topivem (uhlím a dřívím). V mnoha objektech byly umístěny dvě i tři rodiny, někdy dokonce i čtyři až pět rodin.

Příchod Řeků byl místními obyvateli přijat vcelku solidárně. Je zajímavé, že přestože šlo o utajovanou akci, o příchodu Řeků kolovaly zprávy už dlouho předem. Lokality pro umístění Řeků byly vybírány s ohledem na bezpečnostní a politická hlediska tak, aby tvořily homogenní celky s možností vlastní řecké samosprávy a aby do jedné lokality byly pokud možno přestěhováni lidé ze stejných oblastí a vesnic v Řecku a při zachování aspoň části rodin. Ty byly totiž při mnohdy chaotických a narychlo organizovaných transportech roztrženy, takže v 1. polovině 50. let 20. století probíhalo za pomoci mezinárodního Červeného kříže vyhledávání rozprášených rodinných příslušníků a další hromadné cestování za účelem sjednocení rodin.

V místech koncentrace řeckých uprchlíků vznikaly řecké samosprávy, které měly za úkol organizaci ubytování a kontakt s okresními i oblastními zmocněnci české strany. První Ústřední řecká samospráva vznikla v Jeseníku pro tři uvedené okresy – Jeseník, Krnov a Žamberk. V čele sedmičlenné ústřední samosprávy, která měla k dispozici dvě budovy, jednu pro sekretariát a politické vedení Řeků, druhou jako tiskárnu časopisů a propagačních materiálů, stál první předseda Miltiadis Porfyrojenis (přepisováno z alfavity i jako Porfyrogenes), po něm nastoupil Grivas, což bylo krycí válečné jméno pro Georgise Karamichose. Řecké samosprávy se mj. staraly o samozásobení topivovým dřívím, pečovaly o řešení každodenních problémů krajanů, podílely se rovněž na akci slučování rodin a výměně obyvatelstva a na dalších akcích.

V tehdejší okrese Jeseník byla vybrána pro řecké emigranty tzv. sídliště v obcích Horní Údolí, Dolní Údolí a Rejvíc na Zlatohorsku, na Javornicku pak Zálesí, Travná, Skorošice s osadami Petrovice, Hraničná a Kamenná, Vlčice a Nové Vilémovice s osadami Červený Důl, Hříbová a Hraničky. 18. října 1949 přijela vlakem do Javorníku první skupina řeckých osídlenců o počtu asi 570 dospělých s dětmi, kteří byli rozděleni do Petrovic, Nových Vilémovic a Zálesí. Do Červeného Dolu byli zprvu koncentrováni uprchlíci z jugoslávského Buljkesu, aby zde od jara 1950 byli ubytováni Řekové vracející se z různých sanatorií a bez rodinných příslušníků jinde v ČSR.

V Javorníku byla zřízena v budově dnešní polikliniky řecká ošetrovna s kapacitou 35 lůžek a řeckým lékařem a řeckým personálem. Řecký lékař S. Kolovos odtud jednou týdně dojížděl na kontroly do Červeného Dolu. Takových transportů v letech 1949–1950 byla celá řada a jejich výsledkem byl součet Řeků v okrese Jeseník na konci roku 1949 přes 1 200 osob, koncem roku 1950 téměř 2 000 osob s nejhustší řeckou populací v obcích Petrovice, Nové Vilémovice, Travná, Zálesí a Horní Údolí. Jesenicko a celý olomoucký kraj se tak staly oblastí s druhou nejvyšší hustotou řecké populace po Krnovsku v ostravském kraji. Kolem roku 1957 žilo v ostravském kraji téměř 6 000 Řeků, z toho přes 3 500 jen v okrese Krnov. Olomoucký kraj evidoval v tu dobu na 3 000 Řeků, z toho asi dvě třetiny v okrese Jeseník.

Na Zlatohorsko přišli první Řekové koncem roku 1949. Nebyli ubytováni ve městě Zlaté Hory, ale v nedalekých horských vesnicích a obcích – nejvíce v Horním Údolí. V konečném stavu bylo v Horním Údolí soustředěno více než 500 Řeků, na Rejvícíu kolem 100–120 a v malém množství v Dolním Údolí a v Ondřejovicích. Do Horního Údolí se přistěhovali v několika transportech počínaje 30. listopadem 1949. Pamětníci vzpomínají na první nákladní auto „plné černě oděných lidí“, které zastavilo u budovy místního národního výboru. A. Botu uvádí k 31. 12. 1949 v Horním Údolí celkem 149 řeckých osadníků, k 20. 1. 1950 už 508 Řeků, k 23. 12. 1950 počet 425 osob.

V určených sídlištích Řekové v nejednom případě vytvářeli téměř čisté řecké obce. To byl mj. případ Horního Údolí u Zlatých Hor, kterému místní lidé dlouho přezdívali „Řecko“ a kde postupně v letech 1949–1950 bylo usazeno kolem 150 řeckých rodin, které pocházely z několika obcí v pohoří Grammos v severním Řecku. Kromě vlastních, etnických Řeků, přišlo do Horního i Dolního Údolí i něco málo Slavomakedonců.

Řekové zde v horských vesnicích ve většině dlouho nezůstali. Problémů bylo více. Nezvykle drsné, velmi odlišné klima s dlouhou zimou, nedostatek pracovních příležitostí, z nichž převažovaly nekvalifikované a málo placené práce v lese nebo v zemědělství, touha po lepším bydlení a přání žít pospolu s příbuznými a přáteli, to vše způsobilo, že v letech 1950–1954 se většina řeck-

Zlatohorský řecký pěvecký soubor na festivalu v Krnově, 17. 9. 1960, archiv autor

kých rodin stěhovala do větších center, zprvu bližších a vbrzku i vzdálenějších – Javorníku, Zlatých Hor, Jeseníku, Krnova, Ostravy, Brna apod., přestože až do roku 1953 platil pro Řeky přísný zákaz pohybu. Některým rodinám se podařilo rovněž už v této době vrátit do Řecka.

Do počátku 80. let, kdy se nejrůznější řecké organizace zasazovaly do boje za právo návratu, žili u nás Řekové jako cizinci s trvalým povolením pobytu a bez možnosti návratu s výjimkou části emigrantů z řad Slavomakedonců, kteří přijali české občanství; mnozí z nich si také měnili jména z řecké verze na slovanskou. Možnost repatriace nastala až po politických změnách a pádu vojenské junty v mateřském Řecku. Částečná repatriace a reemigrace však probíhala již od poloviny 60. let 20. století, ba první repatrianti, ovšem v mizivém množství, se vraceli již na počátku 50. let. Tisíce Řeků, z nich většina z generace u nás narozené, se stěhovaly do země, kterou mnozí znali jen z výuky ve školách a vyprávění rodičů a prarodičů, ale vlivem výchovy a silného patriotismu ji považovali za jedinou vlast. Bezproblémový návrat měli občané s řeckou národností, komplikovanější až úplně znemožněný návrat měli Slavomakedonci kvůli obavám z nacionalismu a iredentismu.

Z Řeků, kteří se přistěhovali na Jesenícko a Zlatohorsko, Javornicko a Vidnavsko, jich mnoho našlo zaměstnání zprvu na státních statcích a ve státních lesích, na pilách apod., posléze přecházeli do průmyslu a služeb. Nejvíce Řeků zaměstnávaly podniky jako zpracovatel lnu Arandar (Moravolen, n.p.) v Jeseníku, Československé stavební závody Jeseník, Řetězárna Česká Ves, Rudné doly Jeseník, n.p., Ostroj Ondřejovice, či místní závody MEZ Postřelmov. Nejvíce Řeků ze Zlatých Hor bylo zaměstnáno v místním závodě n.p. Velamos 03 se sídlem v Sobotíně – výrobce kol a náhradních dílů na kola a automobily, kde ve výrobě představovali v některém období více než polovinu zaměstnanců. Nejdéle zde v letech 1956–2003 působil současný předseda mladé Řecké obce ve Zlatých Horách Georgios Muratidis, který postupně vystřídal dělnické a mistrovské posty až na vedoucího výroby a v současnosti opět působí u nástupce Velamosu – soukromé firmy Velobel jako koordinátor výroby.

Do Vidnavy přišlo počátkem 50. let 20. asi 120 řeckých emigrantů, z nich asi desítka byla slavomakedonského původu. Většinou jich přišla z Těchonína, tedy jednalo se vesměs o starší a invalidní lidi. Zaměstnání a obživu našli oni i jejich potomci v místní továrně na výrobu šamotových cihel. Ve vidnavské „šamotárně“ představovali Řekové v 60. a 70. letech 20. století až desetinu zaměstnanců. Do zemědělství šli Řekové stejně jako čeští spoluobčané dost neradi z důvodu nízkých výdělků, tak např. do JZD Javornicko vstoupil zřejmě jediný pracovník z řad řeckých emigrantů v Bernarticích, podobně tomu bylo i ve Státním statku v Javorníku, kde jich bylo zaměstnáno více i díky tomu, že statek obhospodařoval zemědělskou půdu v obcích Bernartice, Buková a Vlčice, kde žilo také více řeckých rodin a kde bylo zemědělství jednou z mála pracovních příležitostí.

Po roce 1989 se někteří Řekové pustili do podnikání, jako např. prodejce elektroniky Janis Iliadis ve Zlatých Horách, z Ondřejovic pochází známá rodina majitele firmy Kofola, a.s. (dříve Santa nápoje), Kostase Samarase. Další Řekové na Jesenícku podnikají ve stavebnictví – např. Janis Chalivopoulos, pohostinství – např. Athanasios Becis provozoval restauraci Akropolis na náměstí u radnice v Jeseníku, Andreas Joanidis vede obchod s oděvy, Michalis Pandatis v Javorníku provozuje léta úspěšně stavební a obchodní činnost, Sula Sochová má obchod s potravinami.

K předním znakům etnického citění patří jazyk a není tomu jinak ani u naší řecké minority. Řecká emigrace od samého počátku kladla důraz na udržení, zachování a výuku jazyka a řeckých reálií, ponevadž předpokládala brzký návrat do vlasti. Řecké školství přerušené po repatriaci koncem minulého století navázalo opět na výuku jazyka, řecké geografie, historie a leckde rovněž náboženství – ortodoxního křesťanství. Dosud v Javorníku, Jeseníku nebo Zlatých Horách, místy v Bukové nebo Vidnavě, není vzácností slyšet nejen v soukromí, ale také na veřejných místech – v obchodech, v restauracích, na ulici apod. – řečtinu, neboť velká část Řeků dodnes ve vzájemném styku používá rodný jazyk.

Řectví se projevuje na první pohled rovněž v interiérech domácností – běžné jsou nejrůznější dekorativní předměty jako ozdobné talíře na stěnách a další keramika řecké provenience, vlaječky, mapy, sošky, zvonce a další památky přivezené z Řecka, také knihovna vždy obsahuje řecké knižní a časopisecké tituly a řadu českých publikací o Řecku antickém i současné cestopisy, průvodce, slovníky, videokazety s řeckými filmy v originále atd. Časté jsou památky od příbuzných v Řecku nebo z cesty do rodného kraje

v podobě části krojů, keramiky, obrázků apod. V mnoha řeckých domácnostech běží v televizi řecké satelitní programy, zní řecký rozhlas, poslouchá se dominantně řecká hudba.

Vlivem hodně odlišného českého prostředí, více než půlstoletí pobytu a generační geneze došlo k určitým posunům v národním vědomí řecké minority. Avšak po celou dobu přítomnosti řecké komunity u nás ji charakterizuje silné etnické povědomí a nelze proto hovořit o asimilaci, ale jen o integraci řecké komunity do české společnosti. Řekové se od prvních let bez větších potíží zařadili do ekonomického a sociálního života české společnosti, ale vždy až podnes měli silná pouta rodinná a rovněž etnické sounáležitosti. Hrdost na původ, národní historii a tradice, jazyk, národní kulturu a národní symboly je u řecké menšiny obecně mnohem silnější než u domácí české populace a projevuje se ve všech oblastech života komunity. Nejvýraznějším znakem etnické identity řecké minority v Česku je udržování rodného jazyka, tzv. novořečtiny (νεοελληνική γλώσσα neboli neoellinikí glóssa) do r. 1976 zvané dimotiki (δημοτική γλώσσα neboli lidový jazyk, lidová řečtina).⁴ Kromě udržování jazyka lze sledovat projevy etnického citění prakticky ve všech oblastech života: v kulinářství, rodinné a výroční obřadnosti a při pořádání nejrůznějších kulturních a společenských akcí lokálními řeckými komunitami.

Dominantním prvkem řecké komunity nejen v české diaspoře je vedle jazyka především písňový a taneční folklor. Pro Řeky jak ve vlasti, tak v diaspoře představují píseň a tanec synonymum „jia to ellinismó“ (για το ελληνισμό) – pro „řectví“, patří k hlavním atributům projevu řectví, řeckého etnického povědomí a příslušnosti. Od samého počátku přítomnosti Řeků v Česku tvoří písňový a taneční folklor a řecká hudba a tance dalších žánrů výrazný a dominantní prvek společenské i soukromé zábavy, ale současně vědomý výraz etnické příslušnosti a pospolitosti řeckých emigrantů. Již v první vlně tzv. dětské emigrace píseň a tanec byly takřka denní programovou náplní volného času. Děti zpívaly sborově v dětských domovech lidové a pochodové písně, učily se tančit charakteristické tance své vlasti.

Také v mateřském Řecku jsou hudba, zpěv a tanec součástí nejrůznějších veřejných i soukromých událostí. Zpěv a tanec provází Řeka ve vlasti i v diaspoře doslova po celý život – při křtu, svatbě, při posledním loučení, při oslavách státních a církevních svátků, při společenských i soukromých akcích jako jsou zábavy, jmeniny apod. Proto písně a tance byly a jsou mj. často součástí výuky v dnešních řeckých školách pro řecké děti a mládež. A stejně jako ve vlastním Řecku, také u nás se řecká drobotina a děti učí tančit a vnímat opojný puls řecké hudby „naživo“ při řeckých zábavách, kdy spontánnost, vlastní řeckému naturelu, je táhne na taneční parket mezi dospělými, rodiče, příbuzné a známé, kteří vedou jejich první taneční kroky a rytmus.

Některé z dnešních řeckých lidových písní a tanců mají svůj původ už v antice. Antičtí Řekové byli přesvědčeni, že tanec a hudba jsou dary bohů, a to nejen obřadní, ceremoniální tance, ale také tance pro společenskou zábavu a potěšení. Nástěnné malby z mínojského období zachycují kolové tance s hráčem na lyru uprostřed, výuka hudby a tance byla součástí vzdělání a výchovy ve všech antických řeckých měst-

ských státech. Při této tradici pokračující také v byzantském období řeckých dějin není divu, že u dnešních Řeků je tanci věnována taková pozornost. Snad každá řecká komunita a obec každoročně organizuje kurzy řeckých lidových tanců pro zájemce, zvláště v období před zábavami. Lektoři řeckých tanců z různých domácích řeckých folklorních souborů pořádají v místech koncentrace řecké komunity kurzy těchto tanců nejen pro členy jiných souborů, ale také pro zájemce z řad řecké mládeže, která se jich účastní přímo masově. Některé taneční kurzy vedou dokonce lektoři z Řecka.

Řecký folklorní taneční soubor ze Zlatých Hor v r. 1972, archiv S. Joanidis

Běžně jsou vyučovány a na společných akcích tančeny všerecké tance jako různé druhy tance syrtos nebo kalamatianó, chasápiko, sólový mužský zeimbekiko, ale často také regionální nebo etnické tance jako sústa, pentozáli, populární jsou také pondijské a maloasijské tance jako tik nebo tsifteteli. Řecké tance mají velkou variabilitu v rytmu, krokových variacích apod., ač nezasevěcenému a kolovým tancům nezvyklému Středoevropanovi to tak na první pohled nepřijde. Tance se liší podle národopisných oblastí a krajů a často podle nich nesou jméno jako např. samiotikos (podle ostrova Samos) nebo známý ikariotikos (podle ostrova Ikaria). Názvy tanců a hudebních stylů mají názvy často i podle profesí jako chasapikos (řeznický tanec) či kleftikos (zbojnický) nebo trata (rybářský). Jedním z nejrozšířenějších tanců je syrtos, který má mnoho variant, či kalamatianos, z párových tanců lze uvést např. balos, k mála individuálním tancům patří známé a muži oblíbené zeimbekiko. Ze všereckých tanců nelze opomenout pyrrhichos – prastarý válečný tanec s mnoha lokálními variantami.

V souvislosti s řeckou hudbou – nejen lidovou – je často slyšet mínění, že je „poturčená“, orientální apod. Jenže tato orientální melodičnost má svůj původ dávno před příchodem tureckých kmenů z nitra Asie na jihovýchod Evropy. Řecko bylo odedávna mostem mezi Východem a Západem, mezi Evropou a Orientem. Více než tisíc let před Turky se Řekové stýkali s maloasijskými Frýgy, Lýdy, Mýsy, dále Egypťany, Peršany, dokonce Indy, už v antice, za helénismu, Říma a Byzance se mísily vzájemně východní a západní kulturní proudy. Orientální melodika je charakteristická pro řeckou hudbu po celou dobu její existence. Lidová hudba jednotlivých geografických a národopisných oblastí Řecka je velmi charakteristická a rozeznatelná na první poslech, leckdy už podle typických hudebních nástrojů.⁵

Originální nástroje pro lidovou hudbu byly u řecké emigrace v prvním období silně nedostatkovým zbožím, byli proto nuceni nástroje buď nahradit jinými, podobnými, nebo, pokud to nešlo, jako v případě lyry, museli tyto hudební nástroje vyrobit lidovi výrobci po domácku – na Šumpersku to byl např. otec současného předsedy místní řecké obce pan Amanatidis, podobně po domácku vyráběli hudebníci z řad Pondiů lyry na Javornicku, Jesenicku a ve Zlatých Horách a jiných řeckých obcích a tyto lyry byly také používány při různých příležitostech. Nejlepší dřevo na korpus lyr je v Řecku dřevo slivoně, kapáki (καπάκι) – ozvučná destička je zase ze smrku nebo jedle, nebyl tedy s materiálem problém, stejně jako se strunami ze střev zvířat (ovcí), ale tyto byly běžně nahrazeny kovovými. Některé takové lyry jsou zachovány dodnes a jsou rodinami velmi ceněny.⁶

Píseň a tanec doprovázely řecký exodus a dodnes jsou charakteristické pro život řecké komunity. V 50. letech 20. století v repertoáru kromě lidových písní různé provenience byly časté ještě písně partyzánské a bojové pochody, které byly zpívány nejen soubory, ale také na soukromých akcích. Kulturní, pěvecké a taneční skupiny a soubory vznikaly od první chvíle příchodu uprchlíků na naše území. Při dětských domovech pro řecké děti fungovaly nejrůznější – převážně však taneční a pěvecké – kroužky, které vystupovaly při nejrůznějších příležitostech pro vlastní komunitu i českou veřejnost. Už počátkem 50. let minulého století byly nahrány gramofonové desky s řeckými dětskými soubory.

Dětské i dospělé hudební a taneční soubory, které v 50. a 60. letech 20. století vznikaly v početných řeckých komunitách přímo masově, většinou neměly název – říkalo se jim jen řecké soubory nebo „kapely“. V Šumperku utvořili Řekové jednu z prvních hudebních „kapel“ v republice. Také ona neměla žádný název, říkalo se jí jen „řecká kapela“. Zprvu měla jen harmoniku, pak ještě mandolíny, kytary, později také buzuki. Na harmoniku hrál jistý Tavlaridis, na buzuki Vasil Michailidis, na kytaru Alekos Charalambidis spolu s dalším členem Lazópulem, zvaným Láchano. Na buzuki hrál také Muratidis Alekos – jeho staré buzuki je vystaveno v šumperské taverně Salonica.

První písňový repertoár vznikl po paměti nebo z nekvalitních nahrávek písniček z rádia, jiná možnost tehdy nebyla. Zmíněná šumperská kapela hrála také na řecké svatbě v Javorníku v kavárně na náměstí, naproti dnešnímu hotelu Praha, zrovna v den či spíše noc, kdy shořela tato kavárna i hotel. Hudebníci zachránili jen nástroje, po uhašení ohně svatba pokračovala v soukromí o poznání skromněji a smutněji. Mimo ni existoval v Šumperku taneční a pěvecký soubor Družba, který hrál a zpíval nejen řecké, ale také ruské a české písně. Jeho členové měli řecké kroje, vyrobené a vyšíváné svépomocí.

Rovněž ve Zlatých Horách už na počátku 50. let vznikl ze spontánní iniciativy soubor písní a tanců, neboť „lidé tesknili po vlasti“. Kroužek písní a tanců ve Zlatých Horách, u jehož zrodu stál Ílias Michópulos, se věnoval nejen zpěvu a tanci, ale také divadlu a další kulturní činnosti. Patřil mezi nejlepší spolu

s Krnovem a Jeseníkem. Jezdil hrát a zpívat ostatním řeckým komunitám při nejrůznějších příležitostech. Později, když vznikla tradice každoročního řeckého festivalu, který probíhal nejčastěji v Ostravě na Černé louce, jehož se účastnily soubory ze všech řeckých komunit nejen od nás, ale i z ostatních zemí s řeckou emigrací, vyjma Sovětského svazu, získával zde často tituly. Účastnil se nejen velkých festivalů a všech oslav organizovaných Řeky, ale účinkoval i při různých slavnostních příležitostech organizovaných českou stranou. Soubor také vystupoval v 50. letech a zčásti 60. letech minulého století v místním hotelu Praděd (dnes téměř ruina) pro české rekreanty.

K repertoáru uměleckého souboru v 50. a počátkem 60. let 20. století ve Zlatých Horách patřilo rovněž divadlo. V domě č.p. 5 na náměstí si jednu větší místnost upravili k tomu účelu – postavili pódium, vyrobili oponu. V tomto prostoru také probíhaly první řecké zábavy ve Zlatých Horách. Soubor sehrál celkem tři divadelní hry, z toho jednu z doby odboje a pak hru *Golfo* o dívce *voskopúle* (pastýřce) a jejím milenci pastýři. Protože v těch letech byly kontakty s Řeckem ještě minimální, emigranti neměli žádné materiály a tak hru nastudovali podle paměti „kyriose“ (pana) Maliotase, který ji hrál v Řecku a celý text sestavil a rozepsal jednotlivé role.

Soubor nezpíval jen řecké, ale také české písně. Na harmoniku v něm hrál Dionysios Zdukos, na housle Remos Refat (dle jména Arvanitis, tj. Albánec) a Janis Jirukis. Zprvu neměli kroje, ale jen kostýmy sestávající z bílé košile nebo halenky a modrých kalhot nebo sukně. Uměleckým vedoucím a dirigentem byl po jistou dobu Í. Michópulos, který sám byl výtečným sólovým zpěvákem. Dirigování a zpěv studoval v Liběchově, kde byly shromážděny nadané řecké děti z celého Československa a kam je jezdily vyučovat české hudební a jiné umělecké kapacity. Např. dirigování zde vyučoval Babický, balet Palacká, učili zde také Štiřín, Stárek a jiní.

Již počátkem 50. let měl zlatohorský kulturní soubor první kroje, další nové ušil opět v 60. letech. Vyráběly se v budově dnešní pošty, kde měli Řekové v minulosti klubovnu, ženy se radily a pracovaly podle paměti a obrázků, neměly k dispozici žádné originální kroje ke kopírování jako je tomu u řeckých souborů u nás v současnosti.⁷ Po generační obměně v 70. letech ženy opět samy ušily kroje pro nový už výlučně taneční soubor bez vlastní hudby. Tyto kroje byly vyrobeny někdy v letech 1970–1971 a vystupovalo se v nich asi do roku 1978. Pouze mužské kroje v počtu šesti exemplářů dali ušít profesionálnímu krejčímu.

Poslední taneční folklorní řecký soubor vznikl ve Zlatých Horách po dlouhé pauze až roku 1994, ale neměl dlouhé trvání, zanikl po necelých dvou letech. Neměl ani název, říkalo se mu jen řecký soubor Zlaté Hory, vedla ho Zoia Maitani.

V současnosti ve Zlatých Horách nemají vlastní řecký folklorní taneční soubor. Zato před několika málo lety vzniklá místní Řecká obec je aktivní v pořádání tzv. řeckých večerů, které probíhají obvykle kolem Nového roku, na jaře a na podzim v místním hotelu Mineral, větší akce toho typu pak pořádají na Rejvizu. Na řeckých večerech s reprodukcí nebo živou hudbou se schází nejen místní Řekové a jejich čeští příznivci a spoluobčané, ale také Řekové i čeští přátelé ze vzdálených míst.

V současnosti existuje v Česku jen několik málo řeckých folklorních tanečních souborů: v Praze je to folklorní taneční i hudební soubor Akropolis, v Brně folklorní taneční soubor Prométheus, z řeckých obcí Karviná, Bohumín a Třinec mají soubor Nea Elpida, v Krnově působí soubor Antigoní, v Šumperku Kalliopi a konečně v Javorníku funguje soubor Evros, který vznikl teprve v roce 2009. Je

Řecký soubor Evros, Javorník 1. 5. 2009, foto autor

to momentálně jediný řecký folklorně taneční soubor na Jesenicku, který paradoxně vznikl v jedné z nejmladších řeckých obcí u nás. Název dostal podle obce původu předsedy ŘO v Javorníku. Soubor má vlastní kroje evronské a také makedonské. První kroje ušily členky souboru svépomocí, další, již originální kroje, získal soubor s pomocí Lycea Řekyň. Je určitá naděje, že v blízké budoucnosti se ve Zlatých Horách, možná i v Jeseníku podaří opět utvořit nové folklorní soubory.

Současné folklorní soubory řecké menšiny v ČR mají rovněž široký repertoár tradičních lidových tanců z celého Řecka: kromě již zmíněné Makedonie, Thrákie a Thessálie prezentují tance z dalších oblastí: Epiru, Rumélie, Peloponnésu, Iónských a Egejských ostrovů a Kréty, dále tance maloasijských Řeků, kromě pondijských původem z Konstantinopole (Istambulu), Smyrny (dnešní Izmir), Anatolie a Kappadokie. Tanečníky vyučují školitelé – hlavní tanečníci a choreografové z řeckých souborů v Řecku i vedoucí tanečníci a choreografové z domácích souborů, jedním z takových učitelů řeckých lidových tanců je umělecký vedoucí souboru Prometheus Ioannis Tipoas z Brna.

Součástí těchto kulturních, převážně tanečních, dnes bychom řekli folklorních souborů byla tzv. „muzika“. Hlavním nástrojem byla zprvu harmonika a pak kytara, poněvadž v tu dobu buzuki jednak začínalo teprve mít v řecké hudbě významnější roli a nadto nebyla možnost pořídit si originální lidové nástroje z Řecka. Jako i v jiných oblastech s řeckou komunitou, i zde se jednotlivci pokoušeli vyrobit lidové nástroje sami, jinak si místní hudebníci jako Anestis, Jurikis, Vlachópulos, Dionysios Zdukos a další sháněli nástroje jak se dalo, jen částečně je získávali z vlasti. Naopak o něco později, v roce 1968, odvezl tehdejší předseda řecké organizace ze Zlatých Hor Georgios Muratidis aparaturu po rozpadlé hudební skupině ze Zlatých Hor do Řecka, poněvadž tehdy byly hudební nástroje a technika ve vlasti drahé!

Dlouhou existenci má řecká hudební skupina ze Zlatých Hor zvaná Saloniki (zkrácený název makedonské metropole Thessaloniki), která hraje od 70. let 20. století. Uměleckým vedoucím je po celou dobu Ioannis Iliadis, přezdívaný Juvan. Skupina je dobře známá celé řecké komunitě v Česku, hraje vesměs v Jeseníku, Šumperku, Krnově nebo v Ostravě, ale i jinde. Má vynikajícího buzukistu (buzuxise) Petrose Avramidise, známého pod přezdívkou Kolja, který se naučil hrát jako samouk. Dále v současnosti vystupuje ve složení Lakis Ioannidis (rovněž buzuki), Vasilis Tsikuras, Sotiris Kumartzis a donedávna v ní působil zpěvák Vasilis Chatzieleftheriadis, který zemřel v poměrně mladém věku. V širokém okolí – nejčastěji v Jeseníku, Javorníku, na Rejvízu a v Krnově – hrála a dosud hraje na řeckých akcích. V současnosti je zlatohorská řecká skupina Saloniki jediným řeckým hudebním tělesem na Jesenicku.

Daleko spontánněji se hrávalo v první době, kdy existovaly v okolních řeckých komunitách neprofesionální „kapely“, které vystupovaly při nejrůznějších příležitostech a oslavách. Při oslavách často v Řecku a stejně jako u nás hrály „lifty“, např. Christos z Javorníku nebo „šumařská cikánská kapela Avramopulose Alekose“. Rovněž v nedalekém Jeseníku – v jedné z nejvýznamnějších řeckých komunit – byl

Hudební skupina Saloniky ze Zlatých Hor, 2007, foto autor

zásluhou Alekose Papaioannise vytvořen jeden z nejlepších řeckých souborů písní a tanců v republice v 50. a 60. letech 20. století, který často získával ocenění na ostravských i jiných festivalech. Soubor zpočátku nevystupoval v krojích, ty získal až později, rovněž repertoár, podobně jako jinde, nebyl zprvu čistě řecký, ale zčásti obsahoval písně a tance české, ruské a dalších národů tehdejšího východního bloku.

Někteří interpreti z řad řecké minority prosluli nejen v rámci své komunity, ale jsou známí celé české veřejnosti, jako kupř. mediálně známý řecký hudebník a skladatel Eustathios Prusalis z Ostravy-Po-

ruby. V 70. letech byl členem řecké hudební skupiny Athény, která se tehdy dost často objevovala i v televizi. Prusalis stále komponuje a zpívá, kromě toho pracuje jako redaktor časopisu Kalimera a intenzivně se věnuje propagaci Řecka a řecké kultury, jejímž je rovněž mecenášem.

České veřejnosti jsou jistě nejvíce známy zpěvačky sestry Martha a Tena Eleftheriadu. Začínaly v Brně spolu s další sourozeneckou dvojicí Hankou a Petrem Ulrychovými, ale brzo se vydaly na samostatnou dráhu. Řecké melodie se objevují na všech jejich albech, už na první LP desce. *Dál než slunce vstává* je např. populární píseň *Děti z Pírea*, vydaly také několik čistě řeckých alb, z nichž velmi oblíbené je CD *Nejkrásnější řecké písně*. Z brněnské líhně pochází zpěvačka Froso Tarasidu, již u nás vyšly dvě CD – *Řecké vzpomínky* vydané roku 2002 a novější *Písně z řecké taverny*. F.Tarasidu vystupuje se svým nenapodobitelným elánem a entuziasmem na nejrůznějších řeckých akcích, řeckých zábavách a večerech, velmi často v Jeseníku, kde reprodukuje živým zpěvem především tradiční pondijské písně.

Dříve, před odchodem většiny emigrantů zpět do vlasti, byly zábavy o dost častější. Konaly se v místních kulturních domech, tanečních sálech hostinců apod. V Jeseníku to byl sál tzv. „hasičárny“ naproti místnímu kinu, v Javorníku sál zvaný Stodola nedaleko vlakového nádraží. V současnosti se konají tyto zábavní večery jako finále různých akcí u příležitosti státních svátků Řecka. V českých poměrech to jsou především státní svátek vzniku novodobého řeckého státu ke dni 25. března a státní svátek Den Ochi k 28. říjnu (οχι – óchi znamená ne, kterým odmítl v tento den diktátor Ioannis Metaxas ultimatum Benita Mussoliniho o podřízení Řecka Itálii v roce 1940), dále oslavy příchodu Nového roku, Velikonoc nebo u příležitosti Dnů řecké kultury apod. Tyto akce mají ustálené schéma – pozdě odpoledne nebo večer slavnostní zahájení hymnami obou zemí, nebo jen řeckou, projevy významných řečníků – často hovoří zástupce řecké ambasády, představitelé místní řecké samosprávy a českých úřadů, zástupce pravoslavné církve, který rovněž požehná všem přítomným, následuje vystoupení dětí a mládeže s přednesem řeckých básní a písní a vystoupení některého řeckého folklorního souboru uzavře úvodní kulturní vložku. Pak začíná celonoční taneční rej za doprovodu řecké kapely. Kdo nezažil atmosféru řecké zábavy, těžko si představí, s jakým elánem, entuziasmem a výdrží se mají do tance. Místa k sezení většinou zejí prázdnotou, jen starší lidé si tu a tam odpočinou a kochají se pohledem na tanečnický. Na tanečním parketu se prolétají kola tanečníků spojených rukama a všichni shodně tvrdí, že kapely hrají málo a příliš dlouho pauzují.

Hrají se řecké písně ve stylu buzuki, repertoár je hodně tradiční a poměrně léty ustálený a shodný ponejvíce s písněmi v 70. a 80. let, ale objevují se také písně ze 40. a 50. let 20. století, vzácněji novodobé hity řecké hudební scény. Návštěvníci z Řecka, kteří zde nebývají zvláštností, když slyší tuto hudbu, tvrdí že si vzpomenu na své dětství, neboť ta je v Řecku již minulostí a příliš se nehraje. Ze strany českých Řeků bývá občas slyšet názor, že Řekové z české diaspory prý dovedou tančit více lidových tanců než Řekové ve vlasti, kde naopak tvrdí, že Řekové v zahraničí, včetně Česka, mají omezený repertoár i odlišné provedení. Podle vlastní zkušenosti z lidových zábav v Řecku dávám za pravdu těm druhým.

Setkal jsem se rovněž s tvrzením, že na řecké zábavě v první polovině hrají a tančí řecké písně a tance, pak většinou staří odejdou a zní moderní euroamerická taneční hudba. Pokud ano, tak zcela výjimečně a podle všeho snad jen v Praze, poněvadž osobně jsem to nikdy nezažil a sami Řekové to vyvracejí. Spíše v druhé polovině zábavy zazní čistě lidové písně a hudba, často pondijská. Řecká zábava trvá obvykle do rána a teprve dlouho po půlnoci nastává první výrazný úbytek hostů, což je dáno mj. tím, že stejně jako v Řecku se účastní zábavy všechny generace, včetně dětí a také proto, že hosté se sjíždějí často ze vzdálených míst. Velký význam měly a mají tyto akce pro soudržnost komunity a stejně jako v minulosti poskytují možnost výběru partnera stejného původu. Zábav se neúčastní jen Řekové, ale rádi je navštěvují i Češi. Proto možná je ze strany členů místních řeckých komunit snaha občas organizovat čistě řecké akce podobného charakteru.

Z kulturních akcí celostátního dosahu, které se konají jedenkrát ročně, jsou nejvýznamnějšími řecké festivaly, které se v minulosti konaly nejčastěji v Ostravě na Černé louce. Ostravský řecký festival měl dominantní folklorní náplň a sjížděly se sem soubory nejen z naší republiky, ale také ze zemí s řeckou minoritou (Bulharska, SSSR, NDR aj.), ale také z řecké vlasti. Obdobně se jedenkrát ročně konal slavomakedonský festival v Brně, v současnosti se nepravidelně organizuje v Olomouci shromáždění a jednání Slavomakedonců v ČR. Festivaly skončily v polovině 70. let minulého století a byly obnoveny

v 80. letech. Od repatriace a vzniku novodobých řeckých obcí sdružených v Asociaci řeckých obcí v ČR se střídají v jejich pořadatelsství, nejčastěji se konají v Krnově a v Jeseníku. V dnešní době nesou název „Řecké dny v Krnově“ nebo „Řecké dny v Jeseníku“, popř. „Dny řecké kultury“ a běžně jsou hosty těchto akcí zahraniční, řecké i různé domácí soubory od jiných minorit v ČR. Festival řecké a slavomakedonské mládeže býval přezdíván také Festival řecké emigrace v Československu. Festivaly v Ostravě byly často spojeny s výstavami (tak tomu bývá dosud), měly značný mediální ohlas a také z něj vysílal živé relace Československý rozhlas a Československá televize. Dnešní řecké festivaly mají menší mediální ohlas, který bývá obvykle omezen pouze na lokální zpravodajství, jen výjimečně se objeví v celostátním. Festivaly v minulosti i v současnosti mají také společnou sportovní náplň – sportovci z řeckých obcí zápolí v družstvech a jako jednotlivci ve fotbale, atletických disciplínách, hrají šachy nebo volejbal atd. Festivaly vrcholí obvyklou taneční zábavou v poslední den konání.

Kromě velkých výše uvedených akcí je řecká píseň i tanec běžnou součástí výroční i rodinné obřadnosti. Tak je tomu např. na svátek sv. Mikuláše, kdy jednotlivé řecké obce nebo řecké školy pořádají pro děti a mládež oslavu Agiose Nikolaose (Άγιος Νικόλαος), při níž kromě vystoupení dětí a rozdání dárek účastníci oslavy především tančí při reprodukováné hudbě. K významným rodinným svátkům u nás patří narozeniny, které však Řekové slaví méně, zato kladou důraz na jmeniny, což souvisí s původní vírou v ochranu svatého jmenovce oslavence. Do repatriace se scházelo v bytech a v domech oslavenců i padesát lidí. Především to byla příležitost k návštěvě a setkání, organizovaly se celé party i celé rodiny a tak se z oslavy jmenin jedné osoby stávaly oslavy podobné malým svatbám. Nezbytným doprovodem takových oslav byly a jsou právě hudba a tanec.

Nejčastějšími svátky byly a jsou Vasilis, Christos, Nikolaos. V Řecku i u naší minority je ze jmenin nejvýznamnějším svátkem Ajios Jeorjios (Agiος Γεωργιος – Άγιος Γεωργιος), tj. svatého Jiří, který odpovídá významem našemu Josefovi. V gregoriánském kalendáři vychází na 24. dubna. Na tento den někdy vyjde pascha, která má ovšem přednost, pak se jmeniny slaví až po Velikonocích.

Řecká svatba je dodnes vlastně záležitostí nejen rodiny, ale do určité míry celé místní komunity. Dnešní svatby jsou odlišné od těch minulých, zejména z 50.–70. let minulého století. Svatby se časem změnily a přizpůsobily českým, ale přesto si dodnes udržely některé ortodoxní zvyky. Zejména specificky řecká je vlastní svatební hostina. Svatba byla hlavně v prvních letech příležitostí k setkání, zpočátku se na svatbu ani nezvalo, stačilo prý o ní rozšířit zprávu a všichni, kdo mohli, zblízka i z jiných vesnic a obcí, přišli jako na zábavu. Na takových svatbách v Horním Údolí nebo na Rejvízu se sešlo pět set i více lidí, stalo se, že na louce hrály i tři hudby najednou, peklo se třeba i deset ovcí. V létě se odehrávaly svatby na louce pod širým nebem, v zimě v sále hospody, často v restauraci. V současnosti jsou svatby z ekonomických důvodů menší, ale bývají obvyklé i svatby dvojí u jedné novomanželské dvojice, zvláště pokud jeden z partnerů pochází z Řecka, kdy jedna – úřední svatba probíhá v Česku, druhá, ortodoxní v kostele pak v Řecku. Vzhledem k širší příbuzenských vazeb bývá počet účastníků svatební hostiny daleko vyšší než u českých moderních svateb, což platí také u svatby smíšeného česko-řeckého páru a i tehdy bývá obvykle zábava vedena v řeckém duchu s řeckými písněmi a tanci.

Řecká minorita v ČR přes určitou míru asimilace dané smíšenými sňatky a dlouhým vícegeneračním pobytem u nás si při soudobém posilování stávající populace Řeky ze zahraničí udržuje pevné vazby k vlasti a pocit etnické sounáležitosti, který se projevuje ve všech směrech života – v rodině, denním životě, jazyce, kultuře, zvycích a tradicích a lze dokonce vyslovit tvrzení, že v současnosti naše řecká komunita prochází renesancí a obrodou své kulturní a národní svébytnosti. Početně nejsou příliš významnou etnickou entitou v rámci našich menšin, ale svými kulturními aktivitami, prezentací národního písňového a tanečního folkloru na interních i neřeckých akcích a vitalitou přesahují nepatrné statistické číslo populace.

POZNÁMKY

1. Výzkum probíhal v letech 2005–2008, viz URBAN, Josef: *Činnost Regionálního centra pro tradiční lidovou kulturu při Vlastivědném muzeu v Olomouci*. Zprávy VMO 2011/302, s. 134–136. Práce týkající se okresu Jeseník viz HLAVATÝ, Ivan: *Řecká komunita na Zlatohorsku*. Zprávy VMO 2006/292, s. 75–96; též: *Řečtí kněží v emigraci: ireus Ionnis Nikolau-Papadopoulos*. Zprávy VMO 2008/296, s. 139–144.

2. Původem slovanské nebo slavofonní obyvatelstvo severního Řecka. Slavomakedonská etnická identita se zformovala definitivně až po druhé světové válce, do té doby slovansky cítící obyvatelstvo ve většině považovalo spíše za Bulhary a část makedonské slovanské či slavofonní populace se hlásila k řecké etnické identitě. Vhodnější a přesnější je název Slavomakedonci, který ozřejmuje slovanský původ obyvatel převážně Vardarské, Pirinské a zčásti Egejské Makedonie. Tento název současně distancuje toto novodobé etnikum od helénských antických Makedonců, s nimiž Slavomakedonci, respektive ti, kdo se jimi cítí být, rozhodně nemají nic společného. Nadto etnický název Slavomakedonci likviduje terminologický zmatek, neboť toponymicky jsou v současnosti Makedonci všichni obyvatelé Makedonie, tj. nejen lokální Slované, ale všichni zde žijící obyvatelé – Řekové, Vlaši, Albánci, Turci aj. Vlastní národně emancipační proces a v jeho rámci přisvojení si názvu „Makedonci“ měl v minulosti politické pozadí a zdroj v ambicích dobových velmocí na Balkánu při využití národně osvobozenického boje Osmany podmaněných národů, v druhé polovině minulého století souvisel s balkánskou politikou vůdce poválečné Jugoslávie J. Broze – Tita. A konečně, provincie Makedonie v dnešní Řecké republice, přes mnohé zahraniční nacionálně laděné proklamace, byla po celé dějiny a přes nejrozumnější kratší nebo dlouhodobější okupace a demografické změny vždy součástí řeckého etnického a historického prostoru stejně nepochybně, jako např. Iónské ostrovy nebo ostrovy Egejského moře či Peloponnésos. Obavy z iredentismu, geografických a jiných nároků ze strany Slavomakedonců a FYROMu (Bývalé jugoslávské republiky Makedonie, což je prozatímni mezinárodně uznaný a prozatím jedině mediálně vhodný a správný název severního souseda Řecka) brání Řecku název Makedonie a Makedonci jako nomen omen vázaný k řecké historii, kultuře a dědictví.

3. Přibližně třetina příslušníků naší řecké menšiny jsou tzv. Pondí (Ποντιοί), tj. Řekové původem od černomořského pobřeží Malé Asie – oblasti s městy Trapezunt, Kars aj. Do Řecka přišli také jako emigranti ze své domoviny počátkem 20. let 20. stol. a část z nich vlastně zažila emigraci dvojitou – z Turecka do Řecka a pak k nám do střední Evropy.

4. Kupř. rodiče učitele J. Pagunadise z Horního Údolí, který mluvil spisovnou řečtinou, komunikovali v nářečí, takže vnoučata jim hůře rozuměla, poněvadž mnohá slova v dialektu byla hodně odlišná od spisovného jazyka: např. místo páno (πανω, tj. nahoru, nahoře, horní) říkali šapan a místo káto (κατω, tj. dole, dolní) používali šakat. Nejstarší generace, dnešní dědové a babičky, se česky úplně nenaučila, dává přednost řečtině a řadu českých slov naopak pořečtili, zvláště v první době, a tak vznikla řada kuriózních slov jako např. z tepláků – *typlakia*, z Písečné – *Pišnica*, z Krnova – *Kurnovo*, Albrechtic – *Alipichtica* (vyslovováno tvrdě) nebo *Albitnica*, z České Vsi – *Kaška Veš*, Jeseníku – *Ašniř* atp. Také Zlaté Hory zní dosud v ústech mnohých starších Řeků odlišně: „Παο στο Σλατοχορ“ – *Jedu do Slatochor*, říkají mírně pořečteně a s řeckým přízvukem. Naopak někdy vnuci a pravnuci původních emigrantů, dnes často ze smíšených rodin, řecká slova počešťují – jako příklad uvádím název *jajata*, *jajato*, tj. babička z řeckého γαγιά (vyslovováno *jajjá*).

5. Běžný Čech si představí jako typicky řeckou hudbu tzv. styl buzuki. Buzuki (μπουζούκι, hráč na buzuki se nazývá buzuxis – μπουζούξης) je nástroj podobný mandolině nebo ruské balalajce, tzv. „loutna dlouhého krku“ – nástroj s hruškovitým tělem, velmi dlouhým, úzkým hmatníkem (krkem) a plochou ozvučnou deskou. Jsou tři hlavní typy buzukí, tzv. trichordo se třemi páry strun, tetrachordo se čtyřmi páry strun a irské buzuki. O slávu tohoto nástroje se zasloužil hudební styl zvaný rembetiko (ρεμπetiko). Rembetes (ρεμπετες) byli přístavní dělníci a návštěvníci kafeterií chudinských čtvrtí Athén a zejména přístavu Pírea. Vznik tohoto druhu hudby a písní se objevil rovněž v souvislosti s příchodem maloasijských uprchlíků po řecko-turecké válce r. 1922. Nástrojem, který vede melodii, je právě buzuki, které je známé již z antiky. Kritická, sociálně motivovaná hudba tohoto městského folkloru a texty nebyla vždy přijímána kladně, dokonce byla mnohými prohlašována za úpadkovou a totalitními režimy v Řecku zakazována. Tématicky se však rembetiko nezabývá jen bídou a utrpením, ale také klasickými tématy řeckých písní jako jsou láska, vztahy mezi lidmi, odchod do ciziny apod.

Jugoslávský skladatel Goran Bregović prohlásil rembetiko „za ten nejlepší styl, jaký se kdy hrál na Balkáně“. Rembetiko má kořeny v ryzi lidové řecké hudbě a poněvadž odmítalo cizí prvky, je stále její součástí, ač v pozdějším období profesionálních tvůrců umělo a poté zlidovělo. Ve světě se rembetiko proslavilo díky filmu *Řek Zorba* režiséra Michalise Kakojannise s Anthony Queenem v hlavní roli, pro který složil hudbu Mikis Theodorakis. Právě on a další Krétan, Manos Chatzidakis, se zasloužili nejvíce o oblibu nástroje buzuki, podle něhož se nazývá i hudba jím produkovaná, přestože před nimi i po nich byla a je řada dalších slavných nástrojů tohoto žánru, jako nezapomenutelný Vasilis Tsitsanis, Márkos Vamvakáris, Mbátis, Dimitris Gondos zvaný Bajanderas, Roza Eskenazi a mnozí další, jejichž nahrávky si předávala zejména první generace řeckých uprchlíků. Mladší generaci oslovil především Jorgos Dalaras nebo původem alexandrijský Řek Dennis Russos, Glykeria Sfakianaki, a další zpěváci a hudebníci novější doby. Nejmladší generace poslouchá ráda jak „klasiku“ – buzukiá, tak moderní řecký pop reprezentovaný jmény Remos, Terzis, Despina Vandí, Anna Vissi nebo v Řecku populární Kaiti Garmbí – také tato řecká pop music ovšem často čerpá z folkloru. Dodnes v čistě řeckých a často i ve smíšených rodinách domácí diskografii dominuje řecká hudba.

6. Např. v lidové hudbě pondijských Řeků, podobně jako u Krétanů, je dominantní lyra (kementzé – κεμεντζέ), třístrunný nástroj, na který se hraje smyčcem. Dalšími typickými lidovými hudebními nástroji Pondiů jsou kemane (κεμανε nebo κεμανή) – strunný nástroj mezi lyrou a violou, dále zurná (ζουρνα) – klarinet, dudy zvané angion (αγγειον) nebo tulum (τουλουμ) – ve spisovné řečtině ασκαβλος – áskavlos, dále kavál (καβαλ) nebo flojera (φλογερα) – pastýřský šalmaj a konečně dauli (νταουλ, νταυλι) neboli buben. Pondijská hudba, stejně jako krétská, ipirotská a další krajové a regionální hudební směry v lidové hudbě jsou rozpoznatelné na první poslech.

7. Umělecké taneční a pěvecké soubory, které se zrodily vzápětí po příchodu, vyvolaly potřebu krojů pro vystoupení. Šili je svépomocí zvláště ženy podomácku popaměti a z materiálů, které u nás mohli sehnat, místy se našel i profesionální krejčí. V krojích

vystupovaly tyto soubory už počátkem 50. let minulého století. Postupně se kvalita a originalita krojů zvyšovala a v současnosti o původní vzhled krojů pečuje Lyceum Řekyň v ČR, které získává originály přímo z Řecka a podle nich pak dává šit kroje pro místní řecké folklorní soubory nebo tyto tradiční kroje se šíjí přímo v Řecku. Současné řecké folklorní taneční soubory v České republice disponují mnohdy i více druhy krojů podle jednotlivých etnografických oblastí Řecka, jejichž tance a písně mají v repertoáru. Nejčastější jsou pochopitelně kroje makedonské, neboť zde má původ většina příslušníků naší řecké komunity, následují všeřecký, původně středořecký kroj tzv. evzonský a častě jsou rovněž kroje pondijské a thrácké nebo thessalské či ipirotské.

LITERATURA

- BAHNÍK, Václav a kol.: *Slovník antické kultury*. Nakladatelství Svoboda, Praha 1974.
- BITTNEROVÁ, Dana – MORAVCOVÁ, Mirjam: *Etnické komunity v české společnosti*. Sborník prací, ERMAT, Praha 2006.
- BOTU, Antula – KONEČNÝ, Milan: *Řečti uprchlíci. Kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1948–1989*. Praha 2005.
- CIRONIS, Petros: *Akce „Řecké děti 1948“. Dokumenty, vzpomínky a komentáře na emigraci hellénských dětí v roce 1948 do Československa*. Rokycany 2001.
- HRADEČNÝ, Pavel: *Řecká komunita v Československu. Její vznik a počáteční vývoj (1948–1954)*. Studijní materiály Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2000.
- HRADEČNÝ, Pavel – DOSTÁLOVÁ, Růžena – HROCHOVÁ, Věra – OLIVA, Pavel – VAVŘÍNEK, Vladimír: *Dějiny Řecka*. Lidové noviny, Praha 1998.
- GELLNER, Arnošt: *Národy a nacionalismus*. Nakl. Josef Hříbal, Praha 1993.
- Γλάστρας, Βασίλης και συνεργάτες: Πρώτη γνωριμία με τον παραδοσιακό πολιτισμό της περιοχής Φλώρινας, Λαογραφικό και εθνολογικό μουσείο Μακεδονίας – Θράκης, Θεσσαλονίκη 1994.
- IKONOMIDU–BOTSU, Fotini a kol.: *Macedonia. Traditional culture presented through the collections of the Folklore and ethnological Museum of Macedonia*. Thessaloniki 1992 (Οικονομίδου– Μπότσιου, Φωτεινή και συνεργάτες; Μακεδονία, Θράκη. Ο παραδοσιακός πολιτισμός μέσα από τις συλλογές του Λαογραφικού και εθνολογικού Μουσείου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1992).
- JOANIDIS, Sotiris: *Zlaté Hory v Jeseníkách. Letopisy*. Nakl. RULA, Zlaté Hory 2004.
- NEDĚLKA, Theodor – ZGAFAS, Ilias: *Novořecko – český slovník*. 2. vyd., Asociace řeckých obcí v ČR, Praha 2002.
- RYCHLÍK, Jan – KOUBA, Miroslav: *Dějiny Makedonie*. Lidové noviny, Praha 2003.
- SLOBODA, Marián: *Vznik a vývoj řecké a makedonské skupiny v ČR*. In: Navýchod, 6/2002 (www.navychod.cz).
- ŠATAVA, Luboš: *Národnostní menšiny v Evropě: encyklopedická příručka*. Praha 1994.
- ŠÍPOVÁ, Pavla – MODLÍK, Tomáš a kol.: *Novořečtina – praktický jazykový průvodce*. Vydavatelství RO–TO–M, Bučovice 1999.
- ŠRAJEROVÁ, Olga (ed.): *Formování multikulturní společnosti v podmínkách ČR a v zemích střední Evropy*. Sborník z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 14. a 15. listopadu 2000. Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě – Dokumentační a informační středisko Rady Evropy při Evropském informačním středisku UK, Praha 2000.
- TOMANDL, Miloš: *Národní identita v etnometodologické perspektivě*. Studia Ethnologica Pragensia, 2010, 2, s. 25–32.

STRESZCZENIE

Folklor taneczny i pieśni w życiu greckiej mniejszości na Jesenicku

Praca zajmuje się przybyciem greckich uchodźców z wojny domowej w Grecji w 1949 r. do Czechosłowacji, zwłaszcza na Jesenicko. Do najważniejszych oznak greckiej świadomości etnicznej należy język, gdyż w ciągu połowy stulecia pobytu wśród czeskiej społeczności, Grecy się nie asymilowali, tylko do niej integrowali. Dominującym elementem greckiej społeczności oprócz języka są także folklor taneczny i pieśni. Śpiew i taniec towarzyszy Grekowi w ojczyźnie i diaspory przez całe życie – przy chrzcie, ślubie, pogrzebie, w czasie świąt państwowych i kościelnych, podczas prywatnych uroczystości takich jak zabawy i imieniny. Na Jesenicku powstawały już od lat 50. ubiegłego wieku zespoły muzyczne i taneczne w Jeseniku i Zlatých Horách. Autor śledzi ich historię. Obecnie działają w powiecie Jeseník tylko grupa muzyczna Saloniki ze Zlatých Hor i folklorystyczny zespół taneczny Evros w Javorníku.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Tanz- und Liederfolklore im Leben der griechischen Minderheit in der Region Jeseník.

Die Arbeit ist auf die Ankunft griechischer Flüchtlinge aus dem Bürgerkrieg in Griechenland 1949 in der Tschechoslowakei, speziell in der Region Jeseník, ausgerichtet. Zu den vordergründigen Anzeichen des griechischen ethnischen Empfindens gehört die Sprache, deshalb sind die Griechen auch während eines halben Jahrhundert Aufenthalts in der tschechischen Öffentlichkeit nicht assimiliert, sind in sie nur integriert. Ein dominantes Element der griechischen Kommune ist neben der Sprache vor allem die Lieder- und Tanzfolklore. Der Gesang und der Tanz begleiten den Griechen in der Heimat und auch in der Diaspora wörtlich das ganze Leben – bei der Taufe, der Hochzeit, beim letzten Abschied, beim Feiern staatlicher und kirchlicher Feiertage, bei gesellschaftlichen und privaten Aktionen, wie Vergnügen, Geburtstagen usw. In der Region Jeseník entstanden schon in den 50er Jahren des vergangenen Jahrhunderts Musik- und Tanzensembles in Jeseník und Zlaté Hory. Der Autor verfolgt die Peripatie ihrer Entwicklung. In der Gegenwart wirkt im Bezirk Jeseník nur die Musikgruppe Saloniki aus Zlaté Hory und die Folklorentanzgruppe Evros in Javorník.

Jesenická výtvarná scéna a lidová tvořivost po roce 1945

Mgr. Květoslav Growka, Státní okresní archiv Jeseník

Na Jesenicku do roku 1945 působila řada profesionálních výtvarníků – místních sochařů a malířů, přičemž lázně Gräfenberk a příroda Hrubého Jeseníku sem přitahovaly za inspiraci mnoho známých i dnes zcela zapomenutých umělců. Při bádání tohoto okruhu již bylo mnohé napsáno, leč stále chybí syntetická práce. Stav bádání po roce 1945 lze hodnotit pak jako naprosto tristní, a proto si dodáváme odvalu se tomuto tématu vůbec věnovat.

Povaha našeho referátu naprosto vylučuje dát jevům zahrnutým pod pojem „výtvarná scéna“ jednotný institucionální a terminologický ráz, natož se pokusit formulovat hodnotící estetická kritéria. Pokusíme se pouze shrnout řídce v tiskovinách zachycená fakta, chronologicky je uspořádat, přičemž za mezník našeho zájmu považujeme rok 1989, a tématicky vymezit malířství, sochařství, fotografování a nejen výtvarné aktivity „za hranou“, jimž je věnována seriózní pozornost teprve v poslední době. Též jsme se vzdali rozdělení na „amatéry“ a „profesionály“, protože z povahy profesní struktury socialistické společnosti zde nenajdeme žádného kumštýře na volné noze. Rovněž je velmi obtížné postihnout, zda-li se jedná o „lidovou tvořivost“, tedy tvorbu vycházející zdola, ze zájmů jednotlivců, či socialistickou společností deklarovaný záměr lidovosti, vycházející shora, z kulturně-politických center.

Výtvarné umění

Jestliže hovoříme o diskontinuitě jevů na Jesenicku po roce 1945, výtvarné umění zná výjimku, která tvoří pravidlo. Za první republiky a během války žil na Gräfenberku český malíř, jehož tvorba pokračovala i v poválečných letech.

Voják z povolání npor. **Jan Krejčí** (1895–1962) po odchodu z armády r. 1927 se stal majitelem penzionu Domov, který byl využíván především českou klientelou lázní – pro ni vydal Krejčí propagační pohlednici a po svém vstupu do Klubu českých turistů ve funkci jeho místopředsedy dbal na odebrání tiskovin a pohlednic. V roce 1937 klub vydal v nákladu 5 000 ks vlastní pohlednici, reprodukci obrazu Jana Krejčího Vřesová studánka.

Jan Krejčí se výtvarně sice vzdělával, ale válka mu dokončení studia zabránila. V Jeseníku stál mimo „oficiální“ scénu regionálních německých malířů, jejichž výstav se nezúčastňoval. Obdobně jako řadu jiných malířů ho okouzly Jeseníky, hory plné barevných proměn a nálad. Věnoval se především krajino-malbě, namaloval však i řadu květinových zátiší, v jeho tvorbě najdeme i tolik pro zdejší kraj příznačné lovecké motivy. Velkým podnětem pro jeho tvorbu bylo setkání s významným českým malířem Aloisem Kalvodou, který se v r. 1933 přijel léčit na Gräfenberk. Pro krajináře bylo Kalvodovo dílo legendou – „kalvodovská krajina“ se stala ve světě výtvarného umění pojmem a ovlivnila generace následovníků. Navíc nakladatelství Minerva na Královských Vinohradech šířilo jeho obrazy na stovkách vydaných pohlednicích. I to bylo pro Jana Krejčího výzvou. Během nacistické éry malování pomáhalo Krejčímu uniknout z tíživé atmosféry. Neunikl však nástupu komunistického režimu, který ho ve vykonstruovaném procesu odsoudil za vlastizradu a vyzvědačství. Krejčího obrazy zůstaly jen v soukromém držení, jeho jméno v době budování socialismu muselo zmizet.

S příchodem českého obyvatelstva na Jesenicko nastaly jiné životní podmínky, kdy na uměleckou tvorbu nebyla vhodná doba. Až utichl poválečný kvas a v roce 1948 došlo ke změně politického režimu, začala se nesměle obnovovat amatérská výtvarná scéna, byť ideově silně spjatá s dobou.

Padesátá léta se ve výtvarném umění totiž nesla v duchu socialistického realismu a „lidovosti“. V r. 1955 dostala všechna okresní vlastivědná muzea pokyny, jak uspořádat výstavu k 10. výročí osvobození Československa Sovětskou armádou: „*Za 10 let svobodného budování nové socialistické společnosti vyrostli i noví lidé. Jedním z jasných projevů tohoto růstu je rozkvět lidové umělecké tvořivosti. Na výstavě je nutné*

ukázat jak vyrostl počet lidových umělců v kraji (okrese). Nebude jistě obtížným úkolem shromáždit umělecké výrobky ze dřeva, kovů, tkanin apod. ...“¹ V Jeseníku nebyl s výtvarnou částí výstavy problém, již od r. 1953 se začali amatérští výtvarníci sdružovat okolo **Viléma Krmníčka** (1912–1959),² grafika tiskárny Svoboda, zdatného propagačního výtvarníka a následně správce jesenického muzea. Nejprve se účastnili výstavy v továrně Arandar s tematikou zemědělství: „Hodnotím na ní to, že výtvarná část byla pořizena lidovými umělci – účastnila se i školní mládež – a problémy byly čerpány přímo z místních jednotných zemědělských družstev, což bylo zvlášť přitažlivé pro návštěvníky,“ napsal kronikář V. Zeman.³ Jubilejní výstavě roku 1955 pak dominovala díla Krmníčkova a gymnaziálního učitele **Jana Orlíka** (1920–1995),⁴ žáka Vincenze Makovského. Jako tzv. „Jesenická výtvarná skupina“ se představila v prostorách muzea v prosinci 1957 výstavou obrazů a plastik. Ke Krmníčkovi a Orlíkovi se připojili sochaři **Oldřich Urban** (1920–1976),⁵ **Josef Žbík** (1920–1989)⁶ a malíř **Stanislav Merta**. O rok později následovala další kolektivní výstava, tentokrát v kapli bývalého kláštera voršilek. V té době probíhala ve městě akce na likvidaci všech děl z veřejného prostoru, která připomínala „feudální, buržoazní nebo církevní dějiny“. Spíše než barokní památky však náměstí Hrdinů hyzdil pomník neznámého rudoarmejce z roku 1951.⁷ Příliš fádňí, uměleckou hodnotu postrádající pomník byl důvodem, proč v r. 1957 vypsal MěNV v Jeseníku soutěž na důstojnější upomínku osvobození města Rudou armádou. Soutěže mezi zdejšími výtvarníky se mj. zúčastnil Jan Orlík, který chtěl betonový monolit zachovat a rytou kresbu vojáka nahradit plasticky pojatým reliéfem (model z r. 1959). Ze soutěže vyšel vítězně i v republikovém kole návrh Josefa Žbíka,⁸ mj. autora pamětní desky kpt. F. M. Fedorčenka na hotelu Koruna (bývalý Jeseník).

Počátkem 60. let se do skupiny volně zapojovali další malíři, např. Filip Zámorský a Josef Bláha, kteří se však po nějaké době z Jeseníku odstěhovali. Dalšími byli Jindřich Turek a Adolf Borůvka. Zánik okresu Jeseník r. 1960 a přesun všech „mocenských“ center do Šumperka znamenal do jisté míry stagnaci, až v r. 1967 se Jesenická výtvarná skupina oficiálně ustavila při Městské osvětové besedě. 14. října

Jan Krejčí, bez názvu (reprofoto)

1967 se v Kulturním domě konala jejich první souborná výstava.⁹ Na 124 prací Jaroslava Barona, Adolfa Borůvky, Vladimíra Gajduška, Jana Nováka, Jana Orlíka, Jaroslava Petroše, Jindřicha Turka, Miroslava Vojtěcha a Josefa Žbika vytvořilo platformu, na jejímž základě bude skupina působit po celá 70. léta: „Vyznáním skupiny je obdiv k přírodě a kráse světa, vepsaný štětcem na plátna obrazů a pomoc řešit rozpornosti, které přinášejí do duše člověka moderní civilizace. Dávat oddech a pomoc v duševních krizích a skleslosti.“¹⁰

Výstava Jana Orlíka v Kapli, 1958

V období normalizace však musely být jejich program a výstavy vždy zaštiťeny nějakým politickým výročím. V srpnu 1974 uspořádali výstavu na počest 30. výročí Slovenského národního povstání ve vstupní hale I. ZDŠ,¹¹ kde se představili noví členové skupiny **Roman Boreček** a **Oldřich Sieravský**. Ve dnech 24. července až 20. srpna 1975 u příležitosti 30. výročí osvobození Československa Sovětskou armádou zhlédlo přes dva tisíce návštěvníků výtvarnou žeň osmi malířů z Jesenicka (J. Turek, A. Borůvka, J. Baron, J. Petroš, O. Sieravský, V. Gajdušek, R. Boreček, J. Orlík) a Stanislava Žáka ze Šumperka. Dobová recenze zdůraznila, že „letošní přehlídka zahrnula řadu děl inspirovaných socialistickými změnami v naší vlasti. /.../ Vladimír Gajdušek však zasluhuje uznání za průbojnou aktuálnost své tvorby v posledním období (Výstavba Jeseniku, Betonáři, Žně kdysi a dnes, Na bramborách).“¹² Byla-li to „úlitba bohům“, pak se mohli ostatní věnovat krajinomalbě či portrétům (R. Boreček).

V roce 1977 si Jesenická výtvarná skupina připomněla 20. výročí své existence výstavou, která se již stala tradicí – o hlavních měsících turistické sezóny v červenci a srpnu. Vstupní hala I. ZDŠ shromáždila na sedmdesát prací, které vznikly za uplynulé období. Zvláštní zmínku si zasloužil cyklus umělecky výstižných portrétů všech členů Jesenické výtvarné skupiny R. Borečka.¹³

V tradičním hávu pak skupina působila na veřejnosti po celá 80. léta. Vedle přirozené generační výměny, odchodu tzv. zakladatelské generace, zejména změna politických poměrů v 90. letech znamenala personální obměny a kvantitativní i kvalitativní rozrůzněnost výtvarných projevů. Ty však může naše veřejnost každoročně sledovat na pravidelných výstavách. Velkou bilanční výstavu má tato generace Jesenické výtvarné skupiny teprve před sebou.

Jesenická fotoscéna

Dovolíme si neunavit malým, leč potřebným úvodem. V roce 1835 spatřila světlo světa první „fotografie“, pojmenovaná po svém vynálezci daguerrotypie. Kovové stříbřité zrcátko se složitým procesem změnilo v pozitivní fotografii. Daguerrotypie po dvacet let zachycovala skutečnost, než byla od poloviny 50. let vystřídána již skutečnou fotografií, pracující na principu skleněný negativ – pozitiv. První daguerrotypie se na našem území objevila r. 1840 a záhy se doputovala i na Gräfenberk. Vznikly zde tři Priessnitzovy portréty.

Fotografie poté přišla s malými vizitkovými formáty určenými původně pro portréty. Skleněné negativy se kopírovaly na citlivé tenké papíry, které se musely podlepovat kartonem. Zachovala se nám v tomto provedení celá řada snímků lázní Gräfenberk. Od roku 1866 se používaly kabinetní fotografie (formát 15 x 10 cm), které lépe vyhovovaly k zachycení krajiny, události i portrétů, či reprodukcí litografií. Pocházely z dílen jesenických fotografů **Johanna Springera** a **Josefa Fietze** a z ateliéru javornického fotografa **Maxe Fuhrmanna**. Nové vynálezy vedly k rozvoji fotografického průmyslu, fotografie se stala běžnou součástí života, uplatnila se i na pohlednicích. Jak se fotovýroba zlevňovala, stále více lidí se začalo zabývat fotografováním jako živností – patřila mezi vázané živnosti, což znamená, že fotografové museli

mít příslušné vzdělání v oboru. V Jeseníku působil ateliér **Rudolfa Frankeho**, v Javorníku **Herberta Volknera**. A zejména po první světové válce rostl počet amatérských fotografů – přelomem se stal rok 1934, kdy bylo obchodníkům s fotopotřebami povoleno vyvolávat a kopírovat amatérské snímky. Zde se rodily snahy překonat řemeslnou machu a dát fotografii výtvarný náboj. Dalšímu vývoji živnostenské fotografie udělala přítrž druhá světová válka a po ní znárodnění. Ateliéry německých fotografů nejprve získali čeští živnostníci do národní správy, poté jim byly sebrány a vtěleny do komunálních služeb, nebo do družstva Fotografia. Amatérské fotografování překročilo hranice dokumentárnosti (rodinný život, dění v obci atd.) a stávalo se koníčkem s uměleckými ambicemi.

Představme si dva fotografy, kteří se ubírali různými cestami.

Fotograf **Vítězslav Zeman**¹⁴ vyrůstal v Javorníku. Po absolvování reálného gymnázia a státní fotografické školy v Praze a po vyučení fotografem a filmařem u fy Ströminger se vrátil v r.1938 do pohraničí, přihlásil se do Stráže obrany státu. Po dobu nacistické okupace pracoval jako kameraman instruktážních filmů v Brně a Ostravě. Po osvobození se vrátil do Javorníku jako národní správce fotozávodu Maxe Furhmanna. Od r.1948 pracoval jako plánovač v řadě podniků. Po přechodu do Jeseníku se začal intenzivně věnovat regionální vlastivědě. Podílel se na vydávání publikací a brožur, byl členem jesenické muzejní rady, od 1. 3. 1960 byl správcem muzea a městským kronikářem. Fotograficky zdokumentoval mizející město Jeseník při jeho přestavbě v „moderní socialistické hornické město“.

Zhruba ve stejné době zhotovoval ve městě Jeseníku fotodokumentaci veřejných akcí fotograf **František Chlumecký**.¹⁵ Koncem roku 1961 byl při Okresním kulturním středisku bývalého okresu Jeseník ustaven poradní sbor pro amatérskou fotografii. Fotoamatéři z Javorníku, Žulové, Vidnavy, Písečné, Mikulovic a Jeseníku se začali pravidelně scházet na pracovních schůzkách, kde předváděli a hodnotili své práce. Potom fotoklub, jak se začal nazývat, přešel pod Městskou osvětovou besedu v Jeseníku a od roku 1970 pracoval jako samostatná organizace Svazu českých fotografů. V roce 1981 se znovu začlenil do Osvětové besedy v Jeseníku.

Zakladatelem klubu byl právě František Chlumecký, který ho vedl téměř 15 let. Po něm nastoupil **Jiří Štrajt**, dále **František Kyjovský** a za výrazné spolupráce **Radko Marinky**, **Oldřicha Radimského**, **Miroslava Čučky**, **Arnošta Bařinky** a **Zdeňka Šmida** dosáhl Jesenický fotoklub celorepublikové proslulosti. Od roku 1976, kdy byly dány do provozu dvě výstavní síně, se konaly pravidelné klubové výstavy a jesenické veřejnosti se představila i řada fotografů jako hosté. Klub byl pověřen pořádáním každoroční celonárodní soutěžní přehlídky SENIOR-FOTO JESENÍK. Mnozí členové fotoklubu též vystavovali samostatně v jiných místech Československa, účastnili se domácích i zahraničních fotosoutěží. Fotografování patřilo mezi státem podporovanou spolkovou činnost včetně možností dalšího sebevzdělávání: dva členové absolvovali Lidovou konzervatoř v Ostravě, osm Fotografickou školu v Šumperku a dva navštěvovali Institut ústředního výboru Svazu českých fotografů v Brně.¹⁶

Ani společenský vývoj po roce 1989, kdy se část klubu scházela v ateliéru F. Kyjovského, ani generační výměna neznamenal pro vývoj Jesenického fotoklubu takovou změnu, jakým byl nástup digitální fotografie. Tuto „současnost“ máme všichni možnost sledovat na každoročních kolektivních přehlídkách i výstavách jednotlivých členů fotoklubu.

Folklor za hranou aneb Lidová kultura současnosti

Lidové tradice na Jesenicku přežívají i dnes, ačkoliv bez hlubšího zamyšlení se zdá, že jde o nesmysl. Po roce 1945 odsud folklor zmizel spolu s jeho německými nositeli. Na Jesenicko se přistěhovalo obyvatelstvo z tak různorodých končin, že zde nevznikla souvislá tradiční vrstva kultury. Navíc pojmy lid, lidový byly kulturní politikou bývalého režimu (protagonisté Zdeněk Nejedlý – Václav Kopecký) na jedné straně zprofanovány, na straně druhé se zkoumání folkloru dostalo na institucionální vědeckou základnu, ovšem jen na Moravě či Opavském Slezsku; o Jesenicko prakticky nikdo nejevil zájem.

Vedle tradičních „vyšších“ forem folkloru však existuje i jiná vrstva. Pod pojmem lidová kultura současnosti, časově vymezené od poloviny 20. století do současnosti se specifiky období tzv. normalizace, chápeme její projevy jako ty, které vznikají zdola, mezi lidmi, nezávisle na institucích a organizacích, které mají její ochranu a rozvíjení na starost. Proto ji vnímáme jako folklorní tvorbu „za hranou“, něco,

co společensky nechápeme jako hodno zaznamenání, bádání a interpretování. Asi málokoho proto napadne, že k lidové kultuře tohoto typu dneška řadíme například dětská céčka, památníky či provázkové přebírací hry, ústně šířené fámy o konzumaci psiho masa v asijských bistroch anebo politické anekdoty a vtipy. A co teprve oděvní zvyklosti subkultur, jako jsou přívrženci punku či metalu nebo trampové. Jako kýče „odborníci“ zpravidla hodnotí výtvoř svérázného světa domácího kutilského umění. A spolu se zánikem povinné vojenské služby vymizela i kultura vojáků základní služby. Tento příspěvek, zcela v duchu našich svatováclavských setkání, proto pojímáme jako drobný vhled do této problematiky, který by měl inspirovat případné badatele.¹⁷

Dětské hry a hračky

V době předpočítačové a předkomerční jsme se mohli setkávat s různými formami dětských her – na honěnou, na schovávanou, Honzo vstávej, Chodí Pešek okolo, hry se švihadlem či nenáročné vzory přebíracích her s provázky, které se daly provozovat i během vyučování ve školních lavicích. Tam se též vedly válečné hry, jako např. intuitivní dělostřelecká palba škrtem tužkou či náročnější odhadovaná likvidace nepřátelských lodí ukrytých do sítě čtverečkového papíru. To bylo předtím, než tento papír podlehl piškvorkům. Sbíráni céček jako by předznamenalo nástup dalších her a sběratelských vášní ovlivněných masovou a spotřební kulturou – tato forma je již realizována shora, od producentů jako součást marketingové strategie.

Jako příklad hry uveďme pravidla Chodí Pešek okolo:

Vybere se Pešek, nejlépe rozpočítadlem. Uveďme jako příklad jedno české a jedno v „makarónštině“:

*En ten týky dva špaliky
čert vyletěl z električky
bez klobouku bos
natloukl si nos!*

*Enyky benyky kliky bé
aber faber domine
elce pelce do pekelce
draus!*

Ostatní děti si s mírným rozestupem mezi sebou sednou na zem do kruhu čelem do středu. Zavřou oči nebo si je přikryjí dlaněmi tak, aby neviděli na Peška. Hra začíná a sedící děti odříkávají: „Chodí Pešek okolo, nedívej se na něho. Kdo se na něj koukne, toho Pešek bouchne. Ať je to ten, nebo ten, praštíme ho pometlem.“ Pešek při odříkávání obchází kolem kruhu. Jakmile děti skončí s říkadlem, Pešek se zastaví a plácne po zádech¹⁸ toho sedícího, kterého má před sebou, pak začne rychle utíkat kolem kruhu a plácnuté dítě se

Kresba v dětském zápisníku

snaží Peška chytit dřív, než se dostane na zem na jeho místo. Pokud se mu to povede, Pešek zůstává stejný i na další kolo. Pokud je Pešek rychlejší a dostane se včas na místo, zůstává tam sedět a prohrávající je v dalším kole Peškem.

Pomineme-li hračky, tak tradiční a rychle mizící formou lidové výtvarné a slovesné kultury byly **dětské památníky a dívčí zápisníky**, kde si kamarádi a kamarádky kreslili na památku obrázky často doprovázené „moudrými“ sentencemi. Mnohdy byly děti k této formě přivedeny svými rodiči nebo příbuznými, kteří jim památník zakoupili, popř. do něj nakreslili první obrázek. Do jisté míry se jednalo o laickou formu ručně psaných barokních modlitebních knih opatřených věnováním kmotrů ke křtu, či ještě lépe navazující na památníky měšťanské kultury období biedermaieru a šlechtické zápisníky období romantismu.

Subkultura vojáků základní služby

Na okrese Jeseník působily po roce 1945 dva vojenské útvary, v Jeseníku¹⁹ a Mikulovicích.²⁰ V Jeseníku vojáci sloužili do r. 1968, kdy zdejší posádku zabrala Sovětská armáda. Vojáci základní služby u železničního vojska se po většinu roku nacházeli na odloučených pracovištích. Mikulovický útvar byl i přes delší dobu působení menší. V obou se však dají vysledovat obdobné projevy vojenské subkultury.

Ta měla vývoj daný především zásadní proměnou postoje mladých mužů ke službě v armádě. Aniž bychom si ji příliš idealizovali, za první republiky byla služba v armádě chápána jako společensky významná a osobnostně únosná. Podpoříme to dvěma fakty, jednak tisíci bojujících československých vojáků na všech frontách 2. světové války, kdy šli dobrovolně splnit slova vojenské přísahy. A jednak méně vážným, ale o to příznačnějším argumentem: v té době se oficiálně prodávaly pohlednice kreslil V. Čuffa s vojenským humorem, který ironizoval rozdíl mezi „civilem“ a „vojnou“. Československá lidová armáda postavená na bázi sovětské vojenské doktriny takový humor nepřipouštěla. O to výrazněji kvetly jeho soukromé projevy. Nejběžnější formou byla výroba předmětů odpočítávající počet dnů zbývajících k odchodu „do civilu“, podomácku vyráběné vojenské bankovky, parte za zemřelé „třístovky“ a „tabla“. Přitom o šlo tradici sahající do dob rakouské armády, na toto téma vyšlo i několik žánrových pohlednic se scénou „pochovávání poslední stovky“. Odlišné od těchto čistě zábavných předmětů byly barvené a vystřihováním zdobené krejčovské metry odpočítávající posledních 150 dnů. Odstřihování každého dne bylo součástí „mazácké vojny“, která se vymkla z normalnosti především v 70. a 80. letech minulého století, nezdídko zaváněla šikanou. Čím více se blížil odchod do civilu a z „mazáka“ či „mázy“ se stával „suprák“, tím více si někteří jedinci vychutnávali svého „mladého“, „bažanta“ či „zobáka“, jemuž předávali svou funkci, vojenské zařazení. Uvedme například rituál, kdy mladší voják musel inkriminovaný den z metru odkousnout a vrkat u toho.

V 60. letech ještě najdeme projevy kultivovanější vojenské zábavy v oblasti „lidové“ slovesnosti. Vojáci základní služby si vedli deníky, zápisníky s parodiemi vojenských řádů, upravenými příslovími, s naivními básněmi s vysokou mírou kritičnosti socialistické armády atd. Jedna ukázka za všechny:

Desatero vojenských příkázání

- I. Ani jednoho velitele poslouchat nesmíš.*
- II. Nevezmeš flašku do ruky nadarmo.*
- III. Den žoldu světití budeš.*
- IV. Cti rodiče, by ti poslali peníze.*
- V. Nezabiješ z prázdného samopalů.*
- VI. Nepokradeš, když nemáš co.*
- VII. Nepovíš ani slovo pravdy.*
- VIII. Nepožádáš manželku představeného svého.*
- IX. Nebudeš chodit dvakrát pro žold.*
- X. Nepožádáš o opuštění, raději půjdeš na černo.*

Bohatou vrstvou slovesných projevů byl vojenský slang. Autor toho příspěvku může poskytnout vlastní výzkumný materiál, neboť dosáhl hodnosti četaře absolventa, který byl podle dvou kolejniček lemujících tři pecky hodnotního označení četaře nazýván vedle stylově neutrálního *absík* jako *špagát* (slovensky *špagi* či *motúzík*). Vojínu absolventovi, jenž nedosáhl poddůstojnické hodnosti a mezi kolejničkami mu hodnotní pecky chyběly, se říkalo *průvan*.

V období normalizace se z tohoto typu zábavy slevovalo, docházelo k posunům směrem k primitivismu a vulgárnosti. Slovo *vole*, které v civilním životě při hovorové řeči tvoří výplň v promluvě, slovní

vatu, nahradilo slovo označující ženské přirození; lingvisty by určitě zaujalo, že z něj vojáci dokázali odvodit i sloveso, které mohlo významově postihnout širokou škálu vojenských činností. Další jazykovědné perličky přineslo cílené umístování Slováků maďarské národnosti do českých a moravských posádek. I na Jesenicku se při běžné hovorové konverzaci setkáme s podstatným jménem *bazmek* označujícím nějaký nespecifikovaný předmět. Původně jde však o maďarskou nadávku *baszd meg*, rozkazovací způsob od slovesa souložit.

Svébytným projevem vojenské materiální subkultury bylo nakládání se stejnokrojovými součástmi, jejichž nošení a úprava byla jednoznačně dána stejnokrojovým předpisem. Např. počet odsloužených dnů základní vojenské služby se projevil v odlišném způsobu zavazování vojenských bot „kanad“. Vojáci též vyráběli různé upomínkové předměty, jako např. modely letadel, tanků, či v případě pohraničí ze špejlí sestavených „špačkáren“ – strážních věží. Do jisté míry šlo o přenos zájmů z civilního života, kde modelářství a domácí kutilství či jiné, zejména sběratelské obory patřily k náplni života člověka v socialistické společnosti.

Z vojenského zápisníku

Domácí kutilství

Od dob co je škola školou se na obecných školách, posléze na nižším stupni základních škol, vyučovaly ruční práce – zvláště „oblíbené“, zejména chlapců, se těšilo šití, háčkování a vyšívání. Ještě v první polovině 20. století mohly dívky z měšťanských rodin tyto dovednosti uplatnit při vyšívání monogramů na výbavu či jako dárků v podobě kapesníků, okrasných deček a ubrusů. Zajímavým a spíše lidovým artefaktem byly pak *vyšívané kuchyňské dečky* s naivními kresbami a sentencemi, které se věšely na zeď k jídelnímu stolu či nad sporák. Do jisté míry vedle funkce estetické a mravní, byť neměly v převážné míře náboženský obsah, sloužily jako ochrana stěny před zamaštěním. V domácnostech na Jesenicku bychom se s nimi setkali ještě v 50. letech.

Vyšívání se však mohlo stát i kuriózním mužským koníčkem: potřeba výtvarného vyjádření vedla k tvorbě *vyšívaných obrazů* na kanavě. To však mělo svůj prapůvod v dobách, kdy muži po ukončení sezónních prací v zimních měsících doma tkali pro obživu. Ale pochopitelně ženy se této zábavě věno-

valy více. Navíc oficiální vládní podpora lidové tvořivosti v 50. – 60. letech se projevovala mj. i tím, že se daly zakoupit předtištěné obrazy, které se následně podle barevného vzoru vyšily. Zvláštní oblibě se těšily motivy tzv. „Hradčana“ (panorama Pražského hradu) či kytice pivoněk. Pozvolný zánik vyšívání jako koníčku přivodila zásadní estetická změna v názorech na bydlení, jež následovala po fenomenálním úspěchu československého designu na světové výstavě EXPO v Bruselu 1958. Pocit modernizace a světovosti podpořený politickým „táním“ 60. let daly vyniknout jiným zájmům než rukodělným koníčkům.

Zato k jistému zpětnému posunu lidové tvořivosti došlo v období normalizace, resp. dobovým termínem konsolidace, v 70. a 80. letech 20. století. Bezvýhodná politická situace vedla lidi k větší uzavřenosti, útekům do soukromí chalup, zahrádek a „dílen na koleně“. Nešlo tedy o tzv. oficiální lidovou tvořivost, která byla charakteristická pro předešlá desetiletí, ale o soukromé vyžití plnící do jisté míry kompenzační funkci. Dalším impulsem pro tuto tvořivost byla masová unifikovaná výstavba panelových sídlišť. Pro jejich obytné prostory na bázi obdélníku musely být vyprojektovány nové nábytkové sestavy. Tento pokleslý funkcionalismus sice lidem přinesl v éře nástupu tzv. Husákových dětí dar bydlení, ale jeho strohost a minimalizaci životního prostoru se lidé snažili samovolně vylepšit drobnými rukodělnými výrobky. Z tohoto pohledu je odmítám posuzovat coby kýč. Za kýč spíše považuji obrazy některých malířů, kteří obcházelí sídliště vchod od vchodu, či se spoléhali na sousedskou šeptandu a prodávali svá díla tvořená ve velkých sériích, často podle vzorce: *nad jídelní stůl v obývacím pokoji patří kytice, oproti vysoké obývací stěně s televizorem stojí sedací pohovka, nad ní zavěsíme obdélníkový obraz s přírodou...*

Za dobové artefakty můžeme považovat:

- figurky z pivních zátek
- ozdoby z drátu
- samorosty
- koberečky z chemlonu
- předměty z vypalované překližky

Mnohé z nich byly nápodobou artefaktů patřících do „vysokého“ umění, jako např. výtvary z chemlonu, které měly sloužit jako dekorační obrazy soukromých prostor odpovídající vlněným netkaným textiliím užívaným jako tapiserie Art Protis ve společenských interiérech.²¹

POZNÁMKY

1. Metodické pokyny k uspořádání výstav, SOkA Jeseník, fond MěNV Jeseník, podklady ke kronice (1949–1965).
2. O něm (neu): *Vilém Krmníček (1912–1959)*. Jeseník, město a lázně 6/2008, s. 37.
3. SOkA Jeseník, fond MěNV Jeseník 1961–1969.
4. Kol.: *Malíř Jan Orlik (1920–1995)*. Sotiris Ioanidis – RULA 2000. 144 s.
5. Pedagog kamenické školy v Žulové. Po absolvování PdF UP v Olomouci působil v letech 1969–1972 jako ředitel kamenosochařské školy v Hořicích. Na výstavě byl zastoupen vlastní volnou sochařskou tvorbou.
6. Josef Žbik se narodil v Hranicích 15.3.1920, po válce vystudoval Uměleckoprůmyslovou školu v Brně a živil se jako návrhář oddělení obchodu s domácími potřebami. V r. 1955 se přestěhoval do Vidnavy, kde působil na učňovské škole. Ze zdravotních důvodů zanechal r. 1959 zaměstnání a odstěhoval se do osady Seč u Jeseníku. V rámci Gogolova kulturního léta zhotovil jeho pamětní desku.
7. Výstavbu pomníku řídil šumperský výtvarník Jan Urban. Dne 5. dubna 1951 přidělil KNV Krajskému středisku výtvarných umělců v Olomouci 4 metráky cementu pro výstavbu pomníků v Dolní Lipové, Domašově, České Vsi a Jeseníku. Zároveň však byl vydán zákaz použití barevných kovů pro tuto výstavbu. Ministři vnitra a těžkého průmyslu to zdůvodnili tím, že „našemu průmyslu takto uniká cenná surovina, již by mohlo být použito k účelům daleko prospěšnějším.“ Na vysvětlenou je nutno dodat, že měli na mysli válečnou výrobu. Pomník byl vybudován na Stalinově ulici poblíž místa, kde byl 12. května 1945 pohřben tehdy neznámý rudoarmějce v hodnosti kapitána (až v r. 1963 se podařilo vypátrat, že jím byl F.M. Fedorčenko). Monolit převýšený pěticípou hvězdou byl slavnostně odhalen až během okresní mírové slavnosti 3. června 1951.
8. Vítězný návrh Josefa Žbika byl ovšem realizován až 26. 9. 1965: realistická socha 2,9 m vysokého vojáka byla vytesána z pískovce podnikem Kamena v Blansku. „Dočasný pobyt“ sovětských vojsk v Jeseníku od r. 1968 učinil ze sochy rudoarmějce docela jiný než zamýšlený symbol vojáka – osvoboditele. To byl také jeden z důvodů odstranění sochy v porevoluční éře 90. let (vedle typicky českého „obrazoborectví“). Viz ZUBER, Rudolf: *Pomník Rudoarmějce v Jeseníku*. Severní Morava, sv. 39, Šumperk 1980, s. 40.
9. *Představili se veřejnosti*. Jesenický rozhled č. 11, 30.11.1967.
10. Tamtéž.
11. ZAHRADNÍČEK, J.: *Jesenická výtvarná skupina*. Jesenický kulturní zpravodaj září 1974, s. 13–14.
12. ZAHRADNÍČEK, J.: *Hold malířů slavnému jubileu*. Jesenický kulturní zpravodaj září 1975, s. 7–8.
13. (jz): *Jesenicko očima malířů*. Jesenický kulturní zpravodaj září 1977, s. 13–14.

14. Jeho písemná pozůstalost je uložena v SOkA Jeseník ve stejnojmenném fondu; fotografie z jeho dokumentární činnosti jsou uloženy jako příloha ke kronice města Jeseníku.

15. Negativy věnoval do SOkA Jeseník, jsou uloženy ve Sbírce pohlednic a fotografií.

16. *20 let jesenického fotoklubu*. Kulturní zpravodaj Jeseníku listopad 1981, s. 12; *Jesenický fotoklub dvacetiletý*. Kulturní zpravodaj Jeseníku únor 1982, s. 12; –RM–: *Jesenický fotoklub při SKZ*. Kulturní zpravodaj Jeseníku květen 1983, s. 6.

17. Až během psaní příspěvku jsem z recenze časopisu *Dějiny a současnost* zjistil, že k tomuto tématu již vyšla odborná práce, viz *Folklor atomového věku. Kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti*. Red. P. Janeček. Národní muzeum – Fakulta humanitních studií UK, Praha 2011, 136 s. Je vhodným návodem, jak využité metody aplikovat při výzkumu na Jeseníku. Na přelomu let 2010/2011 se v MUSAIONu – Etnografickém muzeu v Letohrádku Kinských uskutečnila výstava *Nové pověsti české*, viz <http://letohradek.webnode.cz/uskutecnene-akce/nove-povesti-ceske-vernissaz>.

18. K tomu se používal kožený obušek zvaný též Pešek. Hra pronikla i mezi jiskry a pionýry s cílem branné výchovy, s trochou nadsázky vedla k akceptaci bití obuškem – jak k pasivnímu přijímání, tak ke snaze ho vrátit.

19. V roce 1951 byl do Jeseníku z Liberce přemístěn 22. pěší střelecký pluk zvaný Aragonský a po čtyřech letech jej nahradil útvar železničního vojska z Liptovského Mikuláše pod označením vojenský útvar 6846 Jeseník.

20. Původně muniční sklad III/6 Mikulovice v podřízenosti 6. zbrojnice Olomouce se r. 1950 reorganizoval jako 53. dělostřelecká základna, přejmenovaná na 1. výzbrojní základnu – VÚ 8189 Mikulovice. Po r. 1993 následovalo několik překotných reorganizací a přejmenování až do konečného zániku r. 2006.

21. PhDr. Petra Mertová, Ph.D. v článku *Art protis 45 / Netkaný textil v minulosti a dnes* na

www.technicalmuseum.cz/images...vystavy/art_protis/art_protis_texty uvedla: „Důležitou etapu ve vývoji netkaných textilií představují textilie *Protis* charakterizované jako textilie vznikající spojením velmi řídké dostavené tkaniny (ale může to být i pletenina, síťovina či krajka) užité na líci s vláknitým rounem kladeným na rubu pomocí vazního materiálu na proplétacím či prošívacím stroji. V roce 1962 došlo k průmyslovému uplatnění techniky *Protis* a následně byla vyvinuta ve Výzkumném ústavu vlnářském i patentovaná technika *dekorativní netkané textilie*, která je od roku 1965 užívána k tvorbě tapisérií s označením *Art Protis*.“

ZUSAMMENFASSUNG

Die Jeseniker bildende Kunstszene und das Volkskunstschaffen nach 1945

Die Natur des Altwatergebirges hat schon immer bildende Künstler angezogen. Nach 1945 setzte der seit Vorkriegszeiten in Gräfenberg lebende Maler Jan Krejčí sein Schaffen fort. Ab 1953 sammelten sich die Amateur – bildenden – Künstler um den Leiter des Museums in Jeseník Vilém Krmníček. Und auch über eine Zeit der Stagnation hinweg arbeitet diese Gruppe bildender Künstler bis heute. Die Mitglieder eines Fotoklubs wirken seit 1961 und machen Ausstellungen.

In der Zeit des Sozialismus wurde die Volkskunst institutionell unterstützt. Parallel zu ihr entwickelte sich eine neue inoffizielle Form – die häufig an der Grenze von Kitsch balancierte – eine Volkskunst der Gegenwart. Dazu zählen wir auch Kinderspiele und –spielzeug, die bereits vergangene Subkultur der Soldaten des Grundwehrdienstes und die Schöpfungen von häuslichen Bastlern.

STRESZCZENIE

Jeseniccy artyści i twórcy ludowi po 1945 roku

Przyroda Jesioników (Altwatergebirge) zawsze przyciągała artystów. Po 1945 r. tworzył nadal malarz Jan Krejčí, który mieszkał w uzdrowisku Gräfenberk. Od 1953 r. artyści amatorzy skupili się wokół kierownika muzeum w Jeseníku Viléma Krmníčka. Od okresu stagnacji ta grupa działa do dziś. Od 1961 r. w Jeseníku tworzą i wystawiają członkowie klubu fotograficznego. W okresie socjalizmu twórczość ludowa była instytucjonalnie wspierana. Równoległe z nią powstawały nowe, nieoficjalne formy – balansujące często na granicy kiczu – współczesna kultura ludowa. Do niej należą dziecięce zabawy i zabawki, zanikła subkultura żołnierzy i wyroby domowego majsterkowania.

Podklady k místopisu českého ochotnického divadla v okrese Jeseník po roce 1945

Mgr. Květoslav Growka, Státní okresní archiv Jeseník

Projdeme-li si spolkový katastr ve fondu Okresní národní výbor Jeseník, uložený ve Státním okresním archivu Jeseník, získáme sice jen pár suchých byrokratických zápisů, ale jejich lokální četnost nás přiměje zamyslet se nad tím, co si noví osídlenci bývalých Sudet s sebou do nového domova dovezli. Evidentně i divadelní múzu. Do značné míry se u nich projevil hlad po kultuře, která byla za nacistické okupace silně okleštěna. A fungovala zde i přirozená soudržnost nově příchozích obyvatel, spolu s jejich zkušenostmi ze spolkové činnosti první republiky. Amatérské divadlo bylo ovlivněno i zřízením státní osvětové péče dekretem prezidenta republiky č. 130 z 26. října 1945. Divadelní ochotníci se měli systematicky podílet na výchově lidu. Překotný demografický vývoj i společensko-politické změny po roce 1948 však vedly k zániku mnohých amatérských divadelních souborů. V březnu 1948 byl totiž schválen divadelní zákon, který zrušil možnost soukromého podnikání v divadelnictví a ochotnické divadlo deklarativně postavil na roveň profesionálním souborům. Ale jen za předpokladu, že přijmou kulturní politiku budovanou podle sovětského vzoru, pracovat v duchu socialistického realismu. Navíc divadelní spolky ztratily právní subjektivitu včetně práva hospodaření se svým majetkem. V letech 1950–1955 byly všechny spolky rozpuštěny a každý z nich musel mít svého zřizovatele v organizaci Národní fronty, šlo např. o Československý svaz mládeže a zejména Revoluční odborové hnutí a jeho závodní kluby. Vedle nich vznikly Osvětové besedy a na celostátní úrovni Ústředí lidové tvořivosti jako zařízení ministerstva školství a kultury. Cílem byla generální linie ochotnického hnutí v období výstavby socialismu v Československu, která mj. stanovila „*vymanit se z rodinného a sousedského prostředí a navázat styk s kulturním hnutím na závodech a na vesnicích*“, což v podmínkách pohraničí znamenalo do jisté míry zglajchšaltovat zkušenosti, které si lidé s sebou přinesli do pohraničí ze svých bývalých domovů, na Jesenícko přišedších kupř. z Hané, Valašska, Slovácka či Ostravska. Naším cílem prozatím není teatrologické hodnocení této etapy amatérských divadelních dějin Jesenícka, jen její deskripce, která snad vyvolá zájem badatelů o komplexnější zpracování.¹

ADOLFOVICE

Spolek divadelních ochotníků J. K. Tyla

Výměr II/3–5086 z 30. 4. 1948.

BUKOVICE

Spolek divadelních ochotníků Stroupežnický při Místní radě osvětové²

Výměr II/11–7055 z 9. 8. 1946, zakladatelé Václav Cicálek, Josef Miler, Ludvík Vondra. Hráli v hostinci U slunce. 1950 vstup do závodního klubu ROH Jesenícké pily závod Bukovice. 4. 6. 1951 výmaz ze spolkového katastru.

ČESKÁ VES

Spolek divadelních ochotníků Tyl při MRO³

Výměr II/11–8300 z 3. 10. 1946, zakladatelé František Bravenec, Anna Tomková. V té době již v České Vsi existoval spolek Sokol Tůma a podle stávajících předpisů by měl v obci do 3000 obyvatel existovat jen jeden spolek, proto navrhla osvětová rada oběma spolkům, aby se spojily. Výměr spolku Tyl byl Zemskému národnímu výboru vrácen.

Spolek divadelních ochotníků Sokol Tůma⁴

Výměr II/11–7056 z 9. 8. 1946, zakladatelé Jindřich Horák, Jan Stodola, Miloslav Oškera. 1948 přičlenění k ROH Báňská a hutní společnost, n.p. řetězárna Česká Ves. 9. 8. 1951 výmaz ze spolkového katastru.

HRADEC – NOVÁ VES

Divadelní spolek Havlíček⁵

Výměr II/11 – 10806 z 10. 1. 1947, zakladatelé Karel Glos, Karel Býma. Od r. 1948 nevyvíjel žádnou činnost, 9. 6. 1956 byl vymazán ze spolkového katastru.

JAVORNÍK

Ochotnická scéna Tyl⁶

Výměr II/11 – 10518 z 19. 12. 1946, zakladatelé Vlasta Smolková, František Hrazdira, Ladislav Blechta. 1953 vstup do ZK při ČSSS v Javorníku. 16. 6. 1956 výmaz ze spolkového katastru.

JESENÍK

Spolek divadelních ochotníků ROH, tkalcoven a úpraven jemného lnu⁷

Výměr II/3 – 8070 z 15. 7. 1947, zakladatelé František Augusta, Zdeněk Husták, Alois Polák. 1950 ZK Komsomol v Jeseníku, 19. 6. 1956 výmaz ze spolkového katastru.

Divadelní spolek Bezruč při Místní radě Osvětové⁸

Výměr II/11–4576 z 8. 5. 1946, zakladatelé Hubert Flanderka, Milada Wagnerová, Jarmila Školná. 1949 vstup do Kulturního družstva, 1950 vstup do divadelního odboru ZK ROH Arandar Jeseník pod názvem „Divadelní odbor ZK ROH Arandar – divadlo pracujících Petra Bezruče“. 9. 8. 1951 výmaz ze spolkového katastru.

Jesenický okrsek Ústřední matice divadelního ochotnictva českého v Praze se sídlem v Lázních Jeseníku⁹

Založen 3. 5. 1949, ale výměr 865/50–III až z 31. 1. 1950, zakladatelé Antonín Hranický, Josef Grygárek, Karel Mišurec, režisér Rudolf Kalivoda. 7. 5. 1951 výmaz ze spolkového katastru.

LIPOVÁ-LÁZNĚ

Spolek divadelních ochotníků Větrník¹⁰

Výměr II/11–506 z 24. 1. 1946, zakladatelé Alois Krejčí, Zdeněk Haflant, Ladislav Uhlíř. 1952 vstup do ZK MA Dolní Lipová pod názvem Větrník. 8. 6. 1956 výmaz ze spolkového katastru. Jako divadelní odbor Větrník při ZK ROH pokračovali lipovští ochotníci ještě v 60. letech s úspěšnými provedeními her Voskovce a Wericha Nebe na zemi a Slaměný klobouk. V r. 1961 se zapojili do oslav 40. výročí založení KSČ inscenací V. Blažka Příliš štědrý večer v režii B. Hajzery.¹¹

Plakát hry Nebe na zemi (SOKAJ)

MIKULOVICE

Spolek divadelních ochotníků Hallas při Místní radě osvětové

Výměr II/3–126 z 11. 1. 1947.

PÍSEČNÁ

Divadelní odbor Tyl při Místní radě osvětové

Výměr II/11–8296 z 2. 10. 1946.

STARÁ ČERVENÁ VODA

Spolek divadelních ochotníků Hašler při MRO ¹²

Výměr II/3 – 3110 z 6. 3. 1947, zakladatelé Josef a Ludvík Procházkové, Jan Drlík. 1951 vstup do Osvětové besedy při MNV. 6. 6. 1956 výmaz ze spolkového katastru.

SUPÍKOVICE

Ochotnicko–divadelní a vzdělávací spolek Havlíček

Výměr II/11–9217 z 6. 11. 1946.

ŠIROKÝ BROD

Spolek divadelních ochotníků Zlatý chlum při Místní radě osvětové ¹³

Výměr II/3–4118 z 26. 3. 1947, zakladatelé Ladislav Bašný, Marie Manišová, František Jucek. 1948 změna názvu na Divadelní odbor Zlatý chlum při MRO Široký Brod. 1953 převod pod kulturní komisi MNV. 9. 6. 1956 výmaz ze spolkového katastru.

UHELNÁ

Divadelní soubor při Místní osvětové besedě

Nejprve pod TJ Sokol vybudováno jeviště, v r. 1948 odehráno první představení Nezapomeneme. V r. 1953 s nástupem nového ředitele školy V. Kojetského byl soubor obnoven – téhož roku sehraňa Paličova dcera, o rok později Vojnarka. 1955 veselohra Josefa Hory Myslivecká latina. Soubor vystupoval i v okolních obcích.

VÁPENNÁ

V 50. letech fungoval divadelní soubor při ZK ROH Hranických cementáren.

VELKÁ KRAŠ

Spolek divadelních ochotníků Slezan ¹⁴

Výměr II/11–10805 z 10. 1. 1947, zakladatelé Antonín Glombíček, Jan Martinásek, Ludmila Mandková. Od 1949 nevyvíjel činnost. 9. 6. 1956 výmaz ze spolkového katastru. Při zániku zůstala finanční hotovost 2.700 Kčs, která byla použita MNV na výstavbu jeviště v kulturním domě.

VELKÉ KUNĚTICE

Spolek divadelních ochotníků Sokol Tůma

Výměr II/11–10517 z 19. 12. 1946.

VIDNAVA

Divadelní ochotnický kroužek Hraničář při Místní radě osvětové ¹⁵

První představení sehraňa v r. 1946 Vojnarka v režii A. Šenkýřové; 1947 jednatel David Oldoch, Michal comp. Matěj. V r. 1953 ustaven ochotnický kroužek při závodním klubu ROH závodu Šamotárna (činný do 1966).

ZLATÉ HORY

Jednota divadelních ochotníků Tyl ¹⁶

Soubor činnost zahájil již na podzim 1945, žádost Okresní správní komisi podána 31.10.1945, nebyla však postoupena Zemskému národnímu výboru, výměr II/11–8295 z 2. 10. 1946, zakladatelé Josef Gregárek, Miloslav Palička, Teodor Valach.

1945–6 uspořádal 8 představení a 5 akademii: Václav Hrobčický z Hrobčic, Mrtvé moře, Lucerna, rikády, Na letním bytě, Já jsem horník a kdo je víc, Rajská zahrádka... 11.2.1951 vstup do JZD Zlaté Hory. 17.8.1951 výmaz ze spolkového katastru.

V r. 1957 vznikl divadelní učitelský soubor při Státní dětské ozdravovně, na repertoáru měl hry *Princezna se zlatou hvězdou* na čele, *Popelka*, *Kudy kam* atd.. Režisérem Václav Veleba, hráli učitelé a vychovatelé.¹⁷

V roce 1973 vznikl při I. MO SSM ochotnický soubor *Zlatohor* – první představení podle J. Lady Bábci a hastrmani, 1974 *Hrátky s čertem*, 1980 *Jak se Mate chtěla stát královnou*, *Charleyova teta*, 1981 *Soví princezny*.

ŽULOVÁ

Spolek divadelních ochotníků Svornost¹⁸

Výměr II/3 – 1909 z 14. 2. 1947, zakladatelé Rudolf Chrastina, Emil Michenka, Anna Queisnerová. 1955 vstup do Osvětové besedy při MNV. 19. 6. 1956 výmaz ze spolkového katastru.

Naprosto neznámou kapitolou je pak účinkování **německého divadelního souboru** po r. 1953, v němž vystupovala zdejší mládež německé národnosti z Domašova a Jeseníku. Hráli s nimi též Češi, jako například řezník Vilém Juřena se svým synem. Soubor měl i svou taneční a hudební sekci.

Německý divadelní spolek, 50. léta (reprofoto)

POZNÁMKY

1. Obecné informace k tématu viz ČERNÍKOVÁ, Jarmila: *Ochotnické činoherní divadlo v letech 1945–1969*. In: *Cesty českého amatérského divadla. Vývojové tendence*. Red. J. Císař a kol., Praha 1998, s. 175 n.
2. Fond ONV Jeseník, inv.č.107/7, ka 36.
3. Fond ONV Jeseník, inv.č.107/57, ka 38.
4. Fond ONV Jeseník, inv.č. 107/4, ka 36.
5. Fond ONV Jeseník, inv. č. 107/89, ka 39.
6. Fond ONV Jeseník, inv.č. 107/86, ka 39.
7. Fond ONV Jeseník, inv.č. 107/ 171, ka 42.
8. Fond ONV Jeseník, inv.č. 107/5, ka 36.
9. Fond ONV Jeseník, inv.č.107/330, ka 45.
10. Fond ONV Jeseník, inv.č. 1071, ka 37.
11. Fond Sb. dokumentačního materiálu, inv. č. 377, ka 17.
12. Fond ONV Jeseník, inv.č. 107/ 209, ka 42.
13. Fond ONV Jeseník, inv.č. 107/212, ka 43.
14. Fond ONV Jeseník inv.č. 107/90, ka 39.
15. Fond ONV Jeseník, inv.č.108, ka 47.
16. Fond ONV Jeseník, inv.č. 107/53, ka 38.
17. JOANIDIS, S. : *Zlaté Hory v Jeseníkách*. Letopisy. Rejvís 2004, s. 278 uvádí, že soubor existoval v letech 1951–1959.
18. Fond ONV Jeseník, inv.č. 107/100, ka 40.

STRESZCZENIE

Źródła do dziejów teatru amatorskiego w powiecie Jeseník po 1945 roku

W Państwowym Archiwum Powiatowym w zespole Okresni národní výbor Jeseník znajduje się tzw. spolkový katastr, w którym było odnotowywane powstanie i zanik różnych organizací, m.in. teatralnych. Ich spis wykonany na potrzeby ogólnopañstwowej ewidencji publikujemy w celu wywołania zainteresowania badaczy ich kompleksowym opracowaniem tak jak to się stało w przypadku teatru w Jeseníku.

ZUSAMMENFASSUNG

Im Staatlichen Kreisarchiv wird im Fonds des Kreisvolksausschusses Jeseník ein so genanntes Vereinskataster aufbewahrt, in dem das Entstehen und die Auflösung verschiedener Vereine vermerkt sind, darunter auch von Theatervereinen. Ihr Verzeichnis, gedacht für Zwecke eines gesamtstaatlichen Nachweises veröffentlichen wir mit dem Ziel, bei Forschern das Interesse an einer komplexeren Bearbeitung hervorzurufen, wie sie bereits im Falle des Theaters in Jeseník erfolgte.

Historie amatérského divadla v Jeseníku od roku 1946

Jarmila Josefíková, Jeseník

Po osvobození Československa v květnu 1945 začalo osídlování zdejšího pohraničí novými obyvateli. Noví osadníci sem přišli s nemalým budovatelským nadšením provozovat a budovat průmyslové závody, zemědělství a také se sdružovat a podle zájmů zakládat spolky a osvětová zařízení. Jedním z těchto nadšených lidí byl i Karel Froněk, který se aktivně zařadil mezi jesenické ochotnické divadelníky, kde hrál, věnoval se inscenacím a režíroval. Těž schraňoval bohatý materiál, fotografie, plakáty a výstřižky z tisku, které pak s odstupem let použil k sestavení kroniky Z historie jesenických ochotníků. Není třeba vymýšlet nový úvod, dovolím si využít několik prvních stránek Froňkovy kroniky:

Počátky ochotnické, chcete-li amatérské divadelní činnosti nacházíme v Jeseníku, tehdejší Frývaldově, záhy po osvobození v roce 1945. A nebyla to jen touha hrát divadelní představení, ale s divadelnictvím také touha muzicírovat a společně zpívat. A tak, jako v jiných místech osídlovaného pohraničí, se sešli lidé mající vřelý vztah a lásku k divadlu, muzicírování či ke sborovému zpěvu. V létě 1946 byl těmito nadšenci založen při Místní osvětové radě ve Frývaldově Divadelní ochotnický soubor Bezruč, řádný člen tehdejší Ústřední matice divadelních ochotníků československých. Stanovy a program divadelního spolku schválil Zemský národní výbor v Ostravě svým výnosem ze dne 8. května 1946. Stanovy a program vyjadřovaly cíle, které si divadelní nadšenci dali a bylo jimi nahradit stálé divadlo, rozvíjet dramatické umění, zpěv a hudbu. V čele souboru stáli při jeho založení: Hubert Flanderka – předseda, Jarmila Školná, později provdaná Vítková – jednatelka, dále Jan Kravčík, František Rozsival, Jarka Růžicková, Běla Jeriová, Vladimír Vach (synovec slavného sbormistra Ferdinanda Vacha, zakladatele Pěveckého sdružení moravských učitelů a Vachova sboru moravských učitelek), Milada Wagnerová a František Vysloužil. Ochotníci pravidelně pořádali valnou hromadu spolku, řádně volili a schvalovali předsednictvo. V kronice města Jeseník nalézám pro nás velmi cenný zápis: V červnu 1946 požádal místní ochotnický spolek Petra Bezruče o svolení, aby se směl jmenovat jménem národního umělce. Petr Bezruč svolil a členstvo spolku se usneslo poděkovat zvláštním památkem. Grafickou úpravu a návrh provedl vedoucí tiskařského závodu Svoboda s. Vilém Krmníček. Za památník poděkoval Petr Bezruč osobním dopisem tohoto znění:

Divadelnímu ochotnickému spolku Bezruč ve Frývaldově.

Děkuji všem členům spolku srdečně za nádherný, kreslený a kaligrafovaný památník, který jste mi věnovali – ač jsem takové pozornosti nezasloužil – a přeji Vám zdaru největšího na té dráze divadelní. Památník mi zůstane vzácnou památkou na krajany, kteří mne, vzdáleného, vzpomněli na roli získané v severním Slezsku, v kraji překrásném, kde naše řeč nezněla. Nechť tam žije a kvete, nesena kulturními spolky, jako je právě spolek podle nás pojmenovaný.

Kostelec na Hané 1. VII. 46

*S upřímným pozdravem
Váš Petr Bezruč*

V říjnu 1946 uveřejnil časopis Hraničář následující článek:

Spolek divadelních ochotníků „Bezruč“ při MRO ve Frývaldově za spoluúčinkování Pěveckého a hudebního spolku „Janáček“ při MRO ve Frývaldově pořádal dne 28. září, v den sv. Václava u příležitosti oslav a přísahy slezských hraničářů v Osvětovém domě v 15 a ve 20 hodin k uctění 79. narozenin národního básníka a slezského pěvce Petra Bezruče „Slavností slezskou akademií“, na jejímž pořadu jsou sólové i sborové recitace jubilantovy a básně i zpěvy slezského lidu.

Slezský večer chtěli jsme pořádati v den Vašich milých narozenin, ale páni usoudili, že by se lepší hodil v den „Oslav a přísahy našich slezských hraničářů“ na sv. Václava.

A tak Vám, drazí „Naši stařáci“, jdeme s vínem trochu zpožděně, tím však srdečněji, abyste se ještě dlouhá léta těšili s námi, zde „Na Slezské“, dobrému zdraví a klidné už pohodě v plné Vaší tělesné i duševní svěžesti a měli z nás i trochu té radosti.

Jak shora vidíte, drazí „Naši stařáci“, přibyl nám tu k spolku Vašich drahých jmen i bratrský spolek Vašeho milého opěvovatele Mistra Janáčka, který jsme úmyslně tak nazvali, aby doplňoval krásu Vašich Slezských písní i zpěvem a hudbou.

A tak se těšíme, že Vy, Naši nejdražší stařáci, tam někde pod Beskydem si mně vzpomenete i na své rodné „Slezáky“, kteří na Vás stále myslí a vzpomínají s láskou a oddaností slezskou a těší se, že se někdy najde chvilka, abyste přišli i mezi nás, kdy sami uznáte za nejlepší.

Víte dobře, že to bude pro nás tím největším svátečkem. Znovu všecného nejlepšího ze srdca upřímného Vám „drazí Naši stařáci“ vinšuju za všechny a za

Spolek divadelních ochotníků „Bezruč“ při MRO ve Frývaldově

Hubert Flanderka, předseda, rodem Zabiř z Kylešovic

Jarmila Školná, jednatelka

Přečtete si, jak krásně, jadrně a přitom slezsky skromně na dopis odpověděli „Naši stařáci“, jak si sám říká a jak jej nazýváme i my:

Milí pánové, není nic v mém životě, zač bych se měl pochválit, byl jsem jen jakýsi slezský tulák, který stál vždy bokem a hleděl kdysi to, co viděl na slezské zemi, kde se stmívalo nad moravským kmenem naším, dát do veršů. Ale za vzpomínku, mně dne 28. září věnovanou, Vám srdečně děkuji a pozdravuji Vás všechny ze srdce upřímného.

Váš Petr Bezruč 29. září 1946.

Tehdejší místní tisk vysoce hodnotil aktivitu divadelních ochotníků. Časopis Hraničář otiskl 15. března 1947 recenzi u Zeyerovy pohádky **Radúz a Mahulena** v režii Novotného, na scéně v dekoracích Vladislava Pečinky a v titulních rolích s Vladislavem Vachem a Miladou Wagnerovou. V roce 1949 se ve vedení spolku Bezruč objevila řada nových funkcionářů, podle zápisů z valné hromady v lednu toho roku to byli Leopold Tríska, Vlasta Jeriová, Ludmila Kopečková, Rudolf Kalivoda, Richard Kupčík a další. Došlo též k formálnímu začlenění Bezruče do Kulturního družstva s novým názvem Divadelní spolek Bezruč při Kulturním družstvu v Jeseníku.

Z dochovaných programů divadelních představení z let 1947 až 1949 je zřejmé, že soubor nastudoval drama Konstantina Simonova **Ruští lidé** v rámci oslav VŘSR a uvedl ji nejenom v Jeseníku, ale také v Černé Vodě, Mikulovicích, Dolní Lipové, ve Vápenné (tehdejších Zigharticích) a v Supíkovicích. Mladí členové nacvičili pohádku **Sněhurka a sedm trpaslíků** a hru **Hoši z Rybářské ulice**. Další hrou byl **Půlnoční vlak** amerického autora A. Rydleye. Také další programy nám dokládají trvající činnost ochotníků v uvedených letech: V. Nejedlého **Sirotek na Radhošti** v režii Antonína Hranického, Vlasty Petrovické **Střídavě oblačno** v režii Milady Wagnerové, Al. a Viléma Mrštíků **Maryša** v režii Vl. Vacha a Jar. Matějovského a na scéně Antonína Hranického. V rámci oslav československo-sovětského přátelství uvedl soubor 5., 6. a 7. listopadu 1949 v režii Rudolfa Kalivody hru Nikolaje Gogola **Ženitba** a 3. prosince 1949 historické

Jarmila Vítková-Školná, zakládající členka souboru

drama Franka Tetauera **Zpovědník** v režii ing. Jaroslava Matějovského, v hlavní roli s úspěšným Antonínem Hranickým.

V roce 1950 byla za přispění Městského národního výboru v Jeseníku adaptována budova divadla částkou zhruba 190 tis. Kčs. Od sezóny 1950 měli jeseničtí ochotníci k dispozici sál a soubor měl 82 členů. Budova divadla byla přejmenována na Bezručovo divadlo dne 12. prosince 1949. V novém divadle uvedl soubor 7. 1. 1950 inscenaci Leonova **Vpádu**. Následovala hra M. Stehlíka **Mordová rokle** s okupační tematikou, o které se diskutovalo s diváky v tzv. hovorech s obecnstvem.

Tato dnes již historická kapitola jesenického ochotnického divadla se uzavřela listopadem 1950, kdy došlo ke sloučení s divadelním souborem ZV ROH národního podniku ARANDAR Jeseník (později přejmenováno na KOMSOMOL a v roce 1958 včleněného do národního podniku Moravolen Šumperk). Na činnost tohoto souboru vzpomíná prof. Josef Zahradníček:

*Málokdo si už dnes vzpomene, že po Vítězném únoru 1948 založili mladí textiláci z tehdejší základní odborné školy divadelní kroužek: s elánem se pustili do nastudování Jiráskovy **Lucerny**. A už druhou hrou z klasického odkazu J. K. Tyla jsou **Kutnohorští havíři**, s kterou mladí textiláci úspěšně vystoupili v červnu 1949 v Praze na festivalu „Deset dnů divadel závodních klubů ROH“. V olomouckém deníku „Stráž lidu“ ze dne 13. dubna 1949 si mohli čtenáři přečíst:*

*Z hereckých výkonů nutno vyzdvihnout procítěný a od pozemského revolucionářství oproštěný projev Leoše Peitla v úloze Opat. Mincmistr L. Hubáčka byl nejsilnější v závěrečné scéně (umírání). Zjevem – díky maskérovi Vlad. Pečínkovi – i hlasem byla dobře vystižena úloha lidské zrůdy, mincmistrova písaře Rekordáta (Zd. Jäger). Roli buřičského Víta zahrál s úspěchem chlapec J. Pagáč. Z ostatních upozornil na sebe poněkud málo rozhodný Hynek v podání Josefa Štěpána a křehký zjev Vl. Skopalové v úloze Opatovy dcery Anežky. Následovala hra brněnského dělnického autora Františka Špidláka **Za pět minut dvanáct** z textilního prostředí a dále veselohra **Svatba Krečinského** od ruského dramatika 19. století Suchovo-Kobylyna. Málo zdařilá byla v prvním nastudování hra polského dramatika L. Kruczkovského **Odvety**. Velký úspěch měla u jesenického diváka veselohra Jaroslava Zrotala **Slepice a kostelník**. Tuto optimistickou hru zahráli v režii Fr. Augusty mladí textiláci nejen ve svém městě, ale zajížděli také do ostatních míst na Jesenicku – do Staré Červené Vody, do Písečné a Supíkovic, byli s ní v Lipové-lázních i v Bílém Potoku. Stejně tolik zájezdů uspořádali s další hrou **Podskalákem**. V Bernarticích spojili divadelní představení s dvoudenní žňovou brigádou, dále pak hráli v Supíkovících, Mikulovicích, tleskali jim diváci v Javorníku, Zlatých Horách i ve Vápenné. Mladí divadelní nadšenci – textiláci z Jeseníku patřili k nejagilnějším souborům v celém kraji a významně přispívali v padesátých letech ke zvýšení úrovně pracujících na Jesenicku.*

Ve vzpomínkách mnohých pamětníků trvá několikrát reprizovaná opereta Oskara Nedbala **Polská krev** a v souvislosti s ní i neodmyslitelná činnost všech účinkujících hudebníků i amatérů a členů pěveckého smíšeného sboru Janáček. Cituji z dochovaného programu:

Zdeněk Jágr v operetě *Polská krev*, cca 1953

Zkoušky byly prováděny za velmi ztížených podmínek a jedině obětavostí a nadšením jednotlivých herců se zvládly všechny překážky v nastudování operety. Překážky se objevily také v tom, že někteří herci museli na zkoušky dojíždět a docházet z daleka v silných mrazech, kdy ostatní lidé byli rádi, že jsou doma. Překážky byly s obstaráváním notového materiálu a s nacvičováním zpěvů, neboť orchestr ODO s. Skotáka měl jen jediný volný den v týdnu. A tak začátky sólových a sborových písní se konaly při doprovodu klavíru, později diktafonu, na který klavíristka s. Borková nahrála

nejdříve I. jednání a potom II. a III. A tak se studovalo, pilovalo, až konečně bylo přistoupeno k nácvičce zpěvů za doprovodu orchestru. Velikou iniciativu prokázal režisér s. Jágr Zdeněk, který dennodenně byl od večerních hodin do noci mimo domov a svoji rodinu v ZK, nebo ve společenských místnostech internátu DJF, kde neúnavně buď se sólisty nebo se sborem nacvičoval zpěvy, nastudovával balet, pomáhal s pořizováním kulis atp.

Přiznejme si, že dnes, při vši dostupné technice, si neumíme představit tolik nadšenců, kteří by se dali dohromady a nacvičili tak náročnou operetu. Škoda, že program rozmnožený na lihové tiskárně je dost nečitelný, ale stojí za to uvést jména hudebníků orchestru ODO v Jeseníku, který hrál v tomto obsazení: housle: Josef Parchanský, Emil Botur, Radek Krsička, Luboš Fedrman, Bernard Kořínek, viola: Miroslav Vilášek, klarinety: Miroslav Nohava, Jaroslav Bukva, hoboje: Josef Hývner, trubka: Vladimír (?), trombon: Václav (?), klavír: Jan Holec, basa: Josef Fňukal, bicí nástroje: Ladislav Vyhliďal.

Po této úspěšné inscenaci došlo ke stagnaci souboru, kterou dle ústních pramenů zaznamenávám pro léta 1954 či 1957. Osvětová komise rady MNV v Jeseníku jednala v závěru roku 1957 o tom, že veřejnost postrádá v Jeseníku činoherní ochotnický soubor, který by čas od času obohatil svými inscenacemi programy Bezručova divadla a doplňoval operetní divadelní soubor, který v té době stagnoval. Šlo tedy o oživení činnosti, vlastně o obnovení ochotnického divadelního souboru a tohoto úkolu se ujali pracovníci Osvětové besedy manželé Miloslav a Vlasta Knotkovi. Manželé Knotkovi vycházeli ze seznamu osvědčených divadelních ochotníků (včetně členů operetního ochotnického souboru při n. p. Komsomol), kteří vykonali záslužnou práci a zachovali se v paměti občanů, příznivců ochotnického divadla. Rozeslali všem zájemcům o činnost pozvánky na první ustavující schůzku v úterý 14. ledna 1958 v klubovně Bezručova divadla. Karel Froněk do kroniky napsal:

*Pozvánku mně předal tehdejší spolupracovník na pracovišti s. Leoš Peitl, když zjistil můj zájem o ochotnické divadlo, sám prý z rodinných důvodů nemůže se zavazovat ke spolupráci. Tak jsem se schůzky zúčastnil s jeho pozvánkou. Z počátku se hovořilo o divadle velice nesměle a nebylo divu. Neznali jsme se. Ale přece nám byl jediný cíl jasný: že chceme znova oživit ochotnickou divadelní činnost. Soudruh Miroslav Knotek cílevědomě vedl schůzku, seznámil se záměry a podporou Osvětové besedy, odmítal plané povídání o tom, co a jak by mělo být a navrhl, aby se přistoupiło k práci. Souhlasili jsme s návrhem na inscenování Moliérový komedie **Jeho urozenost pan měšťák** se zpěvy a tanci. Pochopitelně docházelo nutně k přeobsazování rolí, až došlo konečně k definitivnímu obsazení. Nácvič trval více jak čtyři měsíce. Čtyři měsíce zkoušek a práce i fyzické. Zkoušky herecké střídaly zkoušky hudebníků a baletu, potom občas vše dohromady a opět znova. Obětavost herců, hudebníků, zpěváků a tanečnic dospěla ke generálce a k premiéře, která se konala v sobotu 31. května 1958.*

Soubor účinkoval pod názvem Divadelní studio Petr Bezruč osvětové besedy a v režii Miloslava Knotka účinkovalo 11 mužů a 10 žen. Tance nacvičila F. Bezručová a hudbu řídil Rudolf Botur. Na výpravě se po-

díleli Milan (tak jsme mu všichni říkali) Knotek, Jiří Zdeněk a Jan Juras (z Písečné). Po premiéře se v Jeseníku s velkým úspěchem opakovalo ještě 3. a 10. 6. a pro jesenickou místní posádku 13. 6. Potom se hrálo 20. 6. v Supíkovcích a ve Zlatých Horách 25. 6. 1958. Celkem se *Jeho urozenost pan měšťák* hrál 6x a pamětníci i účinkující i hudebníci na toto představení rádi vzpomínají. Nespornou zásluhu na hře měl Milan Knotek a jeho žena Vlasta. Miloslav režíroval, sháněl „štace“, pomáhal své ženě, obětavé pracovníci OB, ale i neúnavné členy souboru. Starali se o půjčování kostýmů, paruk, o topení v sále a šatnách (neby-

Režisér, herec a kronikář jesenického divadla Karel Froněk (vlevo), 1979

lo tehdy ústřední topení) a jednali s maskérem souboru Vlad. Pečinkou, který se stal nadále věrným a platným členem souboru. Tak jsem se i já začlenil mezi jesenické ochotníky a hrál úlohu měšťáka Jordána v inscenaci Jeho urozenost pan měšťák, která opět vrátila ochotníkům obecnost do hlediště, zcela si je podmanila úspěšným provedením, a šestou zlatohorskou reprízou 25. 6. 1958 ukončila slíbené obnovení činnosti ochotnického souboru v Jeseníku. Zde jsem se setkal a zahrál si se zakládající členkou ochotnického divadla Jarmilou Vitkovou, roz. Školnou a mnoha jinými: Věrou Šafaříkovou, Rudolfem Kalivodou, Antonínem Hranickým, Jaroslavem Kubičkem, bratry Hašlantovými z Dolní Lipové, Radkem Marinkou, Rudolfem Sýkorou a Mojmírem Wesleyem.návrh, abych se ujal režie a stanovil dramaturgický plán jsem přijal.soubor plnil svůj závazek 250 hodin na úpravách v divadle a kulísárně, ve které umístil Osvětovou besedu zakoupené kulisy stavebnicového systému Fert od Lidového družstva Moravské ústředny a sestavu kovových rámu s dřevěnými výplněmi, takže soubor získal základní fond.

Soubor se přejmenoval a nesl název Jesenická scéna Petr Bezruč. Před prázdninami r. 1958 začal studovat hru australské autorky Mony Brandové *Malajská romance*, původně nazvanou *Vetřelci*. Hra se měla uskutečnit ke 41. výročí Velké říjnové socialistické revoluce pod záštitou okresního výboru v rámci Měsíce československo-sovětského přátelství. V tu dobu to jinak nechodilo, vždy se vymyslelo nějaké výročí, v jehož znamení se předvedla nastudovaná hra, i když žánrově s tímto výročím vůbec nesouvisela. Byla to však záruka plného sálu a hojné účasti i ze stran oficiálních představitelů města a dalších politických orgánů.

Musíme si uvědomit, že v tuto dobu nebyl k dispozici magnetofon nebo další pozdější zvuková média. Pokud nehrála hudba živě, musel zvukař velice bedlivě nasazovat jehlu na gramofonovou desku, zvláště v případech opakující se melodie. Zkoušelo se často, nejméně 3x týdně a každý se snažil být na zkoušku připraven, aby neokrádal o čas své kolegy. V tuto dobu se již vytratily z pozvánek na divadelní představení názvy jesenických firem (dnes bychom řekli sponzorů), např. Radioslužba Karpíšek, Jan Malcher – cukrárna, Jenda Švub – obchod módním zbožím, Drogerie U černého psa, Lázeňské knihkupectví Svoboda, Láďa Vítek – krásná keramika, broušené sklo, sošky, dárky, hračky, Elektro-radio-závod J. Miler, Módní salon Věra – Heda Stojáková, Dům kožešin Ladislav Dřímál, Restaurace hotelu Praděd, Lázeňská pekárna Alois Příbyl, Drogerie U zlatého anděla Rade Císař, Josef Kovář – ateliér odborných prací natěračských a lakýrnických, Miloslav Gerža pokrývačství a asfaltérství. Místo firem zaujaly citáty ze sjezdů KSČ:

„Jako venkovský kluk miloval jsem naše ochotnické divadlo. Nedám dodnes na ně dopustit. Možná, že se usmějete, když řeknu, že jsem v pozdějších letech nezažil od profesionálních divadel hlubších dojmů, než jsem měl ve svém mládí od našich ochotníků. A tak je to i s ostatními druhy umění. – Nebylo by správné, aby z jednoho jen centra sebebohatěji vybaveného se šířila kultura. Ona musí svébytně žít všude.“

Václav Dobiáš na XI. sjezdu KSČ

„.....Před jesenickými ochotníky stojí nemalé úkoly i nemálo překážek. Ruku v ruce musí jít za uskutečněním úkolů vyhlášených XI. sjezdem KSČ, překonávati zbytky ideologické neujasněnosti a býti si vědomi své odpovědnosti na úseku ochotnického divadelnictví v Jeseníku.“

Froněk

Uvedená hra *Malajská romance* měla velký úspěch, který o rok později úplně zastínila inscenace hry *Země duní* ostravského spisovatele Vojtěcha Martínka z románové trilogie románů Černá země. Obsahem hry byl „život chudiny a jeho boj o denní chléb a zhovadilost rakouského militarismu a buržoasie uprostřed bídy první světové války“. Hra měla veliký úspěch, ohlasy v tisku a účastnili se jí představitelé Okresního výboru Komunistické strany Československa, Okresního akčního výboru Národní fronty a Okresního výboru Svazu československo-sovětského přátelství. Cituji z tisku:

„Po skončení představení byli všichni účinkující pozváni Okresním výborem KSČ v Jeseníku na přátelskou besedu do hotelu Slovan. Během besedy se zúčastnění činitelé OV KSČ, OAV NF a SČSP pochvalně o představení vyjádřili a zajímali se o další plán činnosti divadelního souboru. Připomenuli členům souboru, aby i v budoucnu si vybírali hry náročné, které diváky nejen zaujmou a pobaví, ale které přinesou divákovi i

ponaučení a posílí jeho politické uvědomění. Členové souboru přislíbili, že i nadále půjdou touto cestou a nemají v úmyslu propůjčovat se k uvádění bezcenných, nic neříkajících divadelních her.“

Premiéra hry Vojtěcha Cacha *Moje teta, tvoje teta* se konala na jaře roku 1960. Hra se zemědělskou tematikou se hrála 6x, reprizována byla ve Vidnavě, Bílé Vodě, Vlčicích a Písečné. Soubor tak splnil svůj závazek „zajíždět do podhůří okresu, neboť se právě v březnu – dubnu dostalo do popředí slučování obcí a proto přišla vhod tato veselohra ze zemědělského prostředí“. Další uvedenou hrou v roce 1960 byla inscenace hry *Pohled do očí* Oldřicha Daňka. K tomu uvedu citát Karla Froňka:

„Vzpomínám, že ještě v době, kdy jsem studoval v ústředním domě lidové umělecké činnosti v kursu pro nejvyspělejší ochotnické režiséry u lektora JAMU v Brně Dr. Jiřího Srny, radil jsem se s ním o vhodné hře k 15. výročí osvobození republiky. A byl to právě Dr. Srna, který mi doporučil Daňkovu hru *Pohled do očí*. Neváhal jsem a pustil jsem se do studia této herecky i technicky náročné hry. Bylo nutno pamatovat na rozšíření osvětlovacího parku, zvukového zařízení, tylové opony, kterou bude nutno obstarat a to vše se realizovalo díky pochopení Osvětové besedy. Pokud jde o světla, také díky pracovní iniciativě elektroprojektanta Václava Dvořáka. Na inscenaci se podílelo 30 lidí, 23 herců vč. režiséra, 7 lidí plnilo pouze technické služby.“

První představení 8. května bylo vyprodáno do posledního místa. Nutno podotknout, že hra byla na požádání Místního výboru KSČ zahrnuta do programu zasedání KSČ k 15. výročí osvobození jako druhá část programu pro „vnitřní posílení delegátů“ při práci v nových podmínkách – po územních změnách a nové organizaci stranických orgánů. Následovala třetí inscenace roku 1960 *Svátek pana ředitele* od polských autorů Skowronského a Slotwinského. Veselá fraška se hrála úspěšně 5x v Jeseníku a obcích Jesenicka. První inscenací roku 1961 bylo scénické, literárně–dramatické, recitační a hudební pásmo ke 40. výročí založení KSČ, sestavené Karlem Froňkem *Má strano života, za tebou jdeme*. Pásmo mělo takový úspěch, že bylo vydáno tiskem pro značný zájem souborů a kulturních zařízení takřka v celé republice. Vynutilo si druhé vydání a přes tři sta zájemců tak mohlo důstojně slavit výročí. Druhou inscenací toho roku byl *Dům doni Bernardy* Federica García Lorcy. Premiéra se na přání Kulturního domu konala v červnu v Javorníku a o 3 dny později v Jeseníku. Dále se inscenace hrála v Bernarticích, Králíkách a ve Svitavách. Třetí inscenací byla spolupráce s televizí Ostrava na reportáži k výročí Frývaldovské stávký. Práce to byla náročná, neboť režisér místních ochotníků (Karel Froněk) musel splnit nejen obsazení rolí, ale zajistit spoustu technických a organizačních věcí ve spolupráci s Osvětovou besedou. Např. vytvořit v divadle prostor baru, vyšetřovnu pro četníky, projednat s nemocnicí natáčení na chirurgii (postřeleného dělníka) a v lomu ve Vápenné. Zajistit starý autobus, pyrotechnika, kostýmy, staty včetně dětí. Ostravská televize vysílala tento dokument 23. listopadu 1961. Karel Froněk o tom napsal: „... byla to radostná i obtížná práce, která umožnila poznat rozdílnost požadavků při práci ve filmu a v divadle a její výsledky.“

První inscenací v roce 1962 byla *Maškaráda* od Michaila Jurjeviče Lermontova. Pro tuto inscenaci byl dokonce zapůjčen nábytek ze zámku Jánský Vrch, vlásenky a kostýmy zapůjčila Divadelní služba Praha. K inscenaci se v kronice dochovala Froňkova perfektní režisérská příprava. Rozpisy zkoušek, sestavení jednotlivých obrazů po sobě jdoucích na pauzovacím papíru a seznam kostýmů v žádosti o jejich zapůjčení. Jako poradce v režii pomohl souboru ředitel Severomoravského divadla v Šumperku Josef Zajíc. V roce 1963 nebyla nazkoušena žádná inscenace. V roce 1964 nastudovali *Božskou komedii*, v překladu a dramaturgické úpravě Dr. Jana Malíka a Ericha Kolára. Uvedení této hry si vyžadovalo povolení Ústředního loutkového divadla v Praze, kde byla na repertoáru a pro uvedení v Jeseníku byl použit hudební notový a záznamový materiál. Hra byla technicky velmi náročná a byla přes velký ohlas obecnosti uvedena jen dvakrát. První inscenací v roce 1965 byla *Zahradní slavnost* Václava Havla. Cituji z kroniky: „Začátkem roku 1965, jakmile jsme sehnali gramofonové nahrávky písniček a repertoáru Divadla Na zábradlí, kde se rovněž Havlova hra hrála, začali jsme s nácvikem hry, kterou jako hru soubor jsme připravovali k 20. výročí osvobození ČSSR Sovětskou armádou a uvedli jsme ji ve dnech 17., 18. a 22. května 1965.“ Při této příležitosti byl Karel Froněk oceněn Čestným uznáním MěNV Jeseník za veřejnou činnost a za dlouholetou a obětavou kulturně–osvětovou práci byl oceněn školskou a kulturní komisí ONV též Čestným uznáním.

Malé zamyšlení nad hrou Václava Havla, které napsal JUDr. Zdeněk Káňa (bylo otištěno v divadelním programu), aby byla hra přiblížena divákovi „nastaveným zrcadlem“. Uvádím aspoň část textu JUDr. Káni: „Řekli jsme si již, že Zahradní slavnost patří mezi hry, které mohou být rozličným způsobem nepochopeny. Teď poněkud konkrétněji: Hradbou nepochopení zůstane tato hra obklopena pro dogmatiky i reakcionáře. Divná kombinace, že? Jenom na první pohled. Těm prvním, kteří sami sebe považují za zosobnění ideálů našeho socialistického zřízení a za jeho základní opory, budou některé fráze ze hry povědomé, jednání některých postav vyvolá v nich dokonce představu zrcadla, nepřipustí však sami sobě, že hra útočí proti fražérům a kariéristům a budou v ní hledat útok na socialismus a komunismus, Marxem počínaje a Varšavskou smlouvou konče. Ti druzí se pak budou ve své maloměstské omezenosti potouchle usmívat a pracně kombinovat a konstruovat, co chtěl autor jednotlivými větami říci a jak jim (?) to dal. Eventualitu, že autor to dal především jim samým, ponechají bez povšimnutí. Ani první, ani druzí nevyskytují se u nás v tak nepatrném počtu, abychom mohli jejich existenci ignorovat. Proto je Zahradní slavnost hrou potřebnou. Ostatně skutečnost, že hra je s úspěchem uváděna i v zahraničí a to ve státech socialistických i kapitalistických, nezvratně prokazuje, že nešvary nejsou snad příznačné pouze pro naši zemi.“

Tímto se uzavírá jedna kapitola ochotnického divadla v Jeseníku. Ještě nacvičovali inscenaci hry Julia Zeyera Radúz a Mahulena, ale k jejímu uskutečnění již nedošlo. Chyběli mužští představitelé, docházelo k častým změnám v souboru a k odchodům členů z nejrůznějších existenčních důvodů, až došlo k úplné stagnaci souboru. Bilance však není vůbec špatná: za posledních osm let bylo sehráno 12 divadelních inscenací včetně pásma a natáčení dokumentu pro televizi Ostrava. Odehráno bylo 47 představení na různých místech. Jedenkrát režírovali: Miloslav Knotek, Mojmir Wesley, JUDr. Zdeněk Káňa, Pravoslav Flak a osmkrát Karel Froněk.

Herci, kteří si v inscenacích během těchto let jednou či vícekrát zahráli:

Karel Froněk, Jaromíra Sýkorová, Vlasta Čudovská, Rudolf Kalivoda, Jarmila Vítková, Antonín Hranický, Věra Šafaříková, Jaroslav Kubíček, Antonín Hobza, J. Haflant, Zdeněk Haflant, Radko Marinka, Rudolf Sýkora, M. Sýkorová, Miloslav Knotek, Marie Heinischová, František Doležal, Bohuslav Vágner, Mojmir Wesley, Vlasta Knotková st. a ml., Helena Jungová, JUDr. Zdeněk Káňa, Igor Froněk, Milada Havlíčková, Stanislav Ulenfeld, Oldřich Tesař, Blažena Dorůšková, Dagmar Kaňová, Viola Kaňová, Zlata Vítková, Karel Hašlar, Viktor Jurček, Zdeněk Mašek, Vladimír Nepejchal, Ladislav Poláček, Eva Kolomazníková, Jiřina Čechmánková, Antonín Hranický, Anna Hašlarová, Ludmila Skříšiovská, Jaroslava Filipová, Věra Horová, Květa Horsáková, Závodský, Josef Ješko, Kala, Ing. Kleisl, Stanislav Sitař, Vlastimil Navrátil, Lubomír Geršl, Josef Bár, Jiří Burdák, Marta Jiříčková, Karel Škarpa, Jiří Zdražil, Oldřich Zelinger, Karel Macháček.

Technickou skupinu střídavě tvořili:

Milan Knotek, Václav Dvořák, Ladislav Pečinka, Dušan Suchel, Radko Marinka, Vladimír Petřkovský, Stanislav Ulenfeld, Dana Zdražilová, Karel Škarpa.

Výpravu a scénu navrhovali:

prof. J. Orlík, Jan Juras, Jiří Zdeněk, Stanislav Juříčka, Bohuslav Vágner, Ing. arch. Adolf Pospíšil, František Labounek, St. Pokorný, Háek, Racek, Strnad.

Obětavým korepetitorem, muzikantem byl učitel hudby Rudolf Botur a učitelka LŠU Anna Borková.

Z let těsně poválečných jsem dle plakátů a pozvánek sestavila seznam lidí, kteří tvořili tehdejší ochotnickou skupinu v Jeseníku:

O. Jonšta, Rudolf Kalivoda, A. Kostelník, Vladislav Pečinka, J. Jelínek, PhC. J. K. Grumlík, Karel Všeťka, B. Jeriová, Eva Dobíášová, Libuše Ješková, Mir. Stoják, Karel Mišurec, Leopold Tříška, Boh. Halamiček, Jarmila Vítková, Vlasta Jeriová, Alois Májek, Antonín Hranický, Jan Piňos, Josef Šmerda, Boh. Andrée, R. Surma, Vl. Baran, Zdeněk Křivánek, František Chrištof, V. Beneš, Richard Kupčík, Ladislav Hubáček, M. Pindorová, K. Chryštof, A. Kořínek, T. Kořínková, F. Vysloužil, M. Škrob, Z. Chryštofová, Z. Růžicková, St. Tetur, Stanislav Salaquarda, Miroslav Čuka, František Trnavský, Alois Kalabis, Jiřina Gábová, Ing. Jaroslav Matějovský, V. Jerieová, Milada Vágnerová, Vladislav Vach, B. Gigerich, Klaudie Všeticková, Libuše Šišmová, Květoslava Procházková, Rudolf Janků, M. Májková, A. Zdražilová, B. Zdra-

žil, H. Olivová, J. Klinga, Božena Skorkovská, Miloslav Koch, Zdeněk Jáger, Josef Štěpán, Vl. Skopalová, J. Pagáč, Sylva Konečná, František Hajtmar, Eliška Pirklová, Josef Smejkal, Jaroslav Strnad, Josef Jadrný, Josef Gross, Václav Chabičovský, Jindřich Bártl, Jaroslav Universál, Drahomíra Najdeková, Ludmila Nejezchlebová, M. Šupurkovská, Miroslava Nejezchlebová a Vladimír Rousek.

Další kapitola ochotnického divadla se začala psát od roku 1976.

Dalskabáty, hříšná ves, aneb zapomenutý čert. Opět z Froňkovy kroniky uvádím: „Teprve v roce 1976 se podařilo učitelce s. Haně Horáčkové soustředit kolem sebe v Městské osvětové besedě, tehdy vedené ředitelem Františkem Kužílkem, početný soubor složený z pedagogů, lékařů, inženýrů, techniků a studentů. Soudružka Hana Horáčková se v předcházejících letech zabývala režii divadelních her dětských souborů. Nutno uznat nesmírné úsilí, obětavost i odvalu, s jakou se s. Horáčková pustila do nastudování náročné pohádkové veselohry Jana Drdy. Herci připravili obecenstvu při premiéře 16. května a potom při repríze o tři týdny později vždy při vyprodaném hledišti veselé a pěkné zážitky. Všem účinkujícím, celému ochotnickému kroužku při MOB patří dík za obnovení činnosti po jedenáctiletém mlčení jesenických ochotníků.“ Následovala inscenace hry bratří Čapků **Ze života hmyzu**, která byla první hrou uvedenou v roce 1977. To již opět režíroval Karel Froněk. Pomyslná „umělecká laťka“ byla postavena vysoko, tak se zkoušelo velmi usilovně, někdy i 4x týdně. O spoluúčinkování studentů v rolích mravenců bylo požádáno oficiální cestou gymnázium, Lidová škola umění spolupracovala na baletní vložce – tanci jepic. Z Rudných dolů byl již zapůjčen magnetofon na natáčení hudby, a i tak ředitel Městské osvětové besedy naříkal nad vynaloženými penězi. Na základě těchto skutečností, úspěšnosti inscenací a faktu, že většina herců byli zaměstnanci RD Jeseník, požádal soubor ZV ROH RD Jeseník o možnost dále vyvíjet činnost pod jeho patronací. Uvádím část textu z novin Naše slovo ze dne 12. 10. 1977: „Na červencové schůzi ZV ROH bylo schváleno, aby soubor jesenických divadelních ochotníků rozvíjel svou činnost při ZV ROH podnikového ředitelství RD JESENÍK. Soubor má 40 členů, z nichž 60 % jsou zaměstnanci n. p. RD JESENÍK, nebo jejich rodinní příslušníci. Jsou zde i pracovníci školství a zdravotnictví. OOR v Šumperku byla požádána o registraci souboru, který si zvolil název Divadelní studio při ZV ROH RD JESENÍK. Předsedou je Ing. Václav Mezera, vedoucí režisérské rady s. Karel Froněk, dramaturgem s. Alena Trunečková a výtvarníkem s. Petr Volík.“ Na podzim téhož roku byla nastudována

hra ze současnosti **Kytice pro panenku** Vojtěcha Trapla. V roce 1978 byla první inscenací pohádka pro děti **Princezna Žofinka a drak Dynamit** od Olgy Friedrichové pod režijním vedením Aleny Trunečkové. Druhou inscenací byla hra Miroslava Horníčka **Dva muži v šachu** v režii Karla Froňka. Zde jsem měla to štěstí začlenit se do divadelního souboru a zahrát si v této komedii s Martou Buzkovou, Františkem Trávníčkem, Františkem Jarmarem a MUDr. Davidem Stejskalem. Napoprvé to byla náročná role, nacvičovali jsme intenzivně a já jsem zjistila, jaká je to dřina a že se u toho dá i rychle zhubnout. S choreografií nám tehdy pomohla Marta Haladová z LŠU a muže učil šermovat Radko Marinka. Z této doby již existuje spousta fotodokumentace, neboť vše fotil náš „dvorní“ fotograf, jinak zaměstnanec propagace RD JESENÍK František Kyjovský. Návrhy plakátů a scény dělal Petr Volík, pěkné pozvánky a plakáty se buď tiskly, nebo nám je vyrobil sítotisk podniku VŘES, kde pracovala Magda Kozáková, později i členka souboru. V roce 1979 byla nacvičena hudební pohádka o dvou dějstvích **Plakala princezna Květin-**

František Jarmar v roli Martina Kabáta ve hře *Dalskabáty*, 1976

ka, plakala od Josefa Bourka. Hra byla uvedena k Mezinárodnímu roku dítěte a hrála se 4x. Pohádka byla velmi výpravná, zdařila se a zhlédlo ji na šest set spokojených dětí, ty větší přišly s rodiči i na večerní představení. Celkem ji vidělo asi 850 diváků. Byla to hra, kde jsme se mohli doslova vyřádit, hráli jsme s velkým nadšením a měli jsme úspěch i na večerním představení pro dospělé. Následovala hra Miroslava Horníčka **Můj strýček kauboj** v režii Karla Froňka. Byla odehrána tři úspěšná představení v Jeseníku. Miroslav Kadlec v hlavní roli podal mimořádný herecký výkon a měl několikrát potlesk na otevřené scéně. V této hře s námi poprvé hrál JUDr. Pavel Varvařovský, nynější ombudsman ČR. Byla mu svěřena hned důležitá role, neboť nás udivoval svojí fenomenální pamětí. Na první čtené zkoušce již ovládal z paměti celý text, který sobě upravil tak, aby nikde nebylo „r“, protože ráčkoval. To ještě netušil, že za pár roků to bude velice v módě. O přestávkách nás bavil celými texty Werichových her, které uměl z paměti. Spolu s Jaromírem Suchým to byla nepřekonatelná a nevyčerpatelná studnice zábavy. V roce 1980 byla k Mezinárodnímu dni dětí uvedena pohádka Boženy Fixové **Kterak se čert o princeznu pokoušel**. Tentokrát režíroval František Jarmar. Pohádku jsme hráli i pro školy, dokonce jsme v jednom dni odehráli tři představení, což bylo velmi náročné. Tenkrát nebyly velké problémy s uvolňováním z práce, zaměstnavatelé podporovali práci s mládeží a pro mládež. Z tisku uveďme: „...jaké bylo milé překvapení herců, když je děti z bukovické školy zaplavily kytičkami jarních květin ze své zahrádky. Bylo to nejhezčí poděkování za celou tu dobu, co soubor věnoval nácvičku pohádky. A že se dětem opravdu líbila, o tom svědčí spontánní projev během představení.“ Celkem bylo odehráno 6 představení. Další inscenací tohoto roku byla opět pohádka, tentokrát veselá valašská **Rohatá hospodská** Jaroslava Bařinky. Režiroval Karel Froněk. Do nácvičky pohádky byly vtaženy i naše děti, byli jsme ve věku, kdy měl každý doma ještě drobotinu. Děti byly velice rády, vystupovaly v prostých venkovských krojích a dodnes na to rády vzpomínají. Pohádka se hrála v prosinci 3x, pro děti zaměstnanců RD JESENÍK, pro děti zaměstnanců podniku VŘES, kde jsem v tu dobu pracovala a odpoledne pro veřejnost. Zde měl největší úspěch Ing. Zdeněk Čábelka s nejmenší rolí krejčího. Ukázal se jako mistr malých rolí a potvrdil pravidlo, že pro dobrého herce není malých rolí. V tomto roce byla pořízena investice, souboru byl zakoupen vlastní magnetofon B 73.

První inscenací roku 1981 bylo **Nebe na zemi** Voskovce a Wericha v režii Karla Froňka. Pamatuji si, že jsem byla osobně v ostravském divadle vypůjčit kostýmy a vlásenky byly zajištěny v Praze. Začínaly být těžkosti s půjčováním, neboť půjčovny kostýmů postupně mizely a divadla nerada o svůj fundus přicházela. Zapůjčení vlásenek pak bylo příliš drahé a jen po nezbytnou, předem stanovenou dobu, což byl někdy problém. Ale zpět k inscenaci, která byla uvedena k Ježkovým pětasedmdesátinám. Hlavní roli velekněze a kostelníka představovala již zmíněná dvojice Varvařovský, Suchý. Jejich gejzír na jevišti nelze opakovat, dominoval všem ostatním. Roli rakváře a vdovy dobře zahráli Rudolf Margina a Marie Nezvalová. Já vzpomínám na svou roli Katastrofy, kde jsem měla možnost aspoň na chvíli rozesmát publikum vedle fenomenálního Pavla Varvařovského. V inscenaci byly použity též původní nahrávky Osvoboze-

Dnešní ombudsman JUDr. Pavel Varvařovský (vpravo) jako Horatio ve hře *Nebe na zemi*, 1981

ného divadla. K této hře bych ještě chtěla přidat pár vzpomínek. Za divadlem se podařilo vyklidit objekt zrušeného pneuservisu a využít jej pro potřeby divadla jako kulisárnu. Potřebné prasátko do hry dodal manžel Jarmily Kupčíkové (v roli Juno), MVDr. Kupčík. Jenže prasátko bylo celé zmatené, neboť bylo dopoledne vykastované. Jaromír Suchý, říkali jsme mu Evža, prasátko dal do kulisárny do ohrádky a v klidu si ho tam hýčkal, aby se uklidnilo a zvyklo si na něj. Dával mu trochu piva a hladil ho. Stejně si potom prasátko na scéně pod reflektory dělalo, co chtělo, ale kostelník a velekněz to nevyvedlo z míry

a vtipně reagovali na každou změnu plánu. Repríza následovala s odstupem času a prase bylo již velké a nepoužitelné. Tuto roli zdárně splnil Kupčíkův francouzský buldoček, opět za patřičných poznámek této povedené dvojice. Režisér Froněk byl tak spokojen a dojat, že rozeslal osobní dopis rodinným příslušníkům herců a hereček s poděkováním za jejich starosti a oběti při nácvičce hry. Inscenace se hrála před vyprodaným sálem jesenického divadla dvakrát v květnu a potom v listopadu v Mikulovicích a Šumperku v rámci okresní divadelní přehlídky. Následovala *Malá noční inventura* Miroslava Horníčka v roce 1983. Režíroval Karel Froněk. Horníčkovy hry soubor oslovily a znovu se s chutí zhostil tohoto nelehkého úkolu. Hraní se slovíčky, hledání jejich podstaty a souvislostí, nebylo lehké učit se tyto texty, o to svižněji však působily na scéně. Nadšení ochotníci napsali autorovi dopis, uvádím část textu, který byl i v pozvánce na představení: „Milý pane Horníčku, vypadá to, jako byste psal pro nás. Po třetí nás okouzluje Váš text, poněvadž mluví z duše a pocity této duše inventarizuje. Má dáti – dal, neboť každou životní situaci lze vidět nejméně ze dvou stran. A je třeba rozpoznat tu pravou chvíli od nepravé a tu pravou pak nepromarnit, jak moudře říkáte.“ Autor za dopis poděkoval písemně, dokonce navrhoval společnou besedu, setkání v Jeseníku. Ale jak už to na světě chodí, termíny v Praze byly neúprosné a do Jeseníku přijel mnohem a mnohem později, „odskočil“ si z lázní Velké Losiny, kde se jako už velmi nemocný léčil. Inscenace se hrála před plným hledištěm za velkého potlesku jen dvakrát. Tento rok byl ve znamení Českého divadla, na počest 100 let od otevření Národního divadla a 25. výročí trvání podniku RD JESENÍK, n. p. Pár dnů po premiéře jsme se dozvěděli, že si straničtí funkcionáři vyžádali text hry a zkoumali, zda nedošlo k osobnímu osočení jednoho funkcionáře, který v divadle na premiéře osobně byl. Nepřidali jsme si do hry ani slůvko, ale věta „někteří nosí klobouk a pod tím kloboukem v hlavě nemají nic“ se asi strefila do černého. Z okresního odboru kultury v Šumperku nám bylo sděleno doporučení, abychom Horníčka nehráli, že je to nežádoucí. Písemně však nebylo sděleno nic, to už tak tehdy chodilo. Přitom se Horníčkovy hry hrály po celé republice, ale vyšší orgány okresu či kraje mohly samy rozhodovat, co se bude nebo nebude hrát v divadlech nebo v kinech. Docházelo k tomu, bohužel, dost často, mohu to potvrdit z hlediska mé tehdejší funkce vedoucí kina v Jeseníku. Soubor se opět zmenšil o dva zapálené ochotníky Pavla Varvařovského a jeho kamaráda „Evžu“ Suchého, kteří změnili bydliště kvůli jiné práci. Pavel se odstěhoval do Brna, což nám bylo velice líto. Začátkem osmdesátých let natáčel Karel Kachyňa na Jesenicku film Cukrová bouda. Oslovil jesenické ochotníky, zda by ve filmu nechtěli hrát staty. Pamatuji si Františka Jarmara, Marii Nezvalovou a Jarmilu Kupčíkovou, kteří se natáčení zúčastnili. Bylo to časově velmi náročné, ale ve výsledném celovečerním filmu ani moc vidět nebyli, což bylo pro všechny trochu zklamáním. V roce 1984 se neuskutečnila žádná inscenace, po menší pauze, byla začátkem roku 1985 uvedena pohádka *Z pekla štěstí* autora Jaromíra Sypala v režii Františka Jarmara. Opět přišli noví členové, někteří dokonce dojížděli na zkoušky z Lipové-lázní v mrazu na motorce. Ke konci roku 1984 jsem nastoupila do tehdejšího Střediskového kulturního zařízení jako ředitelka. V pohádce v roli hloupého čerta Barnabáše – v souboru opět chyběli muži. Pohádka byla velmi zdařilá, ale znovu přišla roční pauza mezi další inscenací. Tou byla hra Oldřicha Daňka *Případ bez jednacího čísla* uvedená v červnu 1986 pod režijním vedením Karla Froněka. Inscenace byla předvedena v listopadu v Lošticích v rámci Okresní přehlídky divadelních souborů. První inscenací roku 1987 byla pohádka Miroslava Plešáka *Jak rozesmát princeznu*, kterou režíroval František Jarmar. Pohádka se hrála 3x, z toho 2x pro školy. Druhou inscenací byla komedie Zdeňka Podskalského *Liga proti nevěře* opět pod vedením Františka Jarmara. V Jeseníku se hrála 2x a soubor se s ní zúčastnil též okresní přehlídky divadelních souborů v Loučné nad Desnou. Jeseničtí ochotníci se zúčastnili okresního projektu Experimentální divadelní scéna Radka Medlíka (středoškolský učitel a režisér v Šumperku), který oslovil kvalitní amatérské herce okresu a nacvičil s nimi na soustředěních v Šumperku náročnou hru Jiřího Hubače *Generálka jejího veličenstva*. Hra byla předvedena i v Jeseníku, z jesenických ochotníků se jí zúčastnili František Jarmar a Ing. Zdeněk Čábelka. V roce 1989 nastudoval soubor další hru Miroslava Horníčka *Louka pro dva* v režii Zdeňka Čábelky a ve scéně Petra Volíka. V roli mnicha dominoval František Jarmar.

Zde se musím pozastavit nad kronikami. Další kronika začíná a končí několika vlepenými fotografiemi. Snaha někoho ve vedení kroniky pokračovat, tak jak to činil Karel Froněk, se však nepodařila.

Zdravotně na tom nebyl K. Froněk nejlépe, proto se režie ujal František Jarmar a po něm další. Vedla jsem si svůj soukromý archiv a pokusím se tedy pokračovat s historií na základě, jak vlastních vzpomínek a fotografií, tak i dle dokumentů a výpovědí dalších členů ochotnického divadla, které jsem oslovila. V tuto dobu probíhala velká rekonstrukce divadla Petra Bezruče, od r. 1989 až do roku 1992. Divadelní představení se konala v tzv. „hasičáku“, kde bylo velmi malé zázemí, malé jeviště, ale byla zde funkční opona a aspoň základní osvětlení.

Od roku 1989 došlo ke změně zřizovatele ochotnického souboru, který opět po letech přešel pod Střediskové kulturní zařízení. RD JESENÍK, n. p. vyčleňoval na činnost souboru finanční sumu, ale vystavování faktur za nácviky v divadle a vzájemné účtování mi přišlo zbytečné. Navíc neslo SKZ další veškeré náklady, jako např. autorské poplatky, propagaci, ozvučení atd. Bylo tedy rozumnějším řešením převzít celý soubor pod křídla příspěvkové organizace města, kam žánrově patřil. Začátkem 90. let se podařilo sehnat divadelní kostýmy. Bývalá členka souboru, tč. zaměstnaná v divadle v Novém Jičíně, nás informovala o likvidaci nepotřebného fundusu. Ihned jsme zareagovali a odvezli z Nového Jičína plné osobní auto rozličných kostýmů, které sice nebyly v nejlepším stavu, ale pro ochotnické divadlo to byla neocenitelná výpomoc. V hasičáku se ještě hrála pohádka *O brejlaté princezně* od Josefa Hokra v režii Marie Nezvalové, na „nové scéně“ opraveného divadla v r. 1992 se hrála již *Pohádka o víle Verunce*. Následovala autorská hra – pohádka členky souboru Ludmily Liberové *Tajemství smaragdového knoflíku*. Tam s námi naposledy hrál František Jarmar, který nedlouho na to zemřel, což nám bylo velice líto, neboť to byl „pan“ herec. Všichni jsme se od něj učili, byl velice laskavý, trpělivý a každému rád poradil. V roce 1993 jsem

Jarmila Josefíková ve hře *Asi jsem se zbláznil*, 1993

podle knihy *Cesta kolem mé hlavy* za čtyřicet dnů Miroslava Skály a podle scénáře Květy Halanové napsala scénář hry pro náš soubor *Asi jsem se zbláznil*. Napsala jsem M. Skálovi dopis, ve kterém jsem ho žádala o svolení hru podle jeho knihy napsat a on mi zaslal scénář K. Halanové s milým dopisem. Role byly upraveny na členy souboru, jimiž jsme disponovali. V našem ochotnickém souboru byla vždy nouze o mužské představitele, tak byly některé role přepsány a upraveny na ženy. Hra se líbila, tak jsme ji úspěšně hráli i pro učňovskou mládež v rámci akce *Kultura školám*. V roce 1994 napsala Ludmila Liberová pohádku *Královna z talismanu*, kterou

nastudovala s mládežnickým divadelním souborem *Prameny* z Jeseníku. Toho roku jsem napsala hru *Katastrofa letu KC 135 aneb Asi jsme spadli*. S touto hrou jsme jeli i na krajskou přehlídku amatérských divadelních souborů do Frýdku-Místku. Aby měla hra patřičnou „šťávu“, byl před tím pozván k nácviku a víkendovému soustředění herec šumperského divadla Vladimír T. Gottwald. Nácvik byl velmi tvrdý a pro nás neobvyklý, ale spolupráce se mimořádně zdařila a my se hodně přiučili. Pro Ludka Jehličku a Magdu Kozákovu jsem napsala jednoaktovku *Co je to sto let?*, s kterou jeli vystupovat do Hustopečí, kde téma bylo předem dané. Tuto jednoaktovku předvedli vícekrát, neoficiálně na okresní přehlídce amatérského divadla, která byla v Jeseníku a též v Bojnicích na přátelském večeru. V roce 1995 byla uvedena na scénu opět zdařilá pohádka se zpěvy Josefa M. Bourka *Plakala princezna Květinka, plakala*. Zde byly použity prvky černého divadla: když se otevře ježibabina skála, poletuje tam sovička. Byla to velmi působivá maličkost. Pohádka byla zdařilá a hrála se ještě v lednu 1996 v rámci akce *Kultura školám*. To jsem již v divadle nepracovala. Od 1. ledna jsem byla zaměstnankyní nově vzniklého Okresního úřadu v Jeseníku. Někdy, hned začátkem devadesátých let, došlo též k přejmenování Střediskového kulturního za-

řízení zpět na Osvětovou besedu. Za pár let později, za ředitele Miroslava Hrdličky, který mě ve funkci vystřídal, došlo k poslední změně názvu na Městská kulturní zařízení, pod nějž přešlo i městské kino. Také divadelní soubor doznal změny. Odsouhlasil si v roce 1996 nový název divadelního studio – DS Lyra a v roce 1999 se osamostatnil založením občanského sdružení pod vedením Ing. Zdeňka Čábelky. V roce 1996 uvedlo DS Lyra na scénu hru v režii Ludmily Liberdové a Zdeňka Čábelky *Stromy umírají vstoj* od Alejandra Casony, kde excelovala vynikající Marta Buzková, a s touto inscenací byl soubor nomino-

Ludmila Liberdová ve vlastní pohádce *Královna z talismanu*, 1994

ván na účast v národní přehlídce amatérského divadla v Třebíči. Účast na této vrcholové přehlídce se povedla i v roce 1997 s hrou *Sklenka krétského vína* od Oldřicha Daňka v režii Ludmily Liberdové. Nutno podotknout, že nominace musela projít nejprve přes okresní přehlídku amatérského divadla a posléze krajskou. V tu dobu měl soubor 25 členů a rozrostl se o mladé lidi, kteří utvořili v roce 1998 samostatnou Sekci Jirka v rámci DS Lyra. Ludmila Liberdová vytvořila s těmi nejmladšími Divadelní spolek Mandátum. K těmto dvěma se ještě za chvíli vrátím. V roce 1998 nacvičilo DS Lyra hru *Milostné dostaveníčko* Alda de Benedetiho v režii Elišky Gajdošové, s kterou postoupilo až na národní přehlídku amatérského divadla do Třebíče a pohádku H. Lysické a J. M. Bourka *Ženich pro čertici* v režii Zdeňka Čábelky. V roce 1999 uvedlo studio hru Jiřího Hubače *Dům na nebesích* pod režijním vedením Marie Nezvalové a *Fet* od Radoslava Dubanského v režii Ludmily Liberdové. Hra *Fet* byla předvedena na regionální postupové přehlídce amatérského divadla ZLOM VAZ v Ústí nad Orlicí a v hlavní roli vynikla studentka Kristýnka Liberdová. V roce 1999 se v Jeseníku slavilo 200. výročí narození Vincenze Priessnitze. V tomto roce natočil režisér Pavel Linhart film *Voda života*, kde si zahráli i jeseničtí ochotníci a „neherci“ – Veronika Peštuková hrála manželku V. Priessnitze Žofii, Zdeněk Čábelka pak roli biskupa von Diepenbrocka. V listopadu roku 2000 zemřel po dlouhé nemoci nadšený ochotník a režisér Karel Froněk.

V roce 2001 se stalo DS Mandátum pod vedením Ludmily Liberdové samostatnou sekci DS Lyra. L. Liberdová s ním nastudovala vlastní autorskou hru *Pohádka z kouzelných houslí – kterak se vysloužilý voják Franta dočkal svého štěstí*. DS Mandátum v roce 2006 přešel pod občanské sdružení VIRTUS Jeseník, který řídí Ludmila Liberdová. Sdružení pořádá, kromě sociálního zaměření, požitkové a vzdělávací semináře směřující do oblasti umění a podílí se každoročně na organizaci divadelní Žatvy. V roce 2006 nastudovala L. Liberdová s DS Mandátum autorskou hru *V plamenech času*, o životním příběhu svaté Jany z Arku, který vstupuje do příběhu lidí žijících na počátku 21. století. V roce 2008 též autorskou pohádku *O ševci Matějovi aneb Kterak se bludičkám vdavek zachtělo* a dále autorskou pohádku *Tetka Vševedka a dědek Všudybyl*, v úpravě Evy Ščobákové pak hru *Čarovná kniha*. V současné době má nastudovanou hru *Já jsem světlo světa*.

Sekce Jirka při DS Lyra uvedla čtyři tituly, především to byly divadelní alotrie či pokus o pouliční divadlo, jak sami o sobě napsali. Jednalo se o několik malých divadelních hříček v rámci uskupení A.S.U. (asi su umělec). Mladí umělci, kteří tvořili páteř této sekce byli: Jiří Kostelník, Jiří Chovanec a Iva Štětková. Hráli bez režiséra, na režii se podíleli všichni zúčastnění. Představili se divákům s absurdní komedií Alana Ayebourna *Absurd person singular aneb Jó vánoce....*, nacvičili inscenaci komedie Yasminy Rezy *Obraz*, s kterou postoupili až na národní přehlídku. Dále soubor úspěšně předvedl hru René Lewinského *Přehrada* a v roce 2006 hru Raula Damonta Botany Copi *Nezvaná návštěva*. Dvakrát se zúčastnili

krajské přehlídky v Ústí nad Orlicí a Turnově, kde získali 2x cenu poroty, 3x čestné uznání a jeden postup na národní přehlídku. V roce 2007 se Jiří Chovanec odstěhoval z Jeseníku a tím zanikla i Sekce Jirka. Od roku 2010 je občanské sdružení DS LYRA pod vedením Ing. Veroniky Peštukové.

Městská kulturní zařízení Jeseník pořádají každoročně od roku 1996 spolu s ochotníky (v poslední době již jen se spolkem Mandátum) okresní přehlídku amatérského divadla pod názvem Divadelní Žatva. Při té příležitosti se sjíždějí soubory z okolních obcí, občanských sdružení, ze škol a dokonce se jednou dostavil soubor ze sociálního zařízení Domova důchodců v Kobylé. Je to pěkná přehlídka „všeho, co se na divadelních prknech urodilo“, se semináři a doprovodným programem. Pravidelně do Jeseníku na Žatvu přijíždí režisér a ředitel Saša Rychetský z DIVIDLA Ostrava, který se svými kolegy hry hodnotí a se soubory všechno následně odborně rozebírá. Na závěr přehlídky v roce 2008 obdržela Ludmila Liberdová Zlatý odznak J. K. Tyla za svoji neúnavnou činnost v oblasti amatérského divadla.

Na závěr bych chtěla vzpomenout báječnou atmosféru mezi ochotníky, společné oslavy, posezení, táboráky, nadšení pro každou legraci. Nejmenovala jsem spoustu obětavých lidí, kteří se vystřídali mezi portály s nápovědní knížkou a bez nichž by se snad nedalo ani hrát. Vzpomenu aspoň „duše“ souboru, které, kromě sledování textu, vařily kávy a čaje, v šatně byly první a poslední odcházely, Tamaru Froňkovou a Miladu Mazurkovou. Ochotníci byli zapojeni také do prvních ročníků Zahájení turisticko-lázeňské sezóny, kde tvořili hlavní Priessnitzovu ekipu a „zbloudilé“ turisty v historických oděvech. V roce 1995 jsme byli pozváni do Glucholaz na zahájení plesu v Lesním hotelu s požadavkem na nějakou krátkou scénku. Napsala jsem tenkrát krátkou epizodu z „historie města“ Glucholaz, komediální aktovku z období obléhání Turky, při které jsme se velmi bavili. Jednou, 30. dubna, po Jeseníku pobíhalo plno čarodějnic s košťaty, jindy zase byli ochotníci s rekvizitami na stanovištích Pohádkového lesa, který byl každoročně uspořádán k Mezinárodnímu dni dětí ve Smetanových sadech. Byli to divadelníci a zaměstnanci kultury, kteří utužovali partnerské vztahy se slovenskými Bojnicemi i tehdy, kdy oficiální družba trochu skomírala. Každoročně se těšili na výjezdní hraní divadla v Bojnicích, kde bylo vždy báječné publikum a plný sál. Nezbyvá, než vzdát hold všem těm zapáleným lidem, kteří nezištně obohatili život v našem městě.

Od roku 1976 si s ochotníky zahráli:

František Jarmar, Tamara Cejkleová, František Trávníček, Ing. Vilém Artz, Marie Nezvalová, Jan Štědroň, Jaroslava Šišková, MUDr. Karel Langer, Jar. Svatoš, Michal Žitňanský, O. Hájek, Hana Horáčková ml., Petr Uchytíl, Marek Florián, Miroslav Kadlec, Lenka Otáhalová, Alena Trunečková, Ing. Zdeněk Čábelka, MUDr. David Stejskal, Marta Buzková, Karel Froněk, Jarmila Vítková, Jaroslava Houdková, Zdeněk Trochta, František Kyjovský, Vladimír Veleta, Ing. Václav Mezera, Petr Pipek, Stejskalová, Pipeková, Jana Uhrová, Jarmila Sedláková (dříve Kupčíková), Pavel Fluksa, Barbora Zuberová, Zdeňka Kašparová, Jana Chovancová, Ing. Jitka Kuthanová, Jarmila Josefíková, Jana Kaňovská, Martin Buzek, JUDr. Pavel Varvařovský, Jaromír Suchý, Luboš Slaný, Vlasta Čudovská, Věra Šafaříková, Josef Hausner, Helena Sahánková, Vlasta Štramová, Zdeněk Senohrábek, Zdeněk Senohrábek ml., Štěpán Čábelka, Jana Josefíková, Jarmila Josefíková ml., Rudolf Margina, Tomáš Plesník, Miroslava Semelová, Jana Šustková, M. Dragula, Pavel Sedlák, Ing. Hana Klimešová, Zdeňka Plesníková, Věra Jatiová, Luboš Malina, Eva Urbanová, Magda Kozáková, Luděk Jehlička, Ing. Veronika Peštuková, Ing. Michaela Kozáková, Irena Kužílková, Ing. Josef Josefík, Ludmila Liberdová, Petr Jan, Šárka Nitscheová, Iva Štětková, Milan Kajnar, Jarmila Rotterová, Eliška Gajdošová (dříve Konvičná), Martina Černochová, Petr Mudra, Dušan Oravec, Jiří Kostelník, Jaroslav Gajdoš, Roman Procházka, Gabriela Kostelníková, Jan Kostelník, Filip Kostelník, Miroslav Ambrozy, Radek Kontrik, Michaela Mikulíková, Jiří Černěňko, Ludmila Gavlasová, Jana Nováková, Michala Nováková, Lucie Šmerdová, Míša Fňukalová, Pavlína Falatová, Petra Beránková, Eva Floriánová, Jana Vyhnálková, Kateřina Baslerová, Michaela Polešenská, Eva Pelikánová, Kateřina Syrovcová, Pavla Truksová, Marek Divina, Markéta Jezerská, Jiří Jezerský, Jan Chovanec, Jiří Chovanec, Kateřina Vilimková, Kristýna Liberdová, Jaroslava Rotterová, Vítězslav Šcobák, Zita Hlochová, Lenka

Špačková, Věra Vyhnálková, Jan Hanulík, Tomáš Welzel, Vít Hanulík, Filip Worm, Michal Tomek, Petra Benešová, Petra Rýznarová, Petra Nedbalová.

V roli režisérů se vystřídali:

Hana Horáčková, Karel Froněk, Alena Trunečková, František Jarmar, Ing. Zdeněk Čábelka, Ludmila Liberová, Marie Nezvalová, Jarmila Josefíková, Eliška Gajdošová.

Technickou a výtvarnou skupinu střídavě tvořili:

René Tichavský, J. Horáček, Z. Trochta, Zdeněk Florian ml., Ing. Zdeněk Čábelka, František Jarmar, Petr Volík, Petr Raif, František Kyjovský, Petr Kašpar, Václav Dvořák, Tamara Froňková, Milada Mazurková, Jaromír Suchý, Ing. Josef Josefík, Kurt Neubauer, Jarmila Josefíková, Antonín Buzek, Jana Chovanová, Lenka Otáhalová, Jarmila Kupčíková, Pavel Sedlák, Pavel Bašo, Břetislav Vogl, Petr Jan, Jarmila Josefíková ml., Jana Ptáčková, Petr Temnák, Jiří Jezerský, Petr Kubizna, Zuzana Palánová, Marie Rotterová, Alena Kudělová, Martin Rýznar, Roman Hužvar, Ing. Josef Liberda.

Hudebně spolupracovali:

Zdeněk Florian, Vladimír Jurka, Robert Mahr.

Příspěvek jsem zpracovala dle dostupných materiálů, vlastních vzpomínek a vzpomínek členů ochotnického souboru. Další osoby, které se zde nenajdou, necht' mi prominou.

PRAMENY A LITERATURA

SOkA Jeseník, fond MěNV Jeseník, Kronika města Jeseník (V. Zeman) 1945 – 1969

SOkA Jeseník, fond Ochotnický divadelní soubor Jeseník, Froňkova kronika z let 1976 – 1987, retro 1946 – 1965

Hraničář 1946 – 1947

Kulturní zpravodaj, leden, únor 1976

Zpravodaj Divadelní Třebíč 1998

STRESZCZENIE

Historia teatru amatorskiego w Jeseníku od 1946 roku

Teatr amatorski w Jeseníku powstał przy Klubie Oświatowym 8 V 1946 r. i otrzymał imię śląskiego poety Petra Bezruča. Oprócz klasycznych czeskich autorów wystawiano także sztuki rosyjskich i radzieckich dramaturgów. W 1950 r. adaptowano budynek teatru. Wkrótce połączono grupę amatorską z grupą teatralną przedsiębiorstwa państwowego ARANDAR. Później jednak zakończyła ona działalność. Do wznowienia aktywności doszło dopiero w latach 1958–1966. Wówczas amatorzy wystawili 12 przedstawień, m.in. sztukę Václava Havla *Garden-party*. Kolejny rozdział sceny amatorskiej rozpoczął się w 1976 r. Wówczas repertuar wzbogaciły przede wszystkim bajki. Po 1990 r. grano także sztuki miejscowych autorów. Często zmieniała się organizacja kierująca teatrem. Dziś jego nazwa brzmi Divadelní soubor LYRA. Od 1996 r. w Jeseníku odbywa się przegląd teatru amatorskiego.

ZUSAMMENFASSUNG

Geschichte des Laientheaters in Jeseník im Jahre 1946

Das Liebhaberensemble in Jeseník entstand bei einem Örtlichen Bildungsgespräch am 8.5.1946 und erhielt den Namen des schlesischen Dichters Petr Bezruč. Neben klassischen tschechischen Autoren spielte es auch Schauspiele russischer und sowjetischer Dramatiker. 1950 wurde das Gebäude des Theaters generalüberholt. Es kam zur Vereinigung mit dem Theaterensemble des volkseigenen Betriebes ARANDAR, aber dann ließ die Aktivität nach. Zu einem Neubeginn kam es in den Jahren 1958–1966, wo die Laienschauspieler 12 Vorstellungen gaben, einschließlich eines Schauspiels Gartenfeier Václav Havels. Ein weiteres Kapitel begann die Laienszene im Jahre 1976 zu schreiben, als sie das Repertoire vor allem durch Märchen bereicherte. Nach 1990 erschienen auch Schauspiele entsprungen aus der Feder örtlicher Autoren. Und obwohl sich der Leiter häufig änderte und schließlich das Theaterensemble die Bezeichnung LYRA erhielt, ging das Laientheater unter den neuen ökonomischen Bedingungen nicht ein. Ganz im Gegenteil, ab dem Jahre 1996 wird in Jeseník eine Kreisschau des Laientheaters veranstaltet.

Kulturní prostředí lázní Jeseník v letech 1945–1960

Bc. Kamil Tomášek, Slezská univerzita Opava

Pohraniční region Jesenicka ležící na vzdálené periferii českého území se do povědomí české nebo evropské společnosti zapsal pouze málokdy. Když pomineme temnou skutečnost čarodějnických procesů 17. století, tak druhou a tentokrát veskrze kladnou skutečností bylo ve zdejší oblasti působení Vincenze Priessnitz a jím iniciované otevření prvních světových vodoléčebných lázní.¹

Začátky působení Priessnitz nebyly vůbec jednoduché. Problémy druhé poloviny 19. a počátku 20. století ovšem nepředstavovaly takovou zkoušku jako období let 1914–1945. Neustálé střídání úpadku a vzestupu, korunované katastrofální situací za druhé světové války, vyzkoušelo životaschopnost a odolnost zdejších lázní až do krajnosti. Ukončení její evropské fáze v roce 1945 mohlo připravit renesanci celého komplexu zdejších léčebných ústavů.

Nyní skoro vyhaslý válečný požár však bohužel prakticky okamžitě vystřídal interní konflikt mezi civilní a nově přítomnou vojenskou správou, jež se nebyly schopny rozumně dohodnout ve věci správní kontroly nad nejdůležitějšími pilíři lázní. K těm tehdy, mimo pro budoucí vývoj důležitého, ale v květnu 1945 silně poškozeného Zifferova sanatoria a menších ubytovacích nebo hospodářských objektů, patřily hlavně dva několikačlankové a na sobě nezávislé celky. Prvním z nich byl komplex Priessnitzova sanatoria s centrem ve stejnojmenné budově.² Druhým pak sanatorní celek MUDr. Josefa Neugebauera s centrem v tzv. Sudetském dvoře.³

Problematika Priessnitzova sanatoria se vyřešila poměrně brzy, jelikož bylo po přechodné době, počínaje zářím 1945, plně integrováno do struktur lázní řízených dosazenou civilní národní správou. Držba Sudetského dvora byla naproti tomu neustálým ohniskem sváru, zvláště když zbylé budovy patřící do tohoto celku svou civilní správu získaly ještě v roce 1945. Vše bylo nakonec vyřešeno až v roce 1947, kdy se i zde, v nově pojmenovaném sanatoriu Petra Bezruče prosadila civilní správa, pracující ovšem na odlišném principu než u Priessnitzova sanatoria.

Vítězný únor 1948 na tomto stavu nic nezměnil. Provedeným zestátněním se změnila pouze podřízenost jednotlivých částí, ne jejich nejednotnost. Priessnitzovo sanatorium fungovalo dále jako tzv. podnik Československých státních lázní Jeseník podřízený ministerstvu zdravotnictví,⁴ kdežto Bezručovo sanatorium bylo v provozu po prvních několika letech jako podřízená jednotka Ústřední národní pojišťovny.⁵ Později přešlo na pár let do správy Revolučního odborového hnutí.

Ovšem ani vojenská správa nakonec nepřišla ústupem ze zmíněných

Priessnitzovo sanatorium, foto R. Smahel

objektů zkrátka, poněvadž jí bylo po odchodu z Bezruče umožněno získat a opravit poslední větší a prozatím nevyužívanou sanatorní budovu, a to výše zmíněné sanatorium Ziffer,⁶ dnes Albatros.⁷ Rekonstrukce se ale protáhla na několik dlouhých let, takže definitivního otevření vojenské ozdravovny se armádní letci, pro něž byla určena, dočkali až v roce 1951.⁸

Přes tyto správní a mnohé další problémy, s nimiž se musely hlavně ve svých začátcích všechny tři celky potýkat, se přece jen ukázalo jako nejdůležitější to, že mohla být i nadále přicházejícím pacientům nabízena a aplikována léčba na základě zaběhnutých a neustále vylepšovaných Priessnitzových postupů, doplněná postupem času novými do praxe zaváděnými moderními metodami.⁹

Lázeňské procedury vyplňovaly nejen v rámci námi sledovaného údobí hlavní část běžného dne každého pacienta. Co ale dělali hosté mimo tento periodicky stanovený harmonogram?

Prvotní a nejjednodušší formou, jak si kulturně okořenit jinak dosti nabytý den, představovalo pro všechny hosty a návštěvníky lázní využití jedné ze společenských místností, ať už v Bezruči, Priessnitzu nebo v případě vojenské ozdravovny v Zifferu. V Priessnitzu se navíc nalézala vyjma rozsáhlé čítárny i knihovna, půjčující po doplnění knižního fondu mnoho českých, ruských, polských, anglických a francouzských knih, a také hudební salónek, herna či stoly na stolní tenis.¹⁰

Knihy ani jakékoliv karetní nebo jiné stolní hry ale nemohly rozhodně stačit na vyplnění volného času všech pacientů, nemluvě o tom, že každý z léčených se vyznačoval zcela individuálními představami o jeho adekvátním trávení. Připomeňme si tudíž i jiné možnosti.

Mezi jedny z nejdůležitějších patřily hudební koncerty. Příznivci hudby si tak přišli na své, protože byly poměrně hojně, ačkoliv v prvních letech spíše neplánovitě, pořádány právě hudební koncerty, na nichž se aktivně podíleli i samotní lázeňští zaměstnanci. Zmíníme např. klavírní umění MUDr. Huga Markése, jemuž v Priessnitzu směle sekundoval na stejný nástroj hrající primář MUDr. Miroslav Hoffmeister.¹¹

Stalo-li se, že do lázní zavítal nějaký nadmíru skvostný zpěvák či muzikant, zvával jej MUDr. Markés do svého bytu, kde hosta sám rád a dlouze doprovázel. Jeho příbytek umístěný přímo v přízemí Bezruče se tak někdy transformoval na soukromou hudební scénu s přístupem pro několik málo vybraných posluchačů.

Koncertním účelům, tentokrát přístupných širokému obecnstvu, ale nejlépe vyhovoval rozsáhlý Zrcadlový salónek Priessnitze nebo komornější společenské místnosti Bezruče. Roku 1959 vznikl i Kongresový sál v budově Starého léčebného domu, známého pod pojmenováním Hrad.¹²

Zintenzivnění ledabyly organizovaných návštěv umělců umožnilo teprve dlouho očekávané sloučení civilních lázeňských objektů v roce 1957.¹³ Častými hosty bylo od té doby Janáčkovo kvarteto, jehož primářiem byl znamenitý houslový virtuóz Jiří Trávniček.¹⁴ Před pacienty mimo jiné vystupovali sólisté opery divadla v Olomouci – Jarmila Blínová, Růžena Jelínková, Vlasta Plojharová, Karel Petr a Josef Šulista.¹⁵

Kromě výše představených eventualit získali nyní metodicky zvaní interpreti ve stejném roce ještě jednu poměrně zajímavou možnost k ukázání svých dovedností, protože jako novinka byly zavedeny tzv. promenádní koncerty. A zájem o ně se prakticky okamžitě dostavil, protože hned v prvním roce jejich konání jich pozvaní umělci uspořádali skoro čtyři desítky.¹⁶

Pokud jsme hovořili o hudbě, nebylo by od věci zmínit taktéž film a divadlo. Ochuzení o požitek totiž nechtěli být ani milovníci kinematografie, kterým byly určeny dvě každodenně fungující kina – městské, otevřené roku 1950 s 452 místy¹⁷ a lázeňské, kde se za plného stavu sálu promítalo pro 167 lidí.¹⁸

Využívání promítacích prostor pacienty však limitovala jedna důležitá věc. Byl jím problém, zda-li promítané filmy po kvalitativní stránce mohly či směly diváky uspokojit. Zvláště proto, že všechny snímky, ať pocházely z jakékoliv provenience, musely v době socialismu před uvedením na kinosálové plátno projít dvojím, úzkým výběrovým sítím.¹⁹ To držela v rukou Hlavní správa lázní a zříděl v Praze a každý lázeňský ředitel u lázeňského a Osvětová beseda u kina jesenického. Ohledy byly brány na politickou motivovanost a zaujatost některých snímků, ale také na případnou působnost každého jednotlivého filmu na psychiku člověka, který jej viděl. Připomeňme si, že se v lázních léčili převážně pacienti s psychickými problémy. Některé snímky za určité konstelace mohly na jedince s psychickými poruchami působit zcela odlišně než na člověka zdravého. Zdravotní hlediska výběru nelze zpochyb-

ňovat. Politické motivy jsou však diskutabilní. Tyto skutečnosti ostatně zásadně ovlivňovaly schopnosti kin plnit jejich kulturně–společenskou funkci po celém, železnou oponou rozděleném světě.

Podobná situace měla vykristalizovat rovněž v tzv. Katolickém domě poblíž dnešního jesenického autobusového nádraží, kde vznikl a přes mnohé nesnáze dosud existuje svět dramatických múz. Zájemcům o díla dramatiků z řad lázeňských hostů sloužily od podzimu 1945 na celém Jesenicku vznikající ochotnické soubory, které kvůli neexistenci stále divadelní scény byly jedinými instrumenty schopnými nastudovat a následně i kvalitně předvést nejedno ze skvostů světové a domácí tvorby.

Nejznámější byl jednou měsíčně hrající ochotnický soubor Bezruč, pocházející přímo z okresního města Frývaldova, založený v létě 1946 při místní osvětové radě, jako součást širšího celku Ústřední matice divadelních ochotníků v Praze.²⁰

Díla dramatiků ovšem po únoru roku 1948 v programu dosti často ustupovala potřebám komunistické strany, takže se v budově divadla, počínaje 12. prosincem 1949 pojmenovaném Divadlo Petra Bezruče,²¹ setkáme s četnými osvětovými přednáškami, občanskými besedami a dogmaticky „zabarvenými“ estrádami. Aby toho nebylo málo, museli se jeseničtí ochotníci neustále potýkat s technickými nedostatky objektu divadla, které nemohly být kvůli nedostatku financí rychle a řádně odstraněny. Proto bylo divadlo roku 1956 uzavřeno. Trvalo celé dva roky, než se mohli hosté opět potěšit pohledem na herce vystupující na tamějším jevišti.²²

Bylo už také načase, poněvadž v dalším roce jesenické divadlo s kapacitou 370 míst očekávala důležitá zkouška v podobě inscenací odehraných v rámci tzv. Gogolova kulturního léta.

Bezručovo divadlo ale nestálo ve své těžké úloze samotné. Ve Smetanových sadech, kde je mimochodem krásný pomník Vincenze Priessnitze od Josefa Obetha, totiž vznikala od roku 1957 další scéna, letní divadlo. Zajímavostí je, že práce byly prováděny tehdy velmi protěžovaným systémem brigádnické výpomoci. Rozběhnutá akce však brzo narazila na potíže, z nichž hlavní byl údajný nedostatek „zájmu“ u pracujících brigádníků. Přes tento, jesenickou kronikou presentovaný nezájem víme, že už roku 1959 bylo alespoň částečně provozuschopné, což předchází vysvětlení útlumu stavby, spolu s oznámením o obrovské kapacitě 2500 míst, poněkud neguje.

Mimo ochotnické celky, kam se později zařadil i ze zaměstnanců složený lázeňský divadelní soubor,²³ ve městě navíc existovala a působila čtyři estrádní seskupení. Prim zde hrál soubor často navštěvující lázně, který začínal s dvanácti členy, a proto se mu začalo říkat „Jesenická dvanáctka“. Tento soubor pořádal nesčetné množství zábavných večerů, při nichž nesměl chybět kouzelník, vypravěč anekdot a dokonce ani hráč na pilu. Avšak zub času postupně způsoboval, že pomaličku řídli – vznikla jedenáctka, desítka atd. Ke škodě věci pokračovalo smršťování seskupení poměrně rychlým tempem. V roce 1959 hosty bavila už pouze „Jesenická pětka“.²⁴

Nezastupitelnou úlohu v rámci „zábavného průmyslu“ měly také velmi oblíbené a hojně navštěvované večery zvané „pacienti pacientům“. Každý léčebný turnus přivedl do Jeseniku někoho, kdo uměl vyprávět, přednášet, hrát na hudební nástroj nebo zpívat, což přítomným pacientům umožnilo si dle svých momentálních nálad a přání pohodlně sestavit jakýkoliv program. Pokud do lázní zavítal na léčení někdo „společensky“ známější, využívali ostatní hosté naskytnuté příležitosti k poznání nejen osobní, ale i profesní stránky každého takového jednotlivce. Dochované prameny nám ukazují několik takovýchto osobností. Je ale pravdou, že ve většině případů se jednalo, vzhledem k době pořízení záznamu, o umělce nějakým způsobem napojené na socialistický režim.

Jednou z nich byla spisovatelka Marie Majerová, průkopnice tzv. socialistického realismu v literatuře²⁵ a dlouholetá redaktorka Rudého práva, která se v lázních léčila v roce 1949. Mnozí zájemci s ní „díky literaturou presentované ochotě mluvit s lidmi“ mohli pohovořit, ať už v lázních nebo v jesenickém osvětovém domě, kam přišla pozdravit obyvatele, jak sama řekla, „Kraje ze žuly“.²⁶

Roku 1953 pak byl v lázních hostem např. Karel Nový, o tři léta později satirik Václav Lacina, nebo roku 1958 se svými příznivci opět besedující další spisovatel Ilja Bart, vlastním jménem Julius Bartošek.²⁷ Nezapomenutelné zážitky zanechali i Josef Skupa, jenž si dovezl s sebou na léčení světoznámé loutky Spejbla s Hurvínkem,²⁸ či jedna z nejmilovanějších osob československé kinematografie, excelující nejen v roli Kristiána, Oldřich Nový.²⁹

Ve stejném roce, kdy se lázně těšily z přítomnosti Karla Nového, se na bývalém Gräfenberku naposledy objevil i známý hudební skladatel Jaroslav Křička. Proč naposledy? Vysvětlení nalezneme ve vyprávě-

vění MUDr. Aloise Kubíka. Roku 1953 se v lázních začaly objevovat poučné vývěsky typu: „Oslovujeme se, soudruhu a soudružko, zdravíme se Čest práci!“³⁰ Mistr, přicházející jednoho dne zrána na kontrolní prohlídku, při příchodu do čekárny, plné čekajících pacientů, pozdravil tak, jak byl navyklý, tedy „Dobrý den“. Někteří ze zde přítomných „zanícených komunistů“ se na něj však ihned osopili, zda-li neví, jak se má zdravit. Celý roztrávený z této zkušenosti poté přišel k lékaři a začal se zcela bezdůvodně kát, že tím nic zlého nemyslel a že je již od svých mladých let zvyklý takto pokaždé slušně pozdravit. Lékař se ho snažil uklidnit, jenže se mu to nezdařilo.³¹ Znamý skladatel se už nikdy nevrátil. Na tomto příkladu vidíme zcela jasně, jak drahá může být v politicky vyhocené době hloupost několika málo jedinců.

Posuňme se ale dále. Důležitou roli při organizování a uskutečňování kulturních pořadů sehrávali místní kulturní referenti a referentky, rekrutování převážně z řad dělnických kádřů. Ti byli také různé nápadití.

Jedna z referentek Priessnitze si např. zajistila u nemalého počtu pacientů velkou oblibu svou pohotovostí, poněvadž dokázala okamžitě zareagovat na jakoukoliv nastalou situaci. Když venku začalo třeba pršet a pacienti znuděně posedávali v hale, okamžitě se vypravila mezi ně a snažila se je zabavit předčítáním z nějaké více či méně známé knihy, nebo popřípadě rozběhnutím hovoru.³²

Její protějšek František Novák, působící v Bezručí a zvaný „Franta Kultura“, se ale uchytil v povědomí nejednoho pamětníka a návštěvníka snad ještě více než jeho připomenutá kolegyně. V době Novákova působení se v Bezručí začala léčit slavná operní pěvkyně Růžena Nebeská, jejíž příjmení by se dalo právem zosobnit do označení měkounkého altu, vyvolávajícího u posluchačů někdy až příjemné mrazení v zádech. Při jednom koncertu pořádaném ve společenské místnosti Bezruče zazpívala paní Nebeská s nadšeným doprovodem primáře MUDr. Markése pár svých oblíbených árií. Posluchači k prasknutí napěchovaný sál nadšením skoro nedýchal. Aplaus byl obrovský. Po skončení koncertu je zvykem dávat umělcům květiny na důkaz vděku a uznání. „Franta Kultura“, rovněž proběhnuvším koncertem dojatý, však přistoupil bez květiny k zrovna se uklánějící paní Nebeské a na důkaz uznání jí za předvedený výkon poděkoval poplácáním po zadečku. Bohužel nevíme, jak na toto spontánní a předtím snad nikdy neviděné poděkování reagovala sama umělkyně.³³

Bylo by pošetilé a nezodpovědné zapomenout na aktivnější, čili sportovní trávení volného času. V letních měsících hrávali hosté na lázeňském hřišti např. tenis, volejbal nebo jiné kolektivní sporty. Více hostů však volilo pěší procházky po lázeňské promenádě a túry po přístupných okolních kopcích, spojených s návštěvami rozhledny na Zlatém chlumu, Čertových kamenů, Křížového vrchu, blízkých jeskyní Na Pomezí, Na Špičáku³⁴ a mnoha dalších turistických atrakcí.³⁵

Tyto výlety doplňovaly čím dál frekventovaněji pořádané zájezdy, tzv. autokary do blízkých obcí a měst. Krásami hodnými návštěvy oplývaly nedaleké lázně Dolní Lipová, Karlova Studánka, velkolepý zámek v Javorníku a v neposlední řadě také osada Rejvíz, lákající známými Mechovými jezírky.³⁶ Samotný Jeseník pak nabízel možnost návštěvy vodní tvrze ze 13. a městské radnice z 18. století.

Všude cítěná podmanivost Rychlebských hor, Nízkého či Hrubého Jeseníku vedla kroky ještě aktivnějších zájemců právě na ony vzdálenější, a oproti městu Jeseníku mnohem, mnohem výše položená místa, např. na Červenohorské sedlo a Šerák, nebo k nejvyšší hoře Jeseníků Pradědu (1492 m n.m.), kde do května 1959 stála 32 metrů vysoká rozhledna,³⁷ dnes nahrazená velkým televizním vysílačem.

Hory Jeseníků, pochopitelně s přihlédnutím k nadmořské výšce, nejvíce ožívají v zimních měsících. Jelikož lázně fungovaly celoročně, mohli si hosté vychutnat, dovozoval-li jim to zdravotní stav, lyžování na nejlepších sjezdovkách a běžeckých tratích, které v bývalé Československé republice byly a jsou.³⁸

Všechny námi dosud nastíněné možnosti však svou mohutností, délkou, a co bylo důležitější i komplexní provázaností, zastínila akce pořádaná v roce 1959 a obecně známá pod názvem Gogolovo kulturní léto.

Organizací celého podniku byl pověřen k tomuto účelu sestavený přípravný výbor složený ze zástupců ředitelství lázní, Místního národního výboru z Jeseníku a okresního výboru Svazu československo-sovětského přátelství, před nímž stál poměrně delikátní a skutečně nelehký úkol, jak důstojně, v odezvě na Gogolův dvojitý pobyt v jesenických lázních, uctít výročí 150 let od narození tohoto významného ruského autora.³⁹ Pokud se podíváme do úkolů, jež si výbor vytyčil, uvidíme, že se nemělo jednat pouze o kulturní nebo lázně propagující akci, nýbrž z velké části i o akci politicko-propagandistickou, směřující k manifestaci kvality česko-sovětských vztahů.

Onu výjimečnost celého podniku navíc potvrzovala snaha o co možná největší míru informovanosti veřejnosti o chystaných koncertech, filmových představeních, výstavách nebo přednáškách, reprezentovaná zahájením vydávání prvního místního kulturního zpravodaje. Díky tomu, že jednotlivé akce byly na jeho stránkách speciálně značeny, lze průběh Gogolova kulturního léta, co se obsahové stránky týče, poměrně snadno sledovat.

Startem „oslav“ byl 31. březen 1959, kdy Moravská filharmonie v Divadle Petra Bezruče uvedla Janáčkovu rapsodii *Taras Bulba*, inspirovanou motivy stejnojmenné Gogolovy povídky.⁴⁰ Hned následující den pak Priessnitzovo sanatorium ozdobila za přítomnosti zástupce sovětského velvyslanectví Stěpana Šešukova pamětní deska N. V. Gogola z dílny olomouckého sochaře V. Navrátila.⁴¹ Poněkud zarážející je ale fakt, že se na desce vyskytla hrubá chyba v podobě špatného letopočtu, kdy se zde slavný autor léčil. Místo let 1845 a 1846, která jsou doložena v tzv. Curliste, tedy záznamech pacientů, byla totiž na desce použita data 1839 a 1846.⁴² Toto drobné faux pas ale přes jistou nešikovnost či neznalost ve výsledku další průběh slavnosti nijak výrazněji neovlivnilo.

V následujících dnech a týdnech se tedy pacienti, a s nimi celé Jesenícko, měli těšit z mnoha dalších zábavných pořadů. Při pohledu do zápisů však zjistíme, že poměrně bohatý kulturní život Jesenicka obohatilo Gogolovo kulturní léto, co se kvantitativně týče, v měsících dubnu, květnu a červnu poněkud méně, než by se dalo, vzhledem k prezentované důležitosti celého podniku, předpokládat.⁴³

Změna nastala příchodem prvního prázdninového měsíce roku 1959, kdy počet odehraných představení, koncertů a přednášek zhoustl na přibližně jednu akci uvedenou každé dva dny. Lázeňští hosté a nejen oni se tak v červenci „kochali“ např., mluvíme-li nyní o hudbě, uměním Pražského uměleckého kolektivu, Moravské filharmonie, či spolu koncertujícími flétnistou Václavem Žilkou a harfistkou Libuší Váchalovou.⁴⁴

Velká pozornost byla věnována i samotným Gogolovým dílům, zvláště pak *Ženitbě* a *Revizorovi*, která byla prezentována v ukázkách členů olomoucké činohry.⁴⁵

Kromě toho se tehdy v obsahu Gogolova kulturního léta poprvé objevila na jeho počest uspořádaná výstava ve výstavní síni na Průchodní ulici (dnešní kaple) s názvem *Život a dílo N. V. Gogola*. Otevřena byla každý den mezi 10 a 12 hodinou a odpoledne mezi 14 a 16 hodinou.

Další letní měsíc, srpen, ale nepokračoval v trendu měsíce minulého. Opět totiž nastal jakýsi úpadek do letargie, protože počet pořadů znovu výrazně poklesl.⁴⁶ Omezení se dočkala rovněž výstava, jejíž přístupnost byla zkrácena na úterý až pátek, kdy každý z těchto dní bylo otevřeno pouze odpoledne od 14 do 16 hodin a na neděli, kdy byla otevřená zase jen dopoledne, a to od 9 do 12 hodin.⁴⁷

Celé akci jakoby už scházel dech. Přesto se konec nacházel ještě v nedohlednu, protože původní finále celého podniku, kterým měla být celookresní slavnost uspořádaná v letním divadle naplánovaná na 6. září 1959,⁴⁸ byla chvíli před tímto datem odložena. Důvodem k tomuto rozhodnutí se stala snaha organizátorů zapůsobit naší „kulturní vyspělostí“ na delegáty, v lázních právě od 6. září pořádaného 1. československého psychiatrického kongresu s mezinárodní účastí,⁴⁹ kam se sjelo 90 zahraničních delegátů ze zemí lidových demokracií, USA, Spolkové republiky Německo, Japonska, Kanady, Rakouska, Dánska a jiných zemí a na 300 zástupců naší psychiatrie.⁵⁰

Zcela jistě by to kongresové prostředí okořenilo, je ale s podivem, když zjistíme, že zářijové vydání *Zpravodaje Gogolova kulturního léta* ve své kulturní rubrice neposkytuje přesné informace o akcích, stejně jako doposud a omezuje se prostě na výčet všech uspořádaných koncertů, přednášek, a dalších kulturních pořadů.⁵¹ To nám znemožňuje určit, jestli skutečně ještě v průběhu kongresu 6. – 12. září 1959 bylo Gogolovo kulturní léto stále realitou, nebo již jen minulostí. Co však můžeme říci se skálopevnou jistotou je, přestože neznáme datum, že i přes možné prodloužení Gogolova kulturního léta, by bylo zcela jistě nejpозději do několika málo dní po odjezdu všech kongresových delegátů tak či tak ukončeno.

Na předchozích řádcích jsme se pokusili nastínit možnosti, které měli lázeňští pacienti a jiní hosté a turisté přítomní v Jeseníku k ukrácení volného času a k uspokojení svých kulturních potřeb. Škála potenciálních příležitostí byla přes dobu, v níž se nacházíme, poměrně široká a každý jedinec si vybíral podle svého vkusu, popřípadě, máme-li na mysli lázeňské pacienty, zdravotního stavu. Nám nezbyvá než pouze doufat, že je jejich volba neklamala.

POZNÁMKY

1. Literatura k osobě Vincenze Priessnitz a k počátkům léčby na Gräfenberku je v nynější době již bohatá. Naposledy např. KOČKA, M. – KUBÍK, A.: *Vincenz Priessnitz. Světový přírodní léčitel*. Štůry 2006, 181 s.
2. TOMÁŠEK, K.: *Lázně Jeseník: pohraniční lázeňské a kulturní zařízení po roce 1945*. [diplomová práce]. Opava 2009, s. 18.
3. Tamtéž, s. 26.
4. Národní archiv Praha, f. Ministerstvo zdravotnictví, Praha. Fond nezpracován.
5. Zemský archiv Opava, f. Sanatorium Petra Bezruče Jeseník, inv. č. 8, karton I; NA Praha, f. Ministerstvo zdravotnictví, Praha. Fond nezpracován.
6. Správní archiv Armády ČR Olomouc, f. Vojenská zotavovna Lázně Jeseník, inv. č. 755, karton 4.
7. Pojmenování Albatros vychází z označení bitevního letounu L-39.
8. SLANCOVÁ, P.: *30 let správy vojenských lázeňských a rekreačních zařízení Praha*. Praha, b. d., s. 51; Vojenský ústřední archiv Praha, f. Vojenská výchovná a rekreační střediska, inv. č. 55, 56, karton 3.
9. Jakými byla např. elektroléčba, spánková léčba ad. GRÜNNER, O.: *Graefenberg ve viru změn*. Brno 1998, s. 26; též.: *Die Neurosenbehandlung in der Vinzenz Priessnitz – Kuranstalt von Gräfenberg (Jeseník)*. Praha 1968, s. 21–32; též.: *Elektrospánek*. Časopis lékařů českých, roč. 109, 1970, č. 49, s. 1137–1142; HÁDLÍK, J.: *Impulsátor, přístroj vhodný pro elektrospánek*. Neurologická psychiatrie československá, roč. 16, 1953, s. 226–239.
10. Už v roce 1945 se zde uskutečnil první „turnaj“ mezi malým počtem přítomných českých zaměstnanců a vojenskou správou pozvanými horníky z řad Revírní bratrské pokladny. Celkové vítězili hráči RBP. Nejlepším jednotlivcem byl trochu paradoxně „rekreant Čech“, který za vítězství získal láhev vína. *Jak se baví rekreační na Gräfenberku*. Hraníčář, roč. 1, 1945, č. 10, nestr.
11. MUDr. Hugo Markés byl primářem sanatoria Petra Bezruče v letech 1950–1954. MUDr. Miroslav Hoffmeister přibližně v téže době ordinoval jako primář v sanatoriu Priessnitz. TOMÁŠEK, K.: c. d., s. 95.
12. TOMÁŠEK, K.: c. d., s. 41–43.
13. SOKA Jeseník, f. Lázně Jeseník. Fond nezpracován.
14. KUBÍK, A.: *Proměny lázní Jeseník – Gräfenberku v druhé polovině 20. století*. Jesenícko, sv. 11, Jeseník 2010, s. 19.
15. SOKA Jeseník, f. MNV Jeseník, Kronika města Jeseníku 1945–1969 [ZEMAN, V.], s. 73.
16. Tamtéž, s. 72.
17. GROWKA, K.: *O městském kině*. Mikroregion Jesenícko, roč. 1, 2000, č. 8, s. 25–27; RAŽNOK, J.: *Historie provozování kinematografu v Jeseníku*. Jesenický týdeník speciál, r. XIII., říjen 2004, nestr.; SOKA Jeseník, f. MNV Jeseník, Kronika města Jeseníku 1945–1969 [ZEMAN, V.], s. 84.
18. V roce 1974/75 lázeňské kino vyhořelo. Po rekonstrukci se kapacita snížila na 101 míst. RAŽNOK, J.: c. d.
19. V pramenech se objevují soupisy a nabídky filmů vždy s komentářem a hodnocením Hlavní správy lázní a zříděl. TOMÁŠEK, K.: c. d., s. 61.
20. V listopadu 1950 sloučený s divadelním souborem závodního výboru ROH n.p. Arandar, viz GROWKA, K.: *Budova Divadla Petra Bezruče (II. část)*. Jeseník, město a lázně, 2000, č. 2, s. 18; HORSKÁ, R.: *Amatérské divadlo na Jeseníku, přehled všech divadelních spolků vznikajících od roku 1945*. [seminární práce] Jeseník 2002, s. 7. KALUSEK, L.: *Divadelní spolek „Bezruč“*, Jesenický kulturní zpravodaj, 1976, leden, s. 10–11; KNOPP, T.: *Předkládám na vědomí. Jesenícko 1945–1948*. Jeseník 2004, s. 233–235.
21. GROWKA, K.: *Budova Divadla...*, opak. cit., s. 18; R. Horská uvádí za datum pojmenování budovy 7. leden 1950. HORSKÁ, R.: c. d., s. 7.
22. ZAHRAVNÍČEK, J.: *Jen tak dál! (O jesenické scéně „Petra Bezruče“)*. Jesenický kulturní zpravodaj, 1959, prosinec, s. 1–3.
23. Zpravodaj Gogolova kulturního léta v Jeseníku, 1959, 31.3. – 30.4. 1959, s. 4.
24. Tamtéž, s. 2.
25. ULRICHOVÁ, L.: *Obsahy z děl české literatury*. Humpolec 2000, s. 109–111.
26. ZAHRAVNÍČEK, J.: *Obrazy z pohraničního městečka*. In: Jesenícko. Z kraje pod Pradědem. Jeseník 1961, s. 149.
27. Tamtéž; *O Ilju Bartovi*. Jesenický kulturní zpravodaj, 1974, leden, s. 2.
28. KNOPPOVÁ, E. – KNOPP, T.: *Oázy vody a vzduchu*. Jeseník 2001, s. 59–60.
29. SOKA Jeseník, f. MNV Jeseník, Kronika města Jeseníku 1945–1969 [ZEMAN, V.], s. 72.
30. TOMÁŠEK, K.: c. d., s. 56–57.
31. Rozhovor s MUDr. Aloisem Kubíkem z 19. února 2009.
32. KUBÍK, A.: c. d., s. 19.
33. KUBÍK, A.: *Proměny Lázní Jeseníku–Gräfenberku v druhé polovině 20. století*. Strojopis. (v držení autora)
34. ŠULA, B.: *Jeskyně Na Pomezí*. Vlastivědné zajímavosti, 1972, č. 51, nestr.; též.: *Jeskyně Na Špičáku*. Vlastivědné zajímavosti, 1972, č. 52, nestr.
35. VAŽURA, F.: *Padesát let české turistiky v Jeseníku*. Jesenický kulturní zpravodaj, 1977, květen, s. 14–15.
36. Rozhovor s MUDr. Aloisem Kubíkem z 19. února. 2009. O turismus na Jeseníku se velmi podrobně zajímal i Bohuslav Fiala, např. v FIALA, B.: *Turistika na Jeseníku*. Zpravodaj Gogolova kulturního léta v Jeseníku, 1959, červenec, s. 12–15; též.: *Jesenícko očima turisty*. In: Jesenícko. Z kraje pod Pradědem. Jeseník 1961, s. 151–178; též.: *Výlety v lázních Jeseníku*. Zpravodaj Gogolova kulturního léta v Jeseníku, 1959, srpen, s. 12–13; též.: *Nejhezčí výlety z Jeseníku*. Jesenický kulturní zpravodaj, 1959, říjen, s. 9–10; též.: *Procházky po Jeseníku*. Jesenický kulturní zpravodaj, 1972, červen, s. 11–12; též.: *Procházky po Jeseníku*. Kulturní zpravodaj, 1980, červen, s. 14–15, atd.
37. ŠEFČÍK, E.: *Rozhledna na Pradědu*. Vlastivědné zajímavosti, 1975, č. 134, nestr.; Srovnej s KORANDA, V.: *Rozhledna na*

Pradědu – pycha nebo mlýnský kámen na krku spolku? Jesenický týdeník speciál, roč. XIV, 2005, únor, nestr.; *Der Altvaterturm – Aufbau und Zerfall*. Altvater, Jahrg. 111, 1993, Nr. 3, S. 90–91.

38. Československé státní lázně Jeseník dříve Gräfenberg. B. m., 1948, nestr.

39. Zpravodaj Gogolova kulturního léta. 1959, 31.3.–30.4. 1959, s. 1.

40. Tamtéž, s. 3.

41. ZAHRAVNÍČEK, J.: *Gogolovo kulturní léto v Jeseníku*. Zpravodaj Gogolova kulturního léta. 1959, září, s. 3.

42. Kol.: *Jesenicko. Z kraje pod Pradědem*. Jeseník 1961, s. 208.

43. V dubnu byly koncerty, estrády a jiné akce odehrány v těchto datech: 1., 9., 16., 28. a 30. dubna. Zpravodaj Gogolova kulturního léta v Jeseníku. 1959, 31.3.–30.4.1959, s. 3–5. V květnu: 21. a 26. května. Zpravodaj Gogolova kulturního léta v Jeseníku. 1959, 1.5.–31.5. 1959, s. 1–6. V červnu: 4., 9., 11., 18., 25. a 26. června. Zpravodaj Gogolova kulturního léta v Jeseníku. 1959, červen, s. 1–6.

44. Zpravodaj Gogolova kulturního léta v Jeseníku. 1959, červenec, s. 4–6.

45. Tamtéž, s. 6.

46. Kulturní pořady se odehrály ve dnech 4.–8., 9., 23.–25. srpna. Zpravodaj Gogolova kulturního léta, 1959, srpen, s. 4–10.

47. Vstupné bylo 1 Kčs. Zpravodaj Gogolova kulturního léta v Jeseníku. 1959, srpen, s. 7.

48. *Zpráva redakce pro čtenáře Gogolova kulturního léta*. Zpravodaj Gogolova kulturního léta v Jeseníku. 1959, srpen, s. 13–14.

49. *Krátce z domova (Kongres psychiatrů)*. Rudé právo, roč. 39, 1959, č. 249, s. 1.

50. TOMÁŠEK, K.: c. d., s. 43; HOFFMEISTER, M.–ZAHRAVNÍČEK, J.: *Vodní doktor. (Za novou slávu Lázní Jeseníku)*. Jesenický kulturní zpravodaj, 1960, leden, s. 7; ZAHRAVNÍČEK, J.: *Obrázky z pohraničního městečka. (S očima otevřenými...)*. In: *Jesenicko. Z kraje pod Pradědem*. Jeseník 1961, s. 150.

51. Zpravodaj Gogolova kulturního léta v Jeseníku. 1959, září, s. 8–15.

STRESZCZENIE

Środowisko kulturalne uzdrowiska Jeseník w latach 1945–1960

Lázně Jeseník, založené w latach 30. XIX w. przez Vincenza Priessnitza, rozwijały się powoli i nie bez trudności. Tak było także po 1945 r. Na szczęście z biegiem czasu nastąpił nie tylko rozwój uzdrowiska, ale także kultury. Pacjenci mieli sporo możliwości uczestnictwa w kulturze w ciągu dnia. Oprócz wykorzystania wyposażenia głównych budynków sanatoryjnych: Priessnitz, Bezruč, Ziffer (obecnie Albatros) goście mogli uczestniczyć w koncertach muzycznych, które w pierwszych latach powojennych odbywały się nieregularnie, ale miały swój program. Miłośnicy kina i teatru mieli możliwość uczestnictwa w przedstawieniach dwóch teatrów (teatr miejski – w roku 1949/50 przemianowany na Divadlo Petra Bezruče, letni teatr w Smetanových sadach) i dwóch kin (miejskie 462 miejsca, uzdrowiskowe 167 miejsc). Specyficznym rysem działalności uzdrowiska były cieszące się powodzeniem wieczory „pacjenci pacjentom”, w których sami lečení tworzyli program, i przy ich okazji mogli poznać swoich bardziej znanych kolegów.

Osoby zainteresowane sportem mogły odwiedzać okoliczne góry i miasteczka dzięki organizowanym i spontanicznym akcjom, mogły korzystać z kortu tenisowego i boiska piłkarskiego. Najważniejszym punktem życia kulturalno-politycznego badanego okresu była akcja Gogolovo kulturní léto, zorganizowana z okazji rocznicy urodzin N.V. Gogola, który leczył się w jesenickim uzdrowisku w 1. połowie XIX w. Łączyła ona imprezy sportowe i kulturalne w jeden wspólny cel, do którego dążyło kilka organizacji w okresie od marca do września 1959 r.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Kulturmilieu des Kurbades Jeseník in den Jahren 1945–1960

Das Kurbad Jeseník (Lázně Jeseník), gegründet von Vincenz Priessnitz in den 30. Jahren des 19. Jahrhunderts durchlief seit seiner Gründung eine lange und komplizierte Entwicklung. Letztendlich nach 1945, als der Krieg zu Ende war. Glücklicherweise konnte mit der Zeit nicht nur wieder der Kurbetrieb in Gang gebracht werden, sondern auch das kulturelle Leben des Kurbades. Die Patienten hatten einige Möglichkeiten, ihren Tag kulturell bunter zu gestalten. Außer der Nutzung der Einrichtungen aller Gebäude – des Priessnitz, des Bezruč und des Ziffer (heute Albatros) – konnten die Gäste Musikkonzerte besuchen – in den ersten Jahren recht unregelmäßig, jedoch fanden sie statt. Liebhaber der Kinematografie oder dramatischer Aufführungen erfreuten sich am Besuch der Vorstellungen zweier Theater (Stadttheater – in den Jahren 1949/1950 in Petr Bezruč-Theater umbenannt und das Sommertheater im Smetana-Park sowie zwei Kinos (städtisches mit 462 Plätzen und im Kurbad mit 167 Plätzen).

Ein ganz spezifische Form des Kurablaufes waren die beliebten Abende „Patienten für Patienten“, bei denen die Kurenden selbst das Programm aufstellten und bei denen die Gäste ihre „gesellschaftlich“ bekannteren Kollegen kennen lernen konnten.

Sportlich veranlagte Menschen besuchten dank organisierter und auch spontaner Aktionen die umliegenden Berge und Ortschaften, nutzten den Kurbadspielfeld für Tennis, Volleyball usw.

Ein Gipfel des kulturpolitischen Lebens in der von uns untersuchten Zeit war der Gogol-Kultur-Sommer, veranstaltet zu Ehren des Geburtstages von N. V. Gogol, der in der ersten Hälfte des 19. Jahrhundert im Jeseníker Kurbad kurte. Er verband außer Sportveranstaltungen auch alle benannten kulturellen Aktivitäten zu einem kompakten Ganzen, das durch die Zusammenarbeit einiger Organisationen im Verlauf des März bis zum September 1959 durchgeführt wurde.

Pohádky a pověsti na Jesenicku v české literatuře pro děti a mládež v 2. polovině 20. století

Mgr. Stanislava Schupplerová, Filozofická fakulta Ostravské univerzity

Pověsti a pohádky jsou folklorní žánry v literatuře oblíbené a historie jejich literárních zpracování je poměrně bohatá a dodnes stále živá. V českém prostředí se počátek zájmu o tuto oblast datuje do 19. století. Oba žánry se tak v průběhu dvou století postupně etablovaly v literatuře natolik, až se staly její nedílnou součástí, především zaujaly již stabilní pozici v literatuře pro děti a mládež.

Známe pověsti i pohádky, jež mají platnost jak celonárodní (např. Jiráskovy *Staré pověsti české*), tak regionální, oblastní. O regionální tradici lze hovořit jako o živější, neboť se s ní setkáváme i v dnešní době. Vděčíme za to hlavně snaze nejrozličnějších autorů zachovat historii jejich kraje a přiblížit ji jeho obyvatelům. Tyto texty mají jistě význam pro folkloristy a vlastivědná bádání, domnívám se však, že v dnešní době se jedná o tvorbu, která bývá ve většině případů adresována především dětským čtenářům. Ačkoliv jesenické pověsti a pohádky byly zpracovávány již od 19. století, k těm nejznámějším knihám, které se začlenily do literatury pro děti a mládež a mají v ní své místo, patří *Modrá štola* Oldřicha Šuleře a *Jesenické pohádky a pověsti* Miroslava Kubíčka.

Dříve než přistoupíme k vlastní komparaci těchto knih, je ještě nutné zmínit, že Jesenicko je z historického i kulturního hlediska poměrně specifické, jelikož zde došlo k proměně ve složení obyvatelstva. S vysídlením Němců se však tradice nevytratily, naopak zůstávají zachovány právě v regionálním folkloru. Pověsti i pohádky v mnohých případech z těchto tradic čerpají, ačkoliv se autoři často snaží vazby na německou kulturu utlumit či někdy zcela potlačit.

Šuleř s Kubíčkem tak činí jen zčásti. Jejich zpracování pověstí a pohádek je individuální, oba se snaží přistoupit k materiálu s vlastní invencí, ale vazbám na předešlou kulturu se nebrání, naopak ji mnohdy zcela záměrně připomínají a tematizují. Upozorňují na historické souvislosti, které také vysvětlují, stejně jako na některé reálie, např. německé názvy.

Knihy jsou si poměrně blízké nejen rokem vydání (*Modrá štola* vydaná v roce 1985 a o sedm let později v roce 1992 vychází *Jesenické pohádky a pověsti*), ale jak jsem již naznačila, také způsobem, jímž oba autoři k látce přistupují. Vybírají si podobná témata dle svého úsudku, příběhy známé i méně známé, které se na Jesenicku vyprávěly a vyprávějí. K těm nejznámějším patří pověsti a pohádky o Pradědovi, o jezírkách na Rejvízu, o hříšném městě Hunohrad nebo o kamenném útvaru na vrcholu Vozky. Vlastní zpracování však je u každého autora jiné, každý z nich přistupuje k textům odlišně, zcela individuálně, což se odráží na celkové podobě knih.

Asi nejmarkantnějším rozdílem patrným na první pohled je samotné uspořádání knih. Šuleř se rozhodl rozdělit pověsti do několika tematických oddílů, zatímco Kubíček se jakékoli separaci vyhnul a již tento rozdíl vypovídá mnohé nejen o knihách, ale především o samotných autorech. Šuleř se podobně jako ve svých dalších dílech drží tzv. více při zemi. Vychází se známých fabulí, příliš si děje neupravuje ani nepřibarvuje, tudíž nijak výrazně do příběhů nezasahuje. Jednotlivé tematické oddíly doprovází vždy jakýmsi úvodem, předmluvou, v níž vysvětluje především historické souvislosti. Tímto způsobem rozvíjí naučný charakter knihy, přidává jí na faktickém ladění. Snad proto také v podtitulu knihy stojí pověsti z hor na severu, nikoli pověsti a pohádky z hor na severu. Žánrově Šuleř zůstává opravdu u pověstí, přestože využívá i pohádkových motivů a postupů. Pověst je však žánrem historicky ukotveným a její věrohodnost bývá podpořena realitou prostředí. Tyto autentifikační funkce podporují ony již zmíněné úvody k jednotlivým oddílům i samotné pověsti.

Naopak Kubíček je více invenční, jeho autorská imaginace je rozmanitější. Nejen že se nesnaží jednotlivé texty jakkoli uspořádat do oddílů, ale celkově pracuje s předlohami mnohem volněji, např. v některých případech spojuje dvě pověsti dohromady (pověst o vzniku mechových jezírek na Rejvízu a o Třech růžích nebo o Vřesové studánce a osobnost Priessnitze). Žánrově ho lze považovat za bohatšího, protože

nepracuje pouze s pověstmi, ale také s žánrem pohádky, která mu poskytuje více volnosti, více možností, jak uplatnit svou fantazii.

Zde se ukazuje poměrně paradoxní jev týkající se motivace vzniku knih. Zatímco Šuleř se vrací do krajiny dětství, z čehož se vyznává jak v úvodním, tak v závěrečném slovu, pro Kubička je Jesenicko krajem, jež poznal až v dospělosti, a nemá tak důvod k němu přistupovat s nostalgií ani s tendencí idealizovat si jej. Dalo by se tedy čekat, že oním pragmatictější a neutrálnějším bude spíše Kubiček, ovšem opak je pravdou. Příčinu lze spatřovat v naturelech a literárním zaměření autorů. Šuleř, jakožto prozaik, jehož vždy zajímala historie, reálné události, společnost a vztahy lidí, si drží odstup a je objektivnější, na rozdíl od Kubička, který zůstává básníkem i v prozaických textech a nechává se unášet fantazií.

Tato ambivalence se projevuje také v naraci a pozici vypravěče. Šuleřův vypravěč se většinou drží *ex-formy*, je objektivní a má nadhled, což mu umožňuje seznamovat čtenáře s nejrůznějšími podrobnostmi. Příliš se tak v samém vyprávění na čtenáře neobrací, neoslovuje jej. Jedná se však o aspekty, jež korespondují s celkovým pojetím knihy. Ovšem jinak tomu je v jednotlivých úvodech. Zde se Šuleř naopak přímo obrací ke čtenářům a stává se subjektivnějším, neboť historická fakta obohacuje o vlastní myšlenky, postřehy či vzpomínky.

Kubiček se však snaží se čtenáři komunikovat, dokonce texty obohacuje o reálie ze současnosti, čímž se přibližuje modernějšímu pojetí pohádky, k autorské pohádce. V některých případech se dokonce snaží začlenit do vyprávění i humor. Kubičkův vypravěč je tak subjektivnější a v některých případech užívá přímo *ich-formy*.

Podobným způsobem autoři pracují s jazykem. Opět za onoho více strohého a stručného můžeme označit Šuleře. Jako podstatnější se mu zřejmě jeví fabule, která je základem jeho pověstí. Nijak se nevyžívá ve zdoluhavých a rozsáhlých popisech prostředí. Také postavy jsou charakterizovány především přímo vypravěčem formou stručného vykreslení jejich vzhledu, vlastností i života a často pak nepřímo také svým jednáním. Za barvitější či poetičtější lze naopak považovat úvody jednotlivých oddílů. Zde Šuleř využívá různá přirovnání a evokuje tak atmosféru jesenických hor. Nutno dodat, že přes silnou orientaci na fabuli vyznačuje tato atmosféra i z jednotlivých pověstí.

Jak jsem již zmínila, Kubiček zůstává básníkem stále, i v prozaických textech, takže není překvapující, že věnuje popisům prostředí a vykreslení nálady i postav větší prostor než Šuleř. Snaží se působit na představivost a smysly čtenářů, používá hojně metafory a hraje si také s jazykem, především s jeho zvukomalebností. Důvod lze zcela jistě spatřovat ve snaze vtáhnout čtenáře do děje, popsat a co nejlépe mu přiblížit prostředí společně s historií míst, o nichž vypráví, neboť Kubiček nevyužívá žádných úvodů jako Šuleř, ale začleňuje tak všechny tyto informace přímo do vyprávění.

Zmíněné prvky se odrážejí i v délce jednotlivých pověstí. Mohlo by se zdát, že Šuleř zpracovává a převypráví větší množství příběhů, jelikož jeho texty jsou kratší a v knize jich nalézáme větší množství. Kubiček píše pověsti a pohádky delšího rozsahu, nejen proto, že je popisnější, ale také proto, že některé příběhy směšuje, takže ze srovnání vychází jeho kniha jako kratší, s menším počtem textů.

Z komparace hlavních atributů by měl vyplynout charakter a ladění nejen samotných knih, ale také autorů. Je však nutné předchozí charakteristiku autorských poetik ještě doplnit. Na základě této stručné analýzy se může totiž zdát, že Šuleř je poměrně nudným spisovatelem a *Modrá štola* by měla sloužit spíše folkloristům než dětem, a naopak Kubičkovy *Jesenické pohádky a pověsti* by mohly být pro děti mnohem zajímavější. Každý autor má jistě své slabiny i silná místa, ovšem celkově lze za výraznějšího autora považovat Šuleře. Právě ona stručnost či jasnost ve vyjádření s pověstmi koresponduje lépe. Vyprávění plyne přirozeně, má svůj vlastní rytmus, nic je nenarušuje a působí uceleně. Lépe se tak sleduje děj a příběhy jsou čtivější. Kdežto Kubičkova popisnost a někdy až přílišná snaha být obrazný působí místy nepřirozeně. Také odbíhání od vyprávění formou oslovování čtenáře narušuje plynulost textu a myšlenek. Snad nejhorším dojmem pak působí vtipy a snaha pobavit. Humor z příběhů příliš trčí a působí násilně, je z něj cítit přílišná snaha. Kubiček tak zcela zbytečně narušuje kontinuitu příběhů a zmíněné prvky působí cizí a nesourodě.

Na závěr je však nutné poznamenat, že obě knihy svůj význam mají, a to nejen v regionu samém, ale také v kontextu celonárodní literatury pro děti a mládež. Seznamují čtenáře s historií, tradicemi a nejrůz-

nějsími záhadami a tajemstvími hor na severu. Plní tak zcela svůj literární účel a prozatím jsou uváděny jako to nejznámější, co jesenický region literatury pro děti a mládež nabízí.

LITERATURA

KUBÍČEK, Miroslav: *Jesenické pohádky a pověsti*. SAHU, Olomouc 1992.

MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Paseka, Praha – Litomyšl 2004.

SIROVÁTKA, Oldřich: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, Brno 1998.

SIROVÁTKA, Oldřich: *Současná česká literatura a folklór*. ACADEMIA, Praha 1985.

ŠMAHELOVÁ, Helena: *Cesty folklórní pohádky k literatuře*. Krajské kulturní středisko České Budějovice, České Budějovice 1988.

ŠULEŘ, Oldřich: *Modrá štola a jiné pověsti z hor na severu*. Albatros, Praha 1985.

URBANOVÁ, Svatava: *Žánry, osobnosti, díla: historický vývoj žánrů české literatury pro mládež – antologie*. Ostravská univerzita v Ostravě, Ostrava 2005.

STRESZCZENIE

Baśnie i legendy na Jesenicku w czeskiej literaturze dla dzieci i młodzieży w 2. połowie XX w.

Przyczynek jest poświęcony legendom i baśniom na Jesenicku, zapisanym i opracowanym literacko w 2. połowie XX w., które przeniknęły do czeskiej literatury dla dzieci i młodzieży. Autorka przypuszcza, że najbardziej znanymi książkami z tego obszaru tematycznego, które pochodzą z regionu są: *Modrá štola* Oldřicha Šuleřa (1985) i *Jesenické pohádky a pověsti* Miroslava Kubička (1992). Przyczynek jest studium porównawczym ukazującym podstawowe cechy ich twórczości i opracowanie przez nich materiałów legend. Autorka prezentuje tematykę książek, opracowanie fabuły i języka. Na podstawie ogólnej analizy powstał obraz obu książek i ich charakteru literackiego. Šuleř i Kubiček opracowali legendy odmiennie, obu udało się jednak uchwycić atmosferę jesenických gór, ukazać środowisko i postacie w sposób barwny i indywidualny.

ZUSAMMENFASSUNG

Märchen und Sagen in der Region Jesenik in der tschechischen Literatur für Kinder und Jugendliche in der 2. Hälfte des 20. Jahrhunderts

Der Beitrag beschäftigt sich mit den Sagen und Märchen in der Region Jesenik, die in der 2. Hälfte des 20. Jahrhunderts aufgezeichnet und literarisch verarbeitet wurden und in die tschechische Literatur für Kinder und Jugendliche gelangten. Die Autorin ist der Meinung, dass der *Modrá štola* (Der blaue Stollen) des Oldřich Šuleř (1985) und die *Jesenické pohádky a pověsti* (Die Jeseniker Märchen und Sagen) von Miroslav Kubiček (1992) zu den bedeutsamsten Büchern aus der Region gehören, die diese Thematik bearbeiteten. Der Beitrag ist als vergleichende Studie konzipiert, die Grundzüge der Poetik beider Autoren und ihres verarbeiteten Materials der Sagen umfasst. Die Autorin verweist auf thematische Ähnlichkeiten und Unterschiede in den Büchern, in der Arbeit mit den Fabeln, den Sujet und der Sprache. Auf der Grundlage einer kurzen Analyse stellt sie ein Bild beider Bücher und auch der Autorenpoetik dar. Šuleř und Kubiček verarbeiteten die Sagen verhältnismäßig unterschiedlich, beiden gelang es jedoch die Atmosphäre der Jeseniker Berge zu erfassen und das Milieu und auch die Gestalten farbig und in ihrer Eigenart aufzuzeichnen.

In margine jazykové mapy Jesenicka po roce 1945

Mgr. Květoslav Growka, Státní okresní archiv Jeseník

Jedním z badatelských úkolů, jemuž zůstává naše jazykověda hodně dlužna, je proměna jazykové situace v československém pohraničí, které si pro náš účel vymezíme geograficky oblastí Jeseníků, po od-sunu původního obyvatelstva.

Můžeme si vytknout dvojí možný rozměr zkoumání:

– Synchronní pohled (z řec. *synchronos*, současný), který se zabývá zkoumáním současné, přítomné skutečnosti, její struktury a vztahů.

– Diachronní pohled (z řec. *dia chronú*, v čase) sleduje proměny a vývojové tendence určitého tématu v dějinách, v čase.

Zvláště z pohledu jazykové situace obojí směry patří k sobě a doplňují se. Předmětem zkoumání je mluva nových dosídlenců, kteří sem přicházeli z Hané, Valašska, Ostravska, jižní Moravy a Slovenska, tedy oblastí s dosud živým užitím dialektu. K nim přibyli slovenští reemigranti z Rumunska a Maďarska, Volynští Češi, sice v menší míře, ale své zastoupení měla i česká menšina v Chorvatsku. Tato první dosídlovací fáze se vyznačovala velkou proměnlivostí a nestálostí. Druhou vlnu dosídlenců tvořila řecká komunita, nejpozději přicházela druhá vlna Slováků a Romové (dobově označováni jako cikánské obyvatelstvo). Nelze zapomenout ani na okrajovou skupinu občanů německé národnosti, kteří směli ve svých domovech zůstat.

Tento „jazykový kotlík“ podléhal zákonitostem historického vývoje českého jazyka. V Čechách byly dialekty vytlačeny jakoby geograficky na okraj země obecnou češtinou (nespisovná podoba českého jazyka), zatímco na Moravě a ve Slezsku zůstávají přibližně geograficky stabilní. Vliv západního směru tohoto jazykového vývoje je pak nejvíce zřetelný v dialektech na Slovensku. Politický, ekonomický a sociokulturní vývoj společnosti vedl již od roku 1918 k masovému vlivu spisovného jazyka ve všech oblastech života konstituováním jeho hovorové podoby. Docházelo tak k dichotomickému pojetí jazyka z hlediska jediného mluvčího – jinak hovořil na veřejnosti (snaha o spisovnou češtinu) a jinak v soukromí. Česká lingvistika předpokládala, že dojde k naprostému vytlačení dialektů, kdy zůstanou de facto jen projevy folklorní tradice, o níž se bude ovšem muset vědecky pečovat, a jejich nahrazení hovorovou češtinou. Tyto eliminační procesy byly ve své nejradikálnější podobě nastartovány právě

Hanačka Božena Bombíková

v pohraničí. Během 50 let, tedy ve dvou generacích, se zde jazyková situace diametrálně proměnila ve prospěch hovorové podoby spisovného českého jazyka.

Na toto téma bylo zajisté napsáno v období našeho socialistického vývoje mnoho vysokoškolských prací, které však nepronikly ze zcela pochopitelných důvodů do populárně naučných periodik. Studenti psali referáty o jazykové situaci jedné rodiny – např. změna jazykové výbavy prostředí, odkud rodiče přišli, pod vlivem školní docházky jejich dětí. Nejzajímavější bylo vytváření jazykových map podle jednotlivých vesnic z různých pohledů, od lexikologie po fonetiku, např. záznam povídání žen čekajících ve frontě v prodejně Jednota, než přivezou nějaké zboží. Zde se daly kupř. dobře vysledovat nejen obecné tendence v přejímání jazyka (v období socialismu vliv ruštiny a frázovitosti jazyka politiky a hromadně sdělovacích prostředků), ale i přebírání slov z dialektů, později v 70. letech pak typických slovákismů jednotlivými mluvčími bez ohledu na jejich jazykový původ.

Autor tohoto příspěvku sledoval jazykovou komunikaci své rodiny, která přišla od Olomouce do pohraničí v roce 1946, aniž by měl pro to nějaké vyšší ambice než obdržení zápočtu. I přesto se po letech k práci vrací „in margine“ – na okraj tématu tohoto semináře jako podnět pro další badatele, kteří dnes mají naprosto nesrovnatelné publikační možnosti.

„Jazykový kotel“ mé vlastní rodiny byl velmi jednoduchý. Maminka Božena Bombíková pocházela ze Samotišek u Svatého Kopečka, kde se doma hovořilo hanácky. Vlivem školy však používala hovorovou podobu spisovného jazyka a ani při návštěvách příbuzných v Samotiškách se již k hanáčtině nikdy nevrátila. Otec Zdeněk, rodák z vedlejší vesnice Chválkovice, vyrůstal v jazykově česky spíše čistém prostředí, nejprve v dětském domově v Křelově a do 14 let pak v české menšinové škole internátní v německém Sobotíně (okr. Šumperk). Sledovat se dala především lexikální zásoba, do jejíž výbavy patřila mizející slova přejatá z němčiny, často výslovnostně zkomolená, zejména odborné termíny, popř. jednotlivá slova hanácká. Všechna pochopitelně patřila do nespisovné češtiny. Tato část slovní zásoby byla živá jen potud, pokud měl mluvčí na druhé straně komunikace osobu znalou, již nemusel jednotlivé výrazy vysvětlovat. Proto mimo vlastní rodinný kruh bylo její použití minimální, když tak bezděčné. Vědomě pak byla vytlačována z projevu při mé školní docházce a poté při styku s vnoučaty, až se z ní přibližně na počátku 70. let 20. století stal pouhý relikt. Vybereme jen jako ukázkou podstatná jména, přídavná jména a slovesa bez jejich hlubší jazykovědné analýzy, která by pro účel tohoto sborníku neměla význam.

podstatná jména:

ajzboňák = nádražák, pracovník Čs. státních drah

brutvan = menší pekáč

cviboch = piškotová buchta na plechu, půlená, plněná marmeládou, s polevou

firhaňky = závěsy u oken; táž závory železničního přejezdu

fusak = pytel z ovčí kožešiny pro malé dítě

galaty = kalhoty

glanc = lesk; *ztratit glanc* = pozbýt vážnosti, důvěry, resp. zesměšnit se

habaň = velký hřib

hacafin = milé pokárání malého dítěte (*ty hacafine*)

haföl = velké množství

hajzl = záchod (vulg.)

haluzňa = velká prostora, jako např. stodola

háro = dlouhé vlasy

koler = protivný člověk, který stále sekýruje, stěžuje si (vulg.)

kopáč = nadávka (vulg.)

kripl = mrzák

křidla = poklička k hrnci

kýbl = kbelík

lavor = plechové umývadlo
 lemra = nemohoucí člověk (vulg., *ležíš jak lemra*)
 lódna = velká nízká krabice (např. na svatební zákusky)
 mašinfýra = strojvůdce na železnici
 nácek = břicho (*nacpat si nácka* = přejíst se)
 náčení = nádobí
 paškál, ve smyslu *vzít někoho na paškál* = někoho pomlouvat
 paštěka = obličej, tvář (též čuňa; *chceš po paštěce?* = chceš dostat facku?)
 patoky = označení špatného pití
 pestvo = vylomeniny (*nedělej tu p.*)
 ponk = pracovní stůl, odkládací police
 poťap = blázen, idiot (vulg.)
 potěh = řemen užívaný k tělesným trestům
 póvl = nižší, opovrženíhodná společenská skupina
 putna, putýnka = dřevěné vědro s jedním uchem (*je mi to putna* = je mi to jedno)
 soplgejda = usoplenec, usmrkánek, dítě s rýmou
 sotůrek = batůžek
 stařa = babička
 štípaná = pusa s bolestivým štípnutím do tváře
 škarpa = zanedbaný příkop (*narodit se ve škarpě* = pochybný původ)
 škopek = větší dřevěná nádoba na vodu
 škraň = tvář
 šmajda = levá ruka (*nestříhej šmajdou!*)
 šmigrust – obchůzka a vyplácení děvčat pomlázkou na velikonoční pondělí
 šnytlich = pažitka
 šporhělt = kamna
 štáckripl = muž neschopný vojenské služby (tzv. modrá knížka)
 štokrle = dřevěná sedačka bez opěradla, horní deska byla na panty s ukládacím prostorem
 štreka = železniční trať
 štrycla = bochník chleba
 tatar = velikonoční vrbová pomlázka
 tróč = litý koláč na plechu, s sezónním ovocem a posýpkou
 ťula = hodný, neškodný blázeň
 zgarbí = veteš

přídavná jména:

gramlavý = nešikovný (g. *ruce*)
 rozglábený = otevřený (např. skříň, dveře)
 varchrlatý = nestojí to za nic, např. počasí
 zgrčený = schoulený (*sedíš tam jak grča*)

slovesa:

babóňat, též bloncat = bezmyšlenkovitě chodit z místa na místo, od ničeho k ničemu
 hrbócet = kručet v břiše
 nepaštěkuj! = neodmlouvej
 palancovat = motat se

podiví se ! = podívej se!

pozeglít = špatně umýt, odbýt, např. nádobí, okna...

vyglancovat = vyleštit

vyglancovat se = dát se do pořádku (do pucu, richtyku, parády), obléci se do gala

zavanglovat = zapotácet se, zatočit se hlava

jiné slovní druhy:

furt = pořád

kór = akorát

včil = nyní, teď

STRESZCZENIE

Na marginesie mapy językowej Jesenicka po 1945 roku

Autor zwraca uwagę na możliwość badania ligwistycznego języka osiedleńców na pograniczu po 1945 r., którzy przybyli z wnętrza Czech, Moraw, Słowacji, z terenów, na których, używano jeszcze dialektu. „Językowy kocioł” uzupełniali reemigranci: rumuńscy Słowacy, Czesi z Wołynia i Chorwacji. Do nich dołączyły społeczności Greków i Romów. Rozwój języka i społeczeństwa prowadził do eliminacji pierwotnej różnorodności i upodobnienia do czeskiego języka literackiego. Autor zanotował używane w jego rodzinie słowa, które już wyszły z użycia: przejęte z niemieckiego i gwary hanackiej.

ZUSAMMENFASSUNG

In margine einer Sprachenkarte der Jeseniker Region nach 1945

Der Autor verweist auf die Möglichkeiten der linguistischen Untersuchung der Sprachen der Übersiedler in die Grenzgebiete nach 1945, die aus dem Inneren Tschechiens, Mährens, der Slowakei und aus Gebieten kamen, wo noch Dialekt gesprochen wurde. Den „Sprachtiegel“ ergänzten Remigranten – rumänische Slowaken, Tschechen aus Volyné und Kroatien. An sie schlossen sich die Kommunen der Griechen und der Roma an. Die Entwicklung der Sprache und der Gesellschaft führten zur Beseitigung der ursprünglichen Sprachgestaltung zum Nutzen einer Angleichung an die tschechische Schriftsprache. Der Autor erfasste bei der Kommunikation in der eigenen Familie Worte, die so vergessen waren: Aus dem Deutschen und dem Dialekt der Hannei übernommene Worte.

III. MISCELLANEA

Opolski strój ludowy z początku XX wieku.

Zarys problematyki

Izabela Jasińska, Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu

Jednym z wielu przejawów kultury ludowej był strój – ubiór odświętny mieszkańców wsi. Przez słowo „strój” rozumie się ubiór, w przypadku którego funkcja reprezentacyjna była najistotniejsza. To specyfika chwili, specjalna okazja przesądzała o jego używaniu. Strój określał status społeczny osoby, która go nosiła np. czy była to kobieta – panna, mężatka, wdowa. Strój w końcu wskazywał moment obrzędu inicjacyjnego. Nie można też zapominać, iż strój ludowy nosili ludzie, którzy mieli indywidualne gusta. Ich upodobania również kształtowały model ubioru, który nosili. W gwarze śląskiej mówiono na strój *oblecenie po polsku* lub *oblecenie po chopsku*. To określenie wskazuje na status społeczny osób noszących tego rodzaju odzież odświętną – mieszkańców wsi. O ludowości stroju niewątpliwie decydował również krój, a zasadniczo jego prostota (prostokątne darte kawałki tkaniny), co świadczyło o jego archaiczności. Podobnym czynnikiem, świadczącym o pochodzeniu stroju z przeszłości, był rodzaj tkaniny, z jakiej go sztyto. Otóż na początku XIX wieku były to tkaniny samodiałowe, lecz już w XVIII wieku na Górnym i Dolnym Śląsku działały pierwsze fabryki włókiennicze produkujące początkowo płótno, potem zaś sukno. Stąd w XX-wiecznym stroju opolskim używano wyłącznie tkaniny pochodzenia fabrycznego.

Opolski strój ludowy należy do typu strojów górnośląskich, o czym decydują specyficzny prosty krój poszczególnych części odzieży, jak i jego forma. W niniejszym artykule zajmę się charakterystyką kobiecego i męskiego stroju z początku XX wieku.

1. Strój kobiecy

Jedną z charakterystycznych cech spódnicy w opolskim stroju ludowym był kształt sylwetki kobiecej przypominający snop. Otóż pod koniec XIX wieku panowała wśród elit społecznych moda na krynolinę, którą kobiety uzyskiwały poprzez nakładanie metalowych obręczy pod spódnicę, co powodowało wyraźne rozszerzenie jej średnicy. Oczywiście efekt ten chłopki osiągały w inny sposób, nakładając kilka spódnic. Tym sposobem uzyskiwano ową linię przybierającą kształt snopa. Oprócz krynoliny w owym czasie zamiast wierzchniego okrycia kobiety ubierały wielkie wełniane, kaszmirowe chusty napleczne, odzieżowe, które sprowadzano z dalekiej Turcji, stąd pochodzi ich nazwa „chusty tureckie”. I tę modę, wzorując się na wyższych sferach społecznych, przyjęto na opolskich wsiach.

Bielizna damska to długa koszula, z długimi (zima) lub krótkimi (lato) rękawami, o kroju poncho. Sztyto ją z białego cienkiego płótna, a wykańczano przy szyi i na dolnej krawędzi białą ozdobną koronką. Najbardziej prymitywną formą bielizny była *ciasnoch*, halka sztyta z dwóch prostokątnych kawałków płótna, zszytych i marszczonych w talii; by nie spadła u góry przytrzymał ją trok przebiegający z jednego ramienia do drugiego.

Ta część garderoby miała intymny charakter, co ilustruje przysłowie: *Bliska koszula ciała, ale bliższa skóra*, czy inne wskazujące na status społeczny, w tym przypadku plebejskie pochodzenie: *Bliższa koszula ciała niż sukmana*.

Biały kolor koszuli miał również symboliczne znaczenie. Otóż kolor oznaczał niewinność, czystość i nieskalanie, dziewictwo, stąd też brała się wiara w moc ochrony przed żądzami, kobietę uważano bowiem to za istotę grzeszną. Jej ciało kusiło do występku.

Inną częścią bielizny były reformy – majtki w formie krótkich spodenek pojawiały się sporadycznie, ich cechą charakterystyczną było rozcięcie w kroku.

Warto w tym miejscu poświęcić kilka słów tkaninom, z jakich sztyto *ancugi* – podstawowe komplety stroju zarówno damskiego, jak i męskiego. Dzieliły się one na letnie i zimowe. Letnie sztyto z cienkich tkanin (kretonu, flaneli) jako ubiory robocze, a stroje – z jedwabiu, rypsu, popeliny, szewiotu. Zimowe

szyto z grubszych, cieplejszych materiałów – aksamitu, wełny. Okryciem w formie płaszcza była ciepła barankowa chusta.

Na koszulę ubierano *jakłę* (*jupe*) – rodzaj kaftana, zapinanego z przodu na haftki lub guziki, często ukryte za ozdobnymi naszytami wzdłuż przedniego zapięcia w postaci barwnych aplikacji. Długie i zwężające się ku dołowi rękawy *jakli* często u szczytu ramienia, miały ozdobną bufkę, dolny brzeg zaś wykańczano nierzadko koronkową lamówką produkcji fabrycznej. Krój *jakli* w różnych regionach Opolszczyzny różnił się detalami: np.: w rejonie Opola były one z tyłu bardziej zaokrąglone, gdzie indziej – proste, przy dolnej krawędzi – obszyte ozdobną, koronkową *bordą*. *Jakle* zachowały swój rozkloszowany krój na całym Śląsku Opolskim. Ten fason ubioru zasadniczo nie wymagał krawieckiej ingerencji, jednakże w wielu wsiach krawcy szyli stroje ludowe.

W skład *ancuga* wchodziła również spódnica – *mazelonka*, która zachowała swój XIX-wieczny krój, składający się z płóciennego stanika (gorsza gatunkowo tkanina) oraz spódnicy szytej z tej samej tkaniny co *jakla*. Często w deszczowe dni, skoro było kilka warstw spódnic, tę na wierzchu trzeba było przed nim ochronić. Można było ją założyć na głowę, chroniąc jednocześnie spódnice i głowę przed deszczem.

Całość ubioru utrzymana była w ciemnych kolorach. Najbardziej popularne były kolory: brązowy, ciemnozielony, granatowy, a po I wojnie światowej – czarny. Niewątpliwie kolor czarny to barwa żałoby, jaką kobiety nosiły po poległych żołnierzach. Innym powodem używania koloru ciemnego był fakt, iż jest praktyczny, gdyż nie widać na nim brudu. Stroje szyte z aksamitu czy wełny nie były prane, dlatego że tkaniny te kurczą się pod wpływem wody. Ubiorów odświętnych używano okazjonalnie i po zdjęciu starannie je wietrzono, szczotkowano lub czyszczono skórką od chleba. Należy zauważyć, że stroje były bardzo kosztowne, przechodziły też z pokolenia na pokolenie.

Uzupełnienie kompletu stanowiły chustki i chusty. *Satki* – chustki na głowę – miały kwadratowy kształt, wiązano je pod brodą, najczęściej wykańczano frędzlami lub koronką. Chustki nierzadko produkowano fabrycznie z cienkiej wełny – *merinki*, *tybetki* czy trójkątne *szalejki*, ale również można było je kupić u kobiet, które wykonywały je na szydełku – wtedy nazywały się *peklówkami*, a ich brzegi wykańczano długimi jedwabnymi frędzlami. Podobnie jak całość ubioru, chustki były utrzymane w ciemnych, stonowanych kolorach (zieleń, brąz, czerni), rzadziej w jasnych – tych używano głównie w okresie letnim. Na chustkach często pojawiały się zdobienia w postaci barwnych haftów wykonanych jedwabnymi kolorowymi nićmi, ściąganiem płaskim, atłaskowym, łańcuszkowym, a w haftach ażurowych – dzierganiem i okrętkowym. Motywy zdobnicze to przede wszystkim kwiaty i gałązki w kompozycjach – bukietach i wiciach. Najbardziej popularnym motywem były róże w pełnym rozkwicie oraz w pączkach, najczęściej w różnych odcieniach koloru fioletowego. Inne kwiaty to: dzwonki, niezapominajki, tulipany, konwalie, fiołki, a spośród owoców winogrona. Kolorowe hafty znacznie ożywiały ciemne stroje, a ich dobór zależał od gustu użytkowniczek.

Innym typem chust były chusty odziewacze i naramienne, które noszono narzucone na ramiona, a w zimne dni otulały całe ciało kobiety, chroniąc ją przed chłodem. Jeszcze w XIX wieku noszono chusty białe, płócienne – *plachetki*, haftowane na ozdobnym rogu

Młoda kobieta pocz XX wieku, Opole

ściegiem ażurowym. W owym czasie upowszechniły się również wełniane lub wełniano-bawełniane chusty tureckie – *spigel* w kolorach: oranżowo-brązowym, zielono-żółtym, bordowym, czerwono-czarnym, zawsze we wzory tureckie – arabeski, palmety, ślimacznice. *Spigel* nosiła panna młoda podczas ceremonii ślubnej. Odmiernym rodzajem ogromnych chust były wełniane chusty barankowe (nierzadko z domieszką wełny wielbłądziej) albo w kratę: zielono-brązową, czarno-zieloną, brązowo-czarną, szaro-czarną.

Ozdobne wyszycia, podobnie jak na chustach, pojawiały się również na fartuchach, które ubierano na spódnicę. Charakteryzował je krój prosty – prostokątny kawałek tkaniny (atłasu, adamaszku, rypsu, rzadziej jedwabiu), lekko marszczony, wszyty w pasek. Innymi kształtami fartuchów były te szyte w formie trapezu lub z ozdobną falbaną, zakładkami, koronkami czy gipiurą.

Kolorystyka tej części ubiorów była różna: od jasnych – letnich, nieraz w kontrastowe atłasowe kwiaty, po ciemne – zimowe. Innym typem fartucha były *zapouski* – fartuchy robocze, szyte z płóciennych tkanin, kretonów, lecz zawsze w kolorze niebieskim. Kolor ten nie był przypadkowy, albowiem w połączeniu z bielą sprawiał wrażenie schludności. Oczywiście *zapouska* stanowiła uzupełnienie ubioru roboczego, który składał się również z *jakli* i *mazelonki*, lecz ubiór ten wykonano z gorszych gatunkowo tkanin, także płóciennych produkowanych przez śląskie fabryki.

Uzupełnieniem stroju były pończochy, również produkcji fabrycznej, na lato – jedwabne, a w zimie – wełniane, robione samodzielnie na drutach, lecz zawsze czarne lub brązowe. Stopniowo upowszechniły się pończochy, które nabywano w sklepach. Podobnie jak *strzewiki* – czarne skórzane buty do kostek z nieco podwyższonym obcasem.

Dziewczęta i kobiety zawsze nosiły długie upięte włosy, dzieliły je na środku głowy *na scieżkę*, zaplatając je w dwa warkocze, wplatając w nie czarną aksamitkę. To uczesanie nazywano polskim. Mężatki warkocze upinały *na nest*, zwany też *krązko* – czyli kok, chowany pod chustką.

2. Strój męski

Wielu badaczy twierdzi, że w połowie XIX wieku strój męski zaniknął. Na fakt ten złożyło się wiele czynników, między innymi zanik tkanin samodziałowych, a także liczne migracje za pracą. Strój i jego forma stanowiły ewidentną legitymację określonego pochodzenia, stąd by uniknąć identyfikacji, męż-

Młoda para lata 30 XX wieku

czyżni zaczęli nosić ubrania szyte według aktualnej mody elitarniej danego czasu. Podstawą ubioru była biała płócienna koszula z długimi rękawami, na początku XX wieku mankiety, przody – gors i kołnierzyki wymieniano. Istniały różne typy zarówno gorsów, np. faldowane lub półokrągłe, jak i kołnierzyków, np. niższe stojkowe z wyłożonymi rogami. Uzupełnieniem i niewątpliwą ozdobą każdej koszuli męskiej były krawaty – *ślipy*, zazwyczaj wiązane na podstawowy prosty węzeł. Na koszulę wkładano *ancug* – garnitur składający się z marynarki (jedno lub dwurzędowej), kamizelki z małą kieszonką na zegarek oraz spodni. Wszystkie te części garderoby szyte były z jednakowej tkaniny, najczęściej była to wełna dobrej jakości. Pod spodnie wkładano kalessy – cienkie płóciennie lub bawełniane na lato, a w zimie – ciepłe barchanowe. Na stopy początkowo wkładano onuce, a w czasie późniejszym pojawiły się pierwsze skarpetki, które można było nabyć w sklepach. Uzupełnieniem ubioru były skórzane buty, trzewiki do lub powyżej kostki, lecz zawsze w czarnym kolorze.

Tak ubranemu mężczyźnie nie mogło zabraknąć nakrycia głowy, bez którego nie można było wyjść na dwór. Na zimę była to czapka barania lub *pudłówka* z futra baraniego o niewielkiej główce z otokiem, którą nosili starzy mężczyźni, młodszy ubierali kapelusze filcowe, robione według najnowszej mody. Najbardziej popularnym był *koubuk* z płaską główką i szerokim rondem, nowszy typ to *copka* – nieznacznie przypominająca melonik. Nakrycia głowy, podobnie jak całe ubranie były utrzymane w ciemnych czarnych tonacjach.

3. Stroje obrzędowe

Stroje obrzędowe to stroje używane podczas ceremonii inicjacyjnych, w celu zaznaczenia wyjątkowości chwili przejścia z jednej kategorii wiekowej do drugiej.

3.1. Chrzest

Dziecko chrzczono już w kilka dni po narodzeniu, albowiem w początku XX wieku umieralność niemowląt była bardzo duża. Do chrztu ubierano je w białą koszulkę i wkładano do becika, nakrytego dla dziewczynki w różową, a dla chłopca w niebieską kapkę. Do kapki przypinano mirtowy wianuszek, na znak, że dziecko jest niewinne.

3.2. Pierwsza Komunia Święta

Dziewczynki ubierano w białe *jakle* i *mazelonki*. Spódniczka z reguły była krótsza, bo sięgała do połowy łydki. Obowiązkowo włosy spinano do góry i ozdabiano mirtowym wiankiem symbolizującym niewinność. Na fotografiach z początku XX wieku osoby przystępujące do tego sakramentu trzymają w rękach modlitewniki oraz świecę gromnicę. Chłopcy kolei ubrani byli w ciemne garnitury, jednakże ich spodnie również sięgały do połowy łydki.

3.3. Ślub

3.3.1. Strój panny młodej

Strój ślubny był bardzo kosztowny. Wiele panien zarabiała więc na jego kupno, wynajmując się jako służące do zamożnych miejskich i wiejskich domów. Młodzi mężczyźni zaś wyjeżdżali do pracy w głąb Niemiec albo wykonywali zawody rzemieślnicze. Mężczyzna bowiem musiał zapewnić nowej rodzinie byt. Ślubne *ancugi* zarówno męski, jak i kobiece zamawiano u krawców.

Strój panny młodej składał się z czarnej, często aksamitnej *jakli* i *mazelonki*. Oznaką jej panieństwa był zaś mirtowy wianek na głowie, symbolizujący niewinność, a jego zielony kolor utożsamiano z płodnością, zdolnością do prokreacji. W początku XX wieku wianek obejmował całą głowę, a w czasach późniejszych przyjął formę mirtowego stroika – *tkunki*, mocowanego na czubku głowy. Jeśli za mąż wychodziła panna z dzieckiem lub wdowa, to wtedy na głowie miała białą chustkę, której róg najczęściej ozdabiały hafty w zielone gałązki. Dodatkową dekoracją stroju panny młodej był biały fartuch przybrany gałązkami mirtu, czasem ułożonymi w wianuszki, czasem w gałązki. Białe fartuchy nierzadko haftowano w drobne zielone gałązki. Równie drogą, podobnie jak cały strój, ozdobą panny młodej była ogromna chusta turecka – *spigeltuch*, zakładana na ramiona. Na niektórych fotografiach, zwłaszcza tych z początku XX wieku, widać również biżuterię – broszki przypinane tuż przy zapięciu *jakli* przy szyi oraz kolczyki.

Szczególnie jedna z fotografii jest bardzo ciekawa, wykonana została w Opolu w zakładzie fotograficznym przy ul. Krakowskiej (główna ulica Opola). Zdjęcie ukazuje młode małżeństwo: panna młoda

ubrana jest w tradycyjny strój śląski, lecz górną część *jakli* dekoruje niewielka pelerynka z białej koronki, z wysoki kołnierzem opasującym szyję. Również fryzura panny młodej, przypomina fryzury modnych secesyjnych dam. Młody małżonek ubrany jest w garnitur szyty według XX-wiecznej mody. Jego twarz zdobią pokręcone do góry wąsy. Zdjęcie to udowadnia fakt, iż moda elitarna miała niebagatelny wpływ na kształtowanie się stroju ludowego.

W latach 40. XX wieku strój panny młodej zaczął się zmieniać. Na śląskich wsiach pojawiły się pierwsze suknie ślubne w kolorze białym i nakrycie głowy w postaci welonu – *szlajera*. Fakt ten potwierdzają fotografie, na których tylko *starki* ubrane są w tradycyjne stroje ludowe.

3.3.2. Strój pana młodego

Podobnie jak cały komplet, strój pana młodego już pod koniec XIX wieku zatracił swój ludowy (tradycyjny) charakter. Podczas uroczystości pan młody ubrany był w *ancug* szyty u krawca z ciemnej wełny według aktualnej mody. Na białą płócienną koszulę ubierano marynarkę, która często przybierała formę fraka – wieczorowego ubioru męskiego, z długimi wyłogami z tyłu oraz kamizelka. Do kłapy marynarki przypinano *woniaczkę* – mirtowy wianuszek lub bukietik mirtu z jedwabną wstążką. Koszulę przy szyi ozdabiał krawat lub muszka. Głowę pana młodego ozdabiał kapelusz albo cylinder.

3.4. Pogrzeb

Przed pogrzebem należało ubrać umarłego w określony strój. W przypadku dzieci było to ubranko białe, przypominające chrzcielne, a jeśli zmarła panna lub młoda mężatka, ubierano ją na biało w ubiór weselny, podobnie odbywało się w przypadku kawalera. Dziewczynie ubierano na głowę mirtowy wianek czy welon. Jeśli umierały starsze osoby ubierano je na czarno. Nie można było zapomnieć o butach, bo nieboszczyk nie może pójść do nieba boso. Do trumny często wkładano ulubione rzeczy zmarłego, modlitewnik oraz święte obrazki, zwłaszcza w przypadku dzieci. Obrazki te kładły do trumny jego krewni, czy koledzy.

Podana charakterystyka opolskiego stroju ludowego dotyczyła XX wieku. Jednakże w XXI wieku zjawiska dotyczące tej problematyki są w wyraźnym regresie. W wielu miejscowościach Śląska Opolskiego niemal zupełnie zarzucono noszenie tradycyjnego ubioru ludowego, zastąpiła je współczesna moda, nawet wśród starszych osób. Sytuacja ta spowodowana została przez kilka czynników m.in. zwłaszcza po II wojnie światowej nastąpiły liczne migracje ludności zarówno ze wsi do miast, jak i między regionami Polski. Strój ludowy jako swoiste świadectwo pochodzenia regionalnego świadczył o tym dobitnie, zatem aby stać się anonimowym, przestano go nosić. Inną przyczyną było kojarzenie stroju ludowego z zajęciem rolniczym, pochodzeniem ze wsi. Natomiast ubiór elitarny, przez mieszkańców wsi zawsze był postrzegany w kategoriach awansu społecznego i swojego rodzaju nobilitacji. W konsekwencji świadczył o nowoczesności.

Współcześnie istnieje wiele inicjatyw wpływających ze środowisk wiejskich, mających na celu rewitalizację tradycyjnego stroju ludowego z regionu Opolszczyzny.

Młoda para początek XX wieku, Strzelce Opolskie

BIBLIOGRAFIA (w wyborze)

BAZIELICH B., *Stój opolski, Atlas polskich strojów ludowych*, Wrocław 2008.

BAZIELICH B., *Śląskie stroje ludowe*, Katowice 1988.

VOUCHER F., *Historia mody. Dzieje ubiorów od czasów prehistorycznych do końca XX wieku*, tłum. P. Wrzosek, Warszawa 2009.

NALEWAJSKA L., *Moda męska w XIX i na początku XX wieku*, Warszawa 2010.

RESUMÉ

Opolský lidový kroj na počátku 20. století. Nástin problematiky

Opolský lidový kroj patří k typu hornoslezských krojů. Mužský kroj v polovině 19. století zanikl, muži nosili oděv podle aktuální módy. Zato ženský kroj si uchoval původní ráz. Jedním z charakteristických rysů opolského kroje je tvar sukně, který ženě vytvářel siluetu snopu. Autorka popisuje jednotlivé části kroje, značnou pozornost věnuje různým druhům šátků. Jestliže kroj měl především reprezentativní funkci a označoval společenský statut osoby, která ho nosila, byl též uzpůsoben mezníkům v životě člověka, jimiž byly křest, první přijímání, svatba a pohřeb.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Oppelner Volkstracht zu Beginn des 20. Jahrhunderts. Skizze der Problematik

Die Oppelner Volkstracht gehört zum Typus der oberschlesischen Trachten. In der Mitte des 19. Jahrhunderts verschwand die Männertracht, die Männer trugen Kleidung nach der aktuellen Mode. Dagegen überlebte die Frauentracht in ursprünglicher Art. Einer der charakteristischen Züge der Oppelner Tracht ist die Form des Rockes, die der Frau die Silhouette einer Getreidegarbe gibt. Die Autorin beschreibt die Einzelteile der Tracht, sie widmet besondere Aufmerksamkeit den verschiedenen Arten von Kopftüchern. Wenn die Tracht vor allem eine repräsentative Funktion hatte und die gesellschaftliche Stellung der Person bezeichnete, die sie trug, wurde sie an die Meilensteine im Leben des Menschen, wie dies die Taufe, die Kommunion, die Heirat und der Tod waren, angepasst.

Lauby na Śląsku Opolskim

Elżbieta Wijas-Grocholska, Muzeum Wsi Opolskiej w Opolu

Dawne budynki mieszkalne budowano w odpowiednio w wybranym miejscu i kierunku stron świata. Główne izby i wejście do drewnianej chałupy skierowane były w dającym więcej światła i ciepła kierunku południowym, wschodnim lub zachodnim. Od północy umieszczano komory bez okien i pomieszczenia gospodarcze. Drzwi budynków XVIII i XIX wiecznych nie należały do zbyt szczelnych. Zazwyczaj nie osłonięte od wiatrów, nie izolowały należycie sieni od deszczu, śniegu i zimna, co powodowało zamakanie progu i sieni oraz oziębianie wnętrza chałupy. Pierwsze budynki murowane budowano na planie starej chałupy lub ją obmurowywano, dlatego niektóre z najstarszych domów murowanych nie różniły się w swych proporcjach od budynków drewnianych. Budynki z końca XIX w. były już większych rozmiarów; przy ich budowie uwzględniano potrzebę zwiększenia przestrzeni mieszkalnej oraz dekoracyjności wystroju zewnętrznego.

Rozwijający się w II połowie XIX w. transport kolejowy, a wraz z nim turystyka, zwłaszcza do górskich kurortów, które wtedy na Śląsku (Szczawno Zdrój, Polanica, Kudowa, Duszniki, Łądek Zdrój, Cieplice, Karpacz, Szklarska Poręba itp.) licznie budowano w stylu określanym jako styl „szwajcarski”, bazującym na drewnie i bogato zdobionych nowych elementach architektury przy murowanych domach, jak tarasy, balkony-loggie, ganki i werandy, spowodowały, że w ostatniej ćwierci XIX wieku, w budownictwie środkowej Europy rozpowszechniła się poprzez wyżej wspomnianą zabudowę uzdrowisk podgórskich, a następnie budowę różnego rodzaju budynków przeznaczonych dla administracji folwarcznej, maniera tyrolsko-szwajcarska, która przedostała się również na wieś. Na śląskiej wsi pojawiła się głównie w konstrukcji i kształcie dachu murowanych domów, zwanym śwajcercdachem oraz modą na dobudowywanie przed wejściem do budynku mieszkalnego przystawki nazywanej z niemiecka laubą.¹ Lauba stanowiła odrębny element architektoniczny, nie związany konstrukcyjnie z budynkiem mieszkalnym. Był to drewniany, a później często murowany, zróżnicowany wymiarami, niewielki obiekt stawiany przed wejściem istniejących domów.

Od początku, nawet niezbyt duże, drewniane lauby wykonywano z ozdobnie ułożonych i wycinanych desek oraz profilowanych słupków. Z czasem przekształciły się one w obszerne, oszklone i zamykane werandy.² Szybko stały się bardzo modne i popularne. Praktycznie przy każdym domu mieszkalnym, jak wspominają starzy mieszkańcy,³ pojawiały się mniej lub bardziej ozdobne ich formy. Było ich tysiące. Na Śląsku Opolskim, na terenach zamieszkałych przez ludność rodzennie śląską – występują pod nazwą *lauba*.⁴ Nazwa ta pojawiła się na Śląsku Opolskim wraz z tym elementem architektury z terenów Niemiec i jest używana w całym rejonie zamieszkałym przez ludność miejscową. Ludność napływowa, która zamieszkała na Śląsku Opolskim po 1945 r. używa nazwę *gank*.⁵ Największą popularnością cieszyły się lauby w okresie od końca XIX w. aż do II wojny światowej; po tym okresie drewniane lauby ulegały zanikowi na rzecz laub murowanych i betonowych. Tylko nazwa pozostała ta sama.

Pierwotna funkcja laub ograniczała się do celów wyłącznie praktycznych, ochronnych; stanowiły

Raclawiczki

one ochronę przed wiatrem, zamakaniem drzwi, progu i sieni w okresie letnim oraz zasypywaniem ich przez śnieg w okresie zimowym. Przy niewielkich domach mieszkalnych były też dodatkową powierzchnią do różnych codziennych prac w okresie niepogody. Służyły one – i do dziś służą – jako miejsce przechowywania drewna i węgla na opał, suszenia bielizny, ziół, nasion, grzybów, pestek dyni, wietrzenia pościeli, przechowywania narzędzi i podręcznych sprzętów domowych. Oszklone werandy w niektórych domach pełniły w okresie zimy *Kochłowice lauba bariera*

rolę spiżarek, a w lecie służyły do przesuszania odzieży itp. Ponadto spełniały też dodatkową funkcję społeczną – były miejscem przyjmowania obcych, których zazwyczaj nie wpuszczano do wnętrza domu, miejscem spotkań z sąsiadami, odpoczynku i pogawędek w letnie dni powszednie oraz spotkań towarzyskich i sąsiedzkich w dni świąteczne.⁶ W czasie ważnych świąt, Zielonych Świątek i uroczystości rodzinnych, jak wesela były dekorowane przy pomocy zieleni oraz ozdobnie powiązanych wstążek.

Drewniane lauby wykonywano w prostej technice szkieletowej, składającej się z 4–10 krawędziaków o przekrojach w kształcie kwadratów lub prostokątów i wymiarach 7 x 7 cm, 8 x 8 cm, 9 x 9 cm lub 7 x 9 cm, 8 x 10 cm, sporadycznie nawet do 12 cm oraz różnie opracowanych oszalowaniach z listew i desek. Najczęściej tworzone były z drewna świerkowego i sosnowego.

Podstawową konstrukcję tworzyły słupy, wsparte na podwalinie lub wpuszczone w podmurówkę. Słupy te stężone były ryglami, tworzącymi poręcz bariery oraz od góry oczepami, na których spoczywały krokwie daszku. W większości spotkanych laub oczep w elewacji frontowej spoczywał bezpośrednio na słupach. Oczepy w elewacjach bocznych od frontu opierały się na oczepie frontowym, a od tyłu albo na słupach albo niekiedy wpuszczane były w otwory ścian budynku. Końcówki oczepów najczęściej wykończano mało skomplikowanym profilem.

Płatew kalenicowa oparta była jednym końcem, od frontu, na słupku umieszczonym na osi oczepu frontowego, a drugim końcem albo na słupku oczepu tylnego albo sporadycznie również wpuszczono ją w ścianę domu. Na płatwi i oczepach rozpięte były 2–6 par krokwie; do których przybijano łąty pod dachówkę lub deski pod papę.

Lauby najczęściej pokrywano dwuspadowym daszkiem z dość dużymi okapami o niewielkim nachyleniu, tworząc niewielki szczyt, wykończony mniej lub bardziej dekoracyjnie. Przy daszkach dwuspadowych obramienia trójkątnego szczytu tworzone były przez dwie krokwie, podparte słupkiem na osi

trójkąta. Wysunięte ozdobnie profilowane końce krokwi podtrzymywały okapy boczne, a końce płatwi – okap szczytowy. Daszki najczęściej pokrywano dachówką karpiówką, rzadziej dachówką buncłówką, cementową, papą oraz sporadycznie blachą. W większości laub wszystkie elementy konstrukcyjne wykonywano za pomocą połączeń ciesielskich, bez użycia łączników żelaznych.

Typowa lauba składa się ze ścian z wydzielonym otworem wejściowym, leżącym na nich dachu oraz szczytu wydzielonego między oczepem, a krokwiami przy dwuspadowych daszkach. Ściany typowej lauby składają się z węższych ścianek frontowych występujących przy otworze wejściowym oraz ścian bocznych. Do rzadkości należą lauby bez ścianek frontowych. W przypadku wejścia z boku występują dwie krótsze ściany boczne (jedna z otworem wejściowym) oraz jedna dłuższa, równoległa do ściany domu.

Przestrzeń międzysłupowa w zdecydowanej większości laub dzieli się na określone elementy:

- wydzielone poziomymi ryglami bariery (od podwaliny do rygla)
- przestrzeń od rygla do oczepu – dalej przestrzeń nad rygłem
- otwór wejściowy do lauby

Bariery były najmniej ozdobną częścią laub i można je podzielić na dwa typy:

- bariery pełne deskowe,
- bariery z tralkami deskowymi.

Dominowały bariery pełne deskowe. W większości laub były ławki umieszczone przy obu ich bocznych ścianach przy wejściu umieszczonym na wprost drzwi. Najczęściej ławki te związane były konstrukcyjnie z laubą, ale zdarzały się też ławki wolnostojące. Zazwyczaj ławkę stanowiły proste deski, konstrukcyjnie umocowane między ścianą domu, a frontową ścianą lauby, wzdłuż ścianek bocznych, czasami podparte pośrodku długości.

Wejście do lauby było umiejscowione na wprost drzwi wejściowych do budynku mieszkalnego, bez dodatkowych drzwi. W kilkunastu przypadkach występowały drzwi lub drzwiczki w formie sztachetowych furtek lub niskich drzwi deskowych tzw. półdrzwiczek, czasami ozdobnie profilowanych. Półdrzwiczki miały przede wszystkim funkcję praktyczną – zabezpieczały wejście do wnętrza domu, zwłaszcza w okresie letnim, przed zwierzętami i ptactwem domowym.

W przestrzeni od rygla do oczepu czyli w przestrzeni ścian nad barierą skupiła się najbardziej dekoracyjna część laub. Powyżej barier wiele laub nie posiadało żadnych dodatkowych elementów, ale zdecydowana ich większość była przeróżnie olistwowana, okratowana i oszklona, zabezpieczając w ten sposób ich wnętrza przed ptakami, wiatrem, zimnem. Zadziwiająca jest wręcz pomysłowość ludzka w rozwiązywaniu i ozdabianiu tak niewielkiego elementu architektury. Trudno uwierzyć, jak niewyobrażalną ilość rozwiązań plastycznych można stworzyć z ułożenia listewek o przekroju 1 x 3 cm lub 1,5 x 3 cm lub 2 x 3 cm. Począwszy od najprostszych pionowych listew, listew ułożonych ukośnie w prawą stronę, w lewą stronę, w dwóch rzędach, trzech rzędach itp., listew ułożonych w kraty proste, kratki, kratki ukośne, kratki mijające się, w romby aż do wyszukanych wycięć i łuków wymagających dużych umiejętności stolarskich i snycerskich przy obróbce drewna. Układy te trudne do opisanie, najlepiej zilustrują zdjęcia wybranych laub.

Najważniejszą częścią lauby była przede wszystkim ściana frontowa ze szczytem dwuspa-

Górki – póllauba

dowego daszku. Stanowił go trójkąt wydzielony przez oczep frontowy i dwie krokwie dachu, podparte pośrodku słupkiem. W szczycie zwanym po śląsku *giblem* przeważnie skupiał się cały kunszt artystyczny i inwencja wykonawcy lauby. Zdobnictwo szczytów można z grubsza pogrupować na: – szczyty bez ozdób, – oszalowane deskami ułożonymi pionowo, – z nabitymi pionowymi listwami, deskami zakończonymi wycięciami w kształcie trójkątów, zaokrągleń, łuków itp., ażurowe ze snycerskimi, wyciętymi formami i motywem roślinno-geometrycznym, – wykonane z listewek ułożonych pionowo, ukośnie, w kratkę, w romb itp., – z motywem słonecznym, z listewkami rozchodzącymi się promieniście, – z szybami i szczyty różne. Szczytom towarzyszą dodatkowe elementy ograniczające i wieńczące: wiatrownice i pazdury.

Wiatrownice, wiatróvky, po śląsku *scytówki* – ograniczały krawędzie połaci dachowych, zasłaniając zakończenie pokrycia dachu. Były to najczęściej proste deski, dochodzące do siebie na styk pod kątem w kalenicy daszku. Czasami posiadały formę ozdobną z jednej strony, najczęściej powtarzalny motyw z ozdobnymi wcięciami lub wycięciami, występujący w górnej lub dolnej części wiatrownicy.

Pazdury zwane gwarowo „*riża*”, „*ozdoba wyróżniona*” nie występowały przy każdej laubie. To pionowe nasady ozdobnie wycięte z kawałka drewna, wieńczące szczyt dachu lauby w kalenicy. Umocowane były różnie: przybite na wierzch stykających się w szczycie wiatrówek, ale również często wiatróvky dochodziły na styk do przybitego wcześniej pazdura. Kształty pazdurów były bardzo urozmaicone: od prostych rombów czy desek o trójkątnym zakończeniu poprzez różne formy aż do skomplikowanych wycinanych form kwiatu tulipana.

Osobną kategorię stanowiły lauby z wejściem usytuowanym z boku, lauby na wysokiej podmurówce oraz półlauby, które autorka tak nazwała dla ułatwienia typologii,⁷ ponieważ posiadają one tylko górną część czyli dwuspadowy daszek ze szczytem oraz fragmenty słupków przy ścianie i osłaniają tylko górną partię drzwi. Właściciele nazywają je laubami. Dużą liczebnie grupę stanowią lauby zarośnięte czy zrośnięte z pnączami, tworzącymi w całości urocze kompozycje. Najczęściej obsadzone były przez właścicieli dzikim winem, rzadziej bluszczem i winogronem, a najrzadziej kwiatami, a zwłaszcza różami jak w Czeskiej Wsi.

Kilkanaście z laub nigdy nie było wcześniej pokrytych żadną farbą. Zdecydowaną większość pomalowano farbą olejną w różnych odcieniach zieleni; rzadziej w modnym niegdyś kolorze, tzw. ugru, a sporadycznie w kolorze niebieskim, szarym, beżowym. W latach 90 tych XX w. wiele z nich przemalowano w modnym kolorze brązu.

Twórcami laub byli głównie cieśle i stolarze. W dawnych cechach obowiązywały wędrówki czeladnicze, które powodowały nabywanie przez wędrującego czeladnika, umiejętności nie znanych w jego rodzinnej miejscowości. To sprawiało, że wokół niego powstawały podobne wytwory jego rak, ale odmienne od tych do tej pory stosowanych

Kolekcja Muzeum Wsi Opolskiej

w tym regionie. Dawni cieśle i stolarze byli prawdziwymi mistrzami w swoim zawodzie. Przyuczani do zawodu od dzieciństwa, przechodzili praktycznie kolejne szczeble nauki w zawodzie. W niektórych rodzinach rzemiosło dziedziczone w rodzinie. Z powodu braku pracy na miejscu, niejednokrotnie rzemieślnicy zmuszeni byli do wędrówek za pracą (na tzw. Saksy), skąd wracając przynosili z sobą nowinki techniczne, nowe technologie, nowe wzory, co niewątpliwie widać w ogromnym urozmaiceniu kształtów i wzorów śląskich laub.

Lauby murowane i betonowe to osobna grupa, która powstawała już od początku XX w., równoległe do laub drewnianych lub budowana była w ich miejsce, a która w tej chwili jest formą dominującą, ponieważ nazwa na te murowane przybudówki przed głównym wejściem do domu pozostała ta sama.

Autorka opracowania zachwyciła się jedną z laub w 1996 r. i zaczęła je dokumentować przy pomocy najprostszego aparatu fotograficznego. Do wystawy poświęconej laubom w 1997 r. udokumentowała na fotografii ok. 120 laub. Wiele z nich w międzyczasie popadło w ruinę lub zostało rozebranych, ale niektóre doczekały się remontu i dalej cieszą swym widokiem nie tylko ich właścicieli. Muzeum w tej chwili posiada na inwentarzu 6 laub: jedną przekazaną w darze oraz 5 zakupionych od właścicieli, którzy sprzedali je z powodu rozbiórki budynku, przy którym stały. Od paru lat znów pojawiła się moda na dobudowywanie do nowych budynków drewnianych laub i mimo, że konstrukcja ich pozostała ta sama, to jednak ich wygląd jest prosty, mało dekoracyjny. Dawne lauby i ich wykonawcy, rzemieślnicy artyści, odeszli wraz z ubiegłymi wiekami.

PRZYPISY

1. Zob. M. GLADYSZOWA, *Górnośląskie budownictwo ludowe*, [w:] Biblioteka Etnografii Polskiej, 1978, nr 35, s. 137.
2. Zob. M. GLADYSZOWA, *Budownictwo ludowe w Siołkowicach Starych*, [w:] Etnografia Polska. T. I, Wrocław 1958, s. 212.
3. Materiały pozyskane podczas badań terenowych do wystawy pt. *Lauby na Śląsku Opolskim*, która prezentowana była według scenariusza i aranżacji autorki w 1997 r. w Muzeum Wsi Opolskiej w Opolu. Autorka w latach 1996–2012 udokumentowała na fotografiach analogowych i cyfrowych ok. 450 istniejących laub.
4. Słowo Die Laube (niem.) znaczy altana, w budownictwie – podcień.
5. Słowo Der Gang (niem.) znaczy wejście. Ganek – jest to spolszczenie poprzez dodanie końcówki – ek.
6. Zob. L. DUBIEL, *Zabytkowe i współczesne budownictwo chłopskie na wsi gliwickiej*, [w:] Biblioteka „Zeszytów gliwickich”, etnografia nr 1, Gliwice 1971, s. 59.
7. Zob. Elżbieta WIJAS-GROCHOLSKA, *Lauby, Architektura wsi Śląska Opolskiego*. Opole 2009.

ZUSAMMENFASSUNG

Vorbauten auf dem Gebiet des Oppelner Schlesiens

In der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts führte die Entwicklung der Eisenbahn, des Bäderwesens und des Tourismus zu einer Veränderung des architektonischen Stils in Mitteleuropa. Insbesondere in den Bädern tauchte eine Architektur im „Schweizer“ Stil auf, basierend auf Arbeiten in Holz – die Steinhäuser wurden mit hölzernen Veranden, Balkonen, Loggien und Terrassen verziert. Im letzten Viertel des Jahrhunderts verbreiteten sich diese Elemente auch in der schlesischen Dorfarbeit. Vor dem Hauseingang wurden hölzerne Anbauten errichtet, später auch gemauerte und geschlossene Veranden. Nach dem zweiten Weltkrieg verschwanden diese Objekte allmählich mit dem Zuzug einer neuen Bevölkerung. Neben einer Verschönerungsfunktion hatten die Veranden auch ein praktisches Ziel: Sie bewahrten den Eingang zum Haus vor Wettereinflüssen. Außerdem konnte hier Brennmaterial abgelagert werden, hier wurden Wäsche oder aber Pilze getrocknet. Ausreichend große Veranden dienten im Sommer auch als „Empfangssalon“, als Räumlichkeiten für Geselligkeit. Die Autorin führt im Text etwa 450 Objekte an, die sie in den Jahren 1996–2012 kartiert hat. Das Oppelner Dorfmuseum besitzt in seiner Sammlung 6 Exemplare.

RESUMÉ

Verandy na území Opolského Slezska

V 2. polovině 19. století podnítl rozvoj železnice, lázeňství a turistiky změnu architektonického slohu ve střední Evropě. Zejména v lázních se objevila architektura ve „švýcarském“ stylu, založená práci se dřevem – zděné domy zdobily dřevěné verandy, balkony, lodžie a terasy. V poslední čtvrtině století se tyto módní prvky rozšířily i do slezské vesnické architektury. Před vchodem do domu byly přistavovány dřevěné přístřešky, později i zděné a uzamykatelné verandy. Po 2. světové válce s přílivem nového obyvatelstva tyto objekty postupně podléhaly zániku. Vedle okrasné funkce měly verandy i praktický účel: chránily vchod do domu před vlivy počasí. Dále zde mohlo být uskladněno topivo, sušilo se tu prádlo či hříby atd. Dostatečně velké verandy sloužily v létě i jako „přijímací salón“, společenská místnost.

Autorka podává v textu typologii cca 450 objektů, které zmapovala v letech 1996–2012. Muzeum opolské vesnice má ve své sbírce 6 exemplářů.

Architektura a využití jesenického domu na příkladu areálu kosárny v Karlovicích ve Slezsku

PhDr. Ľubica Mezerová, Muzeum v Bruntále

Objekt bývalé kosárny (název historicky odvozený od hlavního produktu výrobní činnosti) v Karlovicích je z hlediska architektury tvarově i dispozičně ojedinělý. Jedná se o vzácně zachovaný dům odpovídající kdysi typické architektuře příslušného regionu v Jeseníkách (údolí horní Opavice a horní Opavy) – dům s krytým zápražím nebo pavlačí. Samotná budova kosárny představuje patrovou stavbu. Přízemí a dva sklepní prostory s valenou klenbou jsou zděné z lomového kamene. Patro a štíty jsou hrázděné a bedněné, přičemž prkna zejména na štítech plní funkci stabilizačního prvku – drží pilinovou výplň stěn. Kolem patra je po celém obvodu budovy umístěna dřevěná pavlač krytá stříškou, mající i funkci podlomenice. Pavlač byla dříve přístupná z komunikace jednoduchým dřevěným schodištěm. Vysoká střecha s prosvětlovacími vikýři („volská oka“) a přilehlé kabřince ve vrcholech obou štítů jsou kryty šindelem. Oba kabřince jsou na bednech opatřeny datačními údaji a zobrazením výrobních produktů a prostředků. Zakončuje je kovová korouhvička a plechová dekorativní makovice. Nad střechu se vypínají tři komíny z cihlového režného zdiva jako pozůstatek změny vnitřního využití objektu od 19. století – ubytování třech rodin.

Trojdielná dispozice přízemí odpovídá tradičnímu jesenickému domu, i když zkrácenému, protože nemusel plnit další hospodářské funkce. Je v něm zakomponovaná i další trojdielná dispozice určená k řemeslné činnosti a později k bydlení se samostatným vstupem z malé pavlače na východní straně, z níž se vstupuje do zaklenutého sklepa. Hlavním vstupem s dvoukřídlými dveřmi ze severu se vchází do široké chodby. Z ní jsou přístupné dvě místnosti v přízemí, výměnek, další sklep s valenou klenbou, dřevěná veranda a schodiště do pater. Stěny přízemí jsou omítané. Obě patra s bedněnými stěnami jsou vzájemně propojena centrálním jednoramenným schodištěm, představují bydlení pro dvě rodiny, proto mají dispozici jinou. Ve 2. NP středová chodba rozděluje objekt po délce, ve 3. NP jsou pokoje přístupny

Kosárna po roce 1921, archiv Muzea v Bruntále

již přímo ze schodišťového prostoru. Podkroví přístupné dřevěným žebříkovým schodištěm je volné, rozdělené pouze sloupy stojaté stolice. Všechny místnosti jsou kryty trémovými stropy – v přízemí odhalenými, v patrech bedněnými. Okna jsou dvou a trojkřídla tabulková, dveře kazetové, pouze jedny svlakové. Do zahrady jsou dva východy; jeden z dřevěného zápraží a druhý přes dřevěnou verandu.

K hlavní budově patřily původně objekty hamrů, kaplička, dřevěný mlýn (po požáru nahrazen pátrovým zděným strojním mlýnem na druhé straně náhonu), prkenný seník, roubené stáje a zděná původně částečně roubená piliřová stodola.¹ Z uvedených součástí původního areálu se dochovaly: průjezdná trojdílná zděná omítaná stodola kosodělného půdorysu s průjezdným mlatem, zděný chlév s kurníkem a dochovaným stáním pro kozu, vepře a krávu, žumpa a jedna zeď terasy z lomového kamene, na které stával dřevěný mlýn a stáje. Strojní mlýn stojící z druhé strany náhonu dnes k areálu nepatří. Kolem objektů se rozkládá ovocný sad a zelinářská zahrada; u stodoly a chléva další volný zatravněný prostor. Zajímavé je, že celý areál je již historicky rozdělený místní komunikací.

Historie:

Největší objekt areálu byl postaven podle datace na kabřinci² v roce 1600, i když dle jiné literatury³ byl objekt postaven někdy mezi lety 1690–1725, kdy byla nalezena první zmínka o objektu. Stavebnětechnické nálezy při opravách a netradiční půdorys však potvrzují starší dataci. V průběhu doby trvání hamrů (1645–1725) patřil objekt ke stavu knížecí Horní hamerní hutě. Po zrušení železáren objekt koupil a zvětšil kosař Jan Michal Hartel, který zde vyráběl i drát a jiné zemědělské nářadí. V roce 1735 ji prodal spolu se stájí, sýpkou a zahradou svému synu Antonovi Hartlovi. Vdova po něm prodala v roce 1747 kosárnu mlynáři Baltazaru Schäfferovi. Již za dva roky ji tento prodal i se všemi příslušenstvími hamrů bratru Antona Hartla Janu Michalovi. V červenci 1765 prodali jeho dědici celý majetek svému nevlastnímu otci Josefu Philippovi. Jeho dědici zase prodali kosárnu svému spoludědici Janu Antonovi Hartlovi. Dcera Jana Antona Hartla se provdala za revírníka Řádu německých rytířů v Nových Karlovicích Jana Heinricha, který v roce 1812 kosárnu koupil a stal se taky výrobcem drátu, nářadí a kos. V roce

Kosárna – hlavní budova muzea od jihovýchodu, foto J. Rada

1842 prodal kosárnu svému synovi Hilariovi, který se díky oblibě velké společnosti tak zadlužil, že jeho vlastnické právo na kosárnu bylo intabulováno Josefě Langerové z mlýna stojícího proti ní a odděleného jen úzkým příkopem. Od té doby jsou osudy obou nemovitostí kosárny a mlýna společné. Celý areál se skládal ze zděného objektu kosárny s hrázděnou obytnou částí v patrech, dřevěného mlýna, stájí, stodoly a špýcharu, zděného chléva a kapličky. Výroba byla prováděna v přízemní podsklepené zděné části objektu se samostatným vstupem. V roce 1890 se v kosárně již kosy a ostatní zemědělské nářadí a náčiní nevyráběly, ale byla obývána nájemci – třemi rodinami (koláře, pomocného zedníka a punčocháře). V roce 1898 přešel celý areál do rukou mlynáře Antona Franka, který ji také pronajímal (v roce 1921 zde bydlely rodiny koláře, pomocného zedníka a kočího). Dřevěný mlýn již nestál (pravděpodobně shořel) a na druhé straně mlýnského náhonu byl v ovocném sadu postaven zděný patrový strojní mlýn. Rodina Frankových vlastnila kosárnu až do roku 1945, kdy byla přidělena Jarmile a Josefu Pelánovým. Ti do konce 40. let 20. století provozovali mlynářskou činnost. V 50. letech jim byl strojní mlýn spolu se sadem zabaven – mlýn sloužil jako sklady státního statku a sad byl pokácen a na jeho místě vytvořena zastávka MHD. V roce 1974 areál zakoupilo Okresní vlastivědné muzeum v Bruntále pro rekreaci, ale mimořádné stavební a architektonické hodnoty kosárny jí předurčily úlohu muzea. Dnes je tato státem chráněná kulturní památka ve vlastnictví Moravskoslezského kraje a ve správě Muzea v Bruntále a prezentuje se jako muzeum venkovského bydlení a lesnictví.

Dnešní podoba budovy je z roku 1754. V roce 1922 bylo hrázdění překryto svislým deštěním, prolomena větší okna ve štítu a s tím související nahrazení hliněných výplní stěn pilinami, přemístěno dřevěné venkovní schodiště na pavlač, přestavěna komínová tělesa, přistavěna pavlážka a veranda. Znehodnocující úpravy byly provedeny v letech 1975–1996, kdy byla zbourána kachlová kamna, přebudována vnitřní studna, odstraněna litinová umyvadla, pultové vikýře jižní části střechy nahrazeny střešním oknem a vybudováno WC pro návštěvníky v chodbě výměnku. Stodola byla opatřena plechovou střechou, ze dvora přístupnou a volně vestavěnou zděnou místností, břízolitovou omítkou; roubení a vnější vrata byly nahrazeny pěnositkatovými tvárnicemi. Chlív byl opatřen břízolitovou omítkou, umakartovými dveřmi v kovové zárubni, chalupářským oknem a plechovou střechou.

V posledních letech provedlo Muzeum v Bruntále úpravy směřující k rehabilitaci celého areálu:⁴ byly oploceny pozemky, odvodněn a zpevněn dvůr, kompletně zrekonstruován hlavní objekt včetně obnovy mnoha původních funkcí jak jednotlivých prostor (kuchyně, ložnice, výměnek, ...) tak detailů (zděný sporák, dřevěné okapničky oken, prkenné a kamenné podlahy, komíny, obnoveny nátěry ...), včetně bytu správce objektu. Objekt je opatřen elektronickým zabezpečovacím systémem. Byla upravena a dosázena zelinářská a ovocná zahrada. Do areálu bylo vestavěno WC pro návštěvníky ve formě dřevěné kůlny. V roce 2012 byla provedena stavební a památková obnova stodoly, kterou jí byl navrácen původní charakter: průjezd, šindelová krytina, břídicové krycí desky štítů, vápenná omítka a profilovaná hlavní římsa. Vzhledem k jejímu umístění pod obecní komunikací musel být vytvořen odvodněný okapový chodník s jímkou. Před stodolou je umístěn kurník.

Současnost:

Současné využití areálu vychází z možností daných jím samým, jeho původními funkcemi, technickým stavem a cílem prezentace, kterým je představení původního selského bydlení s přidruženou řemeslnou výrobou a představení rozsáhlých lesnických sbírek Muzea v Bruntále.

Současné expozice jsou zatím umístěny ve dvou objektech – samotné kosárně a ve stodole. Kromě prezentace tradičního obhospodařování pozemků areálu jsou v hlavní budově i ve stodole umístěny expozice prezentující historické a etnografické sbírky ve skutečném prostředí lidové architektury. Instalace navozují atmosféru bydlení a hospodářských činností z počátku 20. století včetně dobového textilu, nástrojů a předmětů denní potřeby. Ve vstupní chodbě jsou umístěny všechny informace o objektu, obci, doplněné o dřevoryty s vyobrazením nejznámějších lidových staveb obce a okolí od Rudolfa Tamma, učitele Základní školy v Karlovicích a gymnázia ve Vrbně pod Pradědem ve 2. čtvrtině 20. století. V samostatném bytě v přízemí je umístěno bydlení výměnkářů – obytná kuchyně a ložnice spojené bývalou černou kuchyní, dnes chodbou. Nábytek, který se nám podařilo získat v sousední vesnici, je inspirovaný dílem architekta Dušana Jurkoviče. V patře je v schodišťové chodbě umístěna dvojrozměrná expozice

o historii obce Karlovice suplující chybějící obecní muzeum. V ostatních prostorech kolem dlouhé chodby se nachází byt s bohatě zařízenou kuchyní, mysliveckým pokojem, ložnicí a pokojem babičky.

Nejvyšší patro zabírá specifická expozice s názvem Člověk a les, která se věnuje lesnictví na Bruntálsku. Muzeum v Bruntále se specializuje na lesnické sbírky mapující historii i současnost lesnické činnosti v tomto regionu. Návštěvník ze zde může seznámit s prací v lese, která byla v minulém století v tomto regionu nejrozšířenější činností. Expozice je rozdělena do čtyřech místností. Každá místnost představuje určitou etapu vývoje lesa a práce s tím spojené – semenářství a školkařství, pěstování a ochrana lesa, těžební činnost, lesní hospodářství a myslivost. Expozice je doplněna o LCD displej. Návštěvník si z nabídky na obrazovce dle vlastního výběru může poslechnout hlas vybraného živočicha (ptáci a savci), prohlédnout jeho vyobrazení a poslechnout jeho stručnou charakteristiku.

Ve stodole je umístěna muzejní expozice zemědělských a lesnických strojů, nástrojů a nářadí používaných při každodenních, sezónních i příležitostných pracích na vesnici. Tyto činnosti doplňuje i hospodářské využívání venkovních prostor – zahrady, sadu, hospodářského dvora.

V nejbližším období se Muzeum v Bruntále zaměří na rekonstrukci a rehabilitaci chléva a dobudování expozice dílny na výrobu hospodářského nářadí. Areál je od roku 2012 součástí Stezky technických atrakтивit Moravskoslezského kraje.

POZNÁMKY

1. Snímek stabilního katastru z roku 1833 a vzpomínky dcery původní majitelky areálu.
2. CHYBÍK, J.: *Zapomenutá architektura. Jesenická lidová architektura v dílech slezských malířů*. Architekt 1997, s. 16–17.
3. ESCHER, E.: *Karlsthal im Altvatergebirge*. Fürth 1985.
4. Viz MEZEROVÁ, L.: *Bývalá kosárna v Karlovicích (okres Bruntál) a její současné využití*. Sborník bruntálského muzea 2005, Bruntál 2005, s. 81–91.

STRESZCZENIE

Architektura i wykorzystanie jesenickiego domu na przykładzie zabudowań wytwórni kos w Karłowicach we Śląsku

Obiekt dawnej wytwórni kos w Karłowicach jest ze względu na formę i dyspozycję wnętrza obiektem wyjątkowym. Chodzi o dobrze zachowany dom z gankiem, który wzniesiono według daty umieszczonej na belce w 1600 r. Jest on charakterystyczny dla dawnej architektury w Jesenikach. Obecny wygląd budowli pochodzi z 1754 r. Z pierwotnego założenia zachowały się: stodoła, murowany chlew, szambo i jedna ściana terasy z łamanego kamienia, na której niegdyś wznosiły się drewniane młyn i stajnia. Wokół obiektu znajdował się sad i ogród warzywny. W 1890 r. w obiekcie nie produkowano już kos i innych narzędzi rolniczych, ale nadal mieszkali w nim 3 rodziny. W ostatnich latach Muzeum w Bruntálu rozpoczęło remont i ma zamiar urządzić w zabudowaniach muzeum dokumentujące życie wsi i leśnictwo.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Architektur und die Nutzung des Jeseniker Hauses am Beispiel des Areal des Sensenwerkes "Kosárna" in Karlovice (Karlsthal) in Schlesien

Das Objekt des ehemaligen Sensenwerkes in Karlovice ist vom architektonischen Gesichtspunkt her in der Ansicht und der Disposition einzigartig. Es handelt sich um ein selten erhaltenes Haus mit einem Balkon. Es wurde nach der Datierung auf dem Klinker im Jahre 1600 errichtet – entsprechend der damals für die Region typischen Architektur. Die heutige Gestalt des Hauses stammt aus dem Jahre 1754. Vom ursprünglichen Areal sind erhalten geblieben: eine Scheune, ein gemauerter Stall, eine Jauchegrube und die Mauer einer Terasse aus gebrochenem Stein, auf der eine hölzerne Mühle und ein Stall standen. Um das Objekt herum erstreckten sich ein Obst- und ein Gemüsegarten. Im Jahre 1890 wurden im Sensenwerk schon keine Sensen und sonstige Landwirtschaftswerkzeuge und -geräte mehr hergestellt, sondern es wurde von drei Familien bewohnt. In den letzten Jahren führte das Museum in Bruntál eine Instandsetzung durch, die darauf gerichtet war, das ganze Areal wieder herzustellen und es als Museum des ländlichen Wohnens und der Forstwirtschaft zu repräsentieren.

Droga do „Gottwaldówki”. Współczesna adaptacja gospodarstwa wiejskiego z końca XIX w. w Kątach Bystrzyckich na Ziemi Kłodzkiej

mgr Krystyna Toczyńska-Rudysz, Dom Skowronki Radochów

„Gottwaldówką” nazwano – od nazwiska byłych właścicieli – dziewiętnastowieczne gospodarstwo położone w Kątach Bystrzyckich, w centrum wsi, nieopodal gotyckiego kościoła¹ i przystanku autobusowego. Kąty Bystrzyckie to malowniczo położona wieś w bystrzyckiej części Kotliny Kłodzkiej, wciśnięta w doliny wzgórz północno-wschodniej części Krowiarek. Zachwyca ona pięknymi, rozległymi panoramami i spokojem.

Długa historia wsi zaprzecza jej peryferyjności. Początki miejscowości sięgają XIV w. W 1346 roku niemiecka nazwa Winckeldorf została zapisana w dokumentach króla Jana Luksemburskiego. Do wojny 30-letniej czynne były tu kopalnie rudy żelaza, ożywiające wieś pod względem gospodarczym, zapewniające pracę miejscowej ludności. Pod koniec XIX w. następuje powolne wyludnianie wsi, a jej poważną degradację przyniosły zmiany, które miały miejsce po roku 1945, po wysiedleniu ludności niemieckiej i przejęciu gospodarstw przez przesiedleńców ze wschodnich terenów Polski. Zmuszały one wyrzuconych ze swych rodzinnych stron osadników do konieczności trudnego osuwania się z odmienną cywilizacją i kulturą po pięciu latach niemieckiej okupacji i tragicznych dla Polaków doświadczeń wojny. Píše o tym w swojej pracy dr Izolda Topp-Wójtowicz: „... osuwanie zastanej tu kulturowej przestrzeni najczęściej nie prowadziło więc do adaptacji, lecz do odtworzenia poprzedniego sposobu życia i jego warunków, choć ... były one zdecydowanie mniej korzystne.”²

Wieś podupadała i po kilkunastu latach liczyła już zaledwie kilka gospodarstw. Dopiero w latach 70-tych rozpoczęły się głębokie przeobrażenia współczesne; przyniosły one poprawę gospodarczą, ożywienie rozwojem turystyki, która stała się motorem nowych osiedleń, zagospodarowywania i odnowy zaniedbanych gospodarstw, jak też budowy nowych domów, przez ludzi szukających spokojnego azylu w pięknych zakątkach Ziemi Kłodzkiej.

Po wojnie zasobną zagrodę rodziny Gottwaldów we wsi Kąty Bystrzyckie przejął osadnik wojskowy z rodziną pochodzący z Kresów. W powojennej sytuacji i odmiennym rzeczywistości trudno było utrzymać w dobrym stanie wielkie gospodarstwo. Przez lata niszczało ono wraz z wyposażeniem, z którego nie zawsze potrafiono właściwie korzystać.

Nie jest przedmiotem rozważań niniejszego artykułu sytuacja polityczna, gospodarcza, społeczna i kulturowa, spowodowana poczynaniami „wielkich polityków”. Niewątpliwie tragicznym ich skutkiem było dramatyczne przerwanie wielowiekowej ciągłości tradycji i innych życiowych uwarunkowań przesiedlonych narodów polskiego i niemieckiego. Uwarunkowania te zostały dosta-

Renata Czaplińska – właścicielka Gottwaldówki

tecnie przeanalizowanie, zbadane i opisane przez historyków. Moje rozważania chciałabym umiejscowić w kategorii losu człowieka i jego sytuacji wobec dramatycznej i skomplikowanej rzeczywistości oraz poszukiwania nowej drogi życia po zaistniałych przemianach. Niech posłuży za przykład Gottwaldówka i działalność jej obecnej właścicielki, której życie i pasje są doskonałym przykładem pogodzenia przeszłości z przyszłością.

Renata Paschilke urodziła się w 1935 roku w Trzebieszowicach (niem. Kunzendorf). Rodzice, ojciec Anastasius Paschilke pochodził z Prus Wschodnich, matka Maria Blania z Górnego Śląska, ze wsi Kamień Wielki (mówiło się od św. Jacka). Babcia, ze strony matki, mówiła piękną archaiczną śląską gwara, która niemieckojęzycznym wnukom – jak z żalem wspomina Renata – wydawała się śmieszna i niezrozumiała. Rodzice pobraли się na Pomorzu, na Ziemię Kłodzką zjechali w poszukiwaniu pracy w 1930 roku. Osiedli najpierw w Trzebieszowicach, a po paru latach zamieszkali w pobliskiej wsi Heinzendorf, dzisiejszej Skrzynce. Nie mieli własnego domu. Z pięciorgiem dzieci mieszkali w wynajętym mieszkaniu, w domu obok kościoła i cmentarza. Sąsiadką rodziny Paschilke, w tym samym domu była stara samotna kobieta, opiekująca się kościołem i cmentarzem. Dla dzieci pozbawionych własnego podwórza i ogrodu była Babcią, której pełna oddania ciężka praca zachwycała i zachęcała dzieci do pomocy, uczestniczenia przy sadzeniu kwiatów na grobach, podlewania i porządkowania otoczenia kościoła. W pamięci Renaty ten czas i miejsce pozostały historią zaczarowanego ogrodu, czułym wspomnieniem.

Wojna przerwała dzieciństwo Renaty. Rodzina ze względu na polską narodowość matki mogła pozostać w Skrzynce. Niemiecka dziewczynka rozpoczęła naukę od trzeciej klasy polskiej szkoły, nie znając zupełnie języka polskiego, co utrudniało jej kontakt z rówieśnikami. Czuła się wyobcowana i bardzo samotna. W opuszczonych przez Niemców domach wyszukiwała książki i czasopisma i czytała je, czerpiąc z nich wiedzę na temat przeszłości swojego regionu. Tak rodziło się w niej przywiązanie i miłość do Ziemi Kłodzkiej, znajomość wiejskich zwyczajów, obrzędowości, tradycji – fascynacja, którą nosi w sobie do dziś.

Po ukończeniu szkoły podstawowej chciała zostać przedszkolanką. Niestety, na naukę w oddalonej szkole nie pozwoliły warunki materialne rodziny. Ukończyła więc kurs księgowości I stopnia w Kłodzku z bardzo dobrym wynikiem i rozpoczęła pracę w Hucie Szkła w Stroniu. Dalsze kształcenie w tym kierunku kontynuowała pracując.

W roku 1961 wyszła za mąż za osiadłego w Opolu Polaka – Mieczysława Czaplińskiego. Urodziła dwoje dzieci: Karinę w 1962 roku i Piotra w 1964. Po krótkim okresie życia w Opolu powróciła w swoje strony, zamieszkała w Łądku i tam pracowała jako księgowa w Miejskim Zarządzie Drogowym. Dzieci dorastały. Córka wybrała słynną szkołę ogrodniczą w Pruszkowie, ale w Łądku nie było zapotrzebowania na absolwentkę z taką specjalnością. I właśnie wówczas pojawiło się ogłoszenie, że na Kolonii Radochowskiej jest do kupienia budynek gospodarski. Rodzinna wyprawa i oględziny domu wprawiły wszystkich

w zachwyt, który ostatecznie zaowocował przejęciem gospodarstwa.

Był to dom typowy dla regionu z końca XIX w., jednobryłowy ze stajnią i oborą, kryty wysokim dwuspadowym dachem. W domu mieszkała wówczas staruszka, wdowa, niezdolna już do prowadzenia gospodarstwa. Żyła w jednej czystutkiej izbie, z wyszorowaną do białości podłogą, łóżkiem ze stertą poduszek obszytych koronkami, w pomieszczeniu, za którego ścianami czas dokonywał destrukcji pozostałej części gospodarstwa. Ogromnym walorem domu było jego położenie, z jednej strony przy dro-

Dziedziniec gospodarstwa

dze do Kątów Bystrzyckich, z drugiej – otwarty na opadającą dolinę z panoramicznym, przepięknym widokiem Ziemi Kłodzkiej.

Taki był początek „Domu Skowronki”. Wiele pierwszych lat to starania o pożyczki na remont i doprowadzenie obiektu do stanu używalności. Był to czas ciężkiej pracy, walka o materiały budowlane, adaptacja na gospodarstwo agroturystyczne, w którym pomału rozwijano działania kulturalne. Podziw i uznanie ze strony niemieckich kłodzchan spowodowały budowę obok starego domu tzw. Izby Regionalnej, wyposażonej w tradycyjne meble i sprzęty: „kaflowy piec z

okalającą go ławą i 'sztangą' do susze-

nia, otwarty kredens ozdobiony koronkami, duży stół z ławą, a nad nim ołtarzyk.”³

Opowiada Karina: „W Izbie Regionalnej zaczęłyśmy organizować lekcje żywej historii dla młodzieży, opowiadając tradycjach i kulturze Ziemi Kłodzkiej, wspólnie z Ośrodkiem Doradztwa Rolniczego w Kłodzku zorganizowałyśmy kurs białego haftu śląskiego, uszyłyśmy stroje regionalne dla siebie i chóru ze Szkoły Podstawowej w Łądku Zdroju. Ponadto odbyły się w naszej Izbie Regionalnej seminaria: 'Historia Ziemi Kłodzkiej' z prof. Arno Herzigiem z Uniwersytetu w Hamburgu, 'Ziemia Kłodzka – miejsce kultu maryjnego', 'Michał Klahr i jego dzieło', 'Śladami J. Wittiga', 'Rośliny Ziemi Kłodzkiej', 'Pieczenie bagli – tradycyjnych ciasteczek postnych', 'Ziemia Kłodzka przez cztery pory roku', 'Z legendą na saniach'. Corocznie organizowałyśmy też wędrowki po Ziemi Kłodzkiej, ciesząc się wielkim powodzeniem.”⁴

Na zagospodarowanym „Domu Skowronki” kończy się pewien etap życia Renaty, czas prób i doświadczeń. Teraz ster przejmuje doskonale sobie radząca córka Karina z mężem Edwardem Fuglińskim i córkami Joanną, Julią i Janą. W Renacie dojrzewa nowe marzenie: idea odtworzenia, na którymś z opuszczonych gospodarstw, pokazowej zagrody wiejskiej z tradycyjnymi sprzętami, narzędziami rolniczymi i rzemieślniczymi oraz przyległym do niej ogródkiem, a także z miejscem na wystawy i na typowe zajęcia wiejskie.

Po oględzinach niszczących domostw na terenie pobliskich Kątów Bystrzyckich Renata odkupuje w roku 1998 gospodarstwo należące do wysiedlonej w 1946 roku rodziny Gottwaldów, przydzielone po wojnie rodzinie „repatriantów” ze Wschodu. Od tej pory, rok po roku, systematycznie, z wielkim wysiłkiem i uporem, przy ograniczonych środkach finansowych, wsparciu przyjaciół i różnych fundacji realizuje Renata program odbudowy i zagospodarowania Gottwaldówki, gospodarstwo wielobudynkowe, o dużej kubaturze, założone na planie czworoboku, składające się z osobnego domu mieszkalnego, obory, stodoły i wozowni. Obiekt zamyka szeroka, łukowa brama, typowa dla wiejskiego budownictwa kłodzkiej. Wewnątrz obszerny podwórzec opada w kierunku północnym, a na nim murowana wygódka z serduszkami.

Tego typu obiekty, o dużych gabarytach budowane pod koniec XIX wieku, powstawały pod wpływem rozwoju wielkiego przemysłu, który oddziaływał na charakter zabudowy wsi. Budowano wówczas większe budynki mieszkalne, zasobne budynki gospodarcze. Gottwaldówka jest tego najlepszym przykładem. Budynek mieszkalny z wysokim dachem krytym łupkiem, z użytkowym poddaszem, posiada wydłużoną bryłę o proporcjach 2:1, z dobudowanym nieco później, wysuniętym na zewnątrz ryzalitem, mieszczącym – według relacji wnuczki Gottwaldów – mieszkanie przeznaczone dla dziadków. Na parterze domu obszerna kuchnia, pokoje, w sieni wielki piec chlebowy oraz wiele komórek i zakamarków

niezbędnych w gospodarstwie. Budynki gospodarcze wybudowano z cegły, kamienia, drewna i kryto łupkiem lub gontem.

Sentyment, przywiązanie, znajomość wiejskiego życia, niezwykle poszanowanie wartości każdego przedmiotu, przydatnego w życiu dawnej wsi kłodzkiej ukierunkowały gromadzenie zbiorów. Zdobywano je zarówno na giełdach, od handlarzy lub w wiejskich gospodarstwach chłopskich, gdzie przeleżały bezużytecznie wiele lat. W oborze po remoncie powstała sala wystawowa z całkowitym zachowaniem charakteru wnętrza i niezależną instalacją sprzętu wystawienniczego. W części dachowej obory wygospodarowano, po wprowadzeniu okien mansardowych, kilka pokoi z łazienkami dla turystów. Stodołę z młockarnią i innymi starymi maszynami rolniczymi zachowano zgodnie z jej pierwotnym przeznaczeniem. Wozownię, otwartą w kierunku podwórza, przeznaczono na pokaz maszyn rolniczych, uprzęży i wozów. W części strychowej wykonano szereg otworów okiennych w dachu, które doświetlają wielkie pomieszczenie, przeznaczone również na wystawy i bibliotekę. Wszystkie prace remontowe prowadzono pod nadzorem zaprzyjaźnionego z Renatą, doświadczonego architekta Wacława Martynowskiego.

Od samego początku remontu i sukcesywnego zagospodarowywania Gottwaldówki była ona obiektem otwartym i żywym, pełnym ludzi i imprez. Nie czekano na oficjalne, pokazowe zakończenie remontu, bo taki czas był nie do przewidzenia ze względu na sposób i możliwości prowadzonych prac. Nie przeszkadzało to właścicielce oddawać do użytku nowe pomieszczenia, organizować spotkania i wystawy, zabawy na dziedzińcu z ludową orkiestrą, zawsze tematycznie związane ze Śląskiem i Ziemią Kłodzką.

Pierwsza wystawa zlokalizowana w oborze zorganizowana została w roku 2003 i trwała trzy sezony. Prezentowała ona dorobek malarza i grafika Ericha Fuchsa (1890–1983), którego twórczość to wielka epopeja, opowiadająca o życiu ludu sudeckiego, w czasie kiedy rozwój przemysłu powoduje ucieczkę ludzi wsi do miast w poszukiwaniu pracy i zapowiada zmierzch pewnej epoki. Erich Fuchs zatrzymał ten czas w swoich pracach.

Od roku 2004 można było obejrzeć, również trwającą kilka sezonów, wystawę zatytułowaną „Śląskie koronki z babcinego kufra”. Przygotowano ją w następnym etapie prac remontowych w wielkiej sali nad wozownią. Surowe w swej prostocie pomieszczenie zachowane w oryginale, odsłaniające prostą drewnianą konstrukcję dachową, kontrastowało z delikatnymi eksponatami – śląskimi i europejskimi koronkami.

Obie pierwsze wystawy zorganizowane zostały z inicjatywy Renaty we współpracy z Polsko – Niemieckim Towarzystwem w Kłodzku oraz przy dofinansowaniu Fundacji Współpracy Polsko – Niemieckiej w Warszawie. Wystawom towarzyszyły katalogi, drukowane zaproszenia i plansze reklamowe autorstwa artysty plastyka Cezarego Twardowskiego z Łodzi.

W roku 2008 dzięki inicjatywie gospodyni Gottwaldówki, a także przychylności i wsparciu Spółdzielni Rękodzieła Artystycznego „Ceramika Artystyczna” w Bolesławcu pokazano po raz pierwszy na Ziemi Kłodzkiej piękne wyroby ceramiczne projektu artysty plastyka Bronisława Wolanina.

Wystawę pod nazwą „Święci w szkle zakłęci” zorganizowano w roku 2011. Była to prywatna kolekcja dewocyjnych obrazków na szkle, wykonywanych w ciągu XVIII–XIX w. w hucie szkła w Lasówce na Ziemi Kłodzkiej, zebranych przez małżonków Heidi i Fritza Helle. Wystawę zorganizowało Muzeum Śląskie w Görlitz, użyczając jej część Gottwaldówce.

Aktualnie otwarto w sali nad wozownią pokaz form szklanych Wernera Kaspara i akwael jego żony Urszuli, połączony ze sprzedażą. Wszystkie te wystawy przygotowywane były pod kierunkiem profesjonalnego muzealnika.

Wystawy przyciągają turystów wędrujących szlakami przez Kąty Bystrzyckie, zachęconych plakatami i reklamą. Przejeżdżającym w kierunku Łądko Zdroju autokarom oferuje Gottwaldówka postój na kawę z pysznym plackiem z kruszonką. Ale wystawy to tylko część działalności w Gottwaldówce. W budynku mieszkalnym młodzież uczy się pieczenia chleba w starym piecu chlebowym. W najbliższym czasie zostaną otwarte warsztaty dawnego rzemiosła, gromadzony jest księgozbiór, głównie regionalny w języku niemieckim i polskim, przewidziane jest założenie ogródka zielarskiego i uporządkowanie starego sadu.

Są to plany na najbliższą przyszłość. Niezmordowana gospodyni Gottwaldówki przenosi jej wizerunek z czasu przeszłego, kształtuje na nowo jej dziewiętnastowieczny obraz. W ten sposób zamierza po-

kazać współczesnym młodym ludziom życie kłodzkich wieśniaków sprzed około 150 lat. Gospodarstwo Renaty, stale wzbogacane w zbiory i ciekawe inicjatywy, staje się powoli atrakcją spokojnych Kątów Bystrzyckich. Nie ma w regionie podobnie zorganizowanego pod względem etnograficznym obiektu. Gottwaldówka nie jest konkurencją dla programów skansenowskich,⁵ jest prezentacją jednego, typowego dla Ziemi Kłodzkiej zespołu gospodarczego z końca XIX wieku. Przeszłość tego obiektu odtwarzana jest dla ludzi młodych, żyjących fascynacją współczesności, ale także zainteresowanych bogatą, wielowiekową kulturą tej Ziemi.

PRZYPISY

1. W kościele znajdują się rzeźby Michała Klahra, na ścianach nawy odkryto kilka lat temu XV w. freski.
2. TOPP-WÓJTOWICZ, Izolda: *Folklor dolnośląski – mity czy rzeczywistość?*, [w:] *Trudne dziedzictwo. Tradycje dawnych i obecnych mieszkańców Dolnego Śląska*, p. red. J. Nowodzielska-Sobel i G. Strauchold, Wrocław 2006, s. 157.
3. CZAPLIŃSKA, Renata – FUGLIŃSKA, Karina: *Izba Regionalna i skansen Gottwaldówka*, [w:] *Muzeum i Dziedzictwo Kulturowe Pogranicza, Kudowa Zdrój – Tożsamość i zbliżenie*, pod. Red. R. Gładkiewicz, Kudowa Zdrój 2008, s. 173–174.
4. Tamże, s. 174.
5. Skansen – muzeum etnograficzne na wolnej przestrzeni, gdzie eksponuje się zabytki regionalnego budownictwa ludowego, sprzęty i narzędzia. wg *Słownik Wyrazów Obcych*, Wydawnictwo Europa, Wrocław 2001.

LITERATURA

Muzeum i dziedzictwo kulturowe. Kudowa Zdrój. Tożsamość i zbliżenie, pod red. R. Gładkiewicz, Kudowa Zdrój 2008.
SUCHODOLSKI, J.: *Architektura regionalna Pogranicza Kłodzko–Orlickiego*, Kłodzko 2009.
SUCHODOLSKI, J.: *Regionalizm w kształtowaniu formy architektury współczesnej na obszarze Sudetów*, Wrocław 1996.
TOPP-WÓJTOWICZ, Izolda: *Folklor dolnośląski – mity czy rzeczywistość?* [w:] *Trudne dziedzictwo. Tradycje dawnych i obecnych mieszkańców Dolnego Śląska*, pod red. J. Nowosielskiej-Sobol, G. Strucholda, Wrocław 2006.
TROCKA-LESZCZYŃSKA, E.: *Wiejska zabudowa mieszkaniowa w regionie sudeckim*, Wrocław 1995.

RESUMÉ

Cesta ke „Gottwaldovce”. Adapte selské usedlosti z 19. století v Kátech Bystrzyckich v Kladsku

Po roce 1945 bylo Kladsko osídleno Poláky z Východu, kteří se těžce adaptovali na jinou civilizaci a kulturu. Až v 70. letech došlo díky rozvoji ekonomiky a turistiky k znovuosídlování zanedbaných hospodářství. Rodina paní Renaty Czaplińskiej se přestěhovala do Radochowa a z rozpadající usedlosti vybudovala „Dom Skowronki” zaměřený na agroturistiku. Součástí je i expozice regionální historie.

V roce 1998 zakoupili další zničenou usedlost v Kátech Bystrzyckich, jejímž posledním německým vlastníkem byla rodina Gottwaldova. Z chlévů vznikl výstavní sál, knihovna a pokoje pro turisty. Venku pak mohou vidět zemědělské nářadí. Návštěvníci se mohou mj. naučit péct chléb tradičním způsobem ve staré peci. „Gottwaldovka” však není skansen, protože představuje živou tradici statku z konce 19. století.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Weg zur „Gottwaldówka” (Haus Gottwald). Der Umbau der eines ländlichen Anwesens aus dem 19. Jahrhundert in Kąty Bystrzyckie (Winkelsdorf) in der Region Glatz

Nach dem Jahre 1945 wurde die Region Glatz mit Polen aus dem Osten besiedelt, die sich mit Schwierigkeiten an die andersartige Zivilisation und Kultur anpassten. In den 70er Jahren kam es dank der Entwicklung von Wirtschaft und Tourismus zu einer Neubesiedlung vernachlässigter Wirtschaften. Die Familie des Herrn Renata Czaplińska zog nach Radochow (Reyersdorf) und errichtete aus dem zerfallenden Anwesen das „Dom Skowronki”, ausgerichtet auf Agrotourismus. Bestandteil ist auch eine Ausstellung zur Regionalgeschichte.

Im Jahre 1998 kauften sie weiter ein zerfallenes Anwesen in Kąty Bystrzyckie, dessen letzter deutscher Besitzer die Familie Gottwald war. Aus dem Stall entstanden ein Ausstellungssaal, eine Bibliothek und Zimmer für Touristen. Im Freien kann man Landwirtschaftsgeräte betrachten. Besucher können u. a. lernen, Brot auf traditionelle Weise in einem alten Ofen zu backen. Die „Gottwaldówka” ist jedoch kein Freiluftmuseum, da die lebendigen Traditionen eines Anwesens am Ende des 19. Jahrhunderts dargestellt werden.

Gwara i pieśń ludowa jako odzwierciedlenie wielopokoleniowej tożsamości kulturowej mieszkańców Górnego Dorzecza Odry, czyli Górnoszlązaków

Krystian Czech, Łubniański Ośrodek Kultury/koło Opola

Przy każdym spotkaniu przygranicznym, jakie odbywa się w tym regionie polsko-czeskim, wciąż na nowo, jako punkt wyjścia naszych rozmów muszą się pojawić refleksje nad różnicami kulturowymi, jakie nas dzielą. Te różnice są zjawiskiem naturalnym, jako zaszłość dawnych granic państwowych, w konsekwencji i odrębności narodowych, jakie przy tych granicach się kształtowały. Jeśli więc jeszcze raz spojrzeć na odrębność Śląska Opolskiego to trzeba najpierw jeszcze raz stwierdzić, że śląskie gwary, dialekty i pieśń ludowa stanowią od dawna przedmiot zainteresowań wielu badaczy: etnografów, językoznawców, muzykologów. Dialekt górnośląski tworzą trzy zespoły gwarowe: południowy (cieszyński), środkowy (okręg przemysłowy – okolice Gliwic, Katowic, Bytomia, Tarnowskich Gór) i północny (Opolszczyzna, Kluczborskie i Lublinieckie). Gwary te różnią się od siebie głównie wymową i słownictwem. Omówienie przedstawionego w tytule tematu chciałbym zilustrować na przykładzie wybranego obszaru Opolszczyzny, i w krótkim zarysie zobrazować gwary, jakimi posługują się autochtoni zamieszkujący północne tereny powiatu opolskiego, tj. gmin: Łubniana, Dobrzeń Wielki, Popielów, Turawa. Charakterystyczne dla tych gwar jest tzw. mazurzenie, tzn. wymowa spółgłosek dźwiękowych cz, dż, sz, ż, jak c, dz, s, z, np. *colo* – (lit. czoło), *camu* – (lit. czemu), *wiys* (lit. wiesz), *zaba* – (lit. żaba), *zyto* – (lit. żyto). Trzeba jednak zaznaczyć, że mazurzenie występuje jeszcze w innych częściach Śląska oraz niektórych regionach Polski (Mazowsze, Małopolska, Podhale). W niniejszym artykule chcę przedstawić, w jakim stopniu gwara i pieśń ludowa funkcjonuje dziś w tej części Górnego Śląska, czego doświadczam, jako jeden z animatorów życia społeczno – kulturalnego.

Mówienie gwarą, językiem domowym, jest wartością bardzo osobistą, wartością samą w sobie. Publiczne używanie tego języka krępowało osoby, które mówiły nim na co dzień. Ten problem istniał i istnieje do dziś, szczególnie w sytuacjach, kiedy w danej grupie znajdują się osoby, które gwary nie znają. Za fenomen można uznać jednak fakt, że niezależnie od sytuacji historyczno – politycznej, mówienie „po śląsku” – bo tak potocznie o tym sposobie komunikacji się mówi – przetrwało do dziś. Znaczącą rolę w wzmacnianiu więzi z tym językiem odgrywały i odgrywają środowiska i społeczności wiejskie oraz mniejsze miasteczka. W tych ośrodkach zgodnie z wielowiekową tradycją gwary były językiem pierwszym, tym, który wynosiło się z domu. Takiego też używano i używa się do dziś w sytuacjach nieoficjalnych – w domu i poza nim, i raczej wtedy, kiedy w danej grupie znajdują się osoby mówiące gwarą. Dzieci, które mówią gwarą porozumiewają się nią w sposób naturalny, spontaniczny, np. podczas zabaw, także na przerwach między lekcjami. Ta sytuacja prowadzi bardzo często do naturalnej interakcji, która powoduje, że osoby nie znające gwary przyswajają ten język, a w konsekwencji uczą się go i potrafią w swobodny sposób nim się posługiwać. Podobna relacja dotyczy również młodzieży i osób dorosłych.

W czasach najnowszych, szczególnie w okresie ostatnich dwudziestu lat, zainicjowano wiele przedsięwzięć, mających na celu promowanie i upowszechnianie gwar. Ważną rolę poza domem zaczęły odgrywać, i pełnią, ośrodki kulturalno – oświatowe. Organizowane są liczne imprezy popularyzujące gwary, w prowadzono programy edukacji regionalnej, programy radiowe, organizowane są konkursy. Te działania nobilitują pozycję gwar, wzbogacają także wiedzę na ich temat, szczególnie wśród osób i środowisk nieprzychylnych gwarom w życiu publicznym.

Dla zobrazowania melodyki i różnorodności opolskich gwar prezentuję poniżej przykłady, jak brzmi ten język w trzech sąsiadujących ze sobą powiatach województwa opolskiego – prudnickim, opolskim i strzeleckim.

Przykłady: Autor tekstu – Anna Myszyńska (mieszkanka Białej k/Prudnika), fragment opowiadania pt. "U fotografa": 2 identyczne teksty, 1wszy w dialekcie głogóweckim.

1. *Boł taki czas, że wszyscy chcieli do Rajchu wyjechać, abo na wdycky, abo choć jino na bezuch. A całą wandrówka trza boło zacząć łod fotografa.*

Pamiantóm, jak rołz prziszoł jedyn chop z kobytą. I se zaczęło:

– Są majster dóna? – pytała ta baba. – Bo my se chcemy knipsnąć, co do papiórów, no wiycie – na pas, to tak jino do pół... Czy baną na strzoda fertig? Bo jino rołz na tydziny papióry łodbiyrają, a tam je takół szlanga, co niechtorzi i dwa dni stoją, niż przidą dran. Ale mój chop se nie wez szlipsa, to banie se musiał łodepnąć kragel na jedyn knefel. A chtory to ucho moł być na wiyrchu? To lewy? To czekejcie jino, aż se uryngel wydobna. Nołgorzyj zaś banie go nazońd wrazić, to mi pomożecie, ni? Bo mój chłop nigdy nie poradzi... A siyla to baną kosztować? Coby nóm jino piniądzy stykły! To idź tyj, Zefel, nałprzód i łośmij se ździebko, a joł se jészce kołtónik przeczesza, coby mi ty włosy nie wylazowały...

Ten sam tekst w gwarze Krysioków (powiat opolski):

2. *Bół taki cas, ize wszyscy chcieli do Rajchu wyjechać, abo na zawse, abo choć yno na byzuch. A całol wandrówka trza bóło zacząć łod fotografa.*

Pamiyntó, jak rołz prziszoł jedyn chop z kobytą. I się zaczęło:

Só majster w dóna? – pytała się baba. – Bo my się chcemy knypsónić (jeszcze na początku XX wieku mówiło się – „chcemy się dać wymalować”), co do papiórów, nó wiycie – na pás, to tak yno do pół... Sie banó na środa gotowe? Bo yno rołz na tydziny papióry łodbiyrają, a ta trza tak dugo cekać, co niechtorzi i dwa dni stojó, niz przidó dran. Ale mój chop sie nie wzioń ślipsa, to bandzie musioł łodepnóńć kragel na jedyn knefel. A chtore to ucho moł być na wiyrchu? Te lewe? To cekejcie yno, az się oryngel z ucha wy-cióngna. Nołgorzyj zaś bandzie go nazońd wrazić, to mi pómożecie, ni? Bo mój chop nigdy nie poradzi... A wielas to banó kostować? Coby nó yno piniyndzy stykło! To idź ty, Zefel, nałprzód i łośmij sie ździebko, a joł sie jescy kocek przecesa, co by mi wosy nie wylaziły...

W przedstawionych tekstach występują również germanizmy, które wskutek cywilizacyjnych przemian, rozwoju przemysłu i migracji, w naturalny sposób przenikały do prapolskich gwar śląskich. Podobnie zresztą jak bochemizmy, które mimo upływu czasu, do dziś są żywotne, zaświadczając o wielokulturowym bogactwie tych ziem, które w tym śląskim trójkącie tworzą wyjątkowy wspólny mianownik dla tych trzech kultur, jakie na przestrzeni wieków wzajemnie się przenikały. Do dziś w gwarach okolic Opola żywotne są na przykład takie słowa, jak: koło – rower, stróm – drzewo, nad-ockano – na poczekaniu, chaderka – szmatka, zawdy – zawsze, dej pozór – uważaj. Pięknym przykładem jest zachowana w Brynicy (gm. Łubniany) nazwa terenowa: „Ukrant kole trzech strómów”. Wskutek migracji ludności z południa na północ do dziś mieszkają na ternie gminy Łubniany rodziny noszące nazwiska: Nawrat, Wocław, Morawiec, Wystub, Czech, Nowotny, Kalina, Nowak, Nanko...

Śląska pieśń ludowa

O ile mówienie „po śląsku” jest żywotne i praktycznie obecne w życiu mieszkańców podopolskich wsi, o tyle śpiewanie utraciło swoje dawne – pierwotne – funkcje. Dziś – jeżeli już – muzyką ludową zajmują się najczęściej zespoły i animatorzy działający przy ośrodkach kultury, przedszkolach, szkołach. Nie ma domowego muzykowania, wychowywania i przekazywania tych wartości, jakie pieśń ludowa niosła z sobą w niedawnej jeszcze przeszłości. Zanika tradycja rodzinnego muzykowania, śpiewania w ogóle. Jeżeli występują jakieś przykłady tradycji rodzinnego muzykowania, to jest ich bardzo

nie wiele. Do nich zaliczyć można między innymi rodzinny zespół *Silesia* z Dąbrówki Łubniańskiej – w gminie Łubniany, zespół, który jako jeden z nielicznych taki repertuar posiada i prezentuje podczas koncertów. Zespół stara się przypominać pieśni mało znane, o wysokich walorach tekstowych i muzycznych. Należałoby postawić pytanie, co jest przyczyną, że w tej części Europy, ludowa kultura muzyczna, ma tak zaburzoną tożsamość? Na pewno wpływ miała zmieniająca się państwowość Śląska: polska, czeska, austriacka, pruska, niemiecka, ponownie polska. Zaś w latach powojennych i współcześnie powody mogą być następujące:

1. Oświata – nauczyciel realizując program nauczania z muzyki ma zbyt mało miejsca aby szerzej zajmować się muzyką ludową (zbyt mała ilość godzin muzyki w szkołach; w szkołach średnich nie ma muzyki w ogóle), zaś zajęcia pozalekcyjne o charakterze regionalnym w bardzo niewielu szkołach są obecne.

2. Wpływ kultury masowej – internet, telewizja, muzyka rozrywkowa i wszelkie jej odmiany.

3. Dom, środowisko – zanik śpiewania, brak czasu na wspólne rozmowy, praca.

4. Uleganie współczesnym trendom, modom – nie przywiązywanie wagi do wartości, jaką stanowi muzyka ludowa.

5. Odpowiedzialność osób zarządzających: polityka Państwa, samorządu, animatorów kultury, ale przede wszystkim jednak domu, środowiska rodzinnego, które coraz bardziej traci świadomość i poczucie tak rozumianej tożsamości kulturowej.

Na szczęście, naprzeciw tym zagrożeniom wychodzą różnego rodzaju przedsięwzięcia promujące ludową kulturę muzyczną Górnego Śląska. Do nich należą przeglądy, konkursy, festiwale. Istnieją zespoły działających przy instytucjach kultury, przy szkołach czy uczelniach. Należałoby jednak wydzielić co najmniej dwie grupy takiej działalności. Pierwsza, to zespoły, które śpiewają różny repertuar, w tym także śląskie pieśni i tańce ludowe. W odniesieniu do twórczości ludowej jest ona jednak okazjonalna – na przykład udział w konkursie, imprezie okolicznościowej. Są to najczęściej zespoły szkolne i przedszkolne, chóry, schole. Drugą grupę stanowią zespoły folklorystyczne, które popularyzują i upowszechniają pieśni i tańce wielu regionów Polski, w tym także śląskie pieśni i tańce, lecz w tym przypadku działalność animatorów jest stała – regularna. Do nich należą np.: Zespoły Pieśni i Tańca: Opole, Komes z Kędzierzyna Koźła, Nysa, Modrzewiaczy oraz zespoły ludowe, którym patronują ośrodki kultury. Jak już wspominałem, do znaczących wydarzeń promujących pieśni ludowe należą organizowane przeglądy, szczególnie jeden z ważniejszych obecnie w skali Górnego Śląska – „Przegląd Piosenki Śląskie Śpiewanie im. Profesora Adolfa Dygacza”. Ta i podobne imprezy budzą nadzieję, że tradycja śpiewania i sięganie do ludowego repertuaru będzie się w miarę czasu rozwijać. Przy okazji konkursów i przeglądów widać, że w regionie istnieje potencjał, który być może nie jest tylko doraźnym działaniem związanym z daną imprezą a początkiem dalszego rozwoju odradzającej się w życiu współczesnych animatorów pieśni ludowej.

Nawiązując jeszcze do przyczyn zaniku zainteresowania pieśnią ludową trzeba stwierdzić, że inna była kiedyś jej rola pieśni i jej funkcja. Pieśń trwała tak długo, jak długo była człowiekowi potrzebna. Kiedy towarzyszyła w najważniejszych momentach życia, np. weselach, pogrzebach. Kiedy pomagała i służyła w wychowywaniu dzieci, dorocznej obrzędowości, pracy. Kiedy w tej pieśni lud wyrażał uczucia, codzienne troski, zmartwienia, czy miłość do ukochanej osoby. Jedną z takich pieśni jest np. piękna, liryczna pieśń „Pójda sobie do łogródka”. (Tu przykład tej pieśni w wykonaniu zespołu „Silesia”)

Pierwsza połowa XIX wieku dała początek gromadzenia i dokumentowania ludowych pieśni, zbieranych jeszcze aż do drugiej połowy XX wieku. Dzięki pracy i zaangażowaniu wielu folklorystów i etnografów: Jerzego Samuła Bandkiego, Roberta Fiedlera, Józefa Lompy, Juliusza Rogera, Oskara Kolberga, i późniejszych, już XX wiecznych badaczy folkloru – Józefa Ligęzy, Piotra Świerca, Adolfa Dygacza, te pieśni są dzisiaj dostępne w wielu wydanych przez nich zbiorach. To właśnie ten dorobek służy dziś animatorom i miłośnikom pieśni ludowej, sięgania po te pieśni. Ich tematyka jest bardzo różnorodna. Znajdujemy tu pieśni myśliwskie, pasterskie i rolnicze, rzemieślnicze, miłosne, weselne, obrzędowe, kolędowe i wiele innych. Zbiory te stanowią znakomity materiał do dalszych opracowań,

współczesnych aranżacji i wreszcie nagrań, które mogłyby służyć upowszechnianiu i popularyzowaniu muzycznego dziedzictwa pieśni znad dorzecza Górnej Odry.

Dziś często mówi się o wielokulturowości. Przywołuje się jej znaczącą wartość, napomina do szacunku, poszanowania i tolerancji. W tej zbiorowej odpowiedzialności nie może też zabraknąć miejsca dla kultury ludowej, całej jej przestrzeni, w tym słowa i muzyki, wartości, którą rozumie najpełniej każdy, kto w tej tradycji odnajduje siebie.

Wszystkie przedstawione przeze mnie uwagi, są moimi osobistymi refleksjami gromadzonymi w ciągu wieloletniej pracy w Lubniańskim Ośrodku Kultury i organizowanych tam przez nas różnorodnych a licznych imprez i konkursów folklorystycznych, w których dochodziły do głosu różnorakie dzisiejsze formy i ekspresje tych wspomnianych przeze mnie gwar oraz pieśni ludowych. Drugim źródłem moich refleksji stały się i pozostały do dzisiaj liczne koncerty zespołu Silesia, którego jestem członkiem i którym kieruję w dziesiątkach różnych miejscowości na obszarze całego Śląska, a także daleko poza nim, od regionów polskich, aż po Wileńszczyznę, Niemcy i Teksas. Wszystkie te doświadczenia pomogły mi w formowaniu mojej samowiedzy o językowej, obyczajowej i muzycznej tożsamości, jaką jest Śląsk z dorzecza Górnej Odry.

BIBLIOGRAFIA

MYSZYŃSKA, Anna: *Śląskie rozprawianie*. Biała Prudnicka 1999.

CZASTKA-SZYMON, Bożena – LUDWIG, Jerzy – SYNOWIEC, Helena: *Mały słownik gwary Górnego Śląska*. Katowice 1999.

WYDERKA, Bogusław: *O mowie opolskich Ślązaków*. [w] *Śląsk Opolski – dziedzictwo i współczesność*, red Dorota Simonides. Opole 2005.

Zespół Pieśni Ludowej Silesia: *Pójdą sobie do łogródka*, nagranie studio PR w Opolu r.1996.

ZUSAMMENFASSUNG

Dialekte und Volkslieder als Widerspiegelung der sich über viele Generationen erstreckenden kulturellen Identität der Bevölkerung von Oberschlesien

Die oberschlesischen Dialekte bilden drei Sprachgebiete, die sich durch die Aussprache und den Wortschatz unterscheiden. Der Autor zeigt das am Beispiel einiger Lokalitäten im nördlichen Teil der Wojewodschaft Opole (Oppeln). In den Proben finden wir sowohl Germanismen als auch Bohemismen, die ein Beweis für das Aufeinandertreffen dreier Kulturen in Schlesien sind. Das schlesische Volkslied ist unter dem zivilisatorischen Druck aus unserer Heimat praktisch verschwunden. Um ihr Erhalten haben sich dann die kulturellen Institutionen verdient gemacht. Folkloregruppen popularisieren die Lieder und Tänze vieler Gebiete Polens, einschließlich Schlesiens. Eine Ausnahme ist das Familienensemble Silesia, dessen Repertoire vor allem wenig bekannter Lieder Oberschlesiens enthält.

RESUMÉ

Nářečí a lidová píseň jako odraz mnohagenerační kulturní identity obyvatel Horního Slezska

Hornoslezské nářečí tvoří tři jazykové oblasti, které se liší výslovností a slovní zásobou. Autor to dokládá na příkladu několika lokalit severní části vojvodství Opole. V ukázkách najdeme i germanismy a bohemismy, které jsou svědectvím střetávání tří kultur ve Slezsku.

Slezská lidová píseň prakticky vymizela pod civilizačním tlakem z našich domovů. Zásahu na jejím uchování mají pak kulturní instituce. Folklorní soubory popularizují písně a tance mnoha oblastí Polska, včetně Slezska. Výjimkou je rodinný soubor Silesia, jehož repertoár zahrnuje především málo známé písně Horního Slezska.

Janušov v poválečném období z pohledu novoosídlence

Mgr. Branislav Dorko, Ph.D.,
Státní okresní archiv Bruntál se sídlem v Krnově

Janušov byl malou obcí stavebně související s Rýmařovem a zároveň těsně sousedící s obcí Janovice. Obec vznikla již na konci 14. století jako rolnická osada v nejúrodnější části Rýmařovska a zemědělský charakter si udržela v průběhu několika staletí, ovšem posléze v regionu nabyt na významu průmysl zpracování železné rudy a tkalcovství. Jednalo se o poměrně velkou, téměř čistě německou obec, politická orientace většiny obyvatel byla v meziválečném období spíše levicová, nejsilnějšími politickými stranami zde byly německá sociální demokracie a komunistická strana, volby v roce 1935 však vyhrála SdP. Při oslavách 1. května 1938 téměř celá obec pochodovala za vlajícími prapory Henleinovy strany a byla provolávána sborová hesla oslavující jako vůdce Adolfa Hitlera. Při květnových obecních volbách v Janušově získala SdP z celkového počtu 18 mandátů rovných 17, zbývající mandát připadl komunistům. V kritických záříjových dnech se velká část místních mužů v souladu se zásadou „Věrnost národu před věrností státu!“ přidala k tzv. zelené gardě, někteří se zapojili do jednotek Freikorps. Odpůrci nacistické ideologie byli pod dohledem dobrovolné ochranné služby Freiwilliger Schutzdienst, obcí však proběhla i vlna zatýkání ze strany českých orgánů. Na základě mnichovské dohody obec nakonec připadla k Německu a stala se součástí Říšské župy Sudety.

Dne 8. května 1945 byla obec osvobozena Rudou armádou. Připomeňme, že starosta sousedního Rýmařova před příchodem sovětů předal správu města do českých rukou a byly vyvěšeny bílé vlajky, aby bylo město vydáno bez boje. Následně však do města dorazila jednotka SS, která měla zpomalit postup Rudé armády, aby ustupující wehrmacht získal více času. Rýmařov i jeho blízké okolí včetně Janušova tak byl dobyt až po zhruba desetihodinovém bombardování. Za souhlasu sovětského velitele města se ustavila správní komise a ozbrojená garda označená rudými páskami. Rovněž pro Janušov a Janovice byl ustanoven společný správní komisař. Brzy zde začali přicházet první osídlenci, jimž začala správa obce přidělovat konfiskovaný německý majetek. Jak uvádí obecní kronika, někteří však přicházeli jen proto, aby domy obhlédli, přespali a ráno zas odcházeli „s plnými těžkými vaky“. ¹ Poměry zde zpočátku byly zjevně divoké a nepřehledné, docházelo i k přestřelkám. Noví osídlenci proto organizovali ozbrojené noční hlídky a pro německé občany byl vydán úřední zákaz vycházet po setmění z domu. Původní obyvatelstvo žilo po několik měsíců ve značné nejistotě, a jak – jistě eufemisticky – uvádí kronikářský zápis, „*docházelo k přehmatům ze strany nových osídlenců, zvláště pokud jde o dodržování předpisů o vlastnictví*“. V průběhu roku 1946 byla většina německého obyvatelstva vysídlena, což znamenalo zcela zásadní zlom v historii této obce, jejíž samostatná historie se pak uzavřela v roce 1959, kdy se stala místní částí sousedních Janovic.

Cílem následujícího příspěvku je upozornit především na zajímavý pramen, jímž je osobní fond Jana Konšela – jednoho z prvních janušovských novoosídlenců. Součástí tohoto rozsahem nevelkého fondu (0,63 bm) je útlý sešitek s deníkovými záznamy, které si Konšel vedl v období od července 1945 do dubna 1946.²

Jan Konšel se narodil 6. května 1893 v Určicích u Prostějova, kde se v letech 1907–1910 vyučil krejčím, od května 1909 do května 1912 pracoval v prostějovské firmě Havel Martin, kde také získal tovaryšský list. Od srpna 1921 do června 1931 pracoval jako samostatný krejčovský mistr v polském Sanoku a následně po návratu domů jako vedoucí konfekce. Konšel měl tři děti, jeho druhou manželkou byla stejně stará Žofie, rozená Dominová, narozená v Tarnobrzegu v Polsku. S největší pravděpodobností se tedy seznámili během Konšelova působení v Sanoku, odkud pak společně přesídlili zpět do Určic.

Z dostupných pramenů zcela není zřejmé, co jej v jeho 52 letech motivovalo k rozhodnutí opustit svou rodnou obec a začít zcela nový život ve zhruba 70 km vzdáleném Janušově. Vedle obligátního hledání

nových možností a lepšího živobytí lze usuzovat, že změnou prostředí se Jan Konšel snažil také řešit problémy ve zjevně neutěšeném manželství.

Své zápisky nazvané „Kronyka“ začal psát 30. července 1945 do linkovaného sešitu o rozměrech 21 x 16,5 cm, z 20 listů popsal celkem 18. Zpočátku psal tužkou, posléze perem, některé pasáže si dodatečně zvýraznil podtržením, jednu drobnou část textu vygumoval.

Zápisy začínají konstatováním, že dne 26. 7. 1945 za východu slunce vstoupil na půdu obce Janušova. „*Němci oslavovali svátek sv. Anny. Bylo hezké ráno, a proto byla radost ze života.*“ Konšel přišel do Janušova pěšky společně se svým známým Josefem Ptáčkem z Prostějova. Z kontextu není zcela zřejmé, zda šli najisto do této konkrétní obce, ale podle informace, že oba za sebou měli již „*delší cestování*“ a do Janušova přišli z nedaleké Libiny, je pravděpodobnější, že vhodné místo k osídlení teprve hledali.

Po poradě na místní správní komisi, kde, jak Konšel uvádí, byli „*samí partyzáni*“, prošli s Josefem Ptáčkem celou obec, prohlédli několik domů a Konšel si vybral č.p. 22 – bývalé sídlo firmy Bender zaměřené na umělecké vyšívání, výrobu ložnicích souprav a záclon.³ Podle jeho zjištění měli Němci koncem války z této provozovny odvézt tři nákladní automobily textilního materiálu (prý až 30 000 m) i 10 šicích strojů, z toho 5 tzv. speciálek. Zpustošení zvýšili uprchlíci a následně sovětské vojsko. Konšel uvádí, že majitelka Irma Bendrová – „*Němka, žena nacisty, svedla však ale vše na Rusy, nejen že nechala od 4. 5. 45 do mého nastoupení tak, jak to bylo, ale sabotovala, vidouc, že obsazují Češi, pálila, co jen mohla, gumu, kůži, textil, papír, jen nechávala špínu, kterou zvyšovala snad leností nebo úmyslně. Všechny klíče poztrácené – to prý Rusi. Světlo zkažené, až na to, co užívala ona.*“ Zaznamenává rovněž vyjádření Benderové, která celý majetek vnímala jako výsledek práce jejího muže, který byl na vojně i se svým 16letým synem a ona se 4letou dcerou Margit (*12. září 1941) musela pouze snášet útisk ze strany Čechů.

Manželé Karl a Irma Bendrovi v Janušově nepatřili mezi starousedlíky, přibyli zde teprve koncem třicátých let. Irma Bendrová se narodila roku 1905 patrně v Branné na Šumpersku.⁴ V seznamu janušovských živností a obchodů z roku 1940 figuruje na č.p. 5 Irma Benderová – tkalcovna, Karl Bender – obchod se smíšeným zbožím; na č.p. 118 pak Karl Bender – strojní vyšívání a výroba tkanin. Číslo 22 v uvedeném seznamu není vůbec uvedeno, tudíž zde Bendrovi přenesli svou živnost teprve následně.⁵ Z torzovitě dochovaných písemností okresního vedení NSDAP Bruntál se nepodařilo zjistit, zda byl Karl Bender skutečně členem strany, nicméně v evidenci stranických funkcionářů pro obec Janušov jeho jméno nefiguruje.⁶

Jan Konšel následujícího dne po svém příchodu obdržel potvrzení místní správní komise, že dům „*nacisty Bendera*“ není dosud pod českou národní správou.⁷ Obsazením domu se Konšel sice stal jeho správcem, avšak německá majitelka Irma Bendrová zprvu odmítala, aby zde nocoval a posílala jej do hotelu. Konšel píše, že tudíž neměl, „*kde by hlavy složil*“ a „*běhal týden o hladu*“⁸. V sobotu 28. července po zdlouhavém řízení se mu podařilo přenést krejčovské zařízení ze sídla firmy Zimmer v domě č.p. 14, kde bylo krejčovské zařízení ukryto na půdě pod senem. Následujícího dne

Jan Konšel, jednatel místní jednoty Čs. svazu požární ochrany, 1963 (SOKA Bruntál)

pak tzv. ustavoval a „musel zavolat partyzána (tedy člena místní správní komise) na krocení zavzité a zpupné Němky“. Bendrová jej mimoto nařkla z krádeže, když ve sklepě našel špulku niti a ponožku. Sama pak prý někam odnesla elektrickou žehličku. Dům byl obyvatelný, nicméně dosti poškozený střelami i v důsledku rabování, bez okenních skel, dveře byly buď vypáčené, nebo jen provizorně zabeďněné přibítymi prkny. Kromě zánovního vybavení ložnice byly ostatní věci v domě Konšelem označeny za naprostý brak. Musel nechat zasklít vybitá okna, opravit zámky, světlo a podobně. Spolu s ostatními osídlenci obcházeli po domech a hledali, co bylo zrovna zapotřebí a snažili se objevit, „kde co zakopané“. I později ze zmiňuje o „výpravách“, při nichž šlo nejspíše o průzkum německého majetku.

Konšelův vztah k Irmě Bendrové byl očividně velmi napjatý. Na několika místech ji ve svém deníku označuje jako „starou Němku“, což se jeví poněkud překvapivé, neboť jí bylo 40 let a on sám byl o 12 roků starší. Občas ji tituloval i jako „paní domácí“, od října 1945 o ní mluví rovněž jako o „Bendrové“. Konšel obýval přízemí domu s dílnou, Bendrová s dcerou hospodařila v prvním patře, kde se nacházela kuchyně a ložnice. Zdravili se jen suše, veškeré jejich rozhovory se podle všeho omezovaly jen na prudké výměny názorů. Vzájemně před sebou schovávali své osobní věci i zařízení domu, Bendrová Konšelovi dělala i drobné naschvály, jako když mu například nalila do hubky na psacím stole barvu, aby si zamazal prsty. Dlouho prý vyspávala a poté „sabotovala“, k čemuž je ale nutné dodat, že Konšel byl zvyklý vstávat a pracovat skutečně velmi brzy – většinou kolem čtvrté hodiny ranní. Když pak chtěl jít kupříkladu nakoupit nebo něco vyřídit na místní správní komisi či jinde, podívoval se, že mají všude ještě zavřeno.

Konšelův deník se zmiňuje o neúspěšných pokusech jiných novoosídlenců sehnat dům, neboť někteří obsadili nemovitost a posléze se ukázalo, že majitelům nebude konfiskována. Například po neúspěšném tzv. usazování zmíněného Josefa Ptáčka z Prostějova, které provázal velký odpor místních Němců, měl dotýčný dokonce strach o svůj život, takže několik nocí raději přespával u Konšela. Ani samotný Konšel si zprvu nemohl být zcela jistý, jestli mu jím obsazený dům č.p. 22 bude moci být jako konfiskát přidělen: „Stará Němka při prohlídce krejčovny začala křik, že je komunistka. Starosta musel věc vyšetřit ve městě a večer, když přišel,... oznámil, že ten domek je psán na tu starou, tak že z toho nic.“ Třebaže sídlil na č.p. 22, oficiálně se stal nejprve národním správcem krejčovské firmy Zimmer z č.p. 14 a vyvíjel značné úsilí,

Kácení máje v Janušově v roce 1946 (SOkA Bruntál)

aby se Bendrové zbavil a současně si její dům udržel. Jméno Irmy Bendrové není zaneseno v seznamech janušovských Němců – antifašistů a bohužel ani ve fondu Okresní správní komise Rýmařov se nenachází její žádost o vynětí z opatření proti Němcům, z níž by bylo zřejmé, čím své případné protinacistické postoje v době okupace odůvodňovala. Rovněž nejsou dochovány ani vzájemné stížnosti, které na sebe Konšel s Bendrovou podávali u místní, resp. okresní správní komise. Skutečnost, že se odpovědné orgány včetně vznikajícího Sboru národní bezpečnosti záležitostí prokazatelně zabývaly, stejně jako to, že nejen vystěhování Bendrové z domu, ale i její odsun se neobešly bez komplikací, dává tušit, že celý případ nebyl zdaleka tak jednoznačný, jak vyplývá z Konšelových kusých záznamů.⁹ Nicméně poslední červencový den roku 1945 si Konšel za okno domu č.p. 22 vyvěsil spolu s praporky ceduli „Majetek státu, Podnik pod národní správou“ a 8. srpna zde začal šít.

Spal v koutě na staré posteli, na roztrhané matraci měl rozložený papír, polštář bez povlaku po uprchlících, přikrýval se záclonou, umýval se v dřevěném lavoru, který musel nechat zaletovat. Navzdory těmto skromným podmínkám byly jeho ambice značné: Měl zato, že bude jako vedoucí konfekce schopen zaměstnat všechny krejčí v okrese, kteří by nedosáhli na vlastní živnost a pracovali by pro jeho firmu jako tzv. domácí krejčí. Již od srpna postupně zaměstnával několik osob včetně svých dvou synů a tří německých švadlen, mezi nimi i Annu Zimmerovou z č.p. 14. O zakázky zjevně neměl nouzi, navíc mu nelze upřít nesmírnou píli, neboť pracoval i 17 hodin denně. Svou živnost se pak i v následujícím období snažil rozšiřovat a rovněž usiloval o práci pro export, avšak jeho rozsáhlé plány znemožňovala komplikovaná situace v zásobování i omezené možnosti získání půjčky.

Kromě vlastního zaměstnání vyplňovalo zprvu jeho každodenní život zajišťování řemeslníků a opravy domu. Mimoto chodil do kostela na mše, po večerech se účastnil schůzí komunistické strany a Svazu československo-sovětského přátelství, byl spoluzakladatelem místního sboru dobrovolných hasičů, organizoval zkoušky divadelního kroužku, který spoluzakládal, a byl členem kostelního pěveckého sboru. Navštěvoval místní kino a samozřejmě se účastnil i veselých přátelských setkání a nejrůznějších oslav. Absolvoval daňový a účetnický kurz, v rámci hasičského sboru zastával mimo jiné funkci tzv. okrskového vzdělavatele. Jen pro zajímavost – prvním představením divadelního kroužku v Janušově byla 16. prosince 1945 venkovská veselohra Na potoce za mlýnicí, v níž hrál Konšel Čvančaru. Představení se podle něj vydařilo, stejně jako volná zábava po skončení hry. Následně se Konšel ujal režírování hry Praha je naše, jejíž představení proběhlo 17. března 1946. V místní správní komisi byl referentem pro záležitosti konfiskací, od června 1946 pak stal kulturním a osvětovým referentem nově zřízeného místního národního výboru. Ač se z dnešního pohledu může jevit poněkud paradoxní Konšelovo zaujetí pro náboženství spojené s pravidelnými návštěvami kostela na straně jedné, a aktivní členství v komunistické straně na straně druhé, připomeňme, že se tehdy nejednalo o nic výjimečného. Na výborové schůzi místní organizace KSČ konané 28. února byl Konšel dokonce navržen na předsedu výboru, což ale odmítl a přijal post místopředsedy. K výše uvedenému obsáhlému výčtu Konšelových mimopracovních aktivit je nutno připočítat ještě jeho průběžné dojíždění vlakem či na kole do Určic za manželkou. Deníkové záznamy dokládají stále zvraty ve vztahu obou partnerů, který evidentně nebyl zrovna harmonický: Dne 26. srpna 1945 se po návštěvě v Určicích s svou ženou „*ve zlém se rozešel*“, přičemž další text později červně zvýraznil a nakonec vygumoval, takže je nečitelný. Koncem října 1945 přijela manželka „Zoša“ do Janušova, avšak již po dvou dnech odjela s pláčem zpět do Určic. Začátkem prosince 1945 byl Konšel opět doma, žena byla podle jeho slov hodná, domluvili se na stěhování a zabijačce. Žofie Konšelová na svého muže velmi žárlila, otázkou ovšem zůstává, nakolik jí k tomu sám dával příčinu. Každopádně Konšelovou snahou bylo, aby za ním žena co nejdříve přesídlila do Janušova, to ovšem bylo podmíněno vystěhováním Irmy Bendrové.

Odsun Němců z Rýmařovska organizovala Okresní správní komise (resp. Okresní národní výbor) v Rýmařově, která zasílala i janušovské místní správní komisi žádosti o dodání vždy určitého počtu Němců v daný den v a danou hodinu do sběrného tábora, který se nacházel na zámku v sousedních Janovicích. Situaci německých obyvatel dokresluje stručná zmínka v Konšelově deníku z 14. srpna o tom, že se o sebevraždu pokusila Němka Steinerová, ale že ji osobně „*ustříhl ještě včas*“. První transport, při němž mělo být tzv. evakuováno 2 500 Němců, se měl uskutečnit 8. srpna 1945. Z důvodu organizování

celé akce, jíž se aktivně účastnil i Jan Konšel, bylo na čtyři dny zastaveno veškeré úřadování místní správní komise. Konšel původně předpokládal, že „jeho Němka“ bude ještě téhož dne také transportována, avšak namísto toho byl nucen jí následujícího dne odstěhovat do horního patra její kuchyně. O měsíc později 8. listopadu 1945 proběhlo ze strany Sboru národní bezpečnosti vyšetřování Konšelovy žádosti o vystěhování Bendrové, oficiální výsledek šetření však nemáme k dispozici. Dnem 15. listopadu je datovaná další Konšelova stížnost na Benderovy a 24. listopadu vyhověla Okresní správní komise v Rýmařově Konšelově žádosti o přestěhování Irmy Benderové do bytu na Opavské ulici č.p. 63, jež však z neznámých důvodů nebylo realizováno.¹⁰ Teprve 3. ledna 1946 získal Konšel rozkaz správního komisaře k vystěhování Bendrové z vrchního patra své vily. Následujícího dne však Bendrová rozkaz nepřijala s tím, že se „ze svého vůbec nehne, leda na vysídlení, až půjdou všichni“. Nazítří měla Bendrová navštívit stanici Sboru národní bezpečnosti, kde jí bylo sděleno, aby zůstala ve svém, s tím, že Konšel dostane úřední vyrozumění. V reakci na to se Konšel okamžitě osobně vydal za správním komisařem, kterého se mu však nepodařilo zastihnout, neboť byl zaneprázdněn vyšetřováním případu ozbrojeného zběha z předchozí noci. Přes Konšelovu snahu tedy vše zůstalo při starém. Konšelovi však přesto dva členové místní správní komise slíbili, že se o vše postarají. Po intervenci představitelů správní komise na stanici Sboru národní bezpečnosti byla celá záležitost vyjasněna v Konšelův prospěch, ovšem s tím, že Bendrová zatím nemůže být vystěhována, neboť v bytě, který jí měl být přidělen, nejsou kamna na vaření. Třebaže měla požadovaná kamna za 1 300 korun zaplatit obec, pořídil je nakonec Konšel vlastním nákladem a Bendrové je zapůjčil na revers. V pátek 11. ledna byla nakonec Irma Bendrová přeci jen vystěhována ze svého domu do náhradního bytu, avšak animozity mezi nimi měly trvat i nadále. Vzápětí Konšel odjel do Určic pro zbytek svých věcí a manželku. Kuchyni v domě přestěhoval z dílny zpátky do patra, kde rovněž zařídil ložnici.

K 1. září 1945, tedy po zmíněném prvním odsunu, žilo v Janušově 1 034 Němců a 170 Čechů. Dne 26. ledna 1946 již od časného rána Rýmařovsko očekávalo další odsunovou vlnu. Rovněž Jan Konšel byl členem pohotovostních hlídek, které měly zabránit případným požárům či nepřístojnostem. Podle hlášení stanice Sboru národní bezpečnosti byli v noci zatčeni tři muži se saněmi bez označení N. Během následujících dnů Konšel seskupoval německé obyvatele, odebíral jim klíče a doprovázel je k janovickému zámku. Celý odsun zjevně provázely organizační zmatky: Konšel kupříkladu osobně nesl dekret k vysídlení Irmě Bendrové, kterou se mu však podařilo v bydlšti zastihnout až při opakované návštěvě, jenomže to už zase nebyly k nalezení potřebné dokumenty pro její osobu. „*Pan komisař nás vyhnal všechny ven, tak jsme šli. Při odevzdání druhé partie na zámek nám vrátili první partii zpět, že prý není dosti vybavená, tak jsme jí museli doplnit peřiny a šaty, trvalo to skoro do tří hodin odpoledne následujícího dne*“. Irma Bendrová tedy ani tentokrát nebyla zařazena do transportu. Již 1. února 1946 měl Konšel přednést na schůzi místní správní komise vůči Bendrové stížnost týkající se údajných pomluv, které o něm měla rozšiřovat po vesnici a které se měly mimo jiné týkat odcizení svršků jejího dítěte právě Janem Konšelem. V samotném zápise z této schůze však není o stížnosti žádná zmínka.¹¹ Další transport Němců proběhl 20. března 1946, Konšel se při něm podílel na sepisování inventáře majetku, který po Němcích zůstal. Dne 2. března 1946 zajistil pro sběrný tábor na zámku 40 slamníků a dvoje kamna. Irma Bendrová byla nakonec odsunuta i se svou dcerou 5. dubna 1946 v tzv. 8. kategorii. Několik dnů nato Konšel přestal psát svůj deník: „*Zdá se, že /pro/ jednotvárný život není ani co psát. Jisté je, že nevděk světem vládne a za ten nejlépe udělat tečku. Poslední schůze místní správní komise nebyla, prý nemají program. Zase moderní výmluva. Kdo chce pracovat, vždy si program najde, a zde v pohraničí je zapotřebí dvojité úsilí. Pro celek i pro sebe. Je neděle 14/4 1946.*“ Navzdory Konšelovu povzdechu nad jednotvárností všedního života však další vývoj Janušova nepostrádal momenty, které se z dnešního pohledu jeví zajímavé, a proto je ještě krátce přiblížíme.

Následný transport starousedlíků proběhl v květnu 1946 a k 19. červnu 1946 zůstalo v Janušově již jen 570 Němců, česky mluvících obyvatel bylo 451, přičemž do zřízení místního národního výboru v červnu 1946 pracovaly v místní správní komisi i německé kancelářské síly. Pouze 18 janušovským Němcům byl přiznán statut německých antifašistů (komunistů). Dostávali české potravinové listky a podle pokynu

Okresní správní komise v Rýmařově měli být šetřeni při otázkách bytových a konfiskačních, odsunuti pak byli zvláštním transportem.¹²

Soužití novoosídlenců i se zbývajících starousedlíky bylo stále značně problematické a vyznačovalo se především nesnášenlivostí. Místní národní výbor se na své schůzi 9. října 1947 usnesl zaslat Okresnímu národnímu výboru v Rýmařově rezoluci, k níž se připojily i místní organizace strany národně socialistické, strany lidové i komunistické. V této rezoluci se vedení obce vyslovilo pro urychlené vysídlení zbývajících německých obyvatel z Janušova, resp. aby ministerstvo vnitra našlo zákonný prostředek, jak je přesídlit do vnitrozemí. „*Němci zde zůstali jsou těžkou přítěží a podporováni nepřátelskou propagandou začínají stěžovat osídlování pohraničního území, osvojili si své bývalé drzé chování, stávají se rušivým živlem a ohrožují klid, který naše pohraničí potřebuje k výstavbě...*“ Byli označeni jako rozkladný živel z důvodů, že udržovali styk se známými a příbuznými v Německu, v obci měli údajně roztrušovat hesla „*Wir kommen zurück*“, podporovali prý banderovce, v továrnách nadále zaujíмали vedoucí postavení. Tím, že neuznávali hodnotu peněz, nešetřili, jen skupovali zboží a žili ze dne na den, měli mezi osídlence vnášet neklid a obavy z budoucnosti. Poněkud pikantní nádech má následující výtku: „*Lehkostí mravního života jsou nepěkným příkladem pro mnohé. Nezapomeňte, že do pohraničí nešel jen výkvět národa a že špatný příklad má zhoubný vliv na jedince charakterově nepevné.*“¹³ V té souvislosti jen na okraj uvedme, že rok předtím byl nařčen z udržování poměru s Němkou i předseda nově utvořeného místního národního výboru. Jisté národnostní napětí v obci přetrvávalo paradoxně i po odchodu zbývajících Němců. Vznikalo však mezi Čechy a Slováky na jedné straně a tzv. rumunskými Slováky na straně druhé. Tito rumunští reemigranti, kterých zde přibyl poměrně velký počet, tvořili zpočátku velmi uzavřenou komunitu a jen pomalu se sžívali s ostatními usedlíky.

Vraťme se však v závěru ještě znovu k osobě Jana Konšela. Jeho neshody s manželkou přetrvávaly i poté, co začali bydlet v novém domově společně. Nepřekvapí proto, že k trvalému pobytu v Janušově se Žofie Konšelová přihlásila teprve v březnu 1950. Jejich vztahu navíc jistě neprospěla aféra, kdy byl Jan Konšel v dubnu 1947 odsouzen krajským soudem v Olomouci podle § 8 a 125 trestního zákona, neboť 27. září 1946 se měl pokusit znásilnit Marii Vylčilovou. Ta podle rozsudku přišla za Konšelem domů, aby jej jako bytového referenta požádala o přidělení domku pro jejího otce. Přestože Konšel u soudu doznal svou vinu jen částečně, byl shledán vinným a odsouzen k těžkému žaláři na dobu 1 roku zosířenému tvrdým ložem jednou měsíčně a ztrátě volebního práva. Vzhledem k polehčujícím okolnostem jako zachovalost, doznání, podnapilost a rozčilení mu byl trest odložen na tříletou zkušební dobu.¹⁴ Ještě v průběhu vyšetřování vydal místní národní výbor 30. ledna 1947 potvrzení, podle kterého se Konšel choval vždy ke všem řádně, obětavě, ohleduplně a též k nadřízeným orgánům vzorně. Zmíněny byly jeho zásluhy při odsunu Němců, jeho funkce kulturního referenta i vstřícnost, s jakou přistupoval ke svým zákazníkům, když zohledňoval jejich finanční situaci. Trestně stíhán byl údajně pouze „*pro zášť a nenávisť jedné osoby*“. Místní národní výbor navíc vyslovil politování nad jeho neutěšeným postavením, následkem kterého se měl nervově zhroutit.¹⁵

Lze usuzovat, že jako komunista v únoru 1948 přivítal změnu režimu, která však záhy měla za následek likvidaci soukromého sektoru. Oznámením z 2. ledna 1951 Konšel složil svou živnost a zapojil se jako krejčí do Oděvního družstva okresu plumlovského – závod Rýmařov.¹⁶ O jeho dalším životě dostupné archivní materiály nepodávají již žádné další informace. V červenci 1967 předal 74letý Jan Konšel Okresnímu archivu v Bruntále, jehož ředitelství tehdy sídlilo v janovickém zámku, svou písemnou pozůstalost s průvodním dopisem, z něhož je patrný pocit ukřivdění a rozčarování nad tím, že byl zbaven funkce smutečního řečníka, kterou vykonával od roku 1954. „*Z devíti funkcí ubyla jedna, je to přirozený začátek konce. Mám ponaučení, abych nečekal až na odkopnutí a skládal zatím jednu funkci za druhou, když mám k tomu právě odůvodněné dvojité podmínky: Dohasínající manželka, moje stáří a také moje neschopnost. Stáří je jako hnilička. Jak se jí dotkneš, hned je rána, a teče. Hodně zdraví, stále mládí a trpělivost nad světským nevděkem. Zdravíčko a v nitru krásné počasí!*“¹⁷

Konšelovi příbuzní bydlí na Rýmařovsku dodnes, jediná dosud žijící účastnice popisovaných událostí z let 1945–1946 – tehdy čtyřletá dcera Irmý Bendrové Margit Dreiseidlerová bydlí ve Wettenbergu a letos oslavila 71. narozeniny.

POZNÁMKY

1. Státní okresní archiv Bruntál se sídlem v Krnově (dále SOKA Bruntál), fond Místní národní výbor Janovice, nezpracováno.
2. SOKA Bruntál, fond Konšel Jan, nezpracováno.
3. SOKA Bruntál, fond Konšel Jan, nezpracováno (příhláška k soupisu nepřátelského majetku).
4. Není zcela jasné, odkud rodina Bendrových do Janušova přišla. Ve fondech týkajících se Branné, jež jsou uloženy ve Státním okresním archivu Šumperk, se Bendrových nenachází žádné informace.
5. SOKA Bruntál, fond Archiv obce Janušov, inv. č. 28, kart. č. 4.
6. SOKA Bruntál, fond NSDAP – okresní vedení Bruntál, inv. č. 10, kart. č. 2, inv. č. 13, kart. č. 5.
7. SOKA Bruntál, fond Místní národní výbor Janušov, inv. č. 36, kart. č. 4.
8. SOKA Bruntál, fond Konšel Jan, nezpracováno (rukopisný deník).
9. Odkazy na vzájemné stížnosti se objevují v Konšelově deníku i v podacích protokolech Okresní správní komise Rýmařov (SOKA Bruntál, fond Okresní národní výbor Rýmařov, inv. č. 2, 3.).
10. SOKA Bruntál, fond Místní národní výbor Janušov, inv. č. 38, kart. č. 6.
11. SOKA Bruntál, fond Místní národní výbor Janušov, inv. č. 1.
12. SOKA Bruntál, fond Místní národní výbor Janušov, inv. č. 32, kart. č. 3.
13. SOKA Bruntál, fond Místní národní výbor Janušov, inv. č. 1.
14. Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Krajský soud Olomouc, rozsudek z 21. dubna 1947, čj. Tk VII 415/47/17.
15. SOKA Bruntál, fond Místní národní výbor Janušov, inv. č. 30, kart. č. 3.
16. SOKA Bruntál, fond Místní národní výbor Janušov, inv. č. 52, kart. č. 10.
17. SOKA Bruntál, fond Konšel Jan, nezpracováno (původní dopis k předaným písemnostem).

ZUSAMMENFASSUNG

Janušov in der Nachkriegszeit aus der Sicht eines Neusiedlers

Janušov (Johnsdorf) war eine kleine, baulich mit Rýmařov (Römerstadt) zusammenhängende deutsche Gemeinde. Nach ihrer Befreiung im Mai 1945 übernahm eine örtliche Verwaltungskommission die Verwaltung der Gemeinde, die mit der Organisation der Konfiszierung des deutschen Eigentums, ihrer Zuweisung an Neusiedler und die darauffolgende Aussiedlung der ursprünglichen Bevölkerung nach Deutschland begann. Der Beitrag verweist auf eine interessante Quelle, wie sie der persönliche Fonds des Schneiders Jan Konšel – eines der ersten Janušovsker Neusiedler – darstellt. Bestandteil dieses Fonds ist u. a. ein Tagebuch, das Konšel in der Zeit vom Juli 1945 bis zum April 1946 führte. Das Tagebuch ist zusammen mit anderen Archivquellen eine Mikrosonde nicht nur in das persönliche Leben des Jan Konšel, sondern gibt gleichermaßen einen Einblick in die Problematik des Zusammenlebens der eingetroffenen Neusiedler mit den deutschen Bewohnern von Janušov vor deren Aussiedlung. In diesem konkreten Fall handelt es sich besonders um die Beziehungen des Schreibers zu Irma Bendrova, deren Haus er als Volksverwalter erhielt.

STRESZCZENIE

Janušov w okresie powojennym z perspektywy osadnika

Janušov był małą, pierwotnie niemiecką wsią powiązaną z Rýmařovem. Po jej wyzwoleniu w maju 1945 r. władzę objęła miejscowa komisja administracyjna, która rozpoczęła konfiskatę niemieckiej własności, jej rozdział wśród osadników i wysiedlenie ludności niemieckiej do Niemiec. Przyczynek zwraca uwagę na interesujące źródło, jakim jest zespół akt krawca Jana Konšela – jednego z pierwszych osadników w Janušovie. W skład zespołu wchodzi dziennik, który Konšel prowadził od lipca 1945 r. do kwietnia 1946 r. Dziennik wraz z innymi materiałami archiwalnymi pozwala na poznanie problematyki współżycia osadników z niemieckimi mieszkańcami Janušova przed ich wysiedleniem. W tym konkretnym przypadku chodzi o stosunki autora z Ir-mou Bendrovą, której dom otrzymał.

XII. SVATOVÁCLAVSKÉ MEZINÁRODNÍ SETKÁNÍ V JESENÍKU

Slezská lidová kultura a kultura lidu na Jesenicku

Sborník referátů

Nakladatel: Vlastivědné muzeum Jesenicka
Vydávají: Vlastivědné muzeum Jesenicka
(Zámecké nám. 1, 790 01 Jeseník, tel.: 584 401 070, e-mail: muzeum@jesenik.net)
Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Jeseník
(Tovární 18, 790 01 Jeseník, tel.: 584 411 710, e-mail: k.growka@je.archives.cz)
Redakce: Mgr. Květoslav Growka
Překlad: Dr. Petr Hrouda (něm.), Dr. Marcin Dziedzic (pol.)
Sazba: LENTILstudio – Tomáš Vlazlo, Jeseník (info@lentil.cz)
Tisk: Tiskárna K-tisk, Bruntál
Náklad: 300 výtisků

Jeseník 2012

ISBN 978-80-86388-99-1 (Zemský archiv v Opavě)

ISBN 978-80-87496-04-6 (Vlastivědné muzeum Jesenicka v Jeseníku)

Knihovna Vlastivědného muzea Jesenice

03664